Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală

BULETIN ŞTIINŢIFIC

Revistă de Etnografie, Ştiinţele Naturii şi Muzeologie

- serie nouă -

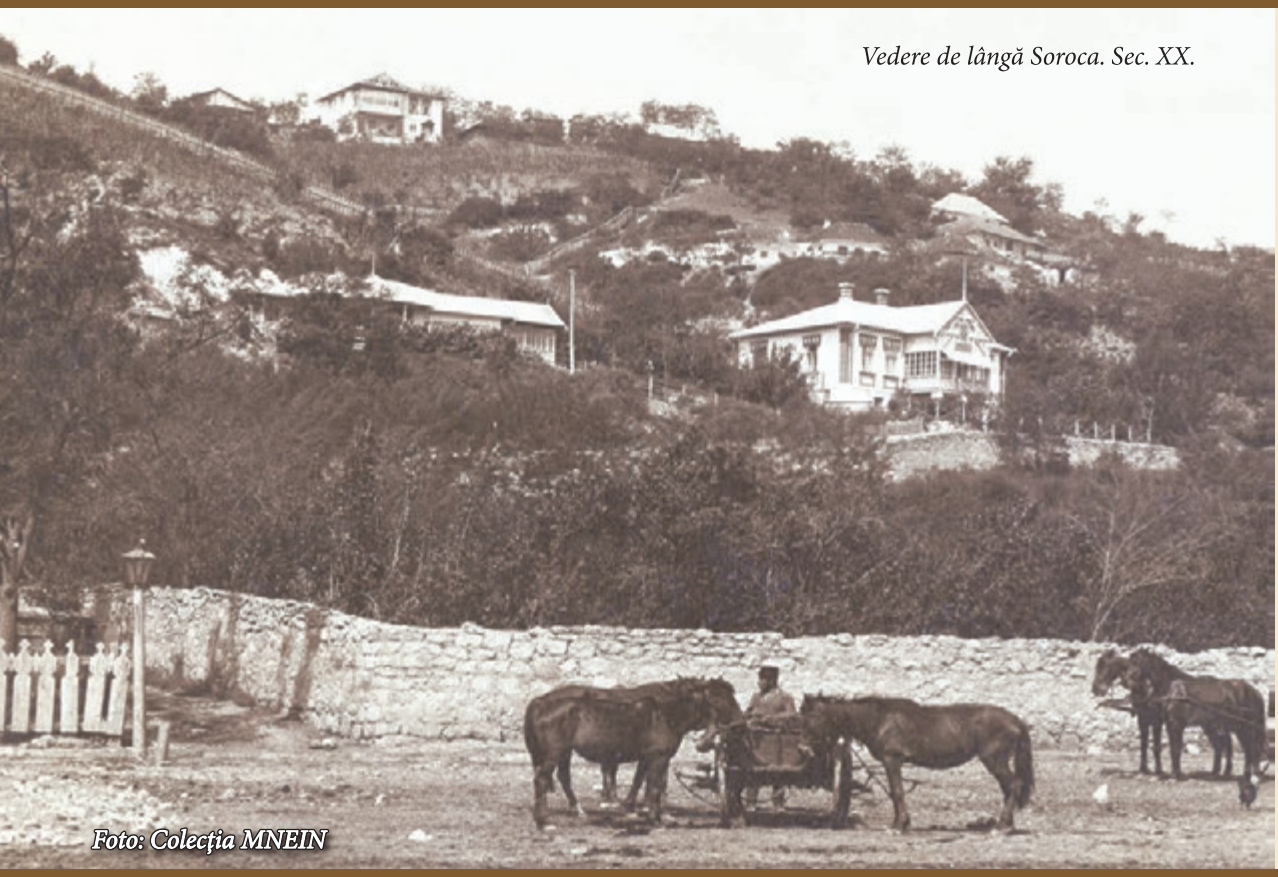

Vedere de lângă Soroca. Sec. XX.

Foto: Colecţia MNEIN

Volumul 27 (40)

Etnografie şi Muzeologie

Chişinău 2017

Muzeul Național de Etnografie şi Istorie Naturală a Moldovei
BULETIN ŞTIINȚIFIC
Revistă de Etnografie, Ştiințele Naturii şi Muzeologie
Nr. 27 (40)
Serie nouă
Fascicula Etnografie şi Muzeologie

National Museum of Ethnography and Natural History of Moldova
SCIENTIFIC BULLETIN
Ethnography, Natural Sciences and Museology
No 27 (40)
New series
Branch Ethnography and Museology

Национальный Музей природы и этнографии Молдовы
БЮЛЛЕТЕНЬ
Этнография, естественные науки и музеология
№ 27 (40)
Новая серия
Этнография и Музеология

Chişinău 2017

Colegiul de redacție
Președinte – **Petru VICOL**, director general al MNEIN
Redactor științific responsabil pentru Fascicula *Etnografie și Muzeologie* – dr. **Varvara BUZILĂ**

Membri:
Dr. **Varvara BUZILĂ**, secretar științific, MNEIN; dr. **Jennifer CASH**, lector asociat la Institutul de Antropologie Socială *Max Plank* din Halle, Germania; dr. hab. **Grigore CĂPĂȚÎNĂ**– cercetător științific coordonator, MNEIN; dr. **Constantin Gh. CIOBANU** – redactor-coordonator, MNEIN; **Maria CIOCANU** – șef Secție Etnografie, MNEIN; Profesor, dr. **Ion H. CIUBOTARU**, Institutul de Filologie Română „Al. Philippide", Iași, România; dr. hab. **Valeriu DERJANSCHI** – profesor cercetător, șef Laborator Entomologie la Institutul de Zoologie al AȘM, redactor științific pentru Fascicula *Științele Naturii*, MNEIN; Academician **Sabina ISPAS**, director al Institutului de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu", București, România; dr. **Emil ȚÎRCOMNICU** – cercetător grad II, Institutul de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu", București, România; dr. hab. **Natalia KALAȘNICOVA** – profesor universitar, Universitatea de Stat din Sankt-Petersburg, Muzeul Etnografic al Popoarelor din Rusia; dr. **Istvan MATCASI** – directorul Muzeului de Istorie Naturală din Ungaria; dr. **Marianne MESNIL** – directorul Centrului de Etnologie, Universitatea Liberă din Bruxelles, Belgia; dr. **Vintilă MIHĂILESCU** – profesor universitar, Universitatea din București, România; dr. **Sergiu PANĂ** – șef Secție *Științele Naturii*, MNEIN, secretar de redacție pentru Fascicula *Științele Naturii*; dr. hab. **Eugen SAVA** – director general al Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei; **Vladimir SEMENENCO** – șef Secție Paleontologie și Stratigrafie a Institutului de Științe Geologice din Kiev, Ucraina; dr. **Barbara STUDENSCA** – șef Secție Paleontologie, Muzeul Terrei al Academiei de Științe a Poloniei, Varșovia; dr. **Elena ȘIȘCANU**, cercetător științific coordonator, MNEIN; dr. hab. **Petru TARHON** – profesor universitar, cercetător științific principal, MNEIN.

Studiile și articolele din acest volum au fost discutate în cadrul sesiunilor de comunicări științifice ale Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, fiind recomandate spre publicare de către Consiliul Științific al Muzeului.

Buletin Științific. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie
Str. Mihail Kogălniceanu, nr. 82
Chișinău, Republica Moldova, MD-2009
Telefon: 022-24-40-02. Telefax: 022-23-88-48
E-mail: office@muzeu.md

Scientific Bulletin. Ethnography, Natural Sciences and Museology
MD-2009, 82 Mihail Kogălniceanu str.
Chișinău, Republic of Moldova,
Phone: 022-24-40-02. Fax: 022-23-88-48
E-mail: office@muzeu.md

Secretar de redacție și traducere în engleză: Andrei PROHIN

Redacția științifică:
Constantin Gh. CIOBANU – șef Redacție
Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei
str. Mihail Kogălniceanu, nr. 82
Chișinău, Republica Moldova, MD-2009.
Telefon: 022-23-88-12. Telefax: 022-23-88-68
E-mail: redactia@muzeu.md

Tehnoredactare și copertă: Nicolae CHERDIVARĂ

Coperta 1. Vedere de lângă Soroca. Sec. XX. Din colecțiile MNEIN.

Coperta 4. 19 mai 2017.
Colectivul MNEIN, laureat al Trofeului Ministerului Educației, Culturii și Cercetării. În imagine (rândul 1): Mihai URSU, cercetător științific coordonator, Dr. Varvara BUZILĂ, secretar științific, Petru VICOL, director general MNEIN.

ISSN 1857-0054

© Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei

SUMAR

ETNOGRAFIE 5
Arcadie M. BODALE – Fântânile și dreptul de patronat 6
Ala MOVILEANU – Hanuri și cârciumi la drumul mare (I) 33
Ana-Maria RAȚĂ – Ion Chelcea (1902-1991). Recuperări. Restituiri 43
Dorina ONICA – The contribution of the UNESCO designations to the sustainable development of the local community 65
Teodor CANDU – Pe urma *ierbii fiarelor*. Căutători și tăinuitori de comori de la începutul secolului al XIX-lea și al XX-lea 73
Nicolae DUDNICENCO – Albinăritul în orașele din Țara Moldovei și Rzeczpospolita (sec. XVI-XVII) 86
Andrei PROHIN – Viziunile asupra muncii în Occidentul medieval. Contribuțiile istoriografiei Școlii Analelor 96
Elena REȘETNIC – Alimentația în satul Lozova, în a doua jumătate a secolului XX. Introducere 109
Silviu ANDRIEȘ-TABAC – Moara Bogdan din Cuhurești de Sus. Câteva date istorice 116

MUZEOLOGIE 125
Mirela CREȚU – Muzeu. Management. Performanță. De la un muzeu funcțional la un muzeu performant 126
Elena ȘIȘCANU – Migrația pieselor muzeale. Studiu de caz – patrimoniul MNEIN 159
Mihai DOHOT – Fotografii și maeștri ai fotografiei într-un album inedit din colecțiile MNEIN (II) 173
Maria CIOCANU – Cămașa femeiască cu platcă. Similitudini și particularități 183
Constantin Gh. CIOBANU – Rolul expozițiilor filatelice, organizate în MNEIN, în promovarea unui domeniu colecționistic mai puțin cunoscut 199
Aurel CIOBANU – Subiecte etnografice în cartofilia basarabeană din perioada rusă. Portul diferitor tipuri sociale 217
Mihai URSU – Vitraliile – elemente de unicat ale arhitecturii edificiului Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală din Chișinău 225
Игорь ПРУССАКОВ – Реставрация потолочного витража Национального музея природы и этнографии – путь к спасению уникального памятника 233

EVENIMENTE 235
Petru VICOL – Valori tradiționale românești evocate la Chișinău și Oradea 236
Varvara BUZILĂ – Perspective etnologice asupra peisajului cultural rural din Republica Moldova 243
Constantin Gh. CIOBANU – Spațiul cultural al cimitirelor ortodoxe – în vizorul cercetătorilor 247

OMAGIERI 251
Mihai URSU – Constantin Ciobanu – 70 de ani 252

RECENZII ȘI PREZENTĂRI DE CARTE 255
Cornelia Belcin Pleșca, Laura Toader, Cătălin Alexa. *Familia țărănească în România. Un secol de fotografie* (Dorina ONICA) 256
D-Raluca PARFENTIE. *Bomboanele sovietice – agenți sub acoperire* (Constantin Gh. CIOBANU)..... 261
RAPORTUL DE ACTIVITATE AL MNEIN PENTRU ANUL 2017 265

VIAȚA MUZEULUI ÎN IMAGINI 281

CONTENTS

ETHNOGRAPHY 5
Arcadie M. BODALE – Wells and the Patronage Right 6
Ala MOVILEANU – Inns and Taverns at the Highway (I) 33
Ana-Maria RAȚĂ – Ion Chelcea (1902-1991). Recoveries. Restitutions 43
Dorina ONICA – The Contribution of the UNESCO Designations to the Sustainable Development of the Local Community 65
Teodor CANDU – Searching for the "Iarba fiarelor". Treasure Hunters and Fences at the Beginning of 9th and 20th century 73
Nicolae DUDNICENCO – Beekeeping in the Cities of the Principality of Moldova and Rzeczpolita (16-17th c.) 86
Andrei PROHIN – The Views on Labour in the Medieval West. The Contributions of the Annales School Historiography 96
Elena REȘETNIC – Nutrition in the Lozova Village, in the second half of the 20th century. Introduction 109
Silviu ANDRIEȘ-TABAC – The Bogdan Family's Mill from the Village of Cuhureștii de Sus. Some historical Data 116

MUSEOLOGY 125
Mirela CREȚU – Museum. Management. Performance. From a functional Museum towards a performing Museum 126
Elena ȘIȘCANU – The Migration of Museum Items. Case Study – the MNEIN Heritage 159
Mihai DOHOT – Photos and Masters of Photo in an Unpublished Photo Album from the Collections of the National Museum of Ethnography and Natural History (II) 173
Maria CIOCANU – The female Shirt with "Platca". Similitudes and Peculiarities 183
Constantin Gh. CIOBANU – The Role of Philatelic Exhibitions, organized within MNEIN, in the Promotion of a Less Known Domain of Collecting 199
Aurel CIOBANU – Ethnographic Subjects in the Bessarabian Cartophily from the Russian Period. The Dress of Different Social Types 217
Mihai URSU – Stained-Glass Windows – Unique Elements of the Architecture of the Building of the National Museum of Ethnography and Natural History from Chisinau 225
Igor PRUSSACOV – The Restoration of the Stained-Glass Window from the Ceiling of the National Museum of Ethnography and Natural History – the Way to save a unique Monument 233

EVENTS 235
Petru VICOL – Traditional Romanian Values evoked in Chisinau and in Oradea 236
Varvara BUZILĂ – Ethnological Perspectives on the Rural Cultural Landscape from the Republic of Moldova 243
Constantin Gh. CIOBANU – The Cultural Space of the Orthodox Cemeteries – in the Attention of Researchers 244

ANNIVERSARIES 251
Mihai URSU – Constantin Ciobanu – 70 Years 252

REVIEWS AND BOOK PRESENTATIONS 255
Cornelia Belcin Pleșca, Laura Toader, Cătălin Alexa. The Peasants' Family in Romania. A Century of Photography (Dorina ONICA) 256
D-Raluca PARFENTIE. The Soviet Sweets – Undercover Agents (Constantin Gh. CIOBANU) 261
THE ACTIVITY REPORT OF THE MUSEUM FOR 2017 265

MUSEUM LIFE IN IMAGES 281

ETNOGRAFIE

FÂNTÂNILE ŞI DREPTUL DE PATRONAT

Arcadie M. BODALE

Rezumat

În Evul Mediu, ctitorirea unui lăcaş de cult în Ţările Române, a stat sub semnul unui amestec juridic între dreptul de ctitorie bizantin şi obiceiul pământului, fiind cunoscut în lumea catolică sub numele de „patronat". Din acest statut a derivat dreptul ctitorului-proprietar de a administra averile mănăstirii/ bisericii sale, de a retrage proprietăţile dăruite, a alege egumenul sau preotul paroh, de a le lăsa moştenire sau înstrăina, prin dăruire sau vânzare. Acest ansamblu mixt de norme juridice a ajuns, în spaţiul românesc, să reglementeze nu numai drepturile şi obligaţiile celor care ridicau sau înnoiau un lăcaş de rugăciune, ci toate faptele prin care poporul credea că se poate câştiga mântuirea sufletului: săparea şi îngrijirea unei fântâni, construirea unui pod, edificarea unei cruci mari sau chiar plantarea/altoirea unui copac departe de casă. Plasarea unei fântâni sau biserici sub incidenţa aceluiaşi sistem de norme a devenit posibilă datorită faptului că aceste acţiuni aveau aceeaşi semnificaţie. În cultura noastră tradiţională, deopotrivă bisericile şi fântânile erau considerate locuri sacre, deoarece fondarea unui lăcaş de rugăciune şi construcţia unei fântâni conduceau ambele la mântuirea sufletului ctitorului. Aflaţi pe patul de moarte, oamenii obişnuiau să-şi roage urmaşii să realizeze ceea ce dânşii nu au reuşit pe parcursul vieţii, în special, o fântână şi un pod. Faptul că locul ales pentru o asemenea fântână de pomenire era situat în câmp sau la răscruce, relevă elocvent intenţia de a o amplasa în locuri unde oamenii şi animalele aveau cel mai mult nevoie de aceasta. Nu întâmplător, fântânile şi unele biserici purtau numele ctitorilor.

Un alt paralelism între cele două tipuri de construcţii e faptul că persoanele care au întemeiat fântâna sau biserica, trebuiau să fie curate. Atât în cazul bisericilor, cât şi al fântânilor, dreptul de ctitor se transmitea urmaşilor. În consecinţă, urmaşii aveau dreptul de a fi indicaţi drept co-ctitori, dar şi obligaţia de a avea grijă de acestea, altfel le puteau pierde. Această grijă specială pentru construcţiile făcute de strămoşi se întemeia, de asemenea, pe credinţa tradiţională că bisericile pustii şi fântânile abandonate erau locuri bântuite de diavol. Cu toate acestea, cel mai important paralelism între construcţia unei biserici şi săparea unei fântâni era faptul că acestea puteau fi vândute de ctitor sau de urmaşii săi. Evident, astfel se pierdea calitatea de ctitor, adică obligaţia de a se mai îngriji de ele şi, implicit, dreptul de a mai fi pomeniţi. În schimb, obligaţiile şi drepturile lor ctitoriceşti – cu pomenirea veşnică şi credinţa în mântuirea sufletului – erau preluate, în mod automat, de către cumpărător. Din acest motiv avem toate motivele să credem că, de cele mai multe ori, moştenitorii ctitorilor nu vindeau decât moşia, nu şi dreptul de ctitorire al strămunilor.

***Cuvinte-cheie**: fântână, biserică, act de ctitorire, drept de patronat, mântuire, vânzare, obiceiul pământului.*

Scurtă introducere

Potrivit unei norme juridice populare, în vechime, fiecare bărbat trebuia „să ridice o casă, să facă o fântână, să sădească un pom și să crească un copil". Toate aceste îndatoriri, statornicite prin obiceiul pământului, aveau rolul de a determina capul familiei să asigure minimul confort pentru casa lui, cu scopul, evident, de a asigura trăinicia neamului său. Dintre aceste îndatoriri obștești, se pare că doar săpatul fântânilor (fântânițelor) [54, p. 459] și săditul sau altoitul pomilor fructiferi erau considerate drept sfinte[1].

Chiar dacă sacralitatea fântânilor are rădăcini precreștine, Biserica a încercat să legitimeze sfințenia acestor creații umane prin intermediul propriei instituții, așa cum a „creștinat" și alte obiceiuri păgâne[2]. Astfel, Biserica a considerat izvoarele și fântânile doar locuri în care se produceau câteva minuni dumnezeiești, pe care le-a circumscris unor sărbători creștine. Prin acest demers, s-a ajuns ca puterile taumaturgice atribuite acestora în vremea păgânismului să fie explicate doar din perspectivă creștină.

De-a lungul istoriei. Practici și credințe

Cel dintâi exemplu, în acest sens, îl constituie izvorul Vitezda din Ierusalim, aflat lângă Poarta Oilor, în care se vindecau bolnavii după ce un înger tulbura apa în vremea Domnului Iisus Hristos[3]. Apoi, există o serie de legende ce au ca temă vindecările miraculoase de la Izvorul Tămăduirii de lângă Constantinopol[4].

În prima jumătate a secolului al XV-lea, Iohann Schiltberger povestește că în orașul Thesalonic se găsește „locul îngropării Sfântului Dimitrie", din mormântul căruia ar curge necontenit untdelemn, iar înlăuntrul bisericii care adăpostește acest mormânt „se vede o fântână, din care țâșnește apă în tot anul la ziua sfântului" [43, p. 60].

Amintim faptul că și în spațiul românesc există mărturii privitoare la izvoare făcătoare de minuni. Astfel, în 1632, franciscanul Paolo Bonici mărturisea că bătrânii din Siret i-ar fi povestit că, în acest târg, ar fi fost în vechime o Episcopie Catolică, a cărei biserică „avea o fântână făcătoare de minuni, în care cel ce se spăla într-o anumită zi a anului se însănătoșea de orice beteșug ar fi avut" [15, p. 19].

În aceeași vreme, Niccolò Barsi arată că în incinta mănăstirii dominicane din Siret „era o fântână în care oricine se spăla în noaptea Sfântului Ioan Botezătorul <adică în noaptea de Sânziene, 23 spre 24 iunie – n.n.> se vindeca de orice boală", însă Ștefăniță Rareș „a dărâmat acea mănăstire și a gonit pe toți călugării împreună cu episcopul <lor> și de atunci încoace fântâna și-a pierdut acea putere minunată"; totuși, unii locuitori ai orașului i-au mărturisit „că dacă se spală acum în această fântână în acea noapte a Sfântului Ioan, măcar că nu-și recapătă vechea sănătate, ei simt totuși o mare ușurare" [15, p. 81].

În 1643, minoritul Bartolomeo Basseti povestea despre ruinele bisericii

dominicane din Siret, lângă care se vede „o fântână unde s-au descoperit pe o bucată de pânză trei picături de sânge" și chiar dacă în acest târg nu mai sunt catolici, „acest loc este ținut în mare cinste chiar de către schismatici" [15, p. 183]. Această legendă mai era crezută și la sfârșitul veacului al XIX-lea, căci Victor Prelicz arăta că „nu departe de mănăstirea dominicană, pe versantul de est al dealului, se găsește un izvor, la care veneau în fiecare an, în timpul octavei sărbătorii Trupului Domnului, numeroși pelerini, căutând să se vindece de boli de ochi" [61, p. 127]. În Transilvania, un izvor ce fusese binecuvântat de Visarion Serai a fost căutat de oameni multă vreme după dispariția călugărului, căci îl socoteau „*tămăduitor de boli*" [62, p. 61].

Pe lângă toate aceste mărturii, la români mai exista credința că toate fântânile aveau puteri miraculoase într-un anumit moment al anului. Astfel, „în ziua de Anul Nou, dis de noapte, femeile și fetele scot apă din fântână cu lumânare aprinsă la toarta cofei, turnându-și pe cap, pe piept, altele se spală cu totul la fântână: «Nu scot apă, dar scot jocul și norocul, cinstea și voia bună etc.» Și să spală tot farmecul ce li-a fost dat peste an" [56, p. 108].

Poporul era convins că, prin puterea lui Dumnezeu, de Bobotează toate apele devin agheasmă timp de două săptămâni. Când eram copil, în zona Vicovelor se mai păstra încă obiceiul ca în Vinerea Seacă (Mare) toată familia să se spele, înainte de răsăritul soarelui, cu apă neîncepută la fântână, pentru ca trupul celui spălat să fie ferit de bube sau boli de piele tot timpul anului.

De asemenea, „când vin flăcăii și fetele mari, la Paști, de la biserică, să se uite în fântână, ca să fie ca apa de frumoși tot anul" [22, p. 79]. În plus, se consideră că prima apă scoasă din fântână este lecuitoare, având aceeași putere ca și agheasma, motiv pentru care se împarte mai întâi la cei bolnavi, apoi la cei sănătoși, ordinea fiind mai întâi copiii, apoi femeile și bărbații [11, p. 37-38]. Apoi, prima apă din izvorul proaspăt descoperit în acea zi era strânsă de fântânari și dată babelor fermecătoare, care o foloseau în descântece și la lecuirea bolilor de ochi, deoarece despre această apă neîncepută se socotea că „prima oară vedea lumina zilei" [7, p. 59]. Ba chiar, „uneori, și lutul scos de pe fundul fântânii era folosit în diferite practici terapeutice" [11, p. 38].

În sfârșit, pentru vindecarea de deochi, se stingeau cărbuni folosindu-se apă neîncepută de la un izvor, de la o fântână sau de la o apă curgătoare din apropiere, în timp ce alții credeau că mai de folos pentru aceasta erau stropii de apă adunați de la roata morii [22, p. 216-217]. În același timp, fântâna cu apă neîncepută avea un rol important și în facerea vrăjilor[5]. Cum românii de altădată erau convinși că duhurile necurate pătrund în oameni prin intermediul băuturii, poporul sufla mai întâi apa pentru a o bea [22, p. 157].

Însă, alături de acest mod arhaic de alungare a vrăjilor și duhurilor rele, Biserica a încurajat ca lângă o fântână să se ridice și o cruce de piatră. Acesta era, în fapt, încă un mod de a creștina sacralitatea păgână a izvorului. Ca atare, treptat, crucile de piatră au ajuns să însoțească aproape orice izvor

sau fântână curată, așa cum crucile de lemn și troițele marcau, de regulă, locul în care muriseră unii oameni[6].

În același timp, obiceiul punerii unei cruci de piatră alături de o fântână făcută pe marginea drumului [4, p. 359, nr. 486; 5, p. 606, nr. III 916; 44, p. 194-195] sau în curtea unei biserici[7] a avut și un alt rol: acela de a scoate în evidență în fața celorlalți creștini că prin construirea acelui puț sau amenajarea unui izvor s-a realizat un mic act ctitoricesc. Semnificativ este faptul că *doar facerea unei fântâni* sau *cișmele în curtea unui lăcaș de rugăciune* a rămas consemnată în izvoarele documentare ca un act de ctitorie, căci numai astfel de lucrări erau puse sub patronajul Bisericii. Astfel, această latură inedită a actului ctitoricesc este ilustrată de mai multe inscripții din zone ale județelor Argeș și Vâlcea[8]. În schimb, semnificația săpatului și curățitului tuturor celorlalte fântâni, deși erau socotite de contemporani ca făcând parte din același registru, s-a pierdut treptat odată cu o bună parte din tradiția noastră populară de factură orală.

Deoarece se trăia într-o vreme dominată de foamete și superstiții, lumea era convinsă că toți cei care care-i ajutau să trăiască și să se apere de rele săvârșeau fapte plăcute lui Dumnezeu, așa încât îi tratau cu cinste și recunoștință. Dat fiind faptul că săpatul unei fântâni era o muncă extrem de periculoasă și, implicit, de scumpă, oamenii le purtau recunoștință veșnică celor care aveau puterea și bunătatea să le ofere apa de care orice ființă vie are atâta nevoie, aproape în același mod în care îi cinsteau și pe cei care le făcuseră biserica.

La fel erau văzuți și oamenii care ridicau un pod peste o apă, cei care înălțau o cruce sau o troiță pe marginea drumului sau sădeau ori altoiau un pom undeva pe un câmp, într-o pădure sau la o margine de cale. Toate aceste fapte erau percepute ca fiind plăcute în fața lui Dumnezeu și, pentru că se credea că ajută la mântuirea sufletului celui care le săvârșea, poporul le-a socotit drept acte ctitoricești, chiar dacă, până acum, istoriografia noastră a considerat că actul de ctitorire este valabil numai pentru lăcașele de cult [31, p. 635-643, 710-718, 787-796; 30, p. 77-116; 69, p. 441-457; 64, *passim*; 29, p. 137-174; 63, *passim*; 9, p. 9-44].

Semnificativ este faptul că dacă pentru ridicarea unei mănăstiri sau a unei biserici era nevoie de multă avere, pentru amenajarea izvoarelor, fântânilor și podurilor era necesară o cheltuială mult mai mică, însă și aceasta era destul de însemnată pentru un om de rând. În plus, în cazul acestor construcții, adeseori, ctitorul contribuia nu numai cu bani, dar și cu munca sa și a membrilor familiei sale. În schimb, înălțarea crucilor de piatră presupunea un efort financiar și mai mic, iar pomii fructiferi puteau fi puși de către oricine doar cu prețul unui efort fizic neînsemnat. Chiar dacă, aparent, toate aceste osteneli sunt disproporționate, strămoșii noștri erau convinși că, în ochii Domnului, ele aveau aceeași importanță, cele din urmă fiind asemuite cu banul văduvei dăruit vistieriei Templului din Ierusalim.

În același timp, în spațiul românesc, în primele veacuri ale erei creștine,

s-a născut un ansamblu de norme juridice care reglementau drepturile şi obligaţiile celor care ridicau sau înnoiau un lăcaş de rugăciune, săpau şi îngrijeau o fântână, făceau un pod, înălţau o cruce ori sădeau un pom. Toate aceste norme sunt mult mai vechi decât canoanele Bisericii referitoare la actul de ctitorire şi corespund, în fapt, obiceiului pământului, la a cărui origine stă dreptul roman şi care este cunoscut în lumea catolică sub numele de *patronat*.

Am observat această nuanţă doar în momentul în care am început să aprofundăm *semnificaţiile şi evoluţia actului ctitoricesc în spaţiul românesc*. Astfel, pe măsură ce adânceam cercetarea acestui subiect, am constatat că, în Evul Mediu, ridicarea unei biserici sau a unei mănăstiri ortodoxe în Ţările Române nu a fost reglementată – aşa cum s-a crezut până acum – doar prin dreptul de ctitorie bizantin, ci a stat sub semnul unui amestec juridic, în care obiceiul pământului a fost extrem de puternic. Prin urmare, dreptul de ctitorie românesc se deosebeşte în mod semnificativ de cel bizantin, căci în tot Evul Mediu românii s-au folosit din plin de normele dreptului de patronat în reglementarea raporturilor dintre ctitori-patroni şi familiile lor, pe de o parte, şi ctitoria pe care aceştia o făceau.

Acest drept de patronat, deşi cunoscut doar în lumea catolică, în cadrul căreia maghiarii au căutat chiar să şi-l însuşească prin folosirea noţiunii de „drept de patronat maghiar", el *nu este altceva decât dreptul cutumiar de sorginte romană*, pe care Biserica l-a creştinat la început, iar mai apoi a urmărit să limiteze cât mai mult drepturile pe care laicii le aveau potrivit acestui sistem juridic. În contextul în care, din vechime, Biserica Ortodoxă a căutat să-şi protejeze privilegiile, separându-le şi extinzându-le pe seama laicilor, în veacul al XVIII-lea – profitând de instaurarea regimului fanariot – şi-a intensificat politica de copiere şi extindere a legislaţiei canonice bizantine în spaţiul românesc, cu scopul de a elimina treptat celelalte elemente juridice care îi îngrădeau înlesnirile la care aspira.

Fântâni şi lăcaşe de cult – multiple asemănări

Prin urmare, deşi în domeniul actului ctitoricesc *românii au creat o sinteză cu totul originală între obiceiul pământului* („dreptul de patronat") *şi canoanele bizantine*, am remarcat cu surprindere faptul că aceasta a fost exclusă sistematic de la consemnarea sa în izvoarele scrise. A fost posibil acest lucru fiindcă Biserica deţinea monopolul consemnării normelor juridice în această problemă, ceea ce a făcut ca această sinteză uluitoare să rămână, din păcate, necunoscută chiar şi celor mai exigenţi specialişti. Din fericire, pe măsură ce am început să reconstituim acest sistem juridic arhaic, am observat numeroase similitudini între facerea unui lăcaş de rugăciune, a unei fântâni, a unui pod sau a unei cruci/troiţe şi chiar cu sădirea/altoirea unui pom departe de casă.

În ceea ce priveşte fântânile, aceste asemănări au început să se lege şi de câteva amintiri încă extrem de vii din copilărie. Astfel, ne-au rămas adânc întipărite în suflet poveţele bunicii paterne referitoare la modul în care nepoţii ei trebuiau să se raporteze la locurile socotite sacre în mentalitatea populară

românească[9], poveștile sale referitoare la facerea fântânii noastre, blestemul pe care l-a aruncat asupra celui care ar fi îndrăznit să astupe fântâna pe care o făcuse în livada familiei, cu mari sacrificii (sacrificii pe care doar o văduvă le putea înțelege!), dar și faptul că ultima dorință a unei vecine, atunci când și-a dat sufletul, a fost aceea de a bea apă din fântâna noastră. Peste toate aceste amintiri personale, am suprapus o serie de informații documentare și memorialistice disparate referitoare la facerea fântânilor, care ne-au determinat să adâncim cazuistica acestor mici, dar însemnate ctitorii.

Ca atare, am ajuns destul de repede să constatăm că între facerea unei fântâni și construirea unui lăcaș dumnezeiesc există *foarte multe asemănări*, ceea ce explică de ce ambele acte ctitoricești *au stat dintru început sub protecția acelorași norme juridice*.

Astfel, pe lângă faptul că erau socotite *sfinte*[10], ambele construcții presupuneau *multă osteneală și cheltuială* din partea celor care le făceau, aceasta fiind *cea de-a doua mare asemănare* între cele două tipuri de ctitorii. Este drept, chiar dacă săpatul și ziditul unei fântâni erau mai puțin costisitoare decât facerea și înzestrarea unei biserici, aceste munci presupuneau niște cheltuieli însemnate, care nu erau la îndemâna oricui. Acest fapt nu trebuie să ne mire, căci uneltele erau rudimentare, lucrul pentru facerea ei presupunând adesea multe primejdii. Mai mult, munca la săparea unei fântâni era migăloasă și grea, costurile fiind destul de mari, așa încât doar oamenii cu o anumită stare își puteau permite asemenea cheltuieli.

Drept consecință, în vechime, doar domnul țării[11], arhiereii [52, p. 63; 59, p. 89, 140-141; 4, p. 289, nr. X 319], boierii[12] și, probabil, negustorii erau cei care aveau suficiente mijloace materiale pentru a face o fântână. În aceste condiții, ne putem închipui că fântânarii erau înstăriți față de oamenii de rând, mai ales că cei care lucrau pentru domnie se bucurau de scutiri de dări[13]. Prin urmare, pentru a fi feriți de multele primejdii ce-i pândeau în timp ce săpau, făceau adesea milostenii bisericilor sau legau cărți religioase[14].

Cu timpul însă, pe măsură ce meșteșugurile s-au dezvoltat, costurile facerii unei fântâni sau a unei cișmele au mai scăzut. Ca atare, orășenii bogați, diferiți lucrători specializați (morari, cârciumari, berari, fierari etc.)[15] ce au putut aduna avere din meseria lor și sătenii foarte înstăriți au dobândit suficiente mijloace materiale pentru a-și face o fântână în curtea proprie[16]. La aceștia se adăugau și bisericile parohiale, căci fântânile din curtea lor erau construite prin efortul întregii obști a satului.

Din păcate, foarte târziu au ajuns și familiile de oameni simpli și cei nevoiași să poată face o fântână, însă reușeau acest lucru numai dacă își uneau mai mulți munca și banii. Acesta este motivul pentru care astăzi se mai pot vedea, prin unele sate, fântâni făcute pe toloaca aflată între câteva case, pe care o folosesc și o îngrijesc câteva familii împreună.

Cea *de-a treia asemănare* o constituie faptul că, peste tot în spațiul

românesc, oamenii considerau că *înălțarea unei biserici și săpatul unei fântâni aduceau mântuirea sufletului* („apa vieții”[15] celei veșnice[16]). Din acest motiv, oamenii care ajutau fântânarii nu primeau plată, căci exista credința că nu numai ctitorul fântânii, ci și „cine lucrează la ea va avea apă din ea pe lumea cealaltă” [7, p. 60]. Ca atare, s-au făcut fântâni și cișmele în toate regiunile locuite de români[17], chiar dacă apa din râurile și pâraiele Țărilor Române „este, de obicei, bună de băut, <iar> aceea a Dunării este puțin mai aspră, dar acceptabilă pentru sănătate” [19, p. 145][20].

Drept urmare, așa cum, în cazul lăcașelor de rugăciune, sufletul ctitorului era pomenit de către slujitorii bisericii pe care acesta o ridicase, la fel era pomenit și cel care făcea o fântână de către toți cei care-și potoleau setea din apa ei[21], căci „*din izvor adâncu este scoasă pre fața pământului*” [4, p. 290, nr. X 319, nota *]. De altfel, ctitorul unei fântâni rămânea veșnic în memoria colectivă prin însuși faptul – ilustrat atât în documente[22], cât și prin numeroase exemple pe care le poate întâlni fiecare dintre noi și astăzi în cercetările de teren[23] – că aceasta era „botezată” după numele celui care a făcut-o. Dar nu numai fântânile luau numele ctitorului, ci și podurile făcute peste ape[24] și chiar pomii sădiți[25] pentru mântuirea sufletului.

În ceea ce privește semnificațiile acestor fapte bune, se credea că săpatul unei fântâni urma să-i răcorească sufletul ctitorului ei în Marea Trecere, datorită mai ales acelor „bogdaprosti” spuse de fiecare om atunci când bea apă [8, p. 49]. Astfel, o informație de la începutul secolului al XIX-lea din Basarabia arăta că „românii sapă fântâni pentru ca pe cealaltă lume să aibă din ce bea, căci acolo n-au voie să bea din fântână străină, altfel fântâna se transformă imediat într-un monstru” [11, p. 31], iar o alta din fostul județ Ialomița ne spune că acela care „face puț pe lumea asta are apă pe lumea cealaltă” [3, p. 238]. De altfel, una dintre credințele ancestrale ale românilor este aceea că „ceea ce dăruiești, dai de pomană pe lumea aceasta, vei beneficia pe lumea cealaltă”, concretizată în formula ritualică: „*Pe lumea asta ție. Pe lumea cealaltă sufletului* (cutare)” [7, p. 43].

Mai mult chiar, peste tot în Moldova exista credința că cel care face sau repară o fântână își ispășește păcatele, că pentru a avea apă pe Cealaltă Lume trebuie să faci o fântână pe pământ și că „cine n-a făcut fântână pe lumea asta, va căra mereu apă pe lumea ceea(laltă)” [11, p. 31]. Chiar și flăcăii din aproape toate satele Basarabiei obișnuiau ca, pentru ispășirea păcatelor, din banii adunați de Crăciun și Anul Nou, să cumpere câteva odoare bisericești sau să contribuie la facerea unei fântâni [11, p. 31].

Pentru ca sufletul să aibă cât mai mult folos, ilustrativ este și faptul că fântânile pentru pomenire se construiau acolo unde oamenii și animalele aveau mai mare nevoie de ele: în țarini și, mai ales, la marginea drumurilor [48, p. 221, doc. nr. 58]. Astfel, nu numai că numărul celor care își potoleau setea creștea în mod semnificativ, dar fântâna era la îndemâna tuturor celor care lucrau și a trecătorilor care nu aveau unde să bea apă în altă parte. Din acest motiv, adeseori

găsim fântâni în hotar [32-33, *passim*; 34, p. 251, doc. nr. 128; 34, p. 282, doc. nr. 151; 34, p. 402-403, doc. nr. 226; 34, p. 441, doc. nr. 246; 1, p. 505, doc. nr. 2; 71, p. 181], semn că erau făcute în marginea țarinilor, fânețelor și pășunilor dintre moșii, unde erau de un real folos locuitorilor din mai multe sate ce mergeau la lucru.

Prin urmare, osteneala ctitorilor nu numai că era foarte prețuită, căci acoperea o mare nevoie, dar și pomenirile celor care făcuseră fântâna erau mai dese. În plus, fiindcă drumeții își făceau popasurile lângă fântânile de la marginea drumurilor [12, p. 385; 13, p. 345; 15, p. 606; 16, p. 369; 17, p. 317; 18, p. 472; 21, p. 90-113], ctitorii puneau nu numai o cruce lângă fântână, dar sădeau și un pom care să țină umbră [44, p. 194-195] și să-i hrănească pe drumeți[26], iar, câteodată, făceau chiar și un foișor pentru adăpostirea și odihna călătorilor[27]. Așadar, opinia potrivit căreia fântânile se făceau „lângă drum, la marile răscruci, aproape de biserici, în locurile unde vin mai mulți oameni, ca să fie un bun al tuturor" [11, p. 30] trebuie ușor nuanțată, căci apa este a tuturor ființelor, oameni, animale și plante deopotrivă.

În *al patrulea rând*, așa cum bisericile erau ridicate și pentru pomenirea morților, la fel și *fântânile erau făcute pentru sufletele celor răposați*. Spre exemplu, pe o cruce de piatră așezată în satul Mușătești, pe partea stângă a șoselei ce traversează satul, s-a săpat inscripția: „Ridicatu-s-a această sfântă cruce întru cinstea și slava Domnului nostru Iisus Hristos și întru pohfala Sfântului Nicolae Ciudotvoreț de la Mira Lichiei, în zilele măriei sale, Io Costandin Basarab voievod, de robul lui Dumnezeu [...] Ion sin Alecsandru Șuță ot Vâlsănești. *Și am făcut și această fântână de piiatră, că i s-au tăiat și pădurea, de s-au deschis drumul, ca să-i fie de pomeană dumnealui, în văci și părinților dumnealui* <s.n.>; mai 1 dni, leat 7222 <1714>" [4, p. 359, nr. 486].

Apoi, la începutul secolului al XX-lea, etnograful Polihronie Sârcu consemna că mulțimea fântânilor din Basarabia se datora și faptului că cei vii le construiau în amintirea celor morți [11, p. 31]. De asemenea, într-o scrisoare din 22 noiembrie 1818, poetul rus Ivan Aksakov, arăta că „pretutindeni îți sar în ochi fântâni [...]. Apele nu prea abundă în Basarabia, iar fântâna are în zonă o mare importanță. Adesea, în plină pustietate, poți să dai de o fântână *pe care moldoveanul a săpat-o în amintirea părinților sau a altor apropiați, pentru folosul trecătorilor* <s.n.>" [2, p. 62].

Totuși, acest ansamblu de credințe străvechi privitoare la fântânile ctitorite întru pomenirea celor răposați trebuie înțeles, mai ales, în contextul ideii că unii oameni lăsau cu limbă de moarte ca urmașii lor să facă în numele lor ceea ce ei n-au reușit să împlinească în timpul vieții pentru a se mântui, în special o fântână cu apă de băut și un pod peste o apă.

Astfel, la 25 septembrie 1760, Neculaiu, feciorul lui Anton ungurul, făcea un zapis prin care dăruia fratelui său, Gheorghie, via pe care i-o lăsase mama sa. În schimb, Gheorghie trebuia să dea surorii lor, Catrina, o vacă cu vițel și să facă o fântână pe acea vie, fiindcă așa a lăsat cu limbă de moarte

mama lor[28]. Ulterior, la 16 mai 1762, este făcut un nou zapis de mărturie, prin care Nicolai blănar – fiul lui Anton ungur și al Anei –, soția sa Safta (fata vătafului Iosif de la Cotnari) și copiii lor, Catrina și Grigorie, arătau că au vândut a treia parte[29] din cele două pogoane de vie de la Miroslava, ținutul Iași, pe moșia răposatului Costandin Rusăt vel vornic, fratelui mai mare al lui Nicolai blănar, Gheorghi abăgeriul și soției sale Irodia, drept 17 lei bani gata, vânzătorii fiind iertați și de 9 lei și un zlot, bani pe care trebuia să-i dea fratelui său pentru o vacă cu vițel și *pentru facerea unei fântâni* <s.n.>[30].

În același context, amintim și diata, întocmită la 11 septembrie 1833, a Ecaterinei Bontăș, „fiica lui Ștefan Roman și a soției sale Elena, fiica șătrarului Filip Stavăr, ce am avut soț pe căpitanul Gavril Bontăș, cu care am trăit pâr la sfârșitul vieții sale și pâr la această vrâstă a me, tot aici, în Ungurenii lui Roman, ținutul Hârlău"[31]. Prin aceasta, Ecaterina îl împuternicea pe fiul ei Costache, „epitrop și clironom", să vegheze ca nici unul din ceilalți copii ai săi să nu ia o parte mai mare decât aceea care i se cuvine din averea pe care le-o lasă moștenire, prilej cu care cerea epitropului diatei sale să-i „*facă o fântână și un pod*. *Și toate grijile să poarte sufletelor noastre*, *a tot neamul* <s.n.>"[32].

Probabil sub influența populației băștinașe, o credință similară aveau și turcii din Bugeac. Astfel, Niccolò Barsi arată că turcii de la Cetatea Albă „au făcut <pe marginea drumului ce ducea în oraș – n.n.> multe fântâni cu acoperișuri sprijinite de stâlpi, de unde scot zilnic în timpul verii apă proaspătă, pentru ca să poată călătorii să se răcorească și să se roage Dumnezeului lor pe care-l mărturisesc ei (ca fiind unul și nu ca o Treime) pentru morții lor, ca să le dea pace și odihnă. Și deoarece apa este sărată, ei obișnuiesc de asemenea să ducă, de trei ori pe săptămână, apă în toate părțile orașului și o împart tuturor în numele lui Dumnezeu" [15, p. 86].

În același timp, nu putem exclude nici posibilitatea ca acest obicei să-și aibă originea chiar în tradiția musulmană, căci „se spune că un ucenic de al lui Mohamed l-a întrebat odată pe acesta: «Prorocule, a murit mama mea, spune-mi ce bine să fac pentru sufletul ei?» Profetul i-a răspuns: «Sapă o fântână pentru sufletul ei și dă apă celor însetați». Ucenicul a săpat fântâna și a scris pe ea: «Fântâna aceasta este pentru sufletul mamei mele»" [65, p. 167].

De asemenea, deoarece se credea că doar fântâna și biserica îi puteau oferi omului viață în lumea aceasta și în cea de dincolo, aceste construcții erau făcute în așa fel încât *să dureze multă vreme*[33], aceasta fiind *a cincea asemănare* pe care o semnalăm. Astfel, așa cum în cazul unei biserici sau mănăstiri pomenirea ctitorului trebuia să se facă atât „*cât va sta sfânta mănăstire*"[34], și în cazul unei fântâni se credea că „*până cându apa curge*,*/ Pomenirea nu să stinge*"[35]. Spre deosebire de acestea, orice casă era asemănată cu soarta omului[36], ceea ce, în condițiile în care strămoșii noștri au avut de înfruntat necontenite primejdii (calamități, foamete, jafuri, războaie, robie etc.), explică de ce aceștia s-au

preocupat mult mai puțin de propriul confort și mai mult de îndatoririle de care erau convinși că le puteau aduce pomenirea și mântuirea sufletului după moarte: ridicarea unei biserici, săparea unei fântâni, construirea unui pod peste o apă, înălțarea unei cruci ori troițe sau sădirea/altoirea unui pom.

Așadar, o fântână era făcută din aceleași motive ca și înălțarea unui lăcaș de rugăciune: pentru mântuirea și pomenirea ctitorului ei, a părinților și urmașilor săi, în vreme ce construirea unui pod trebuia să-i înlesnească celui care l-a făcut trecerea vămilor spre lumea cealaltă [8, p. 49]. Cum puțini oameni aveau putere să facă un pod, pentru ca sufletul celui răposat să poată trece vămile peste *Apa Sâmbetei*, la înmormântare se dădeau și, pe alocuri, încă se mai dau 9, 12 sau 24 de poduri (punți) sau vămi, fiecare dintre acestea fiind alcătuit dintr-un ștergar, un colac, o cană (pahar) și o lumânare[37]. Prin așternerea ștergarului pe jos, în calea cortegiului funerar, pentru ca sicriul să treacă peste el după fiecare popas funebru [7, p. 43], rudele mortului făceau un pod simbolic în locul celui răposat. Apoi, cei care înălțau o cruce sau o troiță pe marginea drumului o făceau pentru alungarea răului, mai ales că trecătorii se opreau din mers și se însemnau cu semnul crucii, uneori făcând și o scurtă închinăciune în dreptul ei.

În sfârșit, pomii sădiți sau altoiți departe de casă – undeva pe un câmp, într-o pădure sau la o margine de drum – oamenii erau convinși că aceștia îi vor ospăta pe calea cea lungă[38], căci din munca lor s-au hrănit făpturile lui Dumnezeu, indiferent dacă erau trecători flămânzi, păsările cerului sau jivinele pământului. Firește, cu timpul, multe dintre semnificațiile sacre ale tuturor acestor fapte bune s-au pierdut, acestea ajungând să fie privite astăzi aproape exclusiv prin prisma lor utilitară[39].

Cea *de-a șasea asemănare* între cele două tipuri de ctitorii o constituie faptul că, așa cum bisericile, icoanele și cărțile religioase nu puteau fi făcute *decât de cei aleși de Dumnezeu*, și fântânarul trebuia „să fie un om ideal atât în comunitatea sătească din care face parte, cât și în cele din împrejurimi, unde a construit fântâni [...]. Pretutindeni el era «un om cu frica lui Dumnezeu», «un om ales de Dumnezeu», curat în toate cele, gospodar și familist exemplar" [11, p. 33; 7, p. 60]. Prin urmare, toți acești ziditori, zugravi, copiști și fântânari nu puteau fi decât oameni ce puteau fi luați oricând drept modele de urmat de către semenii lor. În același timp, și cei care suportau cheltuiala facerii unei biserici sau a unei fântâni trebuiau să fie oameni buni[40].

Apoi, o altă *asemănare*, *a șaptea*, atât în cazul bisericilor și mănăstirilor, cât și în cel al fântânilor, *dreptul de ctitorie asupra lor se transmitea urmașilor*[41] și celor care moșteneau moșia[42]. Ca atare, aceștia nu numai că aveau dreptul să fie pomeniți *în calitate de co-ctitori* ai acestor construcții, dar trebuiau să se îngrijească de ele [44, p. 194-195][43], pentru a nu se distruge și, în consecință, a se pierde dreptul lor și al strămoșilor lor la pomenire de către cei care se răcoreau cu apa acelui izvor și se rugau lui Dumnezeu

pentru mântuirea lor. Firește, la înnoirea unei fântâni un rol important îl avea, pe lângă acest drept de ctitorire, calitățile intrinseci ale apei dintr-însa, căci cu cât apa era mai bună cu atât oamenii o căutau mai mult, așa încât ctitorii erau mai des pomeniți[44].

Totuși, românii se îngrijeau de curățarea fântânilor nu numai fiindcă înnoitorul lor obținea aceleași drepturi de pomenire ca și ctitorul, ci și pentru că, asemenea bisericilor pustii, și fântânile părăsite erau percepute ca un loc stăpânit de diavol (avem aici ce-a de-a *opta asemănare*), motiv pentru care erau folosite de vrăjitoare pentru magia neagră [22, p. 196]. Este drept, fântânile se curățau [23, p. 589] și se reparau[45], benevol sau în urma ispășirii unei pedepse[46], dar numai atunci când era vorba de degradarea lor naturală (colmatare, ruinare etc.) sau când cădeau ori erau aruncate într-însa animale[47] sau diferite mizerii[48].

Dacă însă o fântână era spurcată prin aruncarea cadavrului unui om în puț, aceasta nu mai putea fi curățată și trebuia astupată. Ca atare, o astfel de nelegiuire era socotită, alături de crimă, cea mai înfiorătoare fărădelege pe care o putea face cineva. De altfel, această faptă diabolică era o dovadă absolută a răutății umane, așa încât ea rămânea de neșters din memoria colectivă[49]. Cu siguranță, poporul era convins că un om care putea face o asemenea mârșăvie nu avea nici o șansă să se mântuiască, deoarece el însuși era întruchiparea răului[50].

Or, așa după cum am mai subliniat, în cultura noastră populară, asemenea bisericii, fântâna era socotită un loc sfânt, astfel că ea trebuia cinstită mereu [11, p. 35]. Pentru aceasta, au fost elaborate anumite norme orale privind conduita socială referitoare la fântâni[51]. Firește, cel mai frecvent mod de spurcare a unei fântâni era aruncarea unor farmece asupra ei[52], motiv pentru care oamenii suflau mai întâi peste apa scoasă înainte de a o bea, pentru ca duhurile necurate să nu pătrundă în trupul lor [22, p. 157]. Se pare că poporul accepta otrăvirea intenționată a fântânilor doar în cazul invaziilor, căci năvălitorii erau socotiți oameni răi, care ucideau, robeau și jefuiau ființe nevinovate, așa încât meritau – ca oricare alt ucigaș – să fie pedepsiți prin moarte.

Totuși, *cel mai important element comun între actul de ctitorire al fântânilor și cel al bisericilor* îl reprezintă faptul că ambele *puteau fi vândute de ctitorul lor sau de urmașii săi* (aceasta fiind a *noua asemănare*). Importanța acestei norme este esențială pentru a înțelege că, în spațiul românesc, aceste două feluri de construcții au stat de la început sub auspiciile obiceiului pământului, ce este cunoscut sub numele de „drept de patronat".

Dacă, în cazul lăcașelor de cult de la noi existența acestor reglementări poate fi dovedită și de alte elemente (precum: dreptul ctitorului-patron de a administra averea mănăstirii/bisericii sale, de a-i înstrăina moșiile, de a-și alege egumenul sau preotul paroh pentru fundația sa ori de dreptul său de a lăsa moștenire sau de a-și înstrăina, prin vânzare sau danie, lăcașul pe care l-a ridicat), posibilitatea ca o fântână să poată fi vândută constituie singura mărturie

că drepturile și obligațiile ctitorului acestor construcții au fost reglementate de același obicei al pământului.

Istoricii noștri care s-au ocupat de actul de ctitorie au rămas cantonați în convingerea lui Gheorghe Cronț, care făcea o distincție între fundațiile medievale din spațiul extracarpatic și cel din Transilvania, susținând că în această provincie reglementarea fundațiilor „s-a sprijinit nu numai pe dreptul de ctitorie propriu Bisericii Ortodoxe, ci și pe unele principii, adoptate sub înrâurire apuseană, proprii așa-numitului drept de patronat" [30, p. 79]. Drept urmare, până acum nimeni n-a reușit să observe că *actul de ctitorire din întreg spațiul românesc era*, de fapt, *o sinteză între dreptul de patronat și canoanele bizantine*.

Chiar și apreciatul jurist a căzut în capcana propriei sale ipoteze, căci, neputându-și explica stăpânirea mirenilor asupra lăcașelor de cult, a considerat că „expresia «*mănăstirile noastre*» ce figurează în textul actelor trebuie înțeleasă în sensul că fundația respectivă era ctitoria fondatorului sau înzestrătorului, iar nu proprietatea sa" [30, p. 108]. Totuși, chiar dacă a încercat inițial să se opună ideii că în Evul Mediu mănăstirile puteau fi stăpânite de mireni, în cele din urmă Cronț s-a văzut nevoit să recunoască această realitate pentru mănăstirile boierești, căci documentele care amintesc de această practică sunt destul de clare, însă a minimalizat importanța fenomenului: „Se cunosc și cazuri când mănăstirile aflate pe moșiile boierești erau considerate proprietate boierească, dar sunt excepții în Țările Române" [30, p. 108].

Pe de altă parte, Henri H. Stahl a observat că „ceea ce constituie un specific al vremii feudale" este faptul că orice „mănăstire sătească se afla în *patrimoniul boierului*" [68, p. 292], așa încât aceste mănăstiri nu numai că erau vândute și cumpărate, dar puteau fi deținute uneori în cote părți „atunci când ceata de boieri stăpâni ai satului își împărțeau drepturile" [68, p. 292, nota 2]. Din păcate, nici ilustrul sociolog nu a fost interesat să afle obârșia acestui drept, astfel că misterul a rămas intact până în 2009, când am început descifrarea lui [9][53].

Vânzarea dreptului de ctitorire – un mare păcat

În această privință se constată că bisericile de mir erau construite pe moșia stăpânului, așa încât puteau fi vândute de acesta ca bunuri patrimoniale proprii, individual[54] sau odată cu celelalte acareturi de pe ocina sa (mori, case, pive, prisăci, livezi etc.)[55]. Mai mult chiar, sunt numeroase documente care atestă faptul că bisericile parohiale erau tratate drept bunuri patrimoniale, calitate în care ele puteau fi dăruite [37, p. 273, nr. 326][56], lăsate moștenire [33, p. 110, nr. 76], vândute[57] sau, poate, chiar zălogite. Dat fiind faptul că atât biserica, cât și avuția acesteia erau considerate bunuri patrimoniale, ele puteau fi vândute împreună[58] sau separat[59]. O situație similară aveau și mănăstirile, care puteau fi dăruite[60] sau vândute, singure[61] ori împreună cu moșia pe care fuseseră ridicate [32, p. 376, nr. 265][62]. Cert este că unele mănăstiri au fost

vândute de cei care moșteniseră calitatea de ctitor la aceste lăcașe și intraseră în stăpânirea lor odată cu moșia unde erau înălțate[63]. Prin urmare, atunci când un asemenea moștenitor nu stăpânea toată ocina, el vindea doar atât cât îi era partea din acea moșie și din mănăstirea aflată pe ea[64].

Mai mult, chiar semnificația acestor vânzări este consemnată doar în cazul fântânilor[65], ea fiind aceeași și în cazul înstrăinării lăcașelor de rugăciune. Astfel, printr-o asemenea achiziție, cumpărătorul obținea, practic, calitatea de ctitor, asigurându-și – prin urmare – pomenirea veșnică și mântuirea [8, p. 47-49], iar răsplata dumnezeiască de care trebuia să se bucure sufletul celui care le-a făcut se pierdea pentru că urmașul lor a îndrăznit să le vândă ctitoria cu bani, animale sau odoare.

Din acest motiv avem destule argumente să credem că, de cele mai multe ori, *moștenitorii ctitorilor nu vindeau decât moșia*, *nu și dreptul de ctitorire al străbunilor*. Acest lucru pare să fie dovedit de cercetările de teren din Basarabia, care consemnează obiceiul potrivit căruia „izvorul nu se vinde, nu se cumpără, indiferent cine face fântâna" [7, p. 60]. Astfel, pe lângă faptul că pierdeau ei înșiși dreptul de a fi pomeniți, teama de osândă veșnică pentru o astfel de înstrăinare îi făcea pe urmași să nu îndrăznească să strice pomenirea părinților, moșilor și strămoșilor lor, cu atât mai mult cu cât la Judecata de Apoi aceștia le-ar fi fost martori potrivnici pentru o astfel de cutezanță[66].

Acest lucru explică de ce, din miile de acte de vânzare, doar în câteva documente medievale și premoderne se menționează în mod explicit că s-a cumpărat nu numai moșia, ci și biserica ori mănăstirea [32-34, *passim*] sau fântâna[67] care erau acolo. Tare strâmtorați trebuie să fi fost acei vânzători dacă au îndrăznit să-și lase străbunii fără pomenire, vânzându-le nu numai ocinile, ci și ctitoriile de pe acestea!

Totuși, se pare că, uneori, moștenitorii acceptau să-și vândă moșia cu fântână numai dacă acela care le cumpăra accepta să păstreze dreptul de pomenire al vechilor ctitori, chiar dacă el repara acel puț[68]. Acest lucru este cu atât mai firesc cu cât, adeseori, cumpărătorul era urmașul aceluiași ctitor[69].

Concluzii

Așadar, în Evul Mediu, ridicarea unui lăcaș de rugăciune ortodox în Țările Române a stat sub semnul unui amestec juridic între dreptul de ctitorie bizantin și obiceiul pământului, care-și are obârșia în dreptul roman, fiind cunoscut în lumea catolică sub numele de „patronat". În același timp, acest ansamblu mixt de norme juridice a ajuns ca, în spațiul românesc, să reglementeze nu numai drepturile și obligațiile celor care ridicau sau înnoiau un lăcaș de rugăciune, ci toate faptele prin care poporul credea că se poate câștiga mântuirea sufletului, fapte amintite deja, și care presupuneau multă trudă și jertfirea unei bune părți din avere pentru câștigarea vieții celei veșnice.

În ceea ce privește punerea construcției unei fântâni sau a unei biserici

sub același sistem de norme, acest lucru a fost posibil ca urmare a semnificațiilor comune ale acestor fapte. Astfel, în cultura noastră populară, bisericile și fântânile erau socotite drept locuri sfinte, cu atât mai mult cu cât oamenii considerau că înălțarea unui lăcaș de rugăciune și săpatul unui puț aduceau mântuirea sufletului celor care le făceau, căci, asigurând semenilor un loc de închinare și apă de băut, ei înșiși dobândeau apa vieții celei veșnice.

Așadar, nu numai că o fântână era făcută din aceleași motive ca și înălțarea unui lăcaș de rugăciune, dar așa cum, în biserică, sufletul ctitorului era pomenit de către slujitorii pe care acesta o fundase, la fel era pomenit și cel care făcea o fântână de către toți cei care-și potoleau setea din apa ei. În plus, ctitorii de biserici și de fântâni rămâneau în memoria colectivă pentru fapta lor cea bună, căci ambele construcții presupuneau multă osteneală și cheltuială din partea celor care le făceau. Semnificativ în acest sens este faptul că fântânile (dar și câteva biserici care au rezistat timpului) au fost „botezate" după numele celui care le-a făcut.

O altă asemănare între cele două tipuri de ctitorii o constituie faptul că fântânarul trebuia să fie un om curat, asemenea celui care făcea o biserică sau un odor bisericesc, fiind hărăzit de Dumnezeu, potrivit credinței populare, cu această menire încă înainte de a se naște. De asemenea, atât în cazul bisericilor și mănăstirilor, cât și în cel al fântânilor, dreptul de ctitorie asupra lor se transmitea urmașilor care moșteneau moșia pe care acestea erau făcute.

Prin urmare, aceștia nu numai că aveau dreptul să fie pomeniți în calitate de co-ctitori ai acestor construcții, dar trebuiau să se și îngrijească de ele, pentru a nu se distruge și, în consecință, a li se pierde această pomenire. Grija pentru ctitoriile străbunilor mai venea și din credința că bisericile pustii și fântânile părăsite erau socotite ca un loc stăpânit de diavol, așa încât erau folosite de vrăjitoare pentru magia neagră. În plus, fiind loc de popas, lângă fântâni ctitorii mai înălțau o cruce și sădeau un pom, iar câteodată mai făceau și un foișor pentru adăpostirea și odihna călătorilor.

Totuși, cea mai însemnată asemănare între ctitorirea fântânilor și cea a bisericilor o constituie faptul că ele puteau fi vândute de ctitorul lor sau de urmașii săi. În urma unei asemenea tranzacții, făcătorii unei biserici, mănăstiri sau fântâni și urmașii lor își pierdeau calitatea de ctitori, adică obligația de a se mai îngriji de ele și, implicit, dreptul de a mai fi pomeniți și speranța că fapta lor le va mai putea aduce iertarea păcatelor. În schimb, obligațiile și drepturile lor ctitoricești – cu pomenirea veșnică și credința în mântuirea sufletului – erau preluate, în mod automat, de cumpărătorul acestor construcții. Din acest motiv avem toate motivele să credem că, de cele mai multe ori, moștenitorii ctitorilor nu vindeau decât moșia, nu și dreptul de ctitorire al străbunilor.

Chiar dacă documentele care atestă astfel de vânzări nu ne dezvăluie ce însemna acest lucru sub aspect spiritual, faptul nu trebuie să ne mire, deoarece

contemporanii actului de vânzare ştiau foarte bine ce însemna o astfel de faptă şi nu aveau de ce să o consemneze în actul de cumpărătură. Din fericire, această semnificaţie încă se mai cunoştea la începutul veacului trecut, aşa încât, graţie memoriilor Părintelui Constantin Bobulescu, ea a fost salvată de la uitare.

Note

[1] Cezar Bolliac arăta că în păduri se găsesc pomi fructiferi, ca meri, cireşi, peri, piersici, pruni etc. „şi nu rareori întâlneşti, în mijlocul pădurilor, livezi cultivate şi pline de fructe excelente, de tot felul", căci „aceste livezi se datoresc evlaviei locuitorilor care cred că-şi spală păcatele altoind fructe din cele mai bune, în pădurile cele mai întunecate". „În 1848 un brav popă valah din satul Rucăr îmi povestea că dintotdeauna avusese obiceiul, la spovedanie, să nu dea alt canon credincioşilor decât acela de a altoi pomi de soi în pădure; adăuga că pentru greşeli mai mici, aceste canoane nu coborau sub 10 altoiri, iar pentru păcate grele mergeau până la sută. Fiecare credincios spovedindu-se de patru ori pe an, judecaţi la ce număr de altoiri putea să ducă acest sistem" (Cezar Bolliac, *Mémoires pour servir à l'histoire de la Roumanie (Provinces danubiennes)*, Premier mémoire. Topographie de la Roumanie, Paris, Just Bouvier, 1856 [apud 67, p. 244]). De asemenea, în societatea românească tradiţională se interzicea tăierea pomilor fructiferi pentru a se construi o casă pe acel loc. Semnificativ este şi faptul că şi astăzi se consideră că dacă tai un pom fructifer, pentru a fi iertat trebuie să plantezi trei pomi în locul celui doborât, mai ales în cazul în care este vorba de tăierea unui nuc – informaţie oferită de la Paul Zup, arhivar la Arhivele Naţionale din Iaşi (AN-Iaşi).

[2] Spre exemplu, dacă în lumea păgână căminul familial era socotit sacru, Biserica l-a catalogat drept întinat, fiindcă aici se făceau păcatele trupeşti, aveau loc certuri, bătăi şi, uneori, chiar omoruri. În acest context, clerul a reuşit să convingă oamenii că acest spaţiu putea fi purificat doar chemând preotul pentru a săvârşi o sfeştanie de sfinţire a casei.

[3] *Sfânta Evanghelie după Ioan*, 5, 1-7 [în 6, p. 1210].

[4] Cf. www.crestinortodox.ro/liturgica/sarbatorile (accesat la 12 noiembrie 2016).

[5] Un descântec pentru o vrajă de dragoste, cules din Iacobeni – Botoşani, spune: „M-am mânecatu, m-am mânecatu,/ Duminică dimineaţă m-am sculatu./ Când toaca-ntâiu a tocatu,/ Eu cofa-n mână am luatu,/ La fântână-am alergatu,/ Apă limpede şi curată am luatu/ Faţă albă şi frumoasă mi-am spălatu" [66, p. 12].

[6] Spre exemplu, Isidor Onciu povesteşte că a apucat în copilărie să vadă crucile care marcau locul în care îşi găsiseră sfârşitul sătenii din Frătăuţi pe terenul mlăştinos dintre satul lor şi Rădăuţi [57, p. 12].

[7] În 1751, Sandu Bucşănescu, mare clucer de arie, fiind ispravnic la zidirea Mănăstirii Sfântul Pantelimon „cu toată împrejmuirea ei", a ridicat o cruce lângă fântâna acestui lăcaş „şi au făcut şi foişorul de deasupra crucii, pentru adăpostirea şi odihna călătorilor şi întru pomenirea dumisale" [45, p. 385, doc. nr. 394; 46, p. 72-73, doc. nr. 154]. Ca atare, pe fântâna Mănăstirii Sfântul Pantelimon a fost scris în româneşte şi greceşte: „S-au făcut şi fuişor, cu toate cele ce trebuie, dupe cum se vede, pentru odihna celor însetoşaţi şi osteniţi şi vecinica pomenire a Mării Sale, fiind ispravnec dumnealui Sandul Bucşănescu. 1751" [46, vol. I, p. 72, doc. nr. 153]. Precizăm faptul că Mănăstirea Sfântul Pantelimon a fost ridicată în anul 1750 de către domnul Grigorie Ghica al II-lea, „în al doaoa domnie a măriei sale, unde şi spital pentru bolnavi au aşădzat a fi, [...] ispravnic fiind Sandul Bucşănescu mare clucer de arie" [46, vol. I, p. 70, doc. nr. 149].

[8] În acest sens, pisania aflată la „Cişmeaua cu Trei Şipote", identificată ca fiind fântâna meşterului Manole de la Mănăstirea Curtea de Argeş, cuprinde versurile: „Cursul apei din fântână,/ Când iaste rece şi bună,/ La ea mult norod să adună/ Ca setea să-şi potolească,/ Inima să-şi răcorească,/ Vederea să-şi veselească,/ *Şi cine bea mulţămeşte*/ *Şi pre ctitori proslăveşte*,/ *Cu toţii îi fericeşte;*/ *Şi până când apa curge*,/ *Pomenirea nu să stinge* <s.n.>,/ Ci şi mai mult să adaoge,/ Că curge cu-ndestulare;/ Aceasta sfârşit nu are;/ Să ia să bea fieşcare./ Acest izvor era tăinuit,/ Din vechime negândit,/ Până acum când s-au înnoit,/ Făcându-să întâiu cercare,/ Pentru gustul care-l are;/ Aşa au şi găsit cu cale,/ Că-ndată cum o au aflat,/ Într-acest loc o au mutat./ Bun lucru, cu adăvărat./ Prea sfinţiia sa stăpânul Iosif 1-iul episcopu/ Cu Meletie iconomu,/ Căci şi aici s-au ostenit/ Şi nu puţin au cheltuit,/ La cîşmelele <cişmelele – n.n.>

ce-au făcut,/ Cum și alte lucruri multe,/ Cu mari cheltuieli făcute,/ Pre afară și în curte" [4, p. 289, nr. IX 318]. Apoi, pisania de la cișmeaua lui Filaret din Râmnicu Vâlcea arată: „+ *Cursul apei de fântână/ Când va fi rece și bună/ Și setea o potolește/ Și vederea veselește/ Și până când apa curge,/ Pomenirea nu să stinge,/ Ci tuturoru le vestește/ Și ctitorul proslăvește* <s.n.>. + S-au făcutu această fântână de priasfințitul episcop al Râmnicului, chiriu, chir Filaretu. 1784 septemvriă 1" [5, p. 846, nr. XVI 1404]. Într-o altă inscripție, din august 1694, de la Mănăstirea Armășești, situată în Cernișoara – Vâlcea, se spune că „*această fântână fiind făcută de bunul domn strămoșul domnii mele, Io Matei Basarab voievod, ce au fost oblăduitor Țării Românești și în cătăva samă de ani, încoace, stând stricată și închisă, dintru bun gândul inimiei domnii mele, Io Constandin Basarab voievod am voit de o am făcut de iznoavă, din temelie, ca să fie mult ajutoriu lăcuitorilor, în sfânta mănăstire și domnii mele pomeană în veci* <s.n.>, fiind egumen chir Varlaam ieromonah" [5, p. 145, nr. I 31]. În sfârșit, pe o altă inscripție de la heleșteul Episcopiei Râmnicului este scris: „+ Această bună și lină fântână, ce [...]. Izvoarăle adâncului spre mângâierea norodului, precum prorocul David strigă: «*Cei însetați mergeți la apă și beți și vă spălați păcatele, iar nu numai obrazul*» <s.n.>, au fost mai-nainte făcută de părintele Climentu, episcopul Râmnicului și dumnealor cămărași, leat 1748. *Și murind titorii, s-au prăpădit de tot fiind înnvechită de ani 20. Acum, în zilile domnii sale, Io Mihai Șuțu voievod, fiind episcop Râmnicului chir Filaret s-au înnvrednicitu acestu boier, chir Ene Băura căpitan sin Lațcarie Dumitrache, Dumitru* <s.n.>; aprilie 26, 7300 <1792>" [5, p. 854-855, nr. XX 1418].

[9] Bunica mea paternă, Paraschiva Gr. Bodale, născută Cic (1902-1986), lângă care am crescut, adeseori ne povățuia, printre altele, să nu facem „tonoasă" <= pozne, prostioare – n.n.>, avertizându-ne asupra eventualelor consecințe: „Dacă scuipi în foc sau în fântână, faci bube la gură"; „să nu urinezi în foc sau lângă fântână că o să faci noaptea în pat"; „să nu calci mâncarea în picioare că ți-o ia Dumnezeu»" ș.a.

[10] Pentru sfințenia apei din fântâni, v. [7, p. 41].

[11] Amintim fântâna din mijlocul țarinii de la Volovăț – Suceava, „unde este crucea și stâlpul lui Ștefan vodă" [31a, p. 224], iar la 4 km de Liteni – Suceava, Ștefan cel Mare ar fi ctitorit, conform tradiției, un pod de piatră și o fântână [27, p. 56]. Același mare domn a făcut mai multe fântâni la Muntele Athos [53, p. 324]. Apoi, Petru Cercel „a pus să se facă cu mare osteneală și cheltuială, pe esplanadă, o fântână, aducând apa de la un izvor depărtat de oraș cu nu mai puțin de patru mile, trecând-o pe sub pământ prin niște jghiaburi groase din lemn de brad" [14, p. 12]. De asemenea, Grigore Ghica al II-lea „făcut-au și turnul mare pe poartă, în curtea domnească, și ceasornic mare, *așijderea și 2 cișmele, fântâni aduse pe oale, cu multă cheltuială* <s.n.>, una dinaintea porții curții domnești și una dinaintea feredeului. Așijdere, și feredeul l-au mai tocmit" [55, p. 341]. De fapt, Andreas Wolf remarca faptul că unii domni ai Moldovei de după 1564 „și-au câștigat un renume deosebit din faptul că au pus să se aducă apă în oraș <Iași – n.n.> cu ajutorul unor uluci de lemn și au făcut în diferite piețe ale orașului cișmele și havuzuri, desigur, nu pe banii lor, ci tot din punga bieților birnici care, sub o rubrică specială, trebuiau să dea câteva parale mai mult ca de obicei de fiecare gulden, până ieșea un prisos de optzeci-nouăzeci de pungi, din care zece sau șaisprăzece se întrebuințau la aducerea apei, iar restul era înghițit după obicei" [20, p. 1276].

[12] O inscripție de la sfârșitul secolului al XVI-lea, provenită de la fântâna curții banului Dobromir de la Runcu – Olt, glăsuiește astfel: „Jupan Dobromir mare ban și jupanița [...] luna iulie 15, în anul 7000" [5, p. 852-853, nr. XX 1416].

[13] La 28 aprilie 1658, Grigorie Ghica scria dregătorilor, șoltuzilor și pârgarilor din târgul Huși „să lase în pace de podvoade, cai de olac și jold pe meșterii fântânari de la fântâna domnească de acolo, care-și vor plăti dabila lor, nici vierii să nu-i supere, și nici dobitocul lor să nu fie luat pentru alți oameni" [25, p. 91, doc. nr. 331].

[14] În acest sens, dăm un singur exemplu de pe o *Psaltire* (fără copertă) de la biserica Sfinții Voievozi Rufeni din Iași, unde, pe o filă adăugată la început, aflăm următoarea însemnare: „Această carti s-au legat al doile la anul 1835 și s-au dat pol sorocovăț. Petrachi cișmelianul" [24, p. 111].

[15] În orașul Suceava este amintită o fântână a berarului (Rudolf Gassauer, *Contribuțiuni la istoria Sucevei și a împrejurimei*, în „Anuarul Liceului Ortodox «Ștefan cel Mare»", Suceava, 1925-1926) [apud 50, p. 96].

[16] În 1584, Martin Gruneweg observa că satele aflate între Târgul de Floci și orașul Buzău erau pline de fântâni, iar într-unul dintre ele „fiecare casă are propria fântână cu găleată" [21, p. 100].

[17] În stânga porţii de intrare în Spitalul Sfântul Spiridon din Iaşi se află inscripţia: „Io Gr. A. Ghica vv./ Fântâna lui Siloam, scăldătoarea lui Solomon./ Păreile <pâraiele – n.n.> făcătoriului de minuni Spiridon/ Izvorăscu sănătate într-a bolnavilor lăcaşu,/ Desfătare, viiaţă tuturor în Iaşu./ A<l> triile Grigorie Alecsandru Ghica dăruieşte/ Şi către toţi de obşte darul înmulţeşte./ Însetaţilor, vedeţi să dobândiţi *viaţa apelor* <sic! n.n.>./ Întru al doilea an al domniei sale; letu 1765 iulie 20" [46, vol. II, p. 155-156, doc. nr. XXIX].

[18] „Lumea e pentru mulţi oameni o pustie a sufletului, dar există o fântână la care fiecare suflet îşi poate potoli setea. Mântuitorul zice: «Cel ce însetează, să vie la mine şi să bea!» Aceasta e fântâna, şi cei ce aduc sufletele ca să bea din apa ei vie, le fac cel mare bine. Fântâna aceasta nu seacă nicicând" [65, p. 167].

[19] Astfel, în Ţara Românească Friedrich Wilhelm von Bauer (Bawr) „observa că locuitorii pun o grijă deosebită la înfrumuseţarea cişmelelor cu ape curgătoare; le înconjură cu ziduri, le dau nume vestite în toată ţara şi le înfrumuseţează în toate chipurile. Dai de ele pe lângă oraşe şi sate, pe drumurile mari, precum şi în alte locuri mai puţin umblate. Aceasta este o particularitate pe care n-o întâlneşti decât în Turcia şi în ţările orientale" [19, p. 145]. Chiar dacă „şi în câmpie <Ţării Româneşti – n.n.> se găsesc izvoare şi fântâni cu apă foarte bună, dar îndeobşte apa de fântână e lâncedă, caldă şi neplăcută la gust" [19, p. 492]. Apoi, Francesco Griselini arăta că românii din Banat, „spre folosul călătorilor, pentru ca aceştia şi vitele lor să găsească pretutindeni apă, ei îşi fac o adevărată bucurie în a săpa fântâni de-a lungul şoselelor; ei ridică cruci care arată drumul călătorului, aleargă cu însufleţire când sunt chemaţi în ajutor şi însoţesc pe călător distanţe lungi până ce acesta se află în siguranţă" [19, p. 391]. De asemenea, Lazzaro Spallanzani constata că în oraşul Braşov se găseau fântâni „din belşug" [19, p. 770].

[20] Doar Stephan Ignaz Raicevich remarca faptul că „în Moldova, apele bune de băut sunt mai rare şi cea mai bună este a Prutului, atât pentru oameni, cât şi pentru vite şi se crede că e foarte sănătoasă; dar pentru a putea fi plăcută la folosire, trebuie lăsată să stea să se limpezească de firicelele de pământ, care o fac foarte tulbure" [19, p. 492].

[21] O pisanie de la Fântâna Gavat, aflată lângă matca Cotmenei, spune că „făcut-s-au această fântână de robii lui Dumnezeu Drăguşin, Călina, Nicolae, Ioan, Floarea, Costandin, Radu; Filaret egumenul sfintei mănăstiri Cotmeana; Macarie iconom sfintei mănăstiri Cotmeana. *Cursul apii din fântână,/ Când va fi rece şi bună/ Şi setea o potoleşte/ Şi pre ctitori pomeneşte,/ Până ce apa va curge,/ Pomenirea nu să stinge* <s.n.>./ Leat 1832 septembrie 30" [4, p. 114-115, nr. 29], iar o inscripţie găsită la „Cişmeaua cu Trei Şipote" de la Mănăstirea Curtea de Argeş glăsuia în chip asemănător: „*Această apă limpede şi lină,/ Din firea ei răce şi bună,/ Vederii mult veselitoare,/ Şi setii potolitoare,/ Din izvoarele adâncului/ S-au scos în faţa pământului,/ De Iosif smeritu episcopul/ Cu Meletie, bunu iconomul,/ Ca cine va bea să mulţămească/ Şi pre ei să-i pomenească./ Că pentru aceasta s-au îndemnat/ Şi la-cestu loc bun o au mutat,/ Unul, adecă dându cheltuiala,/ Iar celalaltu puindu osteneala;*/ An[n]ul 1800" [4, p. 289, nr. X 319]. O altă pisanie pusă la două cişmele din apropierea pârâului Valea Iaşului, de lângă Mănăstirea Curtea de Argeş, arăta convingerea ctitorului lor: „*Cine bea din această apă să pomenească, să vază că din izvor adâncu este scoasă pre faţa pământului*" [4, p. 290, nr. X 319, nota *]. De asemenea, o inscripţie de la mijlocul secolului al XVIII-lea de pe piatra fântânii din incinta Casei Bogorodea din Râmeşti glăsuieşte: „Pome(a)ni, Pătru" [5, p. 523, nr. IV 768]. Apoi, pe o cruce de piatră aşezată lângă o fântână, pe partea stângă a drumului ce duce de la Igoiu la Alunu, a fost scris: „*Cu ajutorul sfintei Troiţe s-au ridicat această sfântă Cruce prin hramul Marelui Mucenic Dimitrie. Pomeneşte Doamne: Dumitru, Stana, Costandin, Dumitru, Mariia, Barbu, Preda, Pătru, Păuna, Constandinu, Ion, Gheorghe iereu, Marica ereiţa, Gheorghe* [...], *Ştefan, Zanfira, Ion* <s.n.>. 7325 <1816-1817 – n.n.>" [5, p. 606, nr. III 916]. O altă inscripţie, în armeană, de la Mănăstirea Hagigadar (în Bulai, Moara – Suceava), are următoarea traducere germană: „Dieser Brunnen ist als Andenken seitens des vom Keiser ausgezeichneten Freiherrn Baron Georg von Kapri und dessen Ehegattin Baronin Maria von Maracei 1793 (hergestellt worden)" [49, p. 160].

Această credinţă este consemnată şi de Toader Hrib, care, la 16 mai 1969, nota: „Astăzi am văzut multe lucruri bune şi frumoase, dar am văzut şi lucruri rele, cele frumoase îţi înveselesc sufletul, iar cele rele te amărăsc. Când am ieşit din sat <Arbore – n.n.> spre Clit, am văzut fântâna lui Cosma lui Ionică pustie, acoperită cu nişte vreascuri ca să nu cadă cineva în ea. Unii ţărani, ca şi Cosma lui Ionică, poate cu o sută de ani în urmă, au făcut în capătul ogorului lor de lângă drum, câte o fântână; lângă ea au plantat un tei frumos, au mai adus lângă fântână o cruce de piatră, au mai înzestrat fântâna cu o trocuţă de băut apă şi cu un cârlig de scos apa cu căniţa. *Veneau oamenii de la*

câmp, când lucrau, de la mari depărtări, și scoteau apă; multe cofițe de apă au dus de aice la ogorul unde lucrau toți; trecătorii, în timpul verii, se opreau aice, la fântână, de beau apă rece și curată și adăpau vitele. Pe întreg cuprinsul satului erau sute de asemenea fântâni, de unde muncitorul de pe ogor își potolea setea în timpul verii <s.n.>. 80 % din aceste fântâni sunt astăzi pustiite, neîngrijite, iar muncitorului îi crapă buzele de arșița soarelui. De câte ori beam apă din asemenea fântâni, ne învăța tata să zicem *bogdaproste de sufletul cui au făcut-o* <s.n.>" [44, p. 194-195].

[22] Astfel, la 10 aprilie <1430-1431> sunt pomenite „fântâna Epurelui", „fântâna lui Ilieș" și „fântâna lui Gherman" [32, p. 145, nr. 98]. Apoi, la 9 decembrie 1473 este amintită „fântâna lui Peperig" [33, p. 295, doc. nr. 196]. De asemenea, la 14 iulie 1803 este menționată fântâna lui Giurgiu Moian (AN-Iași, Colecția Documente, pachet MLXXVIII, doc. sub data 1803 iulie 14; cota veche: doc. nr. 408).

[23] În satul meu natal (Bivolărie, orașul Vicovu de Sus – *Suceava*), un izvor ce este amenajat în locul numit Gropci, unde mulți vicoveni își făceau fânul, se numește Fântânița lui Beci. Ctitorul ei a trecut demult în uitare. Nici măcar numele de botez nu i se mai știe, dar a lăsat în urmă o fântâniță cu o apă cum alta nu-i și mai mulți urmași care îi duc mai departe porecla. *Dumnezeu să-l pomenească întru Împărăția Sa*! Alte fântâni care poartă numele ctitorului lor se găsesc din belșug în Basarabia (inf. Prof. univ. dr. hab. Valentin Tomuleț, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, 2015).

[24] Este cazul Podului Leloaiei (Iloaiei) de peste Bahlui, de lângă Iași, sau al Podului Doamnei din județul Giurgiu, în jurul cărora s-au format, cu timpul, satele omonime.

[25] La 14 iulie 1803 era consemnată mărturia lui Andrieș Căzac, Lupu sân Neculai, Ianoș Sarca, Andriaș Ghelțe, Petre Giurgiu, Mihai Gălățanu, Martin Ținpul, Jicmon Toma, Dumitrașco Mătei, Sandu Haidău, Ion Haidău, Andrieș condicar și Petre Giurgiuman, toți săteni din Călugăra și Satul Nou, ținutul Bacău, în care se arată că „*țintirimul unguresc din deal de priporul* <= coastă abruptă, povârniș – n.n.> *moșiei Moinești și de la vale de fântâna lui Giurgiu Moian și de un păr, este al strămoșului lor, Giurgiu Moian*" <s.n.>; egumenul Zaharia de la Mănăstirea Bistrița, „fără nici o dreptate, să acolisește de acel loc și-l face săliște lui Vâna Porc(u)" (AN-Iași, Colecția Documente, pachet MLXXVIII, doc. sub data 1803 iulie 14; cota veche: doc. nr. 408). În acest caz, este cert că Giurgiu Moian făcuse o fântână și sădise un păr lângă ea, ca omul care se oprea să bea apă, să poată sta la umbră și să se odihnească sub păr, chiar și atunci când acesta nu avea fructe.

[26] Vezi supra, nota 25.

[27] Vezi supra, nota 7.

[28] AN-Iași, Colecția Documente, pachet MLXXVIII, doc. sub data 1760 septembrie 25 (cota veche: doc. nr. 207).

[29] După cum se poate observa, la moartea Anei, mama lor, acea vie a fost împărțită în mod egal între cei trei frați: Nicolai blănar, Gheorghi abăgeriu și Catrina.

[30] AN-Iași, Colecția Documente, pachet MLXXVIII, doc. sub data 1762 mai 16 (cota veche: doc. nr. 217).

[31] Astăzi este în județul Botoșani.

[32] AN-Iași, Fond Judecătoria ținutului Botoșani, tr. 126, op. 143, nr. 124. Documentul se află transcris la AN-Iași, Fond personal „Eugen D. Neculau", dos. nr. 266, p. 236-245. Aducem, încă odată, mulțumirile noastre etnografului Marcel Lutic pentru semnalarea acestui document.

[33] „Casa o faci și o strici, da' fântâna rămâne sute de ani, pentru neam de neam" [11, p. 36].

[34] Spre exemplu, la 6 aprilie 1615, Ștefan Tomșa al II-lea dăruia Mănăstirii Bisericani satul Troița pe Cracău, cerându-le călugărilor „*să aibă a face domniei mele mare pomenire din an în an* [...] *cât va sta sfânta mănăstire păzită de Dumnezeu* <s.n.>" [40, p. 211-212, nr. 311]. Apoi, la 11 august 1643, Vasile Lupu dăruia Mănăstirii Milisevo din Serbia 13.000 de aspri și cerea „*să ne scrie în sfântul mare pomelnic și în dumnezeiescul jertfelnic și să ne facă sfinte bdenii și paraclise și mare pomenire, din an în an, până când va dăinui acest hram* <s.n.>" [36, p. 140-141, nr. 144; v. și 70, p. 174-175, nr. 1].

[35] „*Și cine bea mulțămește/ Și pre ctitori proslăvește,/ Cu toții îi fericește;/ Și până când apa curge,/ Pomenirea nu să stinge* <s.n.>" [4, p. 289, nr. IX 318] sau „*Și până cându apa curge,/ Pomenirea nu să stinge,/ Ci tuturoru le vestește/ Și ctitorul proslăvește* <s.n.>" [5, p. 846, nr. XVI 1404].

[36] „Casa-i ca omu' [...] căci pământ este și în pământ se întoarce" [42, p. 21; v. și 11, p. 36].

[37] Pentru acest ritual v. [7, p. 42-43].

[38] Bunica mea paternă, Paraschiva Bodale, a lăsat cu limbă de moarte ca, la picioarele mormântului ei, să fie pus un pom, din care să ia fructe toți cei care vor trece pe lângă locul în care-și află odihna veșnică.

[39] S-a remarcat că „unele obiceiuri <ale moldovenilor – n.n.> *aduc folos obștii* <s.n.>. Spre exemplu, vrând să pomenească prin binefacere amintirea celui mort, dar neavând suficiente mijloace, folosesc în acest scop munca proprie. Construiesc poduri, sapă fântâni lângă drum etc." [11, p. 31]. În același context, „a face o fântână sau a o curăța *înseamnă o faptă bună*, un act cu valențe ceremoniale și consacratoare, pentru că se și spune: «*Ca să ai pe lumea asta apă de băut* <s.n.>, iar pe cealaltă să-ți fie de pomană»" [28, p. 83, apud 3, p. 238, s.v. *fântână*].

[40] Se crede că atunci când comanditarul unei fântâni nu este om de omenie, fântânarul lucrează greu: „Fântâna se dă <face> greu dacă oamenii sunt zgârciți" [11, p. 34].

[41] În august 1694, Constantin Brâncoveanu a refăcut fântâna ce era „*stricată și închisă* <s.n.>" pe care o făcuse „*bunul domn strămoșul domnii mele*, *Io Matei Basarab voievod* <s.n.>" la Mănăstirea Armășești din județul Vâlcea [5, p. 145, nr. I 31]. În 1849, mergând la Constantinopol pentru investitură, Grigorie al X-lea Ghica dăruia mitropolitului grec 10.000 de lei pentru repararea cișmelei construite de Vasile Lupu la Varna [10, p. 26].

[42] Spre exemplu, la 14 octombrie 1744, Grigorie Greceanul vel ban cumpără de la Vintilă o moșie situată la cca. 2 km de Târgoviște, pe care, aflând o „fântână bună, veache și mâncată în multă vreme pe moșie megieșească, a stătut nedreasă până acum [...], dumnealui s-au îndemnat de au dres și o au înnoit de precum să veade" [46, vol. I, fasc. 1, p. 123, doc. nr. 257; 41, vol. I, p. 219-220, nr. 557].

[43] Astfel, fântâna trebuia să aibă mereu știubeiul și ciutura în bună stare, iar apa ei să fie mereu curată și bună la gust. Pentru aceasta, în Bucovina, se puneau în fântână unul-doi păstrăvi, deoarece se credea că acesta este cel mai curat pește și singurul care poate curăța fântâna de eventualele vietăți spurcate (moluște, viermișori, muște ș.a.) fără să lase miros în apă.

[44] Astfel, la 14 octombrie 1744, Grigorie Greceanul vel ban recunoaște că a înnoit vechea fântână de pe moșia ce o cumpărase de la Vintilă „mai multu pentru că, fiind apă foarte bună și bând călătorii, să dea mulțumită lui Dumnezeu și să zică: «*Dumnezeu să iarte sufletele ale celora ce au cheltuit de o au înnoit și ale lor ce den temelie o au făcut*» <s.n.>; și o au zidit al doilea oară den temelie această fântână" [46, vol. I, fasc. 1, p. 123, doc. nr. 257; 41, p. 219-220, nr. 557].

[45] În *Index Zolkiewiensis* sunt trei documente referitoare la repararea fântânii Mitropoliei din Suceava: „Ioan vodă Vasilie pune la reparatu fontâna Mitropoliei din Suceava, văleto Iași, 7142 aprilie 30" [60, p. 541].

[46] Pe o *Psaltire*, o însemnare din 5 aprilie 1826 consemnează: „*Să să știe de când au curățatu fântâna*, la 1826 mart(ie) 20, al doile, *pentru o bătaie ce am primit înainte Sfântului Teodor pentru obraznicii* <s.n.>, care am îndrăznit de am suduit pe părinteli Necolai ot Sf(î)1nt Teodor. 1826 aprilii 5, în ființa sfinții sale părintelui Vasile, cumnatului meu" [23, vol. III, p. 589].

[47] „Nu departe de Severin se spune că este o fântână țâșnitoare pe care locuitorii o numesc a Sfintei Cruci, a cărei apă – după cum am auzit de la mulți – biruie metehnele trupului; ea nu păstrează nimic spurcat în unda sa, iar hoiturile de animale moarte, care au fost aruncate înlăuntru pentru a o spurca, au fost puțin după aceea aruncate afară; iar noaptea se văd acolo nu știu ce făclii care ard. De aceea, chiar și turcii țin această fântână în mare cinste" [12, vol. I, p. 498].

[48] Am făcut o poznă când aveam vreo 12 ani, răsturnând găleata cu carne (care se ținea la rece) în fântână. Pentru a o curăța, tata a scos toată apa din fântână și a „pescuit" fiecare bucățică din carnea de gâscă ce ajunsese pe fundul fântânii, muncind cam o săptămână pentru această trăsnaie a mea.

[49] Spre exemplu, tătarii au jefuit în vara anului 1574 Mănăstirea Neamț, unde „i-au tăiat pre toți câți i-au aflat în mănăstire și i-au aruncat într-o fântână aproape de biserica Sfântului Marelui Mucenic Gheorghie, unde și până acum se cunoaște locul fântânei" [Biblioteca Academiei Române, Andronic, *Istorie a mănăstirii Neamț*, manuscris românesc nr. 3529, f. 91-92v, apud 58, p. 8]. Pentru astfel de fapte, v. și [19, p. 468].

[50] Marele paharnic Ioniță Cândescu (1773-1774), în timpul războiului <1768-1774 – n.n.> „a pus cu de la sine putere să fie spânzurat de un copac un negustor, fără nici un motiv, *și să fie înecat într-o fântână un alt om*, *din pură răutate* <s.n.>" [19, p. 468].

[51] Spre exemplu, „să nu scuipe nimeni în fântână că face albeață" [22, p. 252]. Amintim și o practică din Oltenia, acolo unde „copiii au obiceiul de scuipă în foc ori se joacă chiar cu focul. Mama, văzând că acest joc e periculos pentru micuții săi, îi admonestează cu asprime: «În lături, copii! Fugiți și vă feriți de foc, că cine se joacă cu focul se udă noaptea în pat!» Și copilașul, ca să nu fie rușinat și să umble cu cămașa udă și puturoasă, ascultă și se ferește de foc" [26, p. 447]. Tot prin Oltenia, „copiii au obiceiul de privesc în fântâni, ori aruncă cu pietre ori scuipă în ea. De frică să nu cadă copiii în fântână, mama îi sperie zicându-le: «Fugiți copii de acolo, că vă trage moșul cu cârligul în fântână!» Și copiii, de frica moșului cu barbă lungă, cu genele mari și cârligul de fier, cum îl descrie mama lor, părăsesc fântâna și de multe ori credința aceasta îi scapă de mari pericole" [26, p. 447].

[52] Astfel, se credea că atunci când se aruncă vraja aducătoare de boală într-o fântână, cel care bea apă se îmbolnăvește atât de tare încât nu poate fi vindecat și moare în chinuri grozave [51, p. 272 și urm., apud 22, p. 201]. Iată câteva exemple de „*borboase*: frigare, cuțit, mătură, hârb, cap de cuc, sare, făină, cenușă, oase, «lucruri spurcate» (urină, balegă, periburuiene (năvalnic), petece înnodate, găteje încrucișate, oameni de ceară etc.", asupra cărora babele, vrăjitoarele sau dușmanii au făcut, „cu ajutorul unor «meșteșuguri drăcești», făcături, farmece sau vrăji". Aceste *borboase* „se pun în mâncarea sau băutura celui urmărit, *în fântâni* <s.n.> sau sunt aruncate în drumul lui", așa încât „omul se umple de bube, devine schilod sau neom, înnebunește sau moare" [54, p. 472].

[53] Aprofundarea continuă a subiectului a făcut ca studiul nostru să fie astăzi deja depășit, motiv pentru care pregătim o nouă versiune a acestuia.

[54] La 2 noiembrie 1803, „biserica de la Herța fusese vândută de Mihai Suțu, ctitorul ei, la niște armeni, ce vreau s-o vândă și ei la sultan-mezat. Biserica din Curù-Ceșmè <aflată lângă Constantinopol – n.n.> o răscumpără, dând 30.000 de lei" [47, p. 65, doc. nr. 296].

[55] La 26 decembrie 1625, Necoară, Simion, Costin, Oprea, Antoniica, Anghilina și Măriica, feciorii Băseanului, vindeau lui Pană vistiernic „giumătate de sat de *Boțești*, *partea de sus*, *cu vad de moară și cu beséricî și cu clopotnițî și cu curțî și cu tot venetul* <s.n.>, dereptu o sută și treidzeci ughi" [35, p. 474, nr. 408; v. și 47, p. 65, doc. nr. 296].

[56] Semnificativ este un act din 5 aprilie 1663, prin care Toader din Turbătești, nepot de soră lui Marco, și Nastasia și Maria, fetele lui Gligorie și ale lui Gheorghie Duraleu, nepoatele de frate ale lui Marco, și cu a lor semințe, Gligorie și Dumitrașco și Vasilie, feciorii lui Iachim, strănepoții lui Marco, „*au fost dat și dăruit cu toții o biserică* <s.n.> lui Pascal Corlat, ce au fost cămăraș de lumini, care biserică a fost a unchiu-său, a lui Marco, în sat în Turbătești, și cu partea de ocină dintr-acel sat, partea unchiului său, lui Marco, din vatra satului și din țarină și din fânațu și din apă și din locu de heleșteu și cu prisacă în rediu și cu tot venitul. Și au făcut și zapisul lor la mâna lui Pascal Corlat cămărașul. După aceia, ei văzând cum toate rudele lor și toate semințiile lor au dat și au dăruit cu toată voia lor și toate părțile lor de ocină câte au avut ei moșie și cumpărături la sfânta mănăstire din Dealul Mare, ce iaste în Codrul Iașilor. Pentru aceia, cu toții s-au sculat și s-au întrebat la domnia mea. Domnia mea am socotitu denpreună cu tot sfatul nostru și am dat rămas pre Pascal și s-au luat biserica și cu acea moșie și cu tot venitul, precum scrie mai sus. Și s-au luat și zapisele de s-au rupt. Iar biserica cu altă ocină și moșie s-au dat pre mâna a cui au fost dăruit lui Corlat cămărașul. Iar răzășii ceia carii sântu scriși mai sus, iar cu toții s-au învoit și cu toată voia lor au dat și au dăruit toată partea lor, cu biserică cu tot și cu locu cu tot, precum scriem mai sus, aceea o au dăruit ei sfintei mănăstiri de la Dealul Mare să fie dreaptă ocină și danie cu tot venitul, neclintită, în veci" [AN-Iași – fost la Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale București (DANIC-București), Colecția Manuscrise, <*Condica Mitropoliei Moldovei de*>, *Documentele moșiei Turbăteștii și Vocoteștii din ținutul Ieșii*, *proprietate a Sfintei Mitropolii*, *prescrisă în condica de față spre îndeplinirea art. 8 din Așezământul statornicit în anul 1844*, Ms. nr. 541, f. 24v-25v, doc. nr. 25 și f. 28v-29r, doc. nr. 26].

[57] Vezi supra, nota 54; AN-Iași (fost la DANIC-București), Colecția Manuscrise, <*Condica Asachi I*>, Ms. nr. 628, f. 246r-v, doc. fără nr.

[58] Vezi supra, nota 55. La 25 mai 1726, Dănilă Giurgiuvanu și soția sa, Maria, fiica lui Gligorie Moțoc, vindeau lui Toader Pălade vel vistier satul Dăvideni, pe Moldova, în ținutul Neamțului, „tot hotarul, cu selișteu cu tot, cu bisearică de piatră, cu pivnițe de piatră, cu vaduri de moară, și cu locuri de prisăci, cu livezi și cu poieni de fânațe și cu tot locul și venitul, cu tot hotarul acestui sat" drept 500 lei, iar în actul de vânzare sunt iscăliți

marturi „Gheorghe mitropolitul, și Constantin Costache hatman, și Iordache Cantacuzino vel ban, și Gavril Costache vel paharnic, și Sturze vel spătar, și Iordache Rosăt vel clucer, și Neculai biv vel sulger, și Toader Cantacuzino biv vel medelnicer și alți câțiva" [AN-Iași (fost la DANIC-București), Colecția Manuscrise, <*Condica Asachi I*>, Ms. nr. 628, f. 246r-v, doc. fără nr.]. De asemenea, la 2 noiembrie 1803, biserica de la Herța, ctitorită de domnul Mihai Suțu este vândută, după cum am mai menționat, de ctitorul ei unor armeni, care, la rândul lor, o vând la sultan-mezat bisericii din Curù-Ceşmè, pentru suma de 30.000 de lei [47, doc. nr. 296]. Multe biserici erau vândute odată cu satul și în Transilvania [38, p. 40, doc. nr. 45; 38, p. 42, doc. nr. 46 și urm.; 39, p. 478, doc. nr. 339].

[59] La 20 martie 1736, Dănilă, ginerele lui Gheorghe Moțoc călugărul, și soția sa, Maria, dau mărturie că în anii trecuți au vândut lui Toader Pălade vel vistier satul Dăvideni, pe Moldova, în ținutul Neamțului, „însă atunce când i-au vândut satul, fără vecini i-au vândut, iar acmu, mai pe urmă, i-au vândut și vecinii toți câți să vor adeveri drepți vecini de pe acea moșie a Dăvidenilor, afară de doi vecini ce i-au iertat, anume Ion și Ursul. [...] Deci, oriunde i-ar afla, să aibă a-i stăpâni ca pe niște vecini", dar prețul vecinilor nu este precizat în zapis [AN-Iași (fost la DANIC-București), Colecția Manuscrise, <*Condica Asachi I*>, Ms. nr. 628, f. 246, doc. fără nr.]. Peste un an, la 3 iulie 1737, Dănilă, ginerele lui Moțoc, dădea alt zapis la mâna lui „*Toader Pălade vel vistier precum i-au dat și clopotul bisericii lor din Davideni* <s.n.>" [Ibidem, f. 246v, doc. fără nr.].

[60] La 21 iunie 1466, Comuz a vândut jumătate din satul Roșiori, la Cârligătură, lui Ivan Geamănul și fiului său, Simii, drept 150 de zloți, prilej cu care „moara ce-i în sat și *mănăstirea încă au dat-o Geaminul, de a lui bunăvoie* <s.n.>, fiului său, Simii" [33, p. 195, doc. nr. 137].

[61] La 11 iunie 1466, Șteful din Tămaș „au vândut dintru al său drept uric o mănăstire din sus de Tămaș, undi au fost Marta călugărița, de ceia parte de Siret, mănăstirii noastre, ce este din sus de Piatră, unde este hramul Adormirii Preasfintei Născătoarii de Dumnezău, unde este egumen popa Teodor, și o baltă, anume Martina, din obârșie până în gură, pe di amândouă părțile. Deci, acea baltă, anume Martina <o fi fost balta Martei călugărița? – n.n.>, și cu tot venitul ce să vinia aceii mănăstiri, s-au prețuit drept 60 ughi, tot bani gata", așa încât popa Teodor egumenul a plătit toți acești bani [33, p. 194, nr. 136].

[62] La 27 noiembrie 1460, Ștefan cel Mare și Sfânt întărea lui Ivul Voinescu „satul Voinești și cu mănăstirea, pe care l-a cumpărat de la Ion și de la Petrică pentru 50 de zloți" [33, p. 137, doc. nr. 96]. Într-un alt caz, la 16 ianuarie 1491, Mara, fiica Neagăi, nepoata lui Ioan Țutcă, vindea satul Urghicenii, pe care unchiul ei, Ion Țutcă, îl avea de la Alexandru cel Bun, lui Miclăuș și fratelui său, Iancu, fiii lui Dancovici, pentru 52 de zloți tătărești, prilej cu care i se fixau și hotarele, care mergeau „pe din sus de mănăstire, prin făget" [34, p. 176, doc. nr. 88], iar la 3 ianuarie 1497, Miclăuș și fratele lui, Iancu, vând satul Urjiceanii, pe care ei îl cumpăraseră de la Mara, fiica Neagăi, nepoata lui Ion Țutco, popii Ivan Arame pentru 250 de zloți tătărești, prilej cu care i se arătau iar hotarele, care mergeau tot „pe din sus de mănăstire, prin făget" [34, p. 361-362, doc. nr. 201].

[63] La 16 martie 1490, același mare domn cumpăra de la Stanciul și frații săi, Ivanco și Isaico, feciorii Fedchii Stărostescul, nepoții Mihului Stărostescul și ai lui Jurja <Giurgiu> starostele <de la Frătăuți> satul Macicătăuți, pe Suceava, „și cu morile ce sântu pe Suceava, și mănăstirea satului aceluia" pentru 400 de zloți tătărești, pe care moșie și mănăstire domnul o dăruia ctitoriei sale de la Putna [34, p. 148, doc. nr. 76]. La 15 octombrie 1491, Duma, fiul lui Manea de la Obârșia Ialanului, cu nepoții săi de soră, Dragotă Cremene și Țintea, vindeau satul Măneștii, la obârșia Ialanului, „unde au fost casa tatălui lor, Manea, și mănăstirea, unde lovește pârâul din deal în pădurea lor; și au vândut acel sat și acea mănăstire slugii noastre, Pătru Selișteanu, pentru 75 de zloți tătărești" [34, p. 197-198, doc. nr. 99]. De asemenea, la 5 martie 1493, „Lazor, fiul lui Petrică Negrilescu, și vara lui, Nastea, fiica lui Ion Negrilescu" vindeau „din uricul bunicului lor, Negrilă, un sat pe Tutova, anume Oideștii, unde a fost jude Voina, și cu mănăstire în același hotar" lui Albu Voinescu și surorilor lui, Ana și Vasilca, pentru 60 de zloți tătărești [34, p. 239, doc. nr. 122].

[64] La 2 octombrie 1468, Ștefan cel Mare și Sfânt cumpăra de la Marena, panița lui Ivanco al lui Brae, fiica lui Iațco Branici, și de la feciorii ei, Ivașco și Iliaș Brae, „jumătate din satul Maneuți, pe Suceava, partea lor, jumătate din moară, jumătate din mănăstire și jumătate din tot hotarul" pentru 130 de zloți tătărești [33, p. 228-229, doc. nr. 155].

[65] Înainte de 1913, pe când era preot în Iași, Constantin Bobulescu a fost rugat de un țăran bătrân (de cca. 60 de ani), să-i vândă „fântâna duniavoastră dintre Tăcuta și Mircești", ambele fiind localități din Tăcuta – Vaslui. După această cerere neobișnuită, are loc următorul dialog: „– Moșule, eu nu mă știu să am vreo fântână prin părțile acelea și nici în altele. Până acum Dumnezeu nu m-a învrednicit a face așa ceva! – Ira! Da cum să poate să spuneți că nu aveți?! Fântâna bunicilor sfinției tale. – Bine, dacă dumneata zici că avem, ț-o dăruiesc și s-o ai în a dumitale pază și stăpânire. – Păi, că-n așa fel nu primesc! Ni-i vinde-o, ț-oi da bani cât ni-i cere, dar ni-i răspunde o cvitanție, precum că-i a mea cumpărătură. – Moșule, chiar dacă o fi așa precum spui dumneata, că eu am o fântână, o pot dărui, dar de vândut nu! Că ne-o osândi cei ce au făcut-o. Că de aceea or fi plătit la săpatul ei, sau poate singuri cu a lor mâini vor fi făcut acest lucru ca apa să nu se vândă, ci să se ia de pomană, și fiecare bând din ea să zică bodaprosti, pentru ușurarea sufletelor ce le-a dat în gând să să săvârșască un lucru ca aista". Părintele Bobulescu continuă relatarea astfel: „La auzul acestor vorbe, moșul se întristă și-i spuse: – Apoi, că de asta am venit și eu la sfinția ta, ca să mi-o vinzi și să mă știu stăpânul ei, și oamenii să bea apă ca dintr-al meu și din osteneala mea. Eu însă, mustrându-mă încă demult pentru nestatornicia că am înstrăinat răzășia bunicilor, vânzându-li-o, mai auzind și de propunerea moșului, care-mi dogorea obrazul și-mi șfichinuia inima cu mii de harapnice, pentru a le rămâne pomenirea în veac; iar eu să am măcar atâta legătură cu locurile acelea, îi spun: – Moșule, uite ce: de ce să nu fii mulțumit cu asta? Îți dau hârtie la mână, precum că, îngrijind de fântână, ești socotit și dumneata ca un ctitor al ei, dar nu o pot vinde pe bani așa cum dorești. Acest bun nu mai este al meu, ci al bunicilor. – Ba nu, fântâna este a sfinției tale, însă spuni-mi-o că nu vrei să mi-o vinzi, aiasta e altă socoteală. Eu, totuși, îți spun să mi-o vinzi, că de aiasta am venit și cu parale gata la mine. – Moșule, eu nu vând nimic. Și de dorești ca și dumneata să te socoți între binefăcătorii ei, îngrijește de ea, și cu asta basta!" Morala povestirii este extrem de relevantă pentru întreg studiul nostru: „Și mult s-a întristat moșul că nu i-am vândut fântâna, precum dorea. Și a plecat pe jos înapoi la Tăcuta Tăcuta". Pe Părintele Bobulescu l-a impresionat profund stăruința pe care o punea moșul *de a-i vinde fântâna, de a și-o însuși ca pe o proprietate a lui, ca să o aibă ca a sufletului său, arzând de credință că omul, cât e în viață, trebuie să facă măcar o fântână și un pod* <s.n.>. Acesta <podul peste ape – n.n.> să-i înlesnească trecerea vămilor, iar *fântâna să-i răcorească sufletul în lunga cale, cu bogdaprostile spuse de fiecare la băutul apei* <s.n.>" [8, p. 47-49].

[66] Părintele Bobulescu a refuzat categoric propunerea vânzării fântânii, căci bunicilor săi „nici că le-ar fi trecut prin gând că s-ar putea găsi cândva un strănepot să le vândă bunul sufletesc ca pe un nimic. Când răspunsul la judecata viitoare îi frământa nesâlnic și fără nădejde" [8, p. 49].

[67] La 15 ianuarie 1495, Oancea, nepotul lui Bodea ploscariul, a vândut lui Nistor și fratelui său Crăciun „o seliște în vârful pârâului Grușeva, la Fântâna Suciavea, *amândouă fântânile* <s.n.>" pentru 50 de zloți tătărăști [34, p. 302, doc. nr. 164]. La 15 aprilie 1623, Ignat, feciorul lui Babeș, mărturisea că „am mai vândut 12 pământuri cu levada de meri, *cu izvor în levadă* <s.n.> parte de gios dispre răsărit drept 20 lei ca să să știe. Și mi-au dat plata diplen și pi parte din sus 4 boi și 2 vaci cu viței" [35, p. 94, nr. 59]. Amintim și de o vechilimea din 15 noiembrie 1826, prin care Tuchidide Dormuz era împuternicit de către tatăl său spre a vinde prin mezat sau riza-pazar locul unor case din Iași, cu pivniță de piatră *și fântână* <s.n.>, situat în spatele Mănăstirii Golia (AN-Iași, Colecția Documente, pachet 1028, doc. nr. 59).

[68] Pe o fântână, astăzi dispărută, situată la cca. 2 km de Târgoviște era următoarea inscripție: „Cu ajutorul lui Dumnezeu fiind această fântână bună, veache și mâncată în multă vreme pe moșie megieșească, a stătut nedreasă până acum. Cumpărând moșia de la Vintilă cu voia a tuturor moșneanilor, dumnealui Grigorie Greceanul vel ban s-au îndemnat de au dres și o au înnoit de precum să veade, mai multu pentru că, fiind apă foarte bună și bând călătorii, să dea mulțumită lui Dumnezeu și să zică: «*Dumnezeu să iarte sufletele ale celora ce au cheltuit de o au înnoit și ale lor ce den temelie o au făcut*» <s.n.>; și o au zidit al doilea oară den temelie această fântână, de acestu mai sus numitu boieriu, în zilele preaînălțatului și prealuminatului nostru domnu Io Constandin Neculaie voievod Mavrocordatu, în anul de la Adam 7253, iar de la Hristos 1744 octombrie 14" [46, vol. I, fasc. 1, p. 123, doc. nr. 257; 41, p. 219-220, nr. 557].

[69] La 5 martie 1446, Ștefan al II-lea dăruiește lui pan Dragomir Oțel „dreapta lui ocină și cumpărătură, satul Bozianii, la obârșia Albânei, *și cu mănăstirea și cu amândouă pârâiașele, pe care sat și mănăstire le-au vândut verii săi* <s.n.>, Stanciul Cormohuz și sora lui, Negrita, copiii popii Iliaș, pentru 130 de zloți tătărești" [32, p. 376, nr. 265].

Bibliografie

1. Agache D. O localitate regăsită: „Overc[hel]ăuți". În: Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol", an XXV, partea 1, Iași, 1988.

2. Aksakov I. Scrisori din Basarabia. Ediție îngrijită, prefațată, tradusă și adnotată de Leonte Ivanov. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2014. 216 p.

3. Antonescu R. B. Dicționar de simboluri și credințe tradiționale românești. București: Institutul Național al Patrimoniului, 2009 (Ediție digitală în 2016). 729 p.

4. Bălan C. Inscripții medievale și din epoca modernă a României. Județul istoric Argeș (sec. XIV-1848). Introducere, indicații bibliografice, repertoriu cronologic, note explicative, anexe și indici de ~. București: Editura Academiei Române, 1994. 646 p.

5. Bălan C. (coord.), Chircă H., Diaconescu Ol. Inscripții medievale și din epoca modernă a României. Județul istoric Vâlcea (sec. XIV-1848). București: Editura Academiei Române, 2005. 1348 p.

6. Biblia sau Sfânta Scriptură. Tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Preafericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române. Cu aprobarea Sfântului Sinod, <București>, Societatea Biblică Interconfesională din România, 1988.

7. Bâzgu E., Ursu M. Cultul fântânii și al izvoarelor în Basarabia. În: „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei", Iași, nr. VII, 2007, p. 41-74.

8. Bobulescu C. Dealu lui Păun. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Gheorghe G. Mironescu. Cuvânt înainte de Prof. univ. dr. Ion I. Solcanu. Indice general de Dr. Alexandrina Ioniță. Iași: Casa Editorială Demiurg, 2012. 298 p.

9. Bodale A. M. „Actul de ctitorie din Moldova medievală între legislația bizantină, dreptul de patronat și obiceiul pământului". În: Patrimoniul național și modernizare în societatea românească: instituții, actori, strategii. Editori: Dumitru Ivănescu, Cătălina Mihalache. Iași: Editura Junimea, 2009, p. 9-44

10. Boicu L. Adevărul despre un destin politic. Domnitorul Gr. Al. Ghica (1849-1856). Iași: Editura Junimea, 1973. 187 p.

11. Buzilă V. Fântânile în sistemul de valori al culturii populare. În: Buletin Științific. Revistă de Etnografie, Științe ale Naturii și Muzeologie, serie nouă, Chișinău, nr. 5 (18), 2006, p. 29-45.

12. Călători străini despre Țările Române. Vol. I. Îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Ion Totoiu. București: Editura Științifică, 1968. XLIX, 589 p.

13. Călători străini despre Țările Române. Vol. II. Îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Ion Totoiu. București: Editura Științifică, 1970. 687 p.

14. Călători străini despre Țările Române. Vol. III. Îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Ion Totoiu. București: Editura Științifică, 1971. 766 p.

15. Călători străini despre Țările Române. Vol. V. Îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu. București: Editura Științifică, 1973. 700 p.

16. Călători străini despre Țările Române. Vol. VII. Îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1980. 621 p.

17. Călători străini despre Țările Române. Vol. VIII. Îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1983. 689 p.

18. Călători străini despre Țările Române. Vol. IX. Îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu. București: Editura Academiei Române, 1997. 704 p.

19. Călători străini despre Țările Române. Vol. X, partea a I-a. Îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (redactor responsabil). București: Editura Academiei Române, 2000. 794 p.

20. Călători străini despre Țările Române. Vol. X, partea a II-a. Îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (redactor responsabil). București: Editura Academiei Române, 2001, p. 795-1499.

21. Călători străini despre Țările Române. Supliment I. Îngrijit de Ștefan Andreescu (coord.), Marian Coman, Alexandru Ciocâltan, Ileana Căzan, Nagy Pienaru, Ovidiu Cristea, Tatiana Cojocaru. București: Editura Academiei Române, 2011. 351 p.

22. Candrea A. I. Folclorul medical român comparat. Privire generală. Medicina magică. Ediție îngrijită și introducere de Lucia Berdan. Iași: Editura Polirom, 1999. 488 p.

23. Caproșu I., Chiaburu E. Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei. Un corpus editat de ~, vol. III (1796-1828). Iași: Casa Editorială Demiurg, 2009. 750 p.

24. Caproșu I., Chiaburu E. Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei. Un corpus editat de ~, vol. IV (1829-1859). Iași: Casa Editorială Demiurg, 2009. XXIV, 694 p.

25. Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului. Vol. III (1653-1675). Întocmit de Mihai Regleanu, Doina Duca, Constanța Negulescu, Veronica Vasilescu și Cornelia Crivăț. București: Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1968. 696 p.

26. Catană G. Din credințele poporului nostru. În: „Arhivele Olteniei", Craiova, an IV, 1925, nr. 21-22, p. 445-448.

27. Ciurea V. Călăuza județului Folticeni (cu 35 de ilustrațiuni). Folticeni: Editura Institutului de Arte Grafice „M. Saidman", 1924.

28. Coman M. Mitologie populară românească. Vol. II. Viețuitoarele văzduhului. București: Editura Minerva, 1988. XVII, 193 p.

29. Crăciun M. Semnificațiile ctitoririi în Moldova medievală. O istorie socială a religiei. În: Național și universal în istoria românilor. Studii oferite Prof. dr. *Șerban Papacostea* cu ocazia împlinirii a 70 de ani. Redactor: Gheorghe Lazăr. București: Editura Enciclopedică, 1998, p. 137-174.

30. Cronț Gh. Dreptul de ctitorie în Țara Românească. Constituirea și natura juridică a fundațiilor din Evul Mediu. În: Studii și materiale de istorie medie, tom IV, 1960, p. 77-116.

31. Dan D. Patronatul în biserica ortodoxă din Bucovina. În: „Candela", an XXII, 1903.

31a. Dan D. Mănăstirea Sucevița. Cu anexe de documente ale Suceviței și Schitului celui Mare, aprobat de Academia Română cu mai multe ilustrațiuni. București: Tipografia „Bucovina", 1923. 226 p.

32. Documenta Romaniae Historica. A. Moldova, vol. I (1384-1448). Întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1976. LVI, 605 p.

33. Documenta Romaniae Historica. A. Moldova, vol. II (1449-1486). Întocmit de Leon Șimanschi, în colaborare cu Georgeta Ignat și Dumitru Agache. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1976. LVIII, 648 p.

34. Documenta Romaniae Historica. A. Moldova, vol. III (1487-1504). Întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu, N. Ciocan. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980. LVIII, 686 p.

35. Documenta Romaniae Historica. A. Moldova, vol. XVIII (1623-1625). Întocmit de I. Caproșu și V. Constantinov. București: Editura Academiei Române, 2006. LXXXIII, 679 p.

36. Documenta Romaniae Historica. A. Moldova, vol. XXVII (1643-1644). Întocmit de Petronel Zahariuc, Cătălina Chelcu, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Nistor Ciocan, Dumitru Ciurea. București: Editura Academiei Române, 2005. LXVI, 727 p.

37. Documenta Romaniae Historica. A. Moldova, vol. XXVIII (1645-1646). Întocmit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu. București: Editura Academiei Române, 2006. LXVI, 727 p.

38. Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania, vol. X (1351-1355). Întocmit de Mihai Berza, Constantin Cihodaru, Damaschin Mioc, Francisc Pall, Ștefan Pascu, Ștefan Ștefănescu. *București*: Editura Academiei Republicii Socialiste România, *1977. XLIII, 461 p.*

39. Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania, vol. XIV (1371-1375). Întocmit de Aurel Răduțiu, Viorica Pervain, Susana Andea, Lidia Gross. București: Editura Academiei Române, 2012. 816 p.

40. Documente privind istoria României. A. Moldova, veacul XVII, vol. III (1611-1615). București: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1954. LVIII, 363 p.

41. Gioglovan R., Oproiu M. Inscripții și însemnări din județul Dâmbovița. Vol. I. Târgoviște: Muzeul Județean Dâmbovița, 1975. 328 p.

42. Goma P. Din Calidor. O copilărie basarabeană. București: Editura Albatros, 1990. 236 p.

43. Hajdeu B.-P. Literatura Storiei. Johann Schiltberger și călătoriile sale în Răsărit. În: „Foaea de storiă română", Iași, partea întâie, an I, 1859, nr. 4.

44. Hrib T. Cronica de la Arbore. Ediția a II-a, completată. Îngrijitor de ediție: Florența Albu. Iași: Editura Junimea, 1972. 205 p.

45. Inscripțiile medievale ale României. Vol. I. Orașul București (1395-1800). Întocmit de Alexandru Elian (redactor responsabil), Constantin Bălan, Haralambie Chircă, Olimpia Diaconescu. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1965. 934 p.

46. Iorga N. Inscripții din bisericile României. Adunate, adnotate și publicate de ~, vol. I-II. București: Institutul de Arte Grafice și Editura Minerva, 1905-1908. VIII, 311 p. (vol. I, partea I); 381 p. (vol. II).

47. Iorga N. Studii și documente. Vol. V. Cărți domnești, zapise și răvașe. Partea I. București: Stabilimentul Grafic „I. V. Socec", 1903. VII, 721 p.

48. Iorga N. Studii și documente cu privire la istoria românilor. Vol. VII. Cărți domnești, zapise și răvașe. Partea a III-a. Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688. București: Stabilimentul Grafic „I. V. Socec", 1904. 8 + 242 + 383 p.

49. Kozak E. A. Die Inschriften aus der Bukowina. Epigraphische Beiträge zur Quellenkunde der Landes – und Kirchengeschichte, herausgegeben von..., I Teil: Steinischriften mit 27 Textillustrationen. Wien: In Selbstverlage, 1903. XIV, 214 S.

50. Luca E. Dispozițiuni voievodale cu privire la folosirea fântânei de la vechea Mitropolie din Suceava, după «Index Zolkiewiensis». În: Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași, anul XLV, 1969, nr. 1-2.

51. Marian S. Fl. Insectele în limba, credințele și obiceiurile românilor. București: Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl", 1903. IV, 296 p.

52. Mazereanu, Arhim. Vartolomei. Istorie pentru sfântă mănăstire Putna (1761). Publicată de V. A. Urechia. În: Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, secțiunea a II-a, tom IX, 1886-1887.

53. Mischevca Vl., Marinescu Fl. Ștefan cel Mare și Muntele Athos. Contribuții. În: Zahariuc P., Văcaru S. (eds.). Ștefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa. Iași: Editura Alfa, 2003, p. 317-325.

54. Mușlea I., Bârlea O. Tipologia folclorului. Din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu. București: Editura Minerva, 1970. 633 p.

55. Neculce I. Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte. Ediție îngrijită, cu glosar, indice, și o introducere de Iorgu Iordan. București: Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955. 464 p.

56. Niculiță-Voronca E. Datinele și credințele poporului român, adunate și așezate în ordine mitologică. Ediție îngrijită de Victor Durnea. Introducere de Lucia Berdan. Vol. I. Iași: Editura Polirom, 1998. 504 p.

57. Onciul, Isidor de. Fondul religionariu gr. or. al Bucovinei. Substratul, formarea, desvoltarea, administrarea si starea lui de față. În: Candela. Foaie bisericească-literaria, Cernăuți, an X, nr. 1 (1 ianuarie), 1891.

58. Pamfile T., Nicolau V. G. Însemnări cu privire la satul, moșia și biserica de la Strâmba, din comuna Puiești, județul Tutova (extras). În: „Miron Costin", Bârlad, an II, 1914, nr. 12.

59. Paradais Cl. Comori ale spiritualității românești la Putna. Iași: Editura Mitropoliei Moldovei și Sucevei, 1988. 734 p.

60. Popovici G. Index Zolkiewiensis. În: Candela, an III, nr. 9, 1884.

61. Prelicz V. Geschichte der Stadt Sereth und ihre Alterthümer (Istoria orașului Siret și antichitățile sale). Ediție bilingvă îngrijită de Bogdan Petru Niculică. Traducere de Ioana Rostoș. Iași: Editura Tipo Moldova, 2011. 131 p.

62. Prunduș S. A., Plaianu Cl. Catolicism și Ortodoxie românească. Scurt istoric al Bisericii Române Unite. Cluj-Napoca: Casa de Editură Viața Creștină, 1994.

63. Pușcașu V. M. Actul de ctitorire ca fenomen istoric în Țara Românească și Moldova până la sfârșitul secolului al XVIII-lea. București: Editura Vremea, 2001. 624 p.

64. Rusu A. A. Ctitori și biserici din Țara Hațegului până la 1700. Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean, 1997. 386 p.

65. (f.a.) „Sapă o fântână!" În: Revista Teologică. Organ pentru știință și viață bisericească, Sibiu, an VII, 1913, nr. 5.

66. Sevastos E. D. O. Nunta la români. Studiu istorico-etnograficu comparativu. București: Tipografia *Carol Göbl*, 1889.

67. Stahl H. H. Contribuții la studiul satelor devălmașe românești. Vol. I. Confederații de ocol, structuri teritoriale și tehnici agricole. București: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958. 374 p.

68. Stahl H. H. Contribuții la studiul satelor devălmașe românești. Vol. III. Procesul de aservire feudală a satelor devălmașe. București: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1965. 457 p.

69. Székely M. M. Femei-ctitor în Moldova medievală. În: Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", Iași, vol. XXXII, 1995, p. 441-457.

70. Zahariuc P. De la Iași la Muntele Athos. Studii și documente de istorie a Bisericii. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2008. 304 p.

71. Zahariuc P., Marinescu Fl. Două documente de la Ștefan cel Mare și câteva informații despre boierii vremii sale. În: Zahariuc P., Văcaru S. (eds.). Ștefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa. Iași: Editura Alfa, 2003, p. 163-185.

Abstract

WELLS AND THE PATRONAGE RIGHT. During the Middle Ages, building a place of prayer in the Romanian principalities was influenced by a legal mixture of the Byzantine builder right and the autochthonous custom known as "the patronage" in the Catholic world. This situation generated the right of the builder-proprietor to manage the assets of his monastery/church, to take back the properties he had given to it, to choose the "egumen" (abbot) or the parish priest, also to transmit or to sell it, by beneficence or sale. This assembly of legal norms grew into a control of not only the rights and obligations of those who built or renew a place of prayer, but also of all the deeds considered by people favourable to soul redemption: making and taking care of a fountain, making a bridge, building a large cross or even planting/grafting a tree away from home. Placing a fountain and a church under the same system of norms was possible due to the fact that these deeds had the same significance. In our traditional culture, churches and fountains were both considered sacred places, as building a place of prayer and making a fountain were both bringing the redemption of the builder' soul. On their deathbeds, people used to ask their descendants to make what they had not managed to during their lives, especially a fountain and a bridge. The fact that the place to be chosen for such a remembrance fountain was the field and at crossroads is eloquent to the intention to be raised in places where people and animals needed the fountain the most. It was no coincidence that the fountains and some of the churches had the names of their builders. Another parallelism between the two types of buildings is that people building the fountain or the church had to be honest. For both churches and fountains, the building right was transferred to the descendants. Consequently, the descendants had the right to be indicated as co-builders, but also the obligation of taking care of them, otherwise they could lose them. This particular concern to the buildings made by ancestors originated also in the traditional belief that empty churches and abandoned fountains were places possessed by the devil. Nevertheless, the most important parallelism between building a church and raising a fountain consists in the fact that they could be sold by the builder or his descendants. Obviously, the quality of builder was lost, meaning the obligation to take care of them and, implicitly, the right to be indicated as builders. The builder obligations and rights – endless remembrance and the belief in soul redemption – were automatically assumed by the buyer, instead. This is the reason why we believe that, in most of the cases, builders sold only the property and not their ancestors' builder right.

Keywords*: fountain, church, act of building, patronage right, redemption, selling, custom.*

Doctor în istorie, arhivist,
Arhivele Naționale, Iași – România & Accademia di Romania in Roma

HANURI ŞI CÂRCIUMI LA DRUMUL MARE (I)

Ala MOVILEANU

Rezumat

Lucrarea pune în valoare necesitatea cercetării hanurilor şi cârciumilor, ca spaţii în care se desfăşurau acţiuni ale ospitalităţii în secolele XVII-XIX. Este relevat contextul istoric al constituirii şi funcţionării acestor construcţii, cadrul economic şi relaţiile pe care le circumscriau în raport cu dezvoltarea comerţului, agriculturii, drumurilor, poştei, cărăuşiei, transhumanţei. Este analizată prezenţa hanurilor pe o hartă militară din ţările române (sec. XVIII), care ia în consideraţie amplasarea geografică a hanurilor. Sunt contextualizate normele legislative care reglementau acest domeniu şi specificate serviciile oferite de hanuri.

Cuvinte-cheie: *han, cârciumă, cazare, hartă militară, negoţ, negustori, ospitalitate, rachiu, vin.*

Hanurile şi cârciumile de odinioară erau loc de comerţ, loc de trecere şi popas pentru negustorii şi cărăuşii ce transportau mărfuri, un loc important unde „făceau şi desfăceau”, adică spaţiu de socializare pentru drumeţii flămânzi şi însetaţi. Schimburile de mărfuri de bază (cereale, animale) se realizau, însă, direct între sat şi oraş, prin intermediul târgurilor organizate săptămânal, lunar, anual sau ocazional; mărfurile se mai desfăceau şi în vechile iarmaroace.

Călătorii străini au semnalat, în repetate rânduri, faptul că înnoptau deseori în apropiere de punctul de trecere peste graniţă, dar mai ales, aproape de locul unde se făcea vămuirea. Acest fapt ne îndeamnă să credem că existau hanuri la punctele de carantină şi de vămi, unde călătorii erau siliţi să rămână mai multă vreme, pentru îndeplinirea formalităţilor de trecere.

Cuvintele „*han – hanuri*” este astăzi un arhaism, fără circulaţie în limba curentă. Ca instrument de negoţ feudal, hanul este „un local cu ospătărie, la marginea drumurilor de ţară sau la periferia oraşelor, unde se pot adăposti peste noapte drumeţii (cu caii şi căruţele lor)”. După unii, originea cuvântului este turcească [han – handjy], după alţii, ar fi de origine persană, pătruns în limba română pe filieră otomană. O certitudine este că acesta a intrat în lexicul limbii române în secolul al XVII-lea, odată cu noţiunea însăşi, foarte populară peste Dunăre, pe care negoţul a impus-o şi în ţările române. Pe drumurile mari din Ţara Românească, Moldova şi Transilvania, la răscruci sau la gura văilor, se ridica mai totdeauna un han cu cârciumă şi odăi încălzite, uneori cu cerdac spaţios, dar totdeauna cu o curte largă, cu grajd şi fântână, unde drumeţii găseau adăpost sigur şi hrană pentru ei şi vite. Când singurul mijloc de călătorie era poşta, hanurile jalonau drumurile ţării la distanţe egale. Un serviciu pentru schimbarea cailor era organizat cu un orar fix după care ştafetele călări duceau corespondenţa. A fi hangiu, pe vremea aceea, nu era deloc o

treabă rea. Dimpotrivă, „multe averi s-au făcut așa. Hanul era în tot timpul anului un centru de activitate vie, unde se schimbau mereu călătorii, unde se întâlneau punând afaceri la cale, înnodând intrigi de dragoste ori răzvrătiri politice" [3, p. 1-2].

În privința termenului nu există o delimitare clară de ordin semantic și nici funcțional. Acest lucru rezultă din cele relatate de Vasile Netea. Exista un *han* pe Valea Prahovei, în august 1836, la ieșirea din trecerea cea grea a munților, unde au poposit, în drum spre București, Timotei Cipariu și Gheorghe Barițiu, și pe care-l ținea „văduva prințului Brâncoveanu, cel din urmă din familia aceasta" [8, p. 128]. Și Barițiu, scriitorul notelor de drum, explică ce era acest han: „așa se numesc casele cele de oaspeți mari, la care noi le zicem *făgădău* sau *cârciumi* sau *tractiruri*".

Utilizarea în Moldova a unui dublu termen pentru desemnarea aceloraşi clădiri destinate adăpostirii călătorilor: *ratoș* (cuvântul provine, se pare, din germanul „Rathaus", poloneză „Ratus" sau ucraineană „ratusa", însemnând primărie, termenul generalizându-se, ajunge să indice hanul de drumul mare) și *han* (de origine orientală), exprima o dualitate mai profundă ce caracterizează întreaga civilizație românească în epoca de adânci prefaceri de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea [7, p. 24].

Locurile de odihnă, fie că se numeau *han, ratoș, rateș, cârciumă* ori *ospeție*, concentrau, prin serviciile lor, funcții complexe: cazare, servirea mesei, adăpost pentru animale, centru de reparații pentru atelajele de transport și locuri de siguranță pentru persoanele și bunurile transportate.

În perioada de început, când locul de odihnă sub forma hanurilor și ratoșelor nu era încă generalizat, găzduirea călătorilor se făcea la orice locuință, mai avută sau mai modestă, ori la mănăstiri. Documentele reflectă faptul că în toate *sihăstriile* se aflau apartamente sau camere rezervate pentru „*străini*", care beneficiau de găzduire, în schimbul unor mici sume de bani.

Tradiționala ospitalitate, remarcată în repetate rânduri de diverși călători, omenia și modul de a primi oaspeții, sunt caracteristice poporului român, fenomen omagiat de domnitorul cărturar Dimitrie Cantemir în *Descrierea Moldovei* și reconfirmat de domnitorul Alexandru Ioan Cuza, considerându-l un dar sfânt de la strămoși, pe care trebuie să-l păstrăm, pentru că onorează caracterul nației.

Activitatea hanurilor a crescut în aceeași măsură în care a progresat și s-a specializat activitatea meșteșugarilor români și străini. De asemenea, în condițiile în care a crescut volumul de mărfuri, a evoluat și transportul, fără de care nu se putea realiza circuitul valorilor.

În Eevul Mediu, în Europa, dar și în spațiul românesc, o importantă sursă de venit pentru feudali o reprezentau monopolurile pe domeniile lor, numite *banalități*. Țăranul nu putea folosi decât moara, teascul și cuptorul seniorului, plătindu-i pentru acestea o taxă. Cel mai profitabil monopol era

însă cârciumăritul, mai ales la români, care aveau marea plăcere „să întindă mese de la a şasea oră din zi până la trei noaptea, uneori chiar până în zorii zilei" şi să bea vin pe săturate [4, p. 309].

Pare greu de crezut că, la începutul secolului XIX, fenomenul hanurilor se bucura de o atenţie deosebită din partea autorităţilor, dar avem surpriza să constatăm că domnitorul Caragea Vodă (1812-1818), care, pe lângă toate păcatele sale de om hrăpăreţ, a fost un priceput legiuitor, căci a întocmit un proiect de lege în care fixează şi răspunderile hangiilor faţă de clienţii lor.

În capitolul VI din această lege sunt prevăzute datoriile pe care le vor avea hangiii ce primesc străini în hanurile lor; astfel, aceştia „sunt datori să-i îngrijească şi să-i păzească, pe ei şi lucrurile lor, cât le stă în putinţă, fiindcă meseria lor implică tacit aceasta şi străinii de aceia se duc în hanurile lor". Legea se referă clar la situaţiile în care proprietarul hanului răspunde pentru bunurile celui găzduit: „străinul dând sau arătând lucrurile sale, fie hangiului, fie soţiei lui, fie slugii lui, orice ar suferi ele, răspunde hangiul afară numai dacă dovedeşte nebăgării de seamă sau neîngrijirii lui, ci unei astfel de întâmplări, încât el, cu toată paza şi îngrijirea, nu a putut nici s-o prevadă nici s-o evite". Aceasta se întăreşte în articolul 5, arătându-se că nu contează dacă acesta a fost de faţă sau nu, dacă se dovedesc cele relatate, răspunderea îi aparţine. Articolul 6 concretizează cui îi revine răspunderea pentru orice pagubă directă, pricinuită de însuşi hangiu, sau indirectă, pricinuită străinului de către soţia acestuia, copilul său, slugă sau vită, caz în care răspunde tot hangiul, iar în articolul 7 se exclude orice posibilitate de a se eschiva de răspundere. Aceştia nu pot invoca străinilor insuficienta plată pentru serviciile oferite: „că deoarece nu le-au plătit deosebit pentru paza lucrurilor lor, nu sunt datori să răspundă de paguba lor, fiindcă străinii, plătindu-le pentru găzduire, se subînţelege că l-au plătit şi pentru paza lucrurilor lor, şi când nu vor să le păzească, liberi sunt să nu-i primească. Deoarece trăiesc din această meserie, se cuvine să fie foarte credincioşi şi cinstiţi în exercitarea ei, spre folosul atât al lor propriu, cât şi al societăţii" [5, p. 70-71].

Este sigur că obligaţiile pe care încearcă să le fixeze prin lege proiectul lui Caragea Vodă fuseseră date mult mai înainte prin porunci administrative emise de vel aga sau marele logofăt.

Ulterior, controlul stăpânirii începe să fie şi mai vigilent. Hangiii erau obligaţi să comunice Agiei numele tuturor oaspeţilor găzduiţi în han. Sancţiunea nerespectării acestei porunci era închiderea hanului. Astfel, Departamentul din Lăuntru, la 8 iunie 1840, face Sfatului (Adunării Obşteşti) o propunere în această privinţă. Isprăvnicia cu raportul nr. 6317, încredinţat după toate mijloacele întrebuinţate până acum, nu a putut aduce „în ispravă regula statornică de mult ca toţi găzduitorii de oaspeţi, hangii, să dee de ştire Agiei pentru oricare musafiri ce ar veni, ca să se poată face cercetare după poruncele ce are, propune ca alt mai nimeni chip, pentru păzirea acestei dispoziţii nu ar fi, decât să se legiuiască

o strejuire pentru oricare hangii ce nu și-ar păzi datoria" [5, p. 71]. Această măsură a fost socotită și de Departament potrivită, „cu cinste văzută, se referează Sfatului spre încuviințare, că dacă o ar găsi nimerită să se aplice spre obștească știință, cu adăogire că acelui hangiu, care nu ar veni dreaptă cunoștință după o întreită stejuire ce i s-ar face, să i se închidă hanul" [5, p. 71]. Sfatul aprobă propunerea și fixează amenzile ce urmează să se aplice hangiilor, mergând cu sancțiunile până la închiderea hanului: „Să se facă cunoscut Departamentului că socotința Sfatului este ca pentru cea întâi împotrivire a hangiului la măsura propusă de Departamentul al doilea (este) de 50 lei și pentru cel al treilea de una sută lei, după care mai profund asemenea nesupunere se va închide și hanul. Și acestea fără osebire, prin publicație se va face cunoscut de Agie în parte fiștecărui hangiu la locuința sa" [5, p. 71].

Măsura de închidere a hanului fiind foarte gravă, trebuie să fi fost determinată de fapte concrete, care tulburau liniștea stăpânirii. Trebuie avut în vedere că era vorba de epoca din preajma Revoluției din 1848, când circulau foarte activ ideile de libertate și când nemulțumirile din sânul poporului se colectau în atitudini protestatare.

În privința hanurilor din comitatul Cluj a existat „o moștenire medievală certă", cunoscută doar prin câteva izvoare scrise și câteva copii electronice ale bucăților din harta iozefină referitoare la Transilvania și Banatul Timișoarei, apărute în 1999, la Budapesta. Dar, rolul hanurilor, dacă nu chiar poziționarea lor în rețeaua rutieră a survenit, în mod sigur, după verificarea unei întregi experiențe de călătorie sau transport de mărfuri. Harta militară a lui Iosif al II-lea ne permite explorarea unei realități trecute, ea oferind o multitudine de detalii.

Pentru călătorul din epocă, nevoit adesea să petreacă zile și săptămâni pe drum, înainte de a ajunge la destinație, hanul era o necesitate. Aceste obiective sunt o categorie foarte bine individualizată pe hartă, cu simboluri specifice și caracteristici ale reprezentării în strânsă legătură cu rolul lor. Despre situația hanurilor din secolul al XVIII-lea nu s-au scris studii pentru spațiul transilvănean, iar harta iozefină este un izvor foarte valoros pentru cunoașterea lor. Pe lângă localizarea lor precisă, se poate observa cum era organizat spațiul hanului, ce elemente includea și cum erau acestea dispuse.

Cercetătoarea Mădălina-Valeria Vereș este de părere că termenul german *Wirtshaus* sau prescurtarea *W.H.* este indiciul principal pentru localizarea unui han. Perimetrul acestor construcții (clădirea principală și incinta) este marcat cu atenție și nu printr-un simplu simbol convențional.

Astfel, se poate constata că în timpul domniei Mariei Tereza, în Comitatul Cluj existau, așa cum rezultă de pe hartă, 34 de hanuri, așezate mai ales lângă drumurile principale ce străbat teritoriul.

Primul obiectiv ales este localizat la nord-vest de Dezmir. Putem observa asocierea dintre han, spânzurătoare și cruce/troiță. Hanul este un loc de popas pentru călători, dar și unul asociat locurilor de execuție, reprezentate pe hartă.

Prezența spânzurătorii la sud-vest de hanul din apropierea Dezmirului poate avea două motivații. În primul rând, ar putea avea un caracter demonstrativ, supoziție susținută de locul aflării pe culmea dealului. Tâlharii pedepsiți în acest loc puteau servi drept avertisment pentru călătorii ce străbăteau zona, spânzurătoarea fiind vizibilă de pe drum. O a doua posibilitate ar fi apariția acestui loc de execuție ca urmare a unui eveniment criminal petrecut în zonă. Chiar dacă nu cunoaștem exact circumstanțele apariției spânzurătorii în acest loc, putem observa dispunerea ei, similară cu cea a altor obiective de același gen: în apropierea unui drum intens circulat, într-un loc vizibil, dar retras totodată (ex.: pe culmea unui deal).

Prezența crucii poate fi explicată prin existența unei răscruci: pentru omul epocii nu era un loc oarecare, ci unul încărcat de semnificații, deoarece îl obligă să se confrunte cu îndoiala și să ia o decizie în ceea ce privește drumul pe care îl va urma. Crucea este elementul ajutător în luarea deciziei optime [2, p. 51].

Dacă drumurile erau circulate intens, atunci putem discuta despre fenomenul grupajului de hanuri. Drumul spre Cluj constituie un asemenea caz. Astfel, de la nord la vest de Chințeni erau amplasate mai mult de patru hanuri, la o distanță de doi-trei kilometri, unul față de celălalt.

Cartografii au surprins nu doar poziția hanurilor în raport cu drumul, ci și orientarea după linia de circulație și topografia lor particulară (forma și alinierea axială a principalei clădiri, anexele, forma incintei, fântână etc.), după cum se poate vedea în imagine. Deoarece culoarea folosită pentru a reprezenta clădirile este roșul, putem deduce că materialul folosit pentru aceste construcții era unul rezistent (piatra sau cărămida).

Cea mai complexă reprezentare a unui astfel de obiectiv din comitatul Cluj este localizată pe hartă la nord-vest de orașul Cluj. Imaginea nu prezintă o singură clădire, ci un întreg complex, împărțit în două perimetre distincte, fiecare împrejmuit. În proximitatea clădirilor se află și o moară, dar și o cruce. Am putea presupune că edificiul din dreapta imaginii este o dependință a morii, iar clădirile din partea stângă ar fi cele destinate găzduirii călătorilor. Un argument în această direcție este adus și de fântâna ce se găsește în incinta din stânga. Dimensiunea neobișnuită a hanului ar putea fi pusă în legătură cu apropierea acestuia de localitatea Cluj, centru economic și politic important în epocă.

Un grup particular de hanuri este reprezentat de trei cazuri, în care harta redă doar incinta, fără nici o clădire interioară. Aceste situații se întâlnesc la nord-vest de Delureni, la vest de Țăgșoru și la est de Ulieș. Întrebarea care se ridică la prima vedere este: de ce nu a fost reprezentată construcția hanului?, existând mai multe răspunsuri posibile.

În primul rând, legenda hărții ne dezvăluie faptul că, în mod constant, culoarea roșie este dedicată construcțiilor solide din piatră ori cărămidă. Acest fapt ar sugera posibilitatea existenței unor hanuri din lemn, pe care cartografii

nu le-au mai reprezentat. Pe de altă parte, ar fi putut utiliza în redarea lor culoarea neagră, așa cum se procedează în cazul gospodăriilor din localități sau chiar în cazul anexelor de pe lângă hanuri.

Ar mai putea fi luată în calcul posibilitatea ca aceste semne să se refere la niște hanuri părăsite, din care să fi rămas doar ruinele, amintirea lor fiind păstrată de tradiția locului. Harta fiind militară, aceste locuri ar fi putut fi utile în cazul unei campanii în zonă, o eventuală tabără putând fi organizată mult mai ușor.

O a treia sugestie ar putea fi pusă în legătură cu nefinalizarea construcției viitoarelor locuri de popas. Locația acestor viitoare hanuri este, în toate cazurile menționate, prielnică unei astfel de afaceri: la drum și în apropierea unui curs de apă.

Pentru analiza hărții au fost luate în considerare și notațiile suplimentare, ce apar lângă obiective, deoarece ele ne pot da indicii despre realitățile trecute. Pe de altă parte, trebuie etichetate cu prudență clădirile reprezentate. Un exemplu, în acest sens, îl constituie două situații asemănătoare (întâlnite la nord de Sărmașu, respectiv, la nord de Stupini), ce ar putea fi confundate cu două hanuri.

Simbolul construcției este cel întâlnit și în alte cazuri: un dreptunghi roșu, încercuit de o incintă. Însă un prim semnal că situația diferă este dat de lipsa etichetei *W.H*. În plus, exemplul de la nordul localității Sărmașu se află în apropierea hanului amintit mai sus, iar zona nu pare să fie una atât de circulată. O interpretare posibilă a simbolurilor se poate face plecând de la cuvântul maghiar *hadsereg* (în traducere, „armată") și de la faptul că prefixul *had-* , în limba maghiară, desemnează cuvinte din familia lexicală a cuvântului *armată*. Formele de *hadaje* și *hodoj* sunt asemănătoare din punct de vedere fonetic și sugerează o utilizare a construcțiilor drept cazărmi.

Altă ipoteză pleacă de la ideea că, în zona Transilvaniei, se folosește expresia *la hodaie*, pentru a desemna un pământ departe de vatra satului, unde se construiește o locuință sezonieră. Acest edificiu nu este o simplă colibă, ci o construcție solidă, de piatră, asemănătoare probabil cu imaginile de mai sus.

O problemă importantă este constituită de accesul la o sursă de apă potabilă. În majoritatea cazurilor, hanurile sunt așezate în apropiere de un curs de apă, tocmai pentru a soluționa acest neajuns. Există însă și cazuri în care incinta clădirii include o fântână, mai ales în situațiile în care hanul nu era localizat lângă un pârâu sau râu.

Reprezentările hanurilor de la vest de Feiurdeni și sud-vest de Berindu sunt reprezentative în acest sens. Chiar dacă simbolul fântânii este mai mult sugerat, el nu lipsește nici din incinta hanurilor ce au nevoie de o sursă suplimentară de apă, eventual pentru a întreține o grădină de legume, cum pare să fie cazul construcției de la sud-est de Topa Mică.

Un interes deosebit îl prezintă desenele de pe hartă, ce redau, pe lângă incinta și clădirea hanului, și alte dependințe. Se delimitează fântâna, grădina

din spate, alte anexe, fără specificarea utilităţii lor. Clădirea principală poate fi recunoscută uşor, deoarece era din materiale de construcţie rezistente. În ceea ce priveşte marcarea unor construcţii în culoare neagră, putem doar presupune că au ca material de construcţie lemnul, iar funcţia anexelor este lesne de dedus: sunt grajdurile pentru caii călătorilor şi hambare pentru furaje sau alte construcţii specifice hanurilor de drumul mare, aşa cum am mai concluzionat anterior.

Majoritatea simbolurilor ce desemnează această categorie sunt, din păcate, extrem de simple, redând doar clădirea principală şi uneori incinta (cum este şi cazul hanului din apropiere de Budeşti). Este destul de greu să presupunem că o astfel de construcţie ar fi putut fi lipsită de orice fel de gard (aşa cum pare să fie în cazul edificiului de la vest de Ţaga), ţinând cont de gradul de izolare ce caracterizează un han şi prezenţa animalelor.

Prezenţa hanurilor este frecventă şi în zona staţiilor de poştă, la răscrucile din apropierea acestora. Proprietarii acestor locuri puteau beneficia de prezenţa călătorilor ce se opreau la staţia respectivă şi aveau nevoie de un loc de cazare, înainte de a-şi continua drumul. În toate cazurile prezentate în paginile anterioare, hanul este însoţit de drum, apare ca o mobilă a acestuia, nefiind excepţionale situaţiile intersectării a două-trei drumuri chiar în dreptul construcţiei.

O situaţie inedită este cea întâlnită la nord-vest de localitatea Jucul de Jos. Complexitatea reţelei de drumuri şi gruparea celor trei edificii, fiecare cu incinta sa, pare a sugera ceva mai mult decât un simplu han.

Reţeaua de hanuri a comitatului Cluj, surprinsă pe harta iozefină, s-a constituit de-a lungul epocilor anterioare şi s-a extins şi în secolul XIX, nefiind doar o creaţie a secolului al XVIII-lea. Acest fapt ar putea fi un punct de pornire pentru o investigaţie a hanurilor din regiune [10].

Casa Mehffi, unde s-a născut regele Matia Corvin, în 1443, era un fel de han de lux, unde se cazau personalităţi ale timpului. Un alt han funcţiona pe locul actualei berării Ursus, unde se păstrează şi o inscripţie din secolul al XVII-lea. Solii şi ambasadorii, clienţi fideli ai hanurilor, sau nobilii erau cazaţi în aceste hanuri. Registrele de socoteli ale oraşului arată că nu se consumau mâncăruri de lux, ci obişnuite, dar de bună calitate. Se mânca multă carne, peşte, pâine şi alimente de post, atunci când erau perioadele de post, dar mai ales pentru soliile care veneau din Moldova şi Ţara Românească. După ce a trecut la Reformă, Clujul nu mai era interesat de post, dar se făceau eforturi ca celorlalţi să le asigure mâncarea adecvată. Cei care nu îşi permiteau aceste alimente, mâncau bucate mai simple şi ieftine. Erau şi hanuri în care nu se servea nimic de mâncare. Documentele istorice dovedesc faptul că băuturile preferate ale călătorilor erau berea [5, p. 375] şi vinul, pe când apa era considerată aducătoare de boli. Pentru a se evita scandalurile din cauza băuturilor tari, exista din secolul XVI un regulament al oraşului, respectat până în secolul XIX, care interzicea

consumul de băuturi alcoolice, după orele opt seara, în cârciumi și taverne (acestea fiind legate de hanuri). Interzis era, după această oră, și cântatul. În Clujul de cândva existau destule cârciumi unde se putea consuma vinul și, de obicei, acestea erau poziționate pe lângă brutării. Aceasta explică o tradiție mai ciudată: femeia venea cu făina la brutărie, pentru ca să i se coacă pâinea; până la încheierea operațiunii, bărbatul rămânea în cârciumă pentru a bea vin.

Despre condițiile de cazare în cârciumi, istoricii spun că erau insalubre. Erau spații comune pentru cei care nu-și permiteau odăi separate. Sunt relatări care spun că acest specific îi deranja pe călători, mai ales că nu era posibilitatea de a fi încuiate, iar servitorii intrau când vroiau ei.

În actele vechi se menționează și despre hanurile din județ sau comitat, cum au fost numite la vremea respectivă. Acestea fiind foarte diferite de cel din oraș, pe lângă faptul că erau insalubre, erau și pline de pureci. Printre acestea se găseau și hanuri bune, unul dintre ele fiind un han de pe lângă Gherla, unde se mânca foarte bine. De asemenea istoricii consemnează și un han din Banat unde se opreau toți călătorii străini, fiindcă acolo era o hangiță foarte gospodină și le dădea de mâncare rață pe varză.

Călătorii care ajungeau la Cluj seara, după ce se întuneca, dacă nu aveau permis, dormeau la porțile orașului sau în câmp. Erau și din acei care apucau să intre în oraș, dar nu găseau loc de cazare. Aceștia erau duși de către străji la Casa Străjii, care ulterior s-a desființat și s-a transformat în han, funcțional între anii 1780-1830.

Acum un secol, un secol și jumătate, călătorii ajunși pe drumul poștei din Hunedoara deseori se opreau la cel mai cunoscut local din trecutul Devei. Acesta era *Hanul mare al Devei*, care stătea pe locul actualului hotel Bulevard. Hanul fusese prevăzut cu grajduri, curte și grădină unde pășteau caii [9, p. 103], ca multe alte hanuri ce îndeplineau și funcția de stație de poștă. Totodată, curtea hanului servea la desfacerea mărfurilor aduse de breslași sau negustori și stocate în poduri și magazii special amenajate pentru depozitare [9, p. 98]. Acesta, timp de două secole, a fost locul emblematic pentru atmosfera boemă a târgului. „Lume multă și amestecată venea, stătea și pleca în care, căruțe, poștalioane, călare sau pedestru, împreună cu mulți cărăuși, vizitii și surugii, care mânau, îngrijeau și hrăneau animalele de tracțiune. Pe lângă acești călători, cu personalul lor de felurite limbi și neamuri, care toți erau grăbiți, obosiți și vorbeau zgomotos, mai alergau și forfoteau strigând în gura mare, ziua și noaptea, slugile și slujnicele hanului; apoi, țiganii potcovari și țigăncile ghicitoare. Doar noaptea se mai liniștea cumva toate acestea și ea aducea o altă priveliște mai pitorească și mai fermecătoare a hanului. În jurul focurilor mari din curți se vedeau idile de dragoste, se auzeau cântece de duioșie și strigăte de joc ale celor săraci și necăjiți, care toată ziua roboteau la stăpâni și nu aveau altă plăcere decât această veselie nocturnă”, îl descria Victor Șuiagă, în volumul *Deva – contribuții monografice* [9, p. 116].

Hanul Mare a ars de mai multe ori în decursul istoriei sale, însă incendiile nu i-au pus în pericol existența. Avram Iancu, generalul polonez Bem și domnitorul Alexandru Ioan Cuza s-au numărat printre personalitățile istorice care au trecut pragul hotelului din Deva. Alexandru Ioan Cuza, împreună cu soția sa, a fost găzduit aici în 14 februarie 1866, în drumul său spre exil [9, p. 86]. În perioada interbelică complexul exista cu denumirea de „Crucea Albă" și ajunsese în posesia lui Petru Groza, fostul șef al primului guvern comunist al României, pentru ca apoi clădirea să fie naționalizată.

Al doilea mare han al Devei a fost Hanul Vămii, situat pe drumul Banatului, un loc cunoscut în popor și sub numele de „Birtul cu grinzi" (așezat aproape de clădirea autogării, pe locul actualei Școli generale nr. 2 „Lucian Blaga"), local aflat în trecut pe strada Horea, dar care în prezent nu mai există. „Avea o faimă deosebită fiindcă era locul de întâlnire al „gozarilor" – negustori clandestini de aur, care aici făceau multe vânzări cu acest metal prețios, dar și înșelăciune cu aur falsificat. Datorită acestui specific al localului, se făceau în el multe beții și chefuri mari, cu lăutari și femei, beții ce durau zile și nopți de-a rândul", relata Victor Șuiagă.

Printre cele mai cunoscute cârciumi din trecutul orașului, același autor menționează Birtul din Țigănime, aflat în zona actualei piețe agroalimentare din centrul Devei, un fost loc pitoresc, unde în secolele trecute a existat un târg de animale și o moară de apă [9, p. 115]. Birtul Doboli, Birtul din Șvabi, Birtul Veneției, Birtul Mureșului, Birtul Jepilor, Birtul Steaua nu mai există nici ele de peste un secol.

Vechi de peste 150 de ani este restaurantul-cafenea Casina, din centrul istoric al orașului. „În acest local s-au dat reprezentații teatrale începând cu a doua jumătate a secolului XIX, iar în sala de cafenea rula de trei ori pe săptămână cinematograf de prin anul 1910", amintea Victor Șuiagă. Un alt local important a fost Reduta, construit în 1886, renovat în prezent de Consiliul Județean, ca sală a Teatrului de Artă din Deva. În hotelul Orient, a cărui clădire se află în Piața Unirii, a fost găzduit principele Carol I al României, la 10 august 1914, la întoarcerea din Germania, se arată în monografia Devei.

Au rămas cunoscute în Deva, în ultimele două secole, și Birtul Ardelean, Birtul Plevna, Birtul Baia Sărată, cârciuma lui Goldstein și cea a lui Hirsch, Grădina de bere, restaurantele Crucea Albă și Stenberger, cafeneaua-restaurant Casina Națională, restaurantul Coroana, bodega Calul Bălan, Cârciuma Curiac, poreclită Broasca verde, La milițianul grăbit, bodega Ștrand la Mureș, Cârciuma Gării, birtul Rotunda și Cârciuma Greci.

Dincolo de zidurile fortificate ale cetății vechiului Brașov, funcționau hanuri de care beneficiau călători diverși: negustători levantini sau orientali, armeni, greci, români din Moldova și Valahia. Ei nu puteau rămâne peste noapte în cetate pentru că nu erau de confesiune creștină recunoscută. Mulți dintre ei erau aventurieri, fiind veniți în Brașov din cele mai variate motive:

unii – pentru afaceri, alții erau cărturari, oameni de arme, ambasadori, spioni și chiar hoți [6, p. 1].

În Sibiu, la 1802, erau mai multe hanuri. Aceasta reiese din următorul enunț: „dacă hanul principal cu toate încăperile sale au fost ocupate de ambasadorul turc și suita sa, ne-am dus la altul, unde am fost bine primiți" [1, p. 90].

(Va urma)

Bibliografie

1 *** Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea. Serie nouă. Vol. I (1801-1821). București: Editura Academiei Române, 2004. 1010 p.

2. Bernea E. Cadre ale gândirii populare românești. București: Cartea Românească, 1985. 317 p.

3. Cantacuzino G. M., arhitect. „Hanurile", conferință ținută la radio, la 10 noiembrie 1932. În: ziarul *Mișcarea,* 17 noiembrie 1932.

4. Cantemir D. Descrierea Moldovei. București: Editura Minerva, 1981.

5. Giurescu C. C. Legiuirea Caragea, un anteproiect necunoscut. În: Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, vol. 3, București, 1924.

6. Ionnescu G. I. Din istoria și comerțul Brașovului la începutul secolului XVI. Extras din: Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie, vol. VII, București, 1894.

7. Ispir M. Ratoșele din Moldova. În: Revista Muzeelor și Monumentelor. Monumente istorice și de artă, 1976, nr. 1.

8. Netea V., Cipariu T., Barițiu G. Călători prin Țara Românească în 1836, note pe marginea unui text inedit". În: Studii. Revistă de istorie, anul XI, 1958, nr. 1.

9. Șuiagă V. Deva – contribuții monografice. Vol. I. Deva: Editura Emia, 2010.

10. Vereș Mădălina-Valeria. Hanurile comitatului Cluj. Investigații pe harta militară a lui Iosif al II-lea. http://www.medievistica.ro/texte/ discipline%20conexe/altele/hanuri/hanuri.html.

Abstract

INNS AND TAVERNS AT THE HIGHWAY. The paper discusses the necessity of studying inns and taverns, considered as spaces where acts of hospitality took place during the 17-19 centuries. The author reveals the historical context where these buildings constituted and functioned, the economic frame and the relationships they established with the development of trade, agriculture, roads, post, carriages, transhumance. The author also studies the presence of inns on a military map of the Romanian Principalities (18th c.) that takes into account the geographical position of inns. The legal norms concerning this field are contextualised and the services offered by inns are specified.

Keywords: *inn, tavern, hostage, military map, trade, traders, hospitality, brandy, wine.*

Doctor, muzeograf, Muzeul Național al Satului „Dimitrie Gusti", București, România

ION CHELCEA (1902-1991). RECUPERĂRI. RESTITUIRI

Ana-Maria RAȚĂ

Rezumat

Prezentul compartiment este consacrat etnologului și sociologului Ion Chelcea, destinul căruia a fost legat, vreme de peste patru decenii, de cele mai importante muzee etnografice din România. În tinerețe a activat la Muzeul Etnografic al Transilvaniei din Cluj; la maturitate a întemeiat Muzeul Etnografic al Moldovei (1943), directorul căruia a fost până în 1957; în a treia parte a activității sale profesionale a activat la Muzeul Satului din București. Republicăm în continuare trei articole semnate de Chelcea optzeci de ani în urmă. Primul, „Faptul tradițional românesc (Orice ocazie ni s-ar oferi, „așa ar trebui să facem!"), a fost publicat în 1935, în "Gazeta ilustrată", periodic tipărit la Cluj. Evidențiind importanța și unicitatea Crăciunului în cultura românească, Ion Chelcea pledează pentru salvgardarea și promovarea obiceiurilor, credințelor și ordinii tradiționale, acestea reprezentând, în opinia sa, un mod de individualizare și perpetuare a poporului român. Cel de-al doilea articol, „Hobștiile de tors în Mușcel", publicat în același periodic, în 1937, descrie una din formele de asociere ale tinerilor, în satul tradițional, urmărind deopotrivă scopuri practice și distractive. Ultimul articol, „Îndepărtarea magică a ciumei în satele ardelene", a fost publicat în „Societatea de mâine. Revistă socială culturală" și ne introduce în lumea credințelor magice. Analizând credințele tradiționale, autorul abordează modalitățile de percepere și îndepărtare a ciumei: magic și religios. Autorul studiază spațiul românesc, oferind exemple de înlăturare a ciumei, din diferite zone ale țării, dar se referă și la literatura de specialitate din străinătate.

***Cuvinte-cheie**: element tradițional, sărbătoare, Crăciun, colindat, forme de asociere ale tinerilor, cămașa ciumei, practici magice, practici religioase.*

Etno-sociolog, muzeograf, profesor universitar, Ion Chelcea și-a legat destinul, vreme de peste patru decenii, de marile muzee etnografice din toate cele trei provincii istorice ale țării.

În tinerețe a lucrat sub îndrumarea lui Romulus Vuia și a fost preparator, asistent, apoi șef de laborator la Muzeul Etnografic al Transilvaniei din Cluj – din 1929 până în 1939. Maturitatea îi va fi marcată de întemeierea, în 1943, a Muzeului Etnografic al Moldovei de la Iași, al cărui director a rămas până în 1957[1]. După plecarea intempestivă din capitala Moldovei[2], în a treia perioadă a activității sale profesionale, între anii 1957-1969, îl regăsim la București ca muzeograf, muzeograf principal și apoi șef de sector la Muzeul Satului.

Doctor în etnografie și sociologie, s-a dedicat studierii și promovării valorilor civilizației tradiționale, adăugând activității de muzeograf o consistentă activitate publicistică, constând în 160 de titluri de volume, articole, studii, recenzii, comunicări [10, p. 218]. A publicat în mai toate revistele de specialitate

Echipa de la Făgăraș, condusă de Traian Herseni (1939)
Ion Chelcea este în mijlocul rândului de sus

românești („Revista de Folclor", „Revista de Etnografie și Folclor", „Anuarul Muzeului Satului", „Cibinium", „Revista Muzeelor și Monumentelor" etc.), dar a colaborat și cu alte publicații periodice ale vremii. Acestea din urmă sunt mai puțin accesibile astăzi și pentru acest motiv le republicăm. Avem posibilitatea de a continua această preocupare datorită fiului său, prof. univ. dr. Septimiu Chelcea[3], care a trimis muzeului, alături de alte documente, manuscrise și fotografii, cinci tomuri (intitulate „Studii și cercetări etnografice") cuprinzând extrase ale articolelor și studiilor cercetătorului răspândite în publicațiile vremii.

Primul articol, *Faptul tradițional românesc (Orice ocazie ni s-ar oferi, „așa ar trebui să facem!")*, a fost tipărit în anul 1935, în publicația clujeană „Gazeta ilustrată", care avea o apariție lunară și domenii diferite de interes, dorindu-se a fi o gazetă „Literară. Politică. Economică. Socială". Pornind de la însemnătatea și unicitatea sărbătorii Crăciunului pentru cultura populară românească, Ion Chelcea realizează un articol cu caracter programatic al unei mișcări de valorizare și de revigorare a obiceiurilor, credințelor și ordinii tradiționale, ca mod de individualizare și de perpetuare a neamului românesc împotriva formei de viață „sosită grăbit cu drumul de fier" și acceptată cu ușurință în mediul urban. Este clar definită concepția lui Ion Chelcea privind importanța obiceiurilor în menținerea caracterului identitar al neamului: „materialul tradițional condensat în *viața ce o dăm obiceiurilor* formează mai mult decât orice laolaltă".

Cu cel de-al doilea articol, *Hobștiile de tors în Mușcel*, apărut în aceeași publicație, în anul 1937, ne circumscriem sferei de interes a tezei sale de doctorat[4], și anume formele de asociere a tinerilor din satul tradițional. Folosindu-se de materialul adunat pe teren, Ion Chelcea descrie fenomenul și îi subliniază caracteristicile (formă de asociere bazată pe împrumut, cu caracter social, fiind o ocazie de întâlnire a tinerilor), iar apoi îi găsește locul, îl integrează cadrului larg al vieții tradiționale, militând, din nou, pentru necesitatea păstrării formelor specifice, revoltându-se împotriva formelor „venite de aiurea" și îndemnând la revenirea „la o veche matcă de larg și îndrăzneț românism".

Îndepărtarea magică a ciumei din satele ardelene a apărut tot în 1937, în publicația trimestrială bucureșteană „Societatea de mâine. Revistă socială culturală", articol care ne introduce în resorturile credințelor magice. Analizarea, pe rând, a legendei culese din jurul Năsăudului, a credinței în puterea „cămășii ciumei" existente în mai multe sate, apoi, trecând în spațiul religios, a exemplului Sfântului Haralambie, cel învestit de către biserică cu puteri protectoare contra ciumei, îl conduce pe Ion Chelcea la identificarea a două moduri de percepere și de înlăturare a acestei epidemii în cadrul mentalității tradiționale: cel magic și cel religios. Abordarea sa implică atât raportarea la întreg spațiul românesc, exemplificând prin câteva modalități concrete de îndepărtare a ciumei cunoscute în diferite regiuni ale țării, cât și folosirea bibliografiei de specialitate din afara țării.

***

Precizăm faptul că toate cele trei texte au fost adaptate normelor ortografice actuale, intervențiile majore ale editorului fiind marcate prin paranteze drepte. Ca semn distinctiv al anilor în care au fost scrise, păstrăm în cadrul acestor restituiri câteva forme vechi, precum: *atribuțiune, cetitor, explicațiune, informațiune, funcțiune, observațiune, populațiune, raportă* (pentru forma de indicativ prezent, persoana a III-a, a verbului *a raporta*), *relațiune, strein, Mușcel*.

FAPTUL TRADIȚIONAL ROMÂNESC
(Orice ocazie ni s-ar oferi, „așa ar trebui să facem"!)

Puține sunt sărbătorile de peste an la care să participăm mai cu însuflețire ca în sărbătorile Crăciunului. Cadrul de iarnă găsește pe om acasă, în bârlogul său. Zbaterea după hrana zilnică din timpul verii a încetat demult. E domolită goana după pâinea de toate zilele. Câtă este *de la Dumnezeu* (și toate sunt de la Dumnezeu când e vorba de țăranii noștri...) este băgată la pod, la beci – pimniță, cămară etc. Pentru Crăciun însă, *puținul* are valoare mai mare decât belșugul, fiindcă ideea religioasă îmbracă – sufletește – ca o mantie ușoară ființa noastră, până și a celor mai încărcați de păcate[5*].

Nu suntem stăpâniţi numai de *obiceiurile* care s-au păstrat din generaţie în generaţie, ci suntem stăpâniţi şi de *biserică* mai mult decât ne-am aştepta. Biserica dă un sens întregii noastre existenţe. Prin ea simţim, prin ea gândim mai înalt în viaţa de toate zilele, acolo în satele noastre! În continuarea aceleiaşi constatări, în nicio altă sărbătoare, poate afară de Paşti, *sentimentul religios* nu este aşa de puternic. Şi cu toate acestea, s-ar crede că la Crăciun am rămâne legaţi sufleteşte de această formă de a fi – pur şi simplu.

E adevărat; omul se duce la biserică, la care ia parte întreaga comunitate; ascultă slujba religioasă şi se întoarce mulţumit acasă că şi-a făcut datoria faţă de el şi de Dumnezeu. Acasă se înfruptă numaidecât din ce mereu acelaşi şi acelaşi Dumnezeu *a dat* în cursul anului; altceva însă îi înfloreşte sufletul, cu această ocazie. Biserica îl leagă de existenţa divină; îl transpune într-o lume eternă – de pace şi „bună învoire" – altceva face însă farmecul sărbătorilor!

E tot aşa de adevărat însă şi faptul că în viaţa satului, pe lângă biserică, care stă întâi între preocupări, mai sunt şi alte momente când trăim din plin farmecul cu adevărat sărbătoresc. Când, de exemplu, omul se leagă de semenii lui printr-o legătură mai strânsă; când trecem de la sentimentul *religios* propriu-zis la un fapt *social* – ca atunci când, în după-amiaza zilelor de Crăciun şi în alte sărbători, pe la horă (joc) feciorii-fetele trec la obişnuitul dans, cu care ocazie fiinţa fiecăruia se topeşte în sentimentul complex al *petrecerii.* Atunci când cei mai bătrâni fie asistă fetele lor scoase la joc, fie că între ei pun la cale din treburi, privind poate gospodăria, poate altceva. Or, cum este cazul de cele mai multe ori, omul intră şi în crâşmă, şi acolo, pe lângă un pahar de băutură, şi-a consumat vremea în voie bună, mai ales dacă urechea lui a mai fost mângâiată şi de scripca muzicantului din sat, nelipsită la astfel de ocazii. Rar de tot ei se mai adună şi pe la casele lor cu vecini ori prieteni şi în *rendez-vous* are loc acea formă de viaţă, deosebită,

Turca (capra, brezaia). *Colecţia Muzeului Etnografic, Cluj*

când omul de la țară mai ia act de una de alta. Când, cu un cuvânt se pune și el în curent cu ce mai e prin sat, cu ce se mai aude, și unde poate fi vorba și de *politică*.

Toate acestea ar da un anumit *timbru* vieții noastre de la țară în zilele Crăciunului, dacă nu am mai lua în considerație și alte momente, poate ceva mai înseninate, care dau, într-adevăr, curatul înțeles sărbătorilor Crăciunului...

Să notăm de la început că la *biserică* ia parte întreaga comunitate sătească: până la cei mai mici copii, pe care îi duc mumele lor să-i împărtășească. În tot cazul, copii, mame, tați, bătrâni – bătrâne. E o datorie generală de *om* să-și îmbrățișeze *religia* lui în care s-a născut. Să trăiască la anumite zile din an, intens, răgazul credinței adevărate. Să-și restabilească firul roșu al vieții, înecat, în celelalte zile, în necazuri ori bucurii efemere. E timpul când oricine e pe linia *ideală* a vieții – de la mic la mare; ideea religioasă sub formă creștină stăpânește deopotrivă pe oameni. Această stare de lucruri, încă o dată: e de sferă mai înaltă, generală și de esență *divină*.

Chiar atunci când omul *iese în lume*, are sentimentul că este altul. În orice caz, prin contactul cu semenii săi, se restabilește simțul *social* în ceea ce-l caracterizează și astfel omul este stăpânit ca atare. La crâșme ori întâlniri diverse au loc o serie de *afaceri*, mai ales cu caracter economic – și chiar legături politice, când omul se interesează de viața de stat pe care o concepe ca pe o sumă de interese adunate după numărul capetelor la care se raportă. Deci, în cazul acesta, viața se comprimă, se adâncește în altă direcție decât aceea despre care a fost vorba până aici. Nu iau parte însă la aceste forme de viață în grup decât anumiți inși și într-un anumit fel, omul fiind preocupat în măsura în care îl interesează direct ceva. Nu poate, de exemplu, un bătrân în zile de sărbătoare să facă ceea ce face un tânăr. Nu poate, de exemplu, să facă dragoste...; cel mult poate să distreze pe cineva. *Una din formele de grupare a sătenilor în timpul liber poate fi cu drept cuvânt și gruparea după vârstă*.

Noi am văzut și am subliniat că la biserică iau parte cu toții și au un rol întrucât fiecare se închină lui Dumnezeu; ca și la horă, *în sat* mai bine zis, unde merge și cel de pe urmă om, e atras ca de o putere irezistibilă: *societatea*. Dar pe câtă vreme la biserică fiecare și toți se *închinau*, erau în funcțiune de un anumit sentiment, aici se schimbă. Forma sub care se prezintă societatea în sat la o sărbătoare mare e cu mult mai diversă. Aici s-a schimbat cu desăvârșire rolul unitar de până aici al fiecăruia: undeva bătrânii stau la un loc de vorbă, femeile, iarăși, la marginea horii; rar, copiii, care s-au dat după joacă! Tineretul e în durdură mare însă; și el, iarăși, are cerc închis de manifestare potrivit *vârstei*. Poate cel mai închis cerc de felul acesta. Poate cel mai caracteristic din acest punct de vedere!

De fapt, chiar aici am vrut să ajungem. La urma urmei, toate momentele dintr-o sărbătoare sunt importante. Chiar la *biserică*, lumea stă după o normă oarecare: bătrânii stau de obicei prin strane ori, în cel mai rău caz, în față. Bărbații înainte, femeile la urma lor. La bărbați, cei mai tineri însă, ca și la

femei, nu pot trece în fața celor mai bătrâni. Bunul simț le cere ca ei să dea locul cel mai de frunte celui mai în vârstă, celui mai bogat, – mai rar – celui mai cuminte...

În sat, la lume, toată suflarea se grupează într-altă ordine: după *simpatie* și *vârstă*, într-un mod și mai pronunțat.

Steaua – copii de moți. *Colecția Muzeului Etnografic, Cluj*

***

Marea întrebare care se pune la Crăciun, ajunși aici, nu este ce fac, luați așa, în *grupe*, bărbații căsătoriți ori bătrânii... și nici femeile, care nu mai prididesc cu de-ale satiului, ci ce vor face copiii; ce vor face feciorii și fetele? Intrăm astfel într-un domeniu nou de manifestare pentru noi; acela al *obiceiurilor de Crăciun*, care la un loc formează adevăratul farmec al zilei...

Irozii din Pețteana (Țara Hațegului). *Colecția Muzeului Etnografic, Cluj*

Irozii reprezintă acea întovărășire a feciorilor care vestesc nașterea Mântuitorului, ca și steaua de altfel. Obicei foarte răspândit, deși este o emanație creștină și e ajutat în desfășurare de biserică. În multe părți, acest obicei are un deosebit răsunet, grație înscenării cunoscute pentru tăgăduirea lui Iisus.

Lucrurile sunt așa cum sunt, și lumea se ia în considerație *așa* cum este, cum ne intră nouă în cap. Poate ca rândurile mele să nu cuprindă dintr-o privire ceea ce vreau să spun. Poate să fie ceva și mai grav: ca *realitatea* să-mi scape în liniamentele ei statornice ori în amănunt, dar atâta pot spune: că pentru Crăciun intră în joc, ca element fundamental și definitiv, *elementul tradițional*. Ceea ce pronunțăm cu drag de multe ori, dar ceea ce nu cunoaștem în amănunt decât foarte rar. Elementul tradițional? Dar anumite concepții despre viață au aruncat asupra acestui domeniu, dacă nu indiferența, discredit. Chiar s-a deschis lupta pentru distrugerea lui. *Firul de păr*, de care se lega strâns mentalitatea țărănească și de care se ține strâns legată și astăzi, vrea să fie tăiat.

Cuiva poate să-i pară straniu lucrul acesta, altuia poate să-i facă chiar plăcere – totul intrând în felul de judecată al respectivului. E chestie de *convingere* și știm cu toții că, atunci când o ai, e greu să o înlături. De aceea spuneam că poate să nu fiu crezut pe cuvânt. Ce pot face eu acestui cetitor *progresist*? I-aș recomanda, în orice caz, ca la Crăciun să trăiască *momentul tradițional* într-unul din satele românești: să zicem, din Făgăraș, Hunedoara, Năsăud. Măreția momentului tradițional, desigur, va copleși convingerile cele mai „avansate", scoase cu dârzenie din cea mai nouă carte de filozofie; să zicem *modernistă* – în sens depreciat; de democratism apăcios și incolor. Dar lucrul se poate privi și altfel; chiar se pare, sută la sută, că foaia s-a întors și că, din indiferența în care căzusem față de elementul tradițional românesc și din acea atitudinea *fățișă*, momentul tradițional a ieșit iarăși la lumină, printr-un concurs de împrejurări neprevăzute, așa precum, acum zece ani, de pildă, nu prevedeam. Firul s-a tot îngroșat până încât din tradiție s-a scos la suprafață o formă de viață *trezită*, față de aceea amorțită de până acum. Germania, țara fierului, trăiește astăzi într-un adevărat cult al fondului *tradițional* de viață germană. Numai românului îi este rușine să se recomande trunchi din trunchiul neamului acestuia peste care au năpădit atâtea elemente *streine*, parazitare, față de care protestul unanim crește zi de zi, tot mai mult, până când într-o clipă va flutura steagul naționalismului curat și la noi. Fiindcă astăzi două feluri de popoare au rațiune de existență: *acelea care sunt ceea ce sunt și acelea care nu sunt ceea ce sunt*; alternativă nu se mai găsește, și dacă se mai găsește, pe ici pe colea, ea se micșorează tot mai mult până în a nu mai putea servi de o mijlocire de viață.

N-aș vrea să intru în amănunte. Indignarea mea m-a dus mai departe decât aș fi vrut. Orice om de bună credință, însă, când a trecut peste limita prescrisă de momentul *inițial*, când a făcut prima mișcare – să zicem – să scrie un articol de Crăciun și a ajuns să-și depășească scopul, va trebui să se întoarcă, oricât i-ar fierbe sângele de indignare. (Un articol de sărbătoare îmi închipui că trebuie să fie liniștit. El poate că nici n-ar trebui să fie *tezist*, dar vremurile noastre nu

dau răgaz la aceasta). Mă gândesc la *tineret*. Tineretul țării noastre se cifrează la o cantitate apreciabilă de energie. Și această energie e de calitate superioară în corpul biologic al neamului. Credința în obiceiurile noastre n-aș putea să i-o insuflu acestui tineret decât adresându-mă *lui*, fiindcă, și *acum*, *el* este acela care mai tresare la ducerea la îndeplinire a obiceiurilor noastre, străbune. Uitați-vă oriunde și oricând; cine întreține focul sacru al obiceiurilor noastre, dacă nu *tinerimea* de la țară?

Va trebui odată ca această tinerime să fie prezentată așa cum se găsește, la postul său de răspundere, cu tot aparatul de gândire, de înfățișare proprie, și să fie *opus* tineretului de la oraș, care, în cea mai mare parte, maimuțărește o formă de viață, sosită grăbit cu drumul de fier în primul oraș, orășel de provincie, mahala etc. Și atunci să vedem care este mai mare? Ce e mai măreț să vezi? Generația tânără de la țară oficiind la altarul credinței adevărate ori tineretul de la oraș, propriu-zis, fără obiect de cult, lipsit de chemare în sânul nației? Mi se pare că nu mai e nevoie să insist.

***

Orașul, unul-două: Satele sunt cu miile – și acolo, în satul nostru, celula organică a neamului acestuia, în acest moment a intrat în joc *tineretul*. Planul de manifestare a vieții, în timpul sărbătorilor, e limitat pentru el. Tineretul *trebuie* să săvârșească anumite *ritualuri* impuse de tradiție. Dacă cumva *domnii* de pe la primărie, pretură etc. interzic desfășurarea obiceiurilor, atunci se *ciocnesc*. Ajung feciorii și la închisoare, fiindcă e foarte greu ca tu, jandarm, să te pui contra unei forțe dezlănțuite atât de justificat, cum e ceremonialul unui tradițional încă viu. Între forța *publică* și forța popular-constituită în obiceiuri s-au dat veșnic lupte surde. Ce sunt acele permise de pe la pretură, secția de jandarmi, prin care se dă *voie* feciorilor să facă petrecere, dacă nu căderea la un compromis al celor două tabere în dușmănie de mii de ani? Tineretul e spontaneitate, el e creație, e distrugere a tot ce găsește opus în viață. El e o forță singură; una singură în acest timp. Elementară dezlănțuire de viață, și are un sens, prin faptul acesta. În afară că feciorii sunt *feciorii* – ei au încleștate brațele – deci forța biologică. Ei au puterea credinței lor, fiindcă sunt puși în directă uniune cu elemente mistice și de vrajă. Ei au putere în credința lor, după care sunt *chemați* să îndeplinească ce au apucat din strămoși. Și astfel, foarte greu s-a ajuns ca obiceiurile să fie oprite. Dar sunt regiuni unde cele două tendințe au rămas în echilibru. Când cele două porniri stau față în față pe aceleași poziții, nedând nici una, nici alta îndărăt de la chemarea lor. Sunt însă și cazuri când feciorii s-au *lăsat* și au cedat în fața influenței de la oraș. Acum ei sunt despoiați. La sărbători nu-i mai vezi îndeplinindu-și rolul, așa precum de drept ar trebui să-i vezi. Ei sunt dezarmați tocmai de acele atribute care făceau să le crească faima și să-i așeze la locul lor în societate. Influența modernă a *deformat* pur și simplu societatea în care se găsea încadrat tineretul acesta.

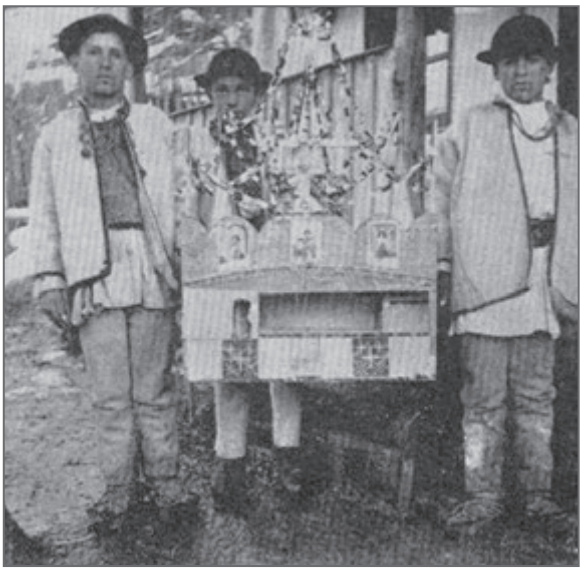

Vifleim cu păpuși (Țara Hațegului)
Colecția Muzeului Etnografic, Cluj

Ce să facem? Să le insuflăm dragostea din nou pentru obiceiurile noastre? *Așa ar trebui să facem*. Să facem în așa fel ca să nu mai dăm înapoi în fața streinismului sub orice formă s-ar găsi el? *Așa ar trebui să facem*!

Mă situasem la început într-un cadru liniștit de sat *românesc*, cu omătul la genunchi, cu căsuțele înecate în clar de cer albastru și cu pace și bună învoială între oameni, și am ajuns, lucru dureros de altfel, să apăs: *așa ar trebui să facem*! Fiindcă, să luăm *colindatul*: ce sat poate fi acela, în sărbătorile de la Crăciun, unde să nu se colinde?! Mai mult: ce Crăciun ar fi acela în care micuții n-ar fi gata să strige: „Bună dimineața la Moș Ajun!"? Am fost la biserică unde am auzit cum s-a născut *Mântuitorul*, cam așa cum se nasc cei mai mulți dintre noi, zburătăciții de la coarnele plugului, dar până nu strigă copiii: „Bună dimineața la Moș Ajun!", până atunci nu se liniștește sufletul nostru. Fiindcă el este pregătit. El cere *natural*, nu *formal*, să simtă copiii colindând; până atunci în bătătura lui țăranul nu va avea *belșug*, până când nu va fi sfințită casa lui cu umblatul cu colindul[6].

Se duce omul în sat să mai vadă ce mai veste poveste, dar numai după ce s-a întâmplat faptul minunat, după ce s-a colindat, după ce s-a umblat cu *steaua*, cu *turca*; după ce s-a făcut *petrecerea* și s-a umblat cu *vifleimul*. După ce s-a întâmplat faptul miraculos, în felul lui, al participării la vestea nouă a tineretului...

Tânărul fecior la poporul român? El e speranța, numai el e viitorul! Lui i se deschid toate porțile în această zi. El poate să-și permită orice; în orice caz, multe. Aceasta n-a înțeles-o nici până astăzi oficialitatea noastră, streină de faptul propriu-zis. Și această forță, tradițională, *vie* ca un fluviu viguros de rostogolire dinamic-sufletesc, urnește în drumul său toată viața satului. În câte părți nu se prind la colindat, de exemplu, nu numai tinerii propriu-ziși, dar și cei însurați nu demult, ba și bătrânii... Monopolul îl au cei tineri; ei sunt punctul central al vieții. În jurul lor se îndreaptă toată atenția celor de față. Forța mistică a veacurilor se strecoară, se furișează pe nevăzute în timpurile prezente, grație acestei generații; prin tineret. E ceva paradoxal la prima vedere, să crezi că tineretul e transmițătorul prin excelență al obiceiurilor vii – și cu toate acestea, așa este.

Colindatul în satul Boteni – Muşcel. *Foto: Ion Chelcea*

Bătrânii au un rol mai mare în credinţele propriu-zise, în poveşti – amintiri sub formă de tradiţie *istorică.* Tineretul materializează elementul *viu* al vieţii de demult. Şi când se va rupe firul tradiţiei, ceea ce e greu de admis, atunci tot tineretul este acela care poartă răspunderea. El va fi vinovatul, fiindcă de datoria lui este să ştie purta arma; să tragă cu puşca şi să ţie strâns firul vieţii legat de înaintaşi şi desfăşurat până la noi. El va fi vinovatul că nu a păzit focul sacru al vieţii cu adevărat *naţionale*. Căci să băgăm bine de seamă: viaţa naţională, e adevărat, se recunoaşte şi după alte semne decât după „*aceleaşi obiceiuri*", ca, de exemplu, limbă comună, religie, acelaşi stat politic etc., dar mi se pare că materialul tradiţional condensat în *viaţa ce o dăm obiceiurilor* formează mai mult decât orice laolaltă; mai ales atunci când apelul la *conştiinţa naţională* nu se poate face atât pe cale de conştiinţă propriu-zisă, cât pe cale *directă*, instinctivă, tradiţională, singura cale care a dus ca România să-şi apropie hotarele ei politice de limita *etnică* a neamului, adică până acolo unde s-a ţinut strâns la obiceiul de a vorbi românește, de a te închina românește, ca părinţii, ca bunicii, nu mai vorbim de acel zid tradiţional, etnic al obiceiurilor populare, propriu-zise; acestea la un loc sunt viaţă organizată în mişcare. E o lume definită pe care nu o sparge cu uşurinţă orice element intrus...

E o minune, şi cred că tot această minune va fi aceea care ne va duce acolo unde visăm: la o viaţă nouă, românească, într-o ţară cu adevărat românească...

***

Acum am un singur regret, că, în fuga condeiului, am trecut peste obiceiurile propriu-zise, simțind *chemarea* lor mai mult decât *forma* în care le-aș fi putut prezenta cu ocazia Crăciunului din 1935. Dar sper că cei mai mulți dintre noi le cunosc și că voi fi scuzat că nu am trecut direct la *descrierea*[7] lor; cu fiecare obicei în parte. M-am ferit însă a face un articol de folclor. Am avut numai intenția să apar în fața cetitorului de Crăciun ca un cetățean român, gata pentru apărarea comorilor sufletești ale acestui neam românesc.

„Gazeta ilustrată", Cluj,
an. IV, nr. 12, 1935, p. 148-151.

HOBȘTIILE DE TORS ÎN MUȘCEL

Formele sub care se înfățișează diferitele asocieri, fie de tineri, fie de tineri și bătrâni, la poporul nostru, sunt numeroase. Astfel, între altele, ne este cunoscută însoțirea tinerelor fete sub formă de *șezătoare*, unde acestea și băieții, pe lângă un spor de lucru, își mai și petrec. O formă mai accentuată, în sens utilitarist, găsim la întovărășirea cunoscută sub numele de *clacă*.

Aceste forme de adunări de lume, care poartă diferite numiri, de la regiune la regiune, în țara noastră, încă o dată: sunt relativ răspândite. Ele par a scădea ca interes și valoare *distractivă* de la o vreme: lumea de la țară, în multe părți, când întrebi de așa ceva, îți răspunde la timpul trecut: „să făcea, acu nu să mai face..." și ironic completează: „le loiește somnu... Când ieram ieu mică, să făcea la Cătăroaia. E lumea năcăjită; ie cu gândul la mălai... ie porâmbu scump"[8]... Iar cât privește *claca*, iată parte din răspunsuri, recoltate în unele localități din Mușcel, unde ne așteptam la alte rezultate ale anchetelor noastre: „clăci dă porâmb să mai face... porâmb să fiie, că-l curățăm și fără clacă"...

Faptul nu trebuie să treacă neobservat, fiindcă însoțirea sub formă de *șezătoare*, la tors-cusut în timp de iarnă, de *clacă* era și în multe părți mai este o formă de muncă, unde viața pulsa în creștere, așa cum se moștenise din moși-strămoși. Nu este un semn și acesta că suntem în scoborâș în relațiunile de la om la om acolo, în fondul vital-național? O întrebare.

***

În rândurile de față, voi căuta să arăt una din formele de însoțire la tors a femeilor în Mușcel, așa cum se practica până nu demult. Ea se sprijinea pe o întâlnire a mai multor fete – fie și femei – cu furca, acasă la una singură, unde torceau. La această întâlnire a tinerelor fete, adeseori, luau parte și feciorii. Ca să ne dăm seama mai de aproape de natura acestei însoțiri a fetelor mari (și a femeilor mai tinere), dăm mai jos ascultare unei bătrâne din Valea Mare, pe nume *Hira Neculae Răcășan*, de 95 ani. Ea spune: „ne-adunam, torceam; câte jurubițe torcea ia la mine, torceam și ieu la ia. Ne făceam dă la aia la aia". La

întrebarea mea, dacă nu cumva la aceste hogştii de tors, cum le spunea ea, luau parte şi lăutari, mi se răspunde că „nu". „Claca ie şi cu lăutari, lămureşte ea, hobştea nu. Numai fete singure şi cu mamili lor. Acu nu să mai fac – nu mai ie cânipă... Torcea 'mprumut. Acu muier-li umblă toată ziua pân târg... încalică pă oameni. Acu nu mai ştie dă biserică"...

Redau întocmai cele câteva *observaţiuni* ale bătrânei adresate lumii de astăzi. Ele mă scutesc pe mine să mai subliniez unele lucruri. Pentru moment va trebui să reţinem faptul interesant pentru noi că fetele se strângeau laolaltă în *hobştii* de tors bazate pe *împrumut*. Se lucra şi se ţinea seamă, până în cele mai mici amănunte, de lucrul făcut, cantitativ şi calitativ, şi se întorcea pentru o dată apropiată, cu aceeaşi măsură şi sub aceeaşi formă. Se realiza un plus, care era de natură *socială*; ele lucrau în *grup* şi, astfel, ne putem aştepta ca, în scara însoţirilor de acest fel, hobştiile de tors, în Muşcel, să fi jucat un rol însemnat.

În cercetările mele de folclor şi etnografie făcute în judeţul Muşcel, am căutat să verific spusele bătrânei din Valea Mare. La întrebarea mea, *Maria Pârşoanii*, de exemplu, din Nămăeşti, femeie în vârstă şi ea, imediat îmi confirmă: „iera cu furca,... să ducea şi băeţii, cânta cu fluiere; să făcea că cată fusili fetelor... zicea că cine toarce mai supţâre, şi scotea aţa cu care era 'ncins – şi zicea că io-i-te: e ca aţa mea"... Băieţii mai aduceau vin, mai destupau stupi de miere turnând câte o „doniţă" de apă în ei „şi muştili să lăsa-n jos, frumuşel". Şi mâncau băieţii şi fetele. Mergea şi lucrul însă... Şi cânepă, vorba bătrânei din Valea Mare, se punea, nu ca acum.

***

În asemenea cazuri, cel ce adânceşte unele probleme sociale în legătură cu fondul nostru naţional, e bine să insiste. Metoda obligă să arăţi că nu e un fapt sporadic strânsul în hobştii, chiar în limitele regiunii de care e vorba. Urmărirea faptului îţi lărgeşte sfera spaţială a fenomenului şi ţi-l amplifică, în rezonanţa pe care o are în viaţa de toate zilele a populaţiunii de la ţară. Pe mine m-a bucurat când am primit din ce în ce mai multe referinţe privitoare la hobştiile de tors în Muşcel.

Astfel, în comuna Dragoslavele, *Zinca lu Gheorghe Căţoiu* răspunde şi ea afirmativ la întrebarea mea, că existau astfel de însoţiri pentru tors şi în vremea ei, ea fiind acum de 92 ani. Adică: „alea când lucra a cânipă... dăpăna la rişkitor. Câte hire-i torceam ieu iei, tot atâtea-m torcea şi ia mie. Câte ierbe-i făceam, tot atâtea-m făcea. Câte-o jurubiţă dă douăzeci şi două de ierbe; câte trei hire-n iarbă. Făceam câte douăzeci şi două dă ierbe. Le hierbea boabe dă porâmb cu zacăr pă iele, pecioici... venea şi băieţi; să mai trântea, să mai glumea. La clacă mai băga şi lăutari, da hobştea o făcea 'mprumut".

Rămâne stabilit: caracterul principal al însoțirii sub formă de împrumut, iar pe de altă parte, o ocazie nimerită a celor două sexe de aceeași vârstă de a se întâlni – ceea ce ne face să ne gândim și cu această ocazie la problema ceva mai complicată a asocierilor de tineri la poporul român, ținute în funcție de *vârstă*. Fără îndoială, hobștiile de tors, ce se făceau în Mușcel nu demult, au fost una din formele de însoțire care vizează această problemă. Un mod de trai în comun și una din acele forme de întovărășire cu un scop practic și totodată distractiv care atrage pe cei de o vârstă – fete și băieți. Se satisface, astfel, una din acele forme de asociere *simpatetică*, așa cum etnografii-sociologii obișnuiesc a le numi. În felul acesta ia naștere o instituție socială de seamă în lumea din partea locului, care umple un gol simțit în sărăcia de relații mai strânse a lumii rurale. Neîntrebuințarea cânepii, bumbacului, a dislocat și această înjghebare socială de ordin popular – apoi prefacerile de tot felul care ne inundă, ceea ce îmi prilejuiește încheierea de mai jos.

Fete din Hunedoara torcând

Țărancă din Mușcel, comuna Corbi, torcând

***

Din cele relatate, am văzut că șezătoarea, claca, ca forme de asociere a tineretului, în unele locuri dispar. Pe noi ne interesează și acest lucru – întrucât, odată cu acestea, dispar și o parte din formele *românești* de viață, legate de simțământul reciprocității muncii, al dragostei, al vieții în creștere... E vorba de viața românească, ce bate în retragere (?) în atingere cu formele de viață venite de aiurea. *Serata*, *balul*, n-au săpat ele la temelia formelor vechi, sociale

româneşti şi ce punem noi în loc, după spusa bătrânilor? Indiferenţă, viaţă uşoară, dispreţ faţă de munca în comun. Renunţare faţă de biserică şi, cu aceasta, faţă de unitatea lumii noastre trecătoare, cu viaţa fără început şi sfârşit – când, ca *români*, ar trebui să cultivăm bunele deprinderi – moştenite; să nu ne răvăşim sufleteşte, ci să ne adunăm. Drumurile singuratice sunt drumurile pierzării noastre, atunci când vorbim de lumea de jos, de la coarnele plugului. Închegările sociale – spontane – sunt măsura vitalităţii noastre şi temeinicia unui echilibru în viitor, deci, o avere de preţ.

În faţa casei. Comuna Corbi, Muşcel

Se înţelege, părăsind vechile deprinderi din moşi-strămoşi, formele de viaţă *streină* se înstăpânesc printre noi ca la ele acasă, pentru a rămâne desfiguraţi în imaginea pe care va trebui să o aducem ca ofrandă posterităţii – în raport cu celelalte popoare care înţeleg nu numai să-şi păstreze ceea ce au, dar, ce-au pierdut, să-şi *refacă*. Oare *hobştiile de tors*, aşa cum au dispărut cu desăvârşire în unele părţi, nu ne-ar putea servi ca exemplu de starea în care ne aflăm în privinţa instituţiilor noastre sociale? Bunele romînce cred că vor avea ceva de *făcut*.

Învăţătorii şi învăţătoarele au misiunea să readucă pe fiii risipitori de bune tradiţii la o veche matcă de larg şi îndrăzneţ românism.

„Gazeta ilustrată", Cluj,
an. VI, nr. 1-2, 1937, p. 21-22.

ÎNDEPĂRTAREA MAGICĂ A CIUMEI DIN SATELE ARDELENE[9]

Prin satele din jurul Clujului, din Someş-Turda, şi mai departe, se cunoaşte un mijloc, rar întâlnit de altfel, de combatere a molimei. Ciuma a produs întotdeauna spaimă între locuitori, vedem din chipul cum se reacţionează la îndepărtarea ei. Că răspund în felul acesta faţă de această nenorocire, iarăşi nu trebuie să ne mire prea mult. Fiindcă mai sunt şi alte mijloace, de altfel, remarcate în lucrări; de exemplu, pentru Moldova, se

arată că acolo locuitorii ar pune în vârful parilor de la garduri (se înțelege: la parii din bătătura casei) un cap de cal mort, spre a fi feriți de holeră, cum amintește Gr. Grigoriu Rigo în lucrarea sa, *Medicina poporului*, București, 1907, p. 87. Că în părțile Bucovinei s-ar smulge pur și simplu din pământ o buruiană numită *holeră* (Xantium spinosum), pe care locuitorii o fierb cu sare și o beau – sau, în cel mai rău caz, se afumă casele cu acest spin. Buruiana, în graiul poporului nostru, mai e numită și dracilă ori ghimpe și crește pe locuri grase, pe la marginea drumurilor. Are țepi ascuțiți și n-o mănâncă nicio vietate. Ba, cum bolnavul zace de boala aceasta și vrea să scape cu viața, medicina noastră populară recomandă bolnavului, în unele părți ca în Moldova, să se tăvălească prin buruiana aceasta – același autor (*op. cit.*, p. 87).

Ciuma se mai poate înlătura, după spusa lui Tudor Pamfile (*Boli și leacuri la oameni, vite și păsări [după datinile și credințele poporului român din comuna Țepu (Tecuciu)]*, București, 1911, p. 25), și altfel: „te ungi peste tot trupul și mănânci mult usturoi".

***

Eu nu vreau să știu, pentru moment, întrucât aceste practici ar avea vreun rezultat pozitiv asupra acestei epidemii. Vreau să insist numai întrucât poporul prin diferite mijloace caută să îndepărteze ciuma. Pentru că, după cum vom vedea, mai ales fiind vorba de ciumă, mijloacele de îndepărtare a acestei molime nu se rezumă numai la cele arătate. Romanii, de exemplu, îndepărtau ciuma prin virtutea salutară a unui cui. Și iată cum: prin secolul al IV-lea în. de Chr., se spune că asupra Romei s-ar fi abătut o ciumă de ținu trei ani în șir, cu care ocazie câțiva dintre demnitarii mai mari ai Romei au căzut pradă ciumei. Se oferă banchete zeilor, se instituie chiar *reprezentări dramatice*. Ciuma continua să facă adevărate ravagii. Numai bătrânii își mai amintesc, pe cale de tradiție, că, după câte știu ei, s-a pus cândva capăt virulentului flagel bătându-se un piron într-un zid al cetății. Se înțelege, toate aceste măsuri eșuând, senatul însărcinează un magistrat cu îndeplinirea ritului solemn și ciuma ia sfârșit. Celelalte măsuri, civile și religioase, rămânând neputincioase în fața redutabilului flagel, tot în a treizecea zi a lui septembrie – în fiecare an – se înfigea cuiul cu solemnitate: de astă dată, printr-o lege anume, adusă la îndeplinire de cel mai înalt magistrat al statului. (Pentru aceste informațiuni, a se vedea: James George Frazer, *Le trésor légendaire de l'humanité. Feuilles détachées du Rameau d'Or par Lady Frazer*, Paris, 1925, p. 217).

***

Ritualul era săvârșit mai întâi de consuli, apoi chiar de dictator. Suntem în fața unei presiuni de credință. Oficialitatea cedează. O credință devine codificată și trece drept lege. Să mai amintim cazuri de ciumă, când această epidemie reduce la aproape nimic cunoștința medicală – științifică – a

vremurilor? Avem ciuma din timpul lui Iustinian, care decimează o parte din populația orașelor bizantine. Apoi ciuma neagră din 1349, care a rămas celebră prin ravagiile ei. Aceea din timpul lui Pericle, din Atena etc. Pentru dezastrul pe care îl atrage după ea, ciuma e considerată drept „calamitate publică" (v. P. Perier, *L'Unité Humaine. Histoire de la civilisation et de l'esprit humain*, [Paris,] 1931, p. 384).

***

Astfel, cred că nu e lipsit de interes dacă, în cele ce urmează, voi stărui asupra felului în care ciuma a avut răsunet în mentalitatea poporului nostru din Ardeal și mai ales asupra unui mijloc de îndepărtare magică a ciumei din satele noastre de aici. Gheorghe Coșbuc are o legendă versificată, *Blăstăm de mamă*, publicată în „Biblioteca [poporală a] Tribunei", nr. 13, în Sibiu, în anul 1912 [1885]. Legenda e culeasă în jurul Năsăudului, prin urmare tot din Ardeal, în care se spune că o bătrână ar fi avut nouă feciori și o fată, Voichița, și încă un frate al ei, „Gin Costangin, copil mijlocin". Deci, în total, unsprezece copii, așa cum cei mai harnici dintre români se vede a avea... „Dumnezeu mi-ș renduia, // ciuma că-mi venea // pe nouă-i mânca (să reținem cuvântul „mânca"). // Nu-i mai rămânea (decât) // fata Voichița // cu Gin Costangin".

Ce se întâmplă? Îi vin fetei pețitori, mai întâi din sat, pe urmă, cum e și firesc, se arătară „pețitori dintr-altă țară", dar bătrâna nu are fată de măritat, mai ales... în alte țări. Fratele fetei stăruia de mamă-sa din toate puterile s-o dea că, în definitiv, atunci când îi va fi dor, o va aduce el acasă. Va încăleca murgul, o va aduce și-i va potoli dorul. Bine, zice mama, în cele din urmă, dar, de-o fi altfel, te voi blestema: „cu blestemul cel mai greu // ce-a lăsat Dumnezeu...// Multă vreme nu trecea, // de când Voichița pleca; // ciuma-n sat iară intra // multă lume prăpădea, // Costangin se betejea // și grea boală că-mi bolea... // pe urmă și el murea".

Urmează blestemul, care prinde în așa fel că „Gin Costangin" e silit să iasă din mormânt și, ca altă dată, să încalece calul – și trece nouă hotare la sora lui și aici îi cere bărbatului ei voie să o aducă înapoi să-și vadă mama înainte de a se prăpădi... Acesta îi dă voie cu o singură condiție: să nu zăbovească... Și se întoarce cu sora sa până în dreptul mormântului de unde a ieșit și apoi dispare. Destul că, de aici, el își reia starea de mort și își lasă sora să se întoarcă singură acasă. Se înțelege, odată ajunsă acasă, nimic mai firesc decât să bată la ușă, cu toată nerăbdarea să-și vadă mama... Dar aceasta, închisă în casă de frica ciumei, n-o recunoaște de la început și o ia drept ciuma. Nu avea bătrâna de unde să-și dea cu ideea că „Gin Costangin" ar putea să-i aducă acasă fata ei scumpă. Și astfel, o respinge în termenii următori: „Du-te ciumă rea, // de la casa mea, // că tu nu iești Voica mea, // ci iești moartea crâncena; // că câți copii am avut // toți de tine or murit // numai cu-atâta am ugit; // numai cu ușea-ncuiată // și cu mâțișoru-n vatră"...

Acesta este tabloul deprimant la venirea ciumei în sat. Urmează explicațiuni din partea fetei, că ea e, și că a venit ajutată de „Ghin" și că ar fi rămas „din sus în izlaz". Dar bătrâna răspunde cu aceeași spaimă: „Vai! Mâncată mi-s de rele, // nu cred cuvintele tele – // că acum văd eu bine, // ce vreai tu să faci cu mine. // Du-te, du-te, ciumă rea, // Du-te de la casa mea!"

Personificarea ciumei, cu o ființă ca oricare alta, apare de aici cu evidență – iar cât privește o anume stare de spirit, caracteristică din acest punct de vedere, iar, reiese din aceste versuri în formă populară, cu prisosință.

***

Iată cum procedează și astăzi țăranii din comuna Micești, județul Turda, pentru a îndepărta ciuma din sat. În anul trecut (în anul 1935 am cules informația), a dat ciuma în vite. Mureau deci cai, vaci – și dacă au văzut ce și cum, spune informatorul Dumitru Gavrilă din Feleac – Cluj, au zis că e ciumă. Că a *intrat* ciuma în sat. Da, acesta e termenul, pentru că, după cum vom avea ocazia să ne convingem și mai departe, ciuma este închipuită sub formă omenească sau de drac – demon mai degrabă. Poporul nu poate să-și facă o idee de ceva fără să personifice acest ceva. Mai ales dacă e de natură abstractă și necunoscută – dar căruia, cu atât mai mult, îi simte prezența. De-acolo ciuma *intră* în sat și de-acolo ei se pun imediat și îi confecționează o „kimeșe" – o cămașă, numită „*kimeșea ciumei*".

Cum se face cămașa ciumei? În acest scop se adună în timp de noapte nouă femei. Dacă se poate în crucea nopții, la una dintre ele acasă, unde cu toate se dezbracă în pielea goală și încep să lucreze care mai de care. Se observă aici o bragă. Cămașa, ce zic eu? Ritualul complet trebuie să se termine în câteva ore în această noapte. Una începe să melițe cânepa – alta urzește. Alta pune războiul, și în sfârșit alta țese. Alta croiește cămașa – până când o dă gata. La urmă se iau toate femeile care au contribuit astfel la confecționarea cămășii, tot în aceeași noapte duc această cămașă între hotare, departe de sat, unde o aruncă – și în chipul acesta, cred ei, locuitorii, că au scăpat sau scapă de ciumă.

În comuna Feleac, anul acesta (e vorba de anul 1936) a intrat iarăși ciuma în sat; mai ales în porci și chiar între oameni. Sătenii s-au înțeles – pentru că, în chipul acesta, este avizată întreaga comunitate sătească. Am spus că ciuma este privită drept o „calamitate publică". Recurg la o practică de multă vreme experimentată și, nici una nici alta, fac cămașa ciumei. Se strâng femei în număr de nouă și la fel: nevedesc, țes, torc. Furcile cu care țes, mi se spuse că nu se țin normal, ci cu „talpa-n jos". Dar în casa unde se pregătește cămașa ciumei toate lucrurile stau, cum spun țăranii, „cu susa-n jos". Mi se spune că femeile preferă ca zi de lucru marțea – marți noapte. Se mai observă, astfel, în afară de faptul că se întrunesc noaptea, că se adună în număr de nouă, că lucrează în pieile goale – acestea, după ce au aruncat numita cămașă între hotare se

întorc fără ca să se mai uite în urmă. Locuitorul Radu Vasile din Feleac spune că mai demult s-a întâmplat că ciuma a intrat la un gospodar în casă și acesta, recunoscând-o, ar fi prins-o de mână, după care ar fi transportat-o în același chip precum fac femeile cu cămașa ciumei, între hotare. Analogia dintre ciuma însăși și cămașa ei este evidentă. Tot așa lucrurile se petrec și în Someș, pentru că aceleași informațiuni le-am primit și din comuna Dârja (de la Maria Dan). Tot așa în județul Alba, ca și pe la Huedin. Să mai dau un exemplu clasic de reprezentare populară a ciumei, de personificare a acestei teribile epidemii la poporul nostru? Vulpescu, în cartea sa, *Les coutumes roumaines périodiques*, Paris, 1927, se întreabă chiar dacă brezaia (în Ardeal: turca, capra, cerbul) nu este simbolul ciumei din 1883. În sprijinul acestei păreri, acest autor aduce o lungă povestire despre un oarecare moș Tănase, care a purtat ciuma în spinare și ciuma, așa cum ar fi văzut-o el (explicația lui Vulpescu), semăna cu brezaia [1, p. 82]. Nu insistăm. La practica de mai sus, țăranii noștri nu recurg decât atunci când văd că se îngroașă gluma; dacă ciuma nu iese afară din sat „nicicum" – după expresia lor. Ciuma, așadar, intră și iese – la nevoie, poate fi scoasă afară din sat. Nu ne mirăm deloc dacă și un etnograf ca Vulpescu găsește pentru ciumă o figură de forma caprei, cerbului, brezaiei etc.

***

Ar urma să continuăm, aducând în discuție un caz din domeniul religios în legătură cu ciuma. Să stăruim în câteva cuvinte asupra Sfântului Haralambie ca protector al oamenilor contra ciumei. Într-un octoih mai vechi – avem la Muzeul etnografic tipare de icoane pe sticlă, reprezentând pe Sfântul Haralambie, cu ciuma în formă de drac, înlănțuit – [...] am aflat viața sfântului, căruia, pentru chinurile lui îndurate pentru biserica creștină, i s-ar fi propus din partea Domnului să fie recompensat cu ceva. Se înțelege: cu ce va vrea el – și s-a ajuns la înțelegerea ca oriunde se vor afla moaștele lui și în orice oraș i se va face praznic, acel loc să fie ferit de ciumă. Să nu fie niciodată înfricoșata boală a ciumei sau altă moarte năprasnică și grăbită. Nici foamete, nici om viclean să strice sămănăturile. Nu se trec cu vederea vitele, pentru că sfântul adaugă: cine va ține mucenicia mea și mă va pomeni, să nu-i moară boul, nici altă vită – ceea ce arată indirect cât de nedespărțit este țăranul nostru de vitele lui. Ba dimpotrivă, viața i se împletește cu a lor. O arată medicina populară, care nu face deosebire când este aplicată între om și vitele lui.

Această apropiere strânsă este vizibilă și mai mult într-o rugăciune adresată de oameni sfântului protector al ciumei, când se spune: „Moaștele tale părinte, // a fi mult folositoare // de ciumă îngrozitoare // la vite ajutătoare și de câmpuri roditoare".

Cum vedem, imaginea face parte din învestirea sfântului protector cu proprietăți magice de fructificare, nu numai de înlăturare a nenorocirilor.

***

După credința poporului și mai ales în cazul nostru cu sfântul protector, epidemiile sunt trimise pe pământ de sus, din cauza greșelilor noastre. Deosebirea dintre cazul pur magic în legătură cu înlăturarea ciumei prin cămașa ei și intervenția oamenilor prin interpuși, sfinți, iarăși cred că nu mai e nevoie să o subliniem. Vom reveni, totuși, și mai jos asupra acestei deosebiri. Pentru că, oricum, între popor și sfântul protector există un angajament, un contract: îți fac, dar să mă pomenești! Apoi, la baza actului se află umilirea, supunerea; noi suntem niște neputincioși în fața tainelor vieții – ceea ce nu putem spune că întâlnim în cazul îndepărtării ciumei pe cale de magie pură. În cazul al doilea, sfântul este un interpus, dar un interpus cu însușiri, purificat prin suferință, deci apt spre a interveni asupra cauzelor, care nu sunt nici pe departe naturale.

Stăruim în deosebirea dintre un mod de a vedea și altul pentru același caz: „Rogu-te ca mai 'nainte (i se spune sfântului) // cu acele dulci cuvinte // că ne-am slăvit și la minte. // Mai împarți moaștele tale // nouă celor plini de jale // pedepsiți pentru greșale // de murim căzuți pe cale".

Aceste versuri sunt reflexul unor vremuri în care bântuie ciuma. Se zice mai departe: // „Roagă-te ca să oprească // să nu ne mai pedepsească // boala carea gura cască // degrab' vrea să ne prăpădească. // Ciuma foametea cea mare, m-a spăimântat foarte tare"...

E o rugăciune. Poporul nostru a oscilat, și oscilează în bună parte și astăzi, între aceste două moduri de a se feri de boli – dar și între aceste două moduri de a înțelege originea și înlăturarea cauzei și a efectului în caz de pericol. Dinadins am dat aceste două forme de credință, spre a arăta: că îndreptățirea ciumei prin cămașa ei este în funcțiune exclusiv de ceea ce nemțește se zice „analogie Zauber" – vrajă prin analogie. Că magismul nu caută să implore ajutorul ființelor superioare, nu lucrează prin interpuși, ci *direct* – acționează asupra lucrurilor, cauzelor, fără intermediu. Și cum cea mai mare parte a practicelor magice se rezumă la legea *similitudinii*, voi căuta să insist asupra acestui fel de judecată.

La J. G. Frazer, pentru că acesta a examinat mai de aproape acest fenomen psihologic popular în lucrarea sa celebră, *Le cycle de Rameau d'Or*, în special în volumul *Le roi Magicien dans la société primitive* (vol. I, trad. P. Sain, 1935, p. 40, 41, 53), cazul este ridicat la rangul de principiu de gândire, după care, pentru a realiza un act, e de ajuns să-l reprezinți. Imaginea se confundă cu modelul, în mentalitatea lumii de jos. De exemplu: indienii din America de Nord, pentru a pedepsi dușmanul, fac niște statuete de lemn pe care le străpung cu niște ace în inimă. Aceasta înseamnă că în același loc, în același fel, vor fi străpunși și dușmanii adevărați. Și așa mai departe, dacă dorești moartea adversarului, arzi sau îngropi efigia acestuia. Aceasta atrage după sine moartea, dispariția modelului viu. În Egipt și Babilon, practica, așa cum s-a expus, trece din domeniul laic în cel religios și se aplică

demonilor, spre a scăpa de tirania lor. Suntem și în cazul nostru în prezența așa numitului principiu de gândire sau, mai bine zis, așa numitei magii *mimetice*, *imitative* sau *homeopatice*, precum enunță terminologia științifică.

Dar se va spune: bine, dar cazul nostru pus în legătură cu timpuri așa de îndepărtate, cu locuri la așa de mare distanță? Răspundem cu Frazer la această îndoială: „Les superstitions et les coutumes de paysans constituent de beaucoup le témoignage le plus complet et la plus sûr que nous possédons sur la religion primitive des Aryens. C'est qu'en effet l'Aryen primitif, en tout ce qui concerne la fibre et la trame de son esprit, n'est pas mort. Il existe encore aujourd'hui parmi nous. Les grandes forces intellectuelles et morales qui ont révolutioné le monde civilisé n'ont le guére eu d'action sur le paysan". E paradoxal, dar așa e. Acolo, în straturile de adâncime ale noroadelor din Europa, în mentalitatea lor relativ stabilă, aflăm o adevărată arhivă vie a trecutului îndepărtat, și țara și neamul nostru au un loc privilegiat în această privință față de țările și popoarele din Apus.

Cămașa ciumei, după Eugene Kagarov, *Essai de classification de rites populaires*. Extras din „Revista del Instituto de Etnologia", tom. II, 1931, p. 55, ar intra în rândul practicilor magice de *deficțiune*, care au drept scop nimicirea *simbolică* a dușmanului. Iar din punctul de vedere al clasificării riturilor magice după *intensitatea* săvârșirii lor, practica magică a îndepărtării ciumei din sat se clasifică și intră în grupa riturilor *atenuate* – după același cercetător – sau prin *substituție*, când actul magic se îndeplinește printr-o păpușă – reprezentarea miniaturală a ciumei. Cât privește felul în care femeile apar în pielea goală la confecționarea cămășii, nu poate fi vorba de altceva decât de o atribuțiune magică a nudității pentru accelerarea rezultatului urmărit. Iar în ceea ce privește expunerea capului de cal mort în parii de la gardurile din bătătura casei, literatura germană privește faptul tot ca pe un „Schutzmitel aus heidnischer Zeit zur Abwehr dämonischer Gewalten" – v. E. E. Mogk, *Die Deutschen Sitten d. Bräuche*, 1921, p. 13. Întrucât este știut: craniile de animale, în special de cal, sunt privite, pe o arie geografică întinsă și din vremuri din cele mai îndepărtate, ca având putere *apotropaică* contra demonilor și altor nenorociri, cum ar fi, în cazul nostru, contra ciumei.

Numai astfel se explică și faptul cum rușii de nord, crescători de albine, petrec peste îngrăditura prisăcilor de albine capete de cal, se înțelege, cranii, în semn că vor fi feriți de deochi și în genere de orice rău: pagubă, pierdere în fructificare, la câștig etc. Faptul este privit de către etnograful rus Dimitrie Zelenin ca o supraviețuire a unor vechi datini în legătură cu sacrificiul animalelor pentru același scop, probabil [18, p. 83] ...

„Societatea de mâine", București,
an. XIV, nr. 3, 1937, p. 100-102

Note

[1] Pentru bogata și remarcabila activitate depusă la Iași, despre contextul înființării Muzeului Etnografic al Moldovei, dar și despre rolul său în muzeografia etnografică românească, a se vedea [2-6; 15-17; 11-12].

[2] În aprilie 1957 Ion Chelcea, sub pretextul pensionării, a fost practic forțat, probabil din motive ideologice, să plece de la Iași [13; 11, p. 242].

[3] Reputat sociolog, cadru didactic universitar la Facultatea de Sociologie și Asistență Socială a Universității din București, autor al mai multor volume și a numeroase articole și studii de specialitate, Septimiu Chelcea este cel care a redat, cumva firesc, circuitului științific o parte din opera tatălui său. Volumele publicate până acum: [7-9].

[4] Intitulată *Tovărășii de feciori și fete în viața poporului român*, a fost susținută la Universitatea din Cluj, în 1939, conducător științific fiindu-i marele etnolog Romulus Vuia. În componența comisiei de susținere îi regăsim pe Nicolae Drăganu (președinte), George Giuglea și Lucian Blaga.

[6] Obiceiurile de Crăciun sunt după regiuni. Spațiul nu-mi permite să le înșirui pe toate. Cercetați lucrările de folclor!

[7] Pentru amănunte, vezi [14].

[8] Relatează: Hira *Neculae Răcășan* din Valea Mare – Muşcel.

[9] Comunicare ținută la Societatea Română de Antropologie din Cluj (martie, 1937).

Bibliografie

1. Caraman Petru. Datinile românești în limba franceză. [Contribuție critică asupra folclorului român în străinătate. București: Tipografia și Legătoria de Cărți C. Lăzărescu], 1934.

2. Cazacu Petru. Preocupări pentru organizarea unui Muzeu Etnografic la Iași. În: „Cercetări Istorice" (CI), Iași, tom VII, 1976, p. 26-27.

3. Chelcea Ion. Menirea Muzeului Etnografic al Moldovei. Iași: Tipografia „Liga Culturală", 1943. 4. Chelcea Ion. Muzeografia etnografică în Moldova. Preocupări și realizări. În: „Anuarul Muzeului Satului", București, tom I, 1966, p. 178-202.

5. Chelcea Ion. Muzeografia etnografică la Iași. În: „Contemporanul", nr. 11, 1973, p. 2.

6. Chelcea Ion. Cum a luat ființă și a fost organizat Muzeul Etnografic al Moldovei. Mărturii. În: „Revista Muzeelor și Monumentelor", seria Muzee, nr. 8/1978, p. 56.

7. Chelcea Ion. Botenii Muscelului și oamenii săi buni și bătrâni. Ediție îngrijită și cuvânt înainte de Septimiu Chelcea. București: Editura Tritonic, 2005.

8. Chelcea Ion. Etnografie. Privire către noi înșine ca popor. Volum îngrijit de prof. univ. dr. Septimiu Chelcea. București: Editura Ars Docendi, 2007.

9. Chelcea Ion. Agricultura la români de la origini până la jumătatea secolului XX. Studiu etnografic. Ediție îngrijită și postfață de Septimiu Chelcea și Iancu Filipescu. Editura Universității din Pitești, 2010.

10. Datcu Iordan. Dicționarul etnologilor români. București: Editura Saeculum I.O., 2006.

11. Lutic Marcel. Jumătate de veac de la deschiderea expoziției de bază a Muzeului Etnografic al Moldovei. Mărturii, acte și documente (I). În: „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei", nr. VIII, 2008, p. 227-300.

12. Lutic Marcel. Jumătate de veac de la deschiderea expoziției de bază a Muzeului Etnografic al Moldovei. Mărturii, acte și documente (II). În: „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei", nr. IX, 2009, p. 331-380.

13. Lutic Marcel. Victoria Semendeaev (1923-2011). În: „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei", nr. XI, 2011, p. 410.

14. Pamfile Tudor. Crăciunul. Studiu etnografic. București: Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1914.

15. Pavel Emilia. Patrimoniul Muzeului Etnografic al Moldovei din Iași. În: „Cercetări Istorice", tom VIII, 1977, p. 45-50.

16. Pavel Emilia. La 50 de ani de la înființarea Muzeului Etnografic al Moldovei. În: „Revista Muzeelor", nr. 4/1994, p. 68-73.

17. Pavel Emilia. Din istoricul Muzeului Etnografic al Moldovei – Iași. În: „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei", Iași, nr. I, 2001, p. 19-34.

18. Zelenin Dmitrij. K. Russische (Ostslawische) Volkskunde. Berlin, 1927.

Abstract

ION CHELCEA (1902-1991). RECOVERIES. RESTITUTIONS. This section is dedicated to the ethnologist and sociologist Ion Chelcea, whose destiny had been connected for more than four decades to the most important ethnographic museums in Romania. In his youth he worked at the Ethnographic Museum of Transylvania in Cluj; in adulthood he founded the Ethnographic Museum of Moldavia (1943), and remained its director until 1957; in the third part of his professional activity he worked at the Village Museum in Bucharest. We republish here three articles signed by Chelcea eighty years ago. The first one, Faptul tradițional românesc (Orice ocazie ni s-ar oferi, „așa ar trebui să facem!") – The Romanian Traditional Fact (On Any Occasion We Have, "This Is How We Should Do It!"), was published in 1935 in "Gazeta ilustrată" ("The Illustrated Gazette"), a periodical printed in Cluj. After having highlighted the importance and uniqueness of Christmas within the Romanian culture, Ion Chelcea argues for the safeguarding and promotion of the traditional customs, beliefs and order, as they represent, in his opinion, the way to singularize and perpetuate the Romanian people. The second article, Hobștiile de tors în Mușcel (Spinning Gatherings in Mușcel), published in the same periodical in 1937, describes a form of youth association in the traditional village, which has both practical and entertainment purposes. The last article, Plague's Magical Removal in the Transylvanian Villages was published in "Societatea de mâine. Revistă socială culturală" ("The Society of Tomorrow". A Social and Cultural Journal) and introduces us into the world of the magical beliefs. Analyzing traditional beliefs, the author approaches the two ways to apprehend and remove the plague: magically and religiously. The author examines the Romanian space by giving examples of plague's removal in different regions of the country, but he also refers to the foreign specific literature.

***Keywords**: traditional element, feast, Christmas, caroling, forms of youth association, plague shirt, magical practices, religious practices.*

Muzeul Etnografic al Moldovei,
Complexul Muzeal Național „Moldova", Iași

THE CONTRIBUTION OF THE UNESCO DESIGNATIONS TO THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE LOCAL COMMUNITY

Dorina ONICA

Rezumat

CONTRIBUȚIA NOMINALIZĂRILOR UNESCO LA DEZVOLTAREA DURABILĂ A COMUNITĂȚII LOCALE. Articolul reflectă comunicarea prezentată la workshop-ul International Academy on UNESCO Designations and Sustainable Development, organizat la Torino (3-8 octombrie 2017), de către Biroul UNESCO de la Veneția și Centrul de Cercetări Silvia Santagata. Astfel, ținând cont de noua abordare a UNESCO cu privire la dezvoltarea durabilă, și anume cum nominalizările incluse în Lista Patrimoniului Mondial pot contribui la dezvoltarea durabilă a comunităților, încercăm să evidențiem modalitățile prin care elementele incluse de către Republica Moldova (împreună cu România) în Lista Reprezentativă a Patrimoniului Cultural Imaterial al Umanității pot fi surse și oferi soluții pentru soluționarea anumitor probleme de ordin economic, de mediu, social, cultural și identitar. În așa fel, ca patrimoniului ce-l deținem să i se conștientizeze importanța valorică și multifuncțională.

Cuvinte-cheie: *nominalizări UNESCO, tehnici tradiționale de realizare a scoarței, colindatul de ceată bărbătească, dezvoltare durabilă, patrimoniu cultural.*

Introduction

The inscription of some elements of material and spiritual heritage on the *Representative List of the Cultural Heritage of Humanity* is a relevant possibility to promote your country and its culture, its ethnographic treasure. The inscription is not only a way to register, protect and safeguard one heritage element but is also a chance to contribute at the cultural, social and economic development of our local community. Related with this context, the UNESCO elaborated a series of guidelines documents, conventions, agendas, programs, by which the countries manage their designations in their benefit.

Taking in account that the Republic of Moldova and Romania have inscribed two elements on the *Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity* (*Men's group Colindat, Christmas time ritual; Traditional wall-carpet craftsmanship*), we can analyze, find out some details, possibilities how these designations could contribute to the sustainable development of our community. This idea is generated by one United Nations legislative document. The *2030 Agenda for sustainable development* was elaborated and adopted in 2015, which includes 17 Goals with 169 associated targets: „Goal I. End poverty in all its forms everywhere. Goal 2. End hunger, achieve food security and improved nutrition and promote sustainable agriculture. Goal 3. Ensure healthy lives and promote well-being for all at all ages. Goal 4. Ensure inclusive

and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all. Goal 5. Achieve gender equality and empower all women and girls. Goal 6. Ensure availability and sustainable management of water and sanitation for all. Goal 7. Ensure access to affordable, reliable, sustainable and modern energy for all. Goal 8. Promote sustained, inclusive and sustainable economic growth, full and productive employment and decent work for all. Goal 9. Build resilient infrastructure, promote inclusive and sustainable industrialization and foster innovation. Goal 10. Reduce inequality within and among countries. Goal 11. Make cities and human settlements inclusive, safe, resilient and sustainable. Goal 12. Ensure sustainable consumption and production patterns. Goal 13. Take urgent action to combat climate change and its impacts. Goal 14. Conserve and sustainably use the oceans, seas and marine resources for sustainable development. Goal 15. Protect, restore and promote sustainable use of terrestrial ecosystems, sustainably manage forests, combat desertification, and halt and reverse land degradation and halt biodiversity loss. Goal 16. Promote peaceful and inclusive societies for sustainable development, provide access to justice for all and build effective, accountable and inclusive institutions at all levels. Goal 17. Strengthen the means of implementation and revitalize the global partnership for sustainable development" [4, p. 12].

Also, the UNESCO's *Regional Bureau for Science and Culture* in Venice (Italy), in partnership with the *Research Centre Silvia Santagata – Ebla* (CSS-Ebla), and with the support of several local partners in the Turin and Piedmont area, have organized between 8-13 October 2017, in Turin, the second edition of one working group/expert meeting program – ***International Academy on UNESCO Designations and Sustainable Development*** [1]. The main priority of the workshop was to contribute to advancing professional and institutional capacities of managing authorities, communities and relevant practitioners from UNESCO designations on the immaterial cultural heritage, creative cities, historic urban landscapes, geoparks, etc., in order to increase the benefits for the local communities and help achieve the SDGs (sustainable development goals).

First of all it is necessary to summarize the main features of our designations, which were included on the *Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity* (jointly with Romania). According with the dossiers elaborated by the institutions which have worked for inclusion of these designations, we synthesize the follows data.

The *Men's group Colindat, Christmas time ritual* [2, p. 4] designation is included in the social practices, rituals and festive events, domain(s) of intangible cultural heritage. *Colindat* ritual is a winter calendar ritual belonging to the folklore. The first written mention of *Colindat* dates back to the 17th century. At present, the ritual is practiced in several villages in Moldova and Romania. According to the tradition, a group of young unmarried men (more groups can form in larger villages, including also teenagers and elderly men)

goes from house to house performing ritual songs named *colinde*. The action of going from house to house singing *colinde* is called *colindat*. *Men's Group Colindat* performs several functions: announcement of holidays, season's greetings, augury, preservation of social cohesion, spectacular performance and cultural heritage maintaining, informal educational institution.

The *Traditional wall-carpet craftsmanship* [3, p. 2-4] is included in the traditional craftsmanship domain of intangible cultural heritage. Under the generic term of "scoarțe" / wool carpets, such items were found in the 18th century in Moldavia and Wallachia. The main techniques of carpet making are spread in both countries; regional and local particularities are certified in some areas (villages). Carpets were made on vertical or horizontal looms by intertwining wool threads. The techniques are essential for traditional ornamenting systems (18th-19th centuries), still maintaining their initial role to the present days. The decorative motifs are frequently picked "by fingers" and they come out in the weaving process, differentiating the colours and modelling the composition. Carpet craftsmanship has always been one of the most expressive traditional artistic crafts. It plays an important role in social communication, the affirmation and promotion of cultural identity through its practical, aesthetic, and symbolic impact.

The governance structure and main management issues of the designations

For the ensuring of the sustainability of the designations, the good practices of their management are necessary activities related with many institutions, specialists from various fields of activities and the local community. According with the Nominations files No. 00865 and 01167 for inscription in 2013 and 2016 on the *Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity,* of the *Men's group Colindat, Christmas time ritual* and *Traditional wall-carpet craftsmanship,* we mention some data about the management of these two designations.

The two National Commissions for Safeguarding the Intangible Cultural Heritage (from both countries) are subordinated to the Ministries of Culture and have competences to coordinate and monitor the implementation of safeguarding measures of the designations. The annual monitoring of the designations is realized by ministers, museums, local authorities etc. In both countries, these two elements were the target of a series of laws that allow their preservation, affirmation and development, the increasing of the awareness of communities to the identitary value and their impact on the sustainable development of the human creativity.

Keeping of the veracity, the administrative space, we'll pay attention only to the situation from Moldova. The Ministry of Culture in the Republic of Moldova launched the National Programme „Save one *colinda* for eternity"

(2011), which contributes to the monitoring of the sustainability of the custom, the distribution of information related to it, determines the involvement of the artistic groups and the local community in keeping this folk tradition.

An Annual Forum of the Intangible Cultural Heritage has been initiated since 2012, as a principal meeting platform and a means of monitoring the viability of the intangible cultural heritage and of the elements proposed for inscription. This Annual Forum meets many subjects involved in the safeguarding and promotion of the *Colindat* custom. For example, the compartment 1.4.6. of the Culture Development Strategy „Culture 2020" is dedicated to the Immaterial Cultural Heritage – the perennial spiritual axis of society. Also, the carpet craftsmanship is promoted by several representatives specialized in various activities, as dyers, weavers, teachers, processors of threads in technical equipment, cultural and economic managers, thus determining socio-economic models of collaboration.

The Government of the Republic of Moldova drafted in 2016 „The State Program on the Safeguarding of *The Men's group Colindat, Christmas time ritual customs,* included in the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity (2016-2020)", its actions being focused on 3 objectives. The general purpose of the program is to safeguard the customs as a cultural phenomenon and its social functions, maintaining social cohesion, the organization of the youth and the transmission of the values associated with this feast.

The inscribed designations have become the subject of a series of articles, studies, albums and monographs, thematic exhibitions, study courses included in the school and university curricula. At the regional and local level, the cultural and administrative institutions have initiated complex programs to reevaluate the intangible cultural heritage, to revitalize, support and promote the designations inscribed.

In conclusion, the inscription of the designations creates circumstances which strengthen the collaboration between authorities at different levels and activities, in the direction of the implementation of the projects and sustainable cultural policies.

Current and potential contribution of the Designations to the Sustainable Development at local level, considering its cultural, social, economic and environmental dimensions

A harmonious community is the one who ensures the future of its next generations, through the measures which guarantee a healthy life, the necesary products for survival and cultural identity. According with the 2030 Agenda, we point out four pillars (dimensions) on which the contributions of the designations to the sustanaible development are based. These are cultural, social, economic and environmental dimension. Each of them help us at the

achieving of the SDG's.

From a ***cultural*** point of view, we notice the following. The collective participation perpetuates the ritual and the carpet craftsmanship, in the direction of preserving the local ethnographic heritage as an identity mark in a multicultural environment. At present, the community is well aware of the value of its heritage, and the cultural operators support her actions by facilitating ethnological field researches, local debates, workshops, projects. Consequently, we ensure the updating of databases, transmission of information, to support zonal patterns of performing the ritual and the craftsmanship, and to encourage local initiatives. The performing of the designations makes people feel integrated into the same collective and cultural identity, also concerning the preservation of traditional values and cultural models.

On the ***social*** dimension, the designations enhance social cohesion, solidarity, involvement by reasserting social relationships among members of communities, thus maintaining the harmony in social life. Moral, aesthetic, axiological aspect of the designations adds a psychological incentive to the social and professional development of communities. It encourages dialogue among generations and the young people's interest in maintaining the identity component of the ritual and craftsmanship. In this context, the designations ensure the transmission of the skills and knowledges to the next generations, preserve data heritage, cultural memory, communication routes, by connecting different generations of people. Harmonising the relations between communities, they provide a connection between different social, gender and age categories. Being a predominantly feminine occupation (carpet craftsmanship) and masculin (colindat), it reflects a positive discrimination based on the traditional division of labor according to gender, achieves gender equality, highlights the feminine creative capacity in society.

We benefit from the ***economic*** oportunities of the designations, applying some measures and acknowledging its importance. Being a source for creative industries, the craftsmanship encourages entrepreneurship, and the habit of *colindat* is one of the important attractions in cultural tourism. They are a source of income for the community, promoting sometimes youth employment. The designations contribute to the economic reactivation of rural regions, thus distinguishing local prestige through valuable exponents and ensuring sustainable communities and villages. Support of the sustainable development of settlements through professional conversion and the identification of some alternative sources of income through the exploitation of women's local skills in the art of weaving. By preserving the regional specific quality and meeting the market requirements, the weavers contribute to the socio-economic, cultural, and touristic development of their living areas.

The wall-carpet crafts workshops promote safe and secure working environment, create jobs and ensure the inclusion, in terms of the economic participation, of different types of community's members. Taking into account that the gifts offered to the boys who sing carols, are money and alimentar products, we notice that the practicing of the traditional custome is a possibile good source of income during Christmas time. The respect and promotion of the designations give us the chance to brand our traditions, local products and reconstruct a service innovation.

A key dimension of the sustainable development is the ***environmental*** one. The use of natural materials and pigments, by the craftwomen, contributes to the protection of the environment, as an effective means of rational exploiting natural resources. The utilitarian function of wool weavings – wall covering, without alergens, preserving a constant room temperature and warm bed clothing, ensure a good health and well-being. The text of some carols songs sends a message about the correct reporting of the man to the nature, that the balance between culture and nature have to be respected, and even the houses where the *colindători* come, must be clean.

Challenges and possible currents of envisaged measures to improve the contribution of the Designations to Sustainable Development

For improving the contribution of the Designations to the Sustainable Development is necessary to increase the capacity to withstand to the following challenges: ensure the transmission of knowledge on *Colindat* ritual and of traditional carpet craftsmanship techniques by means of institutionalized education (local and regional art schools for children and teenagers); providing periodically scientific documentation on local particularities of *Colindat* ritual and carpet craftsmanship for concerned communities and enrich the scientific database and literature. Also, it is important to keep a local self sufficiency economy, through financially support, moral helping for craftsmen by the state institutions to keep on the assimilation of the skills from experimented craftsmen. Encouraging the collaboration between local institutions with community in the direction of organizing some cultural actions, events, to maintaining the marks of cultural identity and of the social metabolism. The Men's group Colindat is an informal learning environment, thus it is necesary to keep it as an educational institution, in which all young boys will have the opportunity to learn the social norms, the civic behavior within the local community, becoming good citizens.

There are welcome a series of actions, toolkits, the construction of the new vision and achieving the following envisaged measures: developing national cultural policies in the field of intangible/tangible cultural heritage and strengthening the collaboration between local institutions with the international ones; synchronizing the partnership between cultural, legislative, educational, economic, tourist authorities/groups for support the artistic creation, preserve ritual authenticity, conduct field investigations to update information, setting-up a database including the representative regions and communities for certain types of *Colindat* ritual and carpet craftsmanship, ensure a decent work and economic growth, generate cultural products; writing and sharing of multidisciplinary scientific researches referring to *Colindat* ritual and carpet craftsmanship, also is important. Involving communities, groups and individuals concerned with safeguarding of designations, as a helper and bearers of their own heritage. Trainings, workshops, conferences is good to be organized for enabling cultural operators and local officials to debate potential factors that might endanger the viability of the element. Improvement, completion, adjusting of national cultural laws and policies to the UNESCO conventions, guidelines, laws. Conducting projects meant to support transmission and evaluation of the designations inscribed.

We, as a local community, owners and keepers of a rich ethnographic heritage, should be aware of the value of these cultural goods. To make them part of the creative industries, to create from it opportunities for economic development, social integration, cultural inclusion, spiritual and folk unity.

Note

The pictograms represent some obiectives of the 17 Sustainable Development Goals (SDGs) set by the United Nations, which are related to the international development for the future.

Bibliography

1. International Academy on UNESCO designations and Sustainable Development https://en.unesco.org/events/international-academy-unesco-designations-and-sustainable-development (accessed on 15.11.2017).

2. Nomination file No. 00865 for inscription in 2013 on the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity, of the *Men's group Colindat, Christmas time ritual.* https://ich.unesco.org/en/RL/mens-group-colindat-christmas-time-ritual-00865 (accessed on 14.09.2017).

3. Nomination file No. 01167 for inscription in 2016 on the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity, of the *Traditional wall-carpet craftsmanship.* https://ich.unesco.org/en/RL/traditional-wall-carpet-craftsmanship-in-romania-and-the-republic-of-moldova-01167 (accessed on 18.09.2017).

4. Transforming our world: The 2030 Agenda for sustainable development, 2015. http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E (accessed on 25.09. 2017).

Abstract

The article reflects the speech-report presented at the International Academy on UNESCO Designations and Sustainable Development, held in Turin (3-8 October 2017), organised by the UNESCO Office in Venice and the Research Center Silvia Santagata. Thus, taking into account the new UNESCO's approach towards sustainable development, namely how the World Heritage List's nominations can contribute to the sustainable development of the communities, we try to highlight the ways in which the elements included by the Republic of Moldova (together with Romania) on the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity (jointly with Romania) can be sources and provide solutions to solve certain economic, environmental, social, cultural and identity problems. In such a way to be aware about the heritage which we own, its value and multiple functions.

Keywords: *designations, traditional wall-carpet craftsmanship, Men's group Colindat: Christmas time ritual, sustainability, cultural heritage.*

PhD, Research Fellow,
Department of Ethnography, MNEIN

PE URMA *IERBII FIARELOR*. CĂUTĂTORI ȘI TĂINUITORI DE COMORI DE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI AL XX-LEA

Teodor CANDU

Rezumat

Studiul de față are drept menire scoaterea în evidență a unor informații cu privire la atestarea documentară a „ierbii fiarelor", acea plantă care, conform tradițiilor populare, are caracteristici miraculoase, fiind culeasă în noaptea spre sărbătoarea Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul și care putea fi folosită pentru deschiderea lacătelor de la acele tainițe unde erau ascunse comorile.

În baza materialului documentar și etnografic, constatăm că legende cu privire la „iarba fiarelor", în spațiul răsăritean al Moldovei, sunt prezente din cele mai vechi timpuri, venite în acest areal fie pe filieră slavă, fie având origini mult mai vechi.

Fenomenul căutării de comori în arealul românesc, ca și în cel universal, este unul omniprezent la toate etapele istoriei, prin urmare, cele două spețe ale călugărului Evghenie de la Căpriana și ale așa-numitului grup de aventurieri de la Pârlița completează numeroasele legende și povestiri despre comorile imaginare sau reale din spațiul pruto-nistrean.

Cuvinte-cheie: *iarba fiarelor, căutători de comori, biserica Înălțarea Domnului din Chișinău, mănăstirea Căpriana, Pârlița, Țara Moldovei, Basarabia.*

„Iarba fiarelor (fierului)" [3, p. 116-117] reprezintă o plantă căreia din cele mai vechi timpuri îi sunt atribuite caracteristici miraculoase, de cele mai dese ori, aflată într-o strânsă legătură cu deschiderea lacătelor fără chei. În anumite spații, cum ar fi spre exemplu în satul Bravicea, județul Orhei, această plantă mai era cunoscută și sub denumirea de „iarba boierului"[1] [6, p. 220].

Pentru ca să fie folosită în acest scop, cel ce o căuta urma să îndeplinească un șir de condiții în procesul de culegere a ei. Printre acestea, conform unor tradiții venite în special din spațiul slav[2], urma a fi găsit un cuib de ciocănitoare și, după ce pasărea-mamă zbura din el, cel care-l găsea trebuia să-i blocheze intrarea. După ce pasărea revenea și găsea cuibul astupat, zbura după o stiblă de iarba fiarelor. Revenind cu aceasta la scorbura acoperită, apropia stibla, după care se auzea o pocnitură răsunătoare și dopul de la intrare sărea. Omul, în acel moment, trebuia să facă zarvă ca ciocănitoarea să scape din plisc firul de iarbă care, odată căzut, urma să fie ridicat cu o cârpă roșie sau albă. Se considera că doar cu un fir de acesta putea fi deschis orice lacăt. Se mai credea că, dacă se va apropia stibla de un lacăt sau ușă, atunci ele se vor sfărâma [7].

O altă credință era în legătură cu activitatea fierarului. Pentru a-i face rău acestuia și a-i împiedica munca, era suficient de a arunca în fierărie iarba

fiarelor, iar aceasta, conform credințelor populare, distrugea arama, fierul, argintul și chiar aurul.

O altă tradiție venită din spațiul slav ține de modul cum era colectată această plantă. Ea se culegea în ajunul zilei Nașterii Sfântului Ioan Botezătorul (Sânziene sau Drăgaica), când cel ce căuta iarba fiarelor trebuia să meargă într-un loc pustiu și să cosească iarbă până se rupea coasa, ceea ce reprezenta un semn că coasa a atins iarba fiarelor. În acel loc se aduna toată iarba cosită, după aceea urma și să fie aruncată într-un pârâu sau râu. De obicei, iarba obișnuită se scufunda sau plutea în aval, pe când iarba fiarelor plutea în amonte. Atunci ea era prinsă și folosită [7]. Același obicei îl aflăm în perioada interbelică și-n relatarea făcută de Manca a lui Gherasim din Ciripcău [6, p. 119][3].

O altă legendă este în legătură cu un tânăr voinic (oștean), care, rămas de camarazii săi, mergând obosit prin pădure, pe timp de toamnă, a auzit sâsâitul mai multor șerpi, care se târau spre un munte, lângă care, luând în dinți un fir de iarbă, atingeau cu el stânca și aceasta se deschidea, pe unde intrau înăuntru. Atunci, acel voinic de asemenea a rupt acea iarbă, simțind o durere înțepătoare în deget, dar a răbdat și a atins piatra, care s-a dat într-o parte, și tânărul a intrat într-o peșteră, iar în jur a văzut aur și argint, și pietre nestemate. În centrul peșterii se găsea un tron de aur, pe care era întins un șarpe, iar în jurul său dormeau o mulțime de șerpi strânși ghem [7].

Acestei plante îi sunt atribuite și anumite calități terapeutice. Dintr-o informație colectată în satul Oprișeni, județul Rădăuți[4], iarba fierului este culeasă în zorii zilei de Sânziene din pădure și era folosită „pentru băi, pentru copii mici, cari sufăr de „răul copchiilor"; se crede că se fac tari ca fierul" [6, p. 19, 20].

Legendele legate de această plantă miraculoasă sunt întâlnite în folclorul mai multor popoare, atât din spațiul slav, cât și la români, rămânând până în zilele noastre ascunse sub vălul miraculosului.

În pofida acestor caracteristici mitologice, în rezultatul unor investigații ale patrimoniului documentar din spațiul nostru, am reușit să depistăm două cazuri când această plantă este atestată în documentele vremii. Un caz ține de un grup de căutători de comori, din rândul clerului monahal și de mir din spațiul Moldovei, de pe la începutul secolului al XIX-lea [1]. Al doilea ține de o informație prezentată de o persoană organelor polițienești din Basarabia în legătură cu activitatea unei pretinse bande de aventurieri și infractori [2]. Pentru a elucida aspectele percepției din societate față de *iarba fiarelor* în spațiul basarabean, este necesar de a apela la izvoarele scrise ale timpului. Unicele surse certe ce ne-ar permite de a cunoaște dacă a fost sau nu cunoscut acest concept în arealul pruto-nistrean, până la anexarea sa la Rusia, și dacă acesta a a evoluat oarecum sub influența factorului rusesc sau nu.

Primul caz asupra căruia dorim să ne oprim ține de un călugăr de la mănăstirea Căpriana, care în anul 1810 a fost reținut de către autoritățile

administrative ale ținutului Orhei, fiind bănuit că s-ar fi îndeletnicit cu tâlhăria [1]. Drept motiv a servit faptul că la el a fost găsit un cal și un iatagan. După cercetările corespunzătoare, aflându-se că este din rândul clerului, a fost trimis pentru a fi cercetat la protopopul de Chișinău, Gheorghe Batcu. Acesta, după ce l-a interogat, l-a trimis pentru a fi luată o hotărâre la scaunul episcopal. De unde, luându-se în seamă faptul că făcea parte din rândul călugărilor de la o mănăstire închinată, a fost trimis spre judecată la Iași în fața Dicasteriei Exarhale a Moldovei, Țării Românești și Basarabiei, fondată în 1808 și aflată în jurisdicția mitropolitului și exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni.

Evghenie călugărul, unul dintre principalii protagoniști ai acestui caz, era de origine bulgar, la 1810 avea vârsta de 25 de ani. Tatăl său a fost pielar, a locuit peste Dunăre în localitățile din episcopia Tetenilovețk[5]. De mic copil a rămas orfan de tată, a fost dat de mama sa ieromonahului Antip, care l-a dus la mănăstirea Râla (Rila) din Bulgaria, și acolo la vârsta de 14 ani a fost tuns rasofor de același ieromonah Antip. A viețuit în acea mănăstire până la trecerea în Moldova, care s-a produs pe la 1805, venind aici fără acte de drum, pentru a-și vizita mama, care viețuia la schitul Voroniana, unde se călugărise[6]. Fiind în Moldova, a găsit ocazie să meargă la Kiev, cu intenția de a se înscrie la Academia din acel oraș, însă din cauza lipsei actelor de identitate nu a fost primit. Prin urmare, a fost nevoit să revină în Moldova, cu intenția de a se reîntoarce în patria sa. Intenție care nu a realizat-o din motivul condițiilor de război, fiind introdusă interdicția de trecere în dreapta Dunării. Astfel, a cerut mitropolitului și exarhului Gavriil ca să fie așezat la o mănăstire închinată locurilor sfinte, întrucât mănăstirea Căpriana era metoh al mănăstirii Zografu de la Muntele Athos. Ținându-se cont de originea sa etnică, a fost așezat să viețuiască temporar la mănăstirea Căpriana, până la deschiderea hotarului. Evghenie a locuit la Căpriana timp de 8 luni, după care a purces în căutarea ierbii fiarelor, în schimbul căreia urma să afle locul unde este tăinuită o comoară.

Pe când se afla la mănăstirea Căpriana, în luna ianuarie 1810, a fost informat de un țăran că ar cunoaște unde se află o comoară ascunsă în 12 butoaie cu aur. Dorind să intre în posesia informației unde se află aceasta, i-ar fi declarat țăranului că ar putea să-i facă rost de iarba fiarelor, cu care să poată ajunge la acea comoară.

Pornind în căutarea acestei ierbi, s-a întovărășit cu preotul Nicolae din Chișinău și diaconul Petre, ginerele acestuia, a părăsit mănăstirea, și-a cumpărat un cal, din banii pe care i-ar fi primit de la preotul Nicolae. Și a purces să caute pe acel țăran, ca să-i arate locul unde se afla acea comoară, dar fiindcă nu avea iarba, țăranul nu a dorit să i-l indice.

Din raportul protoiereului Gheorghe Batcu aflăm că prima întâlnire a tovarășilor călugărului Evghenie a avut loc în casa preotului Nicolae de la biserica Sârbilor din Chișinău[7]. La acea întrunire a mai fost de față și dascălul Iftodi din satul Mășcăuți, ținutul Orhei. De la acesta, protagoniștii noștri ar fi

primit un zapis, prin care dascălul Iftodi îi încredința că cunoaște locul unde era tăinuită comoara, numai ei să meargă să caute „Iarba Ferilor", iar după ce o vor găsi, să vină la el să le indice unde este ea ascunsă. Înțelegându-se între ei ca să nu divulge secretul, preotul Nicolae i-ar fi dat ginerelui său 70 de galbeni, iar de la un tânăr sârb, diaconul Petre, ar fi luat cu împrumut încă 30 de galbeni, din care călugărul Evghenie ar fi cumpărat un cal la prețul de 400 de lei și un iatagan cu 100 de lei.

Acești doi slujitori ai bisericii au mers pe la locurile unde ar fi auzit că se află astfel de iarbă, pe la Orhei și-n Bugeac, și pe la vrăjitori, dar nu au reușit să o găsească. Investigațiile acestor căutători de comori, în pofida eșecului suferit, vor continua și pe alte căi. Spre exemplu, preotul Nicolae, ar fi „... scos cuvânt, că cini spune di iarba acii să-i ducă limbă". Astfel, din raportul lui Gheorghe Batcu aflăm că: „Un mocan, bând la o crâșmă, s-au lăudat că el are buruiana aceia. Și când au auzit crâșmariul s-au dus de au spus preutului...". Drept urmare, preotul Nicolae l-ar fi invitat pe acel mocan la casa sa, unde l-a hrănit și cinstit, încercând să afle despre această plantă. Mocanul, pe care protagoniștii îl caracterizează ca „fiind șiret", le-ar fi declarat că acea iarbă „nu-i la dânsul, ci este la un frate a lui la câmpu și mai pe urmă o va aduci". Lucru care nu s-a întâmplat, căci mocanul a profitat de naivitatea acestor căutători de comori.

Călugărul Evghenie și preotul Nicolae și-au continuat „investigațiile" și prin chestionarea credincioșilor, pe când aceștia veneau la spovedanie, în timpul Postului Mare, dar nici acest lucru nu s-a încununat cu un rezultat palpabil.

La scurt timp, Evghenie a fost reținut de către slujitorii Serdăriei de Orhei, fiind bănuit că s-ar îndeletnici cu tâlhăria, întrucât nu avea la el nici acte corespunzătoare, ce i-ar permite libera mișcare prin țară, dar și că deținea un cal și arme la el. Constatându-se că este față bisericească, conform practicii epocii, a fost predat pentru cercetare protopopului de Chișinău, Gheorghe Batcu, care în urma interogării îl va trimite la ierarhul locului, episcopul Meletie Lefter-Brandaburul, conducătorul Episcopiei de Huși, în jurisdicția căruia intra târgul Chișinău și fostul ținut Lăpușna, la acel moment, înglobat în cadrul ținutului Orhei.

Ajungând la scaunul eparhial, la scurt timp, va fi trimis la Iași, în fața Dicasteriei Exarhale, care decidea trimiterea călugărului Evghenie la mănăstirea unde a fost așezat, în cadrul căreia nu se va reține mult timp, căci sub motivul că arhimandritul Anthim de la Căpriana nu i-ar asigura existența în mănăstirea dată, cerea să fie strămutat în alt lăcaș monahal.

Din relatările acestui caz constatăm că, în tradiția populară din spațiul Țării Moldovei de la începutul secolului al XIX-lea, avem atestate cazuri când locuitorii auziseră despre existența *ierbii fiarelor (fierului)*, care o legau strâns cu conceptul ajuns până la noi, cel referitor la capacitatea miraculoasă de deschidere a lacătelor și a acelor locuri unde erau ascunse comorile. Pe lângă aceasta, datele din documentele ce le prezentăm mai jos ne indică faptul că

fenomenul căutării de comori este răspândit în arealul spațiului pruto-nistrean, în speță, în zona Orheiului. Unul dintre informatorii care i-ar fi motivat pe cei trei slujitori ai altarului să pornească în această aventură era din satul Maşcăuți, ținutul Orhei, localitate aflată în imediata apropiere a sitului arheologic de la Orheiul Vechi, unde cel mai probabil, în acea perioadă, încă se mai păstrau multe vestigii/ruine ale vechiului oraș tătăresc și ale complexului cunoscut sub denumirea de Palatul Pârcălăbiei. Un alt areal, pe care îl vor „cerceta" eroii noștri, în căutarea ierbii fiarelor, a fost Bugeacul.

De asemenea, putem constata că tradiția existenței unei ierbi miraculoase, care ar deschide subteranele unde erau ascunse comorile, era răspândită în spațiul românesc. Cazul mocanului care i-ar fi dus în eroare pe cei trei protagoniști, demonstrează că această tradiție era răspândită și-ntre mocani, care practicau acel păstorit transhumant, deplasându-se cu turmele de la munte la câmpie.

***

Un alt caz ce dorim să-l semnalăm și ține de aceeași tradiție a existenței unei plante miraculoase, ce noi o identificăm cu *iarba fiarelor*, este o informație din anul 1916, prezentată de un locuitor al orașului Chișinău, Toma Grigorie Iurciuc, adresată jandarmeriei din Basarabia. Sus-numitul înștiința că, lucrând pe terenul proprietate a Agafiei Marco-Văcari (Secară) din târgul Pârlița, a descoperit un tunel cu lungimea de 16 arșini[8], care este și mai adânc, și o lățime de cca 1,5 – 2 arșini. Din datele pe care le-ar fi colectat, acest tunel a fost săpat de o bandă de *tâlhari și aventurieri*, *tăinuitori de comori*, *șantajiști etc.,* care s-ar fi îndeletnicit cu diferite fapte reprobabile timp de mai bine de 35 de ani, schimbând cantități, în opinia informatorului, de aur și argint, atât în Caucaz, cât și la Constantinopol.

În cadrul actului, Toma Iurciuc aducea în calitate de probă, în viziunea sa, faptul că „membrii acestei bande" ar fi căutat inexistenta *iarbă a fiarelor* (разрыв трава), care le era necesară pentru a deschide subsolurile, în care ei ar fi ascuns comori. În opinia acestui informator, respectiva iarbă, pe care o caută amintiții membri ai bandei de tâlhari și aventurieri, nu există.

Deși o analiză a textului denunțului întocmit de Toma Iurciuc, mai degrabă poate fi calificat ca fiind elaborat de o persoană cu anumite devieri psihice, totuși informația ce ne-o prezintă despre inexistenta iarbă a fiarelor, ce o căutau membrii acelei „bande" imaginare de aventurieri, are un substrat care ne dă voie să înțelegem că, în tradiția orală din societatea basarabeană și de la începuturile secolului al XX-lea, conceptul dat exista. Credința îngloba în cadrul său ideea general-acceptată în legătură cu această plantă, referitoare la proprietatea miraculoasă de deschidere a lacătelor și subteranelor unde sunt tăinuite comori.

Prin urmare, în baza actelor ce le prezentăm mai jos, constatăm că

fenomenul căutătorilor și tăinuitorilor de comori era prezent în spațiul pruto-nistrean, atât în primul caz, cât și-n cel de-al doilea, pentru identificarea acelor tezaure și pentru accederea la ele era nevoie de a se apela la ajutorul supranaturalului, prin intermediul proprietăților magice atribuite firului de iarbă a fiarelor, care era greu de găsit, sau se considera ca fiind inexistent.

ANEXE

1.

1810 mai 22. – *Gheorghe Batcu, protopop de Chișinău, raportează episcopului Meletie Lefter-Brandaburul, cu privire la cercetarea ce le-a făcut-o diaconului Evghenie și preotului Nicolae, care au fost reținuți de Serdăria de Orhei, pe motiv că vagabondau prin ținut fără acte însoțitoare, fiind bănuiți de a fi tâlhari, iar ei mărturiseau că au căutat iarba fiarelor*

Preosfințite stăpâni.

Fac înștiințare preosfinților vo(a)stre pentru pricina diiaconului Evghenii, cu preutul Neculai și cu diiaconul, ginerile său. După poroncă, iar am întrat în cercetare și tot cum am arătat întâi așa este, că întâiași dată când s-au întovărășit ei în casa preutului au fost sfatul, fiind și un dascal Iftodi, din sat Mașcăuți, țin(u)t(ul) Orheiului, care dascăl le-au dat și zapis, cum că el știi locul acela unde este comoara aceia și ei numai să caute Iarba Ferilor și dacă vor găsă o să meargă la dânsul să le areti unde este. Și așă s-au sfătuit, preutul cu deiaconii, fiind rudenei să tăinuiască bine să nu iasă cuvântul acesta dentre dânșii. Și, scoțind preutul 70 galbeni, i-au dat în mâna ginerelui său. Și ginerele său i-au dat în mâna lui Evgheni și au mai luoat de la un băietan sârbu tot deiaconul 30 galbine și i-au dat tot la Evghenie. El cum au luoat îndată au cumpărat calul acesta pe cari au dat 400 de lei și un iatăgan 100 de lei, și s-au dus să caute Iarba Ferelor, și mergând amândoi diiaconii la Orheiu și într-alte locuri, pe undi auză că este Iarbă de ace, și n-au găsătu.

Și de acole s-au dus pin Bugeac, tot după iarbă aceia. Și în tot locul unde auză că este tot cerca ca să găsască, și tot n-au mai găsit.

Și pe la vrăjitori, unde auză că sînt, tremete să cauti de va găsă como(a) ra aceia o bunte(?) bulgarcă ave numai un cal și cerându-i preutul, zăcând să margă pără la un sat și îndată i la treimete, și tremițind în toate părțile tot după iarbă și după vraje au perit calul, care cal face 250 de lei.

Un mocan, bând la o crâșmă, s-au lăudat că el are buruiana aceia. Și când au auzit crâșmariul s-au dus de au spus preutului, fiindcă preutu au scos cuvânt, că cini spune di iarba acii să-i ducă limbă. Și cum au auzit preutul acesta l-au adus la casa sa, și i-au dat de băut și de mâncare, și cerând iarba aceia, fiind șiret, au zăs că nu-i la dânsul ci este la un frate a lui la câmpu și mai pe urmă va aduci. Și așă trăgând nădejde, cât o va aduce, au zis către diiaconi să nu mai cauti, de acum că el a găsit.

Și în Postul cel Mare pi câți i-au ispoveduit pe toți i-au întrebat tot de ace iarbă, și pe deiaconul ginerele său de multe ori l-au trimes și pe gios să caute de ace iarbă, aceste toate li-au arătat Evghenei, fiind fați și preutul și diiaconul.

Am cercetat și la sărdari, după ci au adus pe oameni aceia, ci au fost cu Evghene împreună, și cercetat, și au arătat că tot pentru comoare au îmblat, iar nu pentru tâlhăreșug, după cum era prepusul când i-au adus la Sărdării. Și așe le-(a) dat drumul, rămâind în pace de cătră Sărdărei.

Și după poroncă, am triimes pe numetul călugăr împreună cu calul și iatăganul, și pe preutul Neculai cu ginerile său diiaconu.

Iar anii cei cu multă norocire a preosfinților voastre, fii de la milostivul Dumnezeu mulți și prefericiți.

1810 mai 22.

A preosfinților vo(a)stre preplecată slugă, Gheorghie prot(o)p(op) ot Chișinău m.p.

Altă mână: Călugărul Evghene au arătat că el au fost rânduit la mănăstirea Căpriiana de la Decasterie, dar șidere lui au fost mai mult aice în târgu la un han au șezut cu chirie.

Pe fila 9v: Preosfințitului și al meu mult milostiv stăpân, preosfinții sale chirio, chir Meletie episcop Sfintei Episcopii Hușului, cu pre plecati metanii închina.

ANRM, F. 733, inv. 1, d. 191, f. 6, 6v. Original.

2.

1810 iulie 27. – *Meletie Lefter-Brandaburul, episcop de Huși, îl informează pe Gavriil Bănulescu-Bodoni, mitropolit și exarh al Moldovei, Țării Românești și Basarabiei, cu privire la condițiile în care a fost reținut de Serdăria de Orhei, călugărul Evghenie de la Muntele Athos și preotul Nicolae din Chișinău, care au declarat că umblau în căutarea de comori*

Preosfințite stăpâne.

Mai întrecuta vreme înștiințându-mă protopopul de Chișinău, pentru un călugăraș Sfeta Goreț, cu nume Eughenie, că prinzindu-să la Sărdărie împreună cu alții cu prepus de tâlhariu, călări și cu arme, umblând noaptea și cunoscându că iaste călugăr i l-au dat Sărdăriia pe mână și că la cercetarea ce i-au făcut acolo au arătat cum că nu au umblat cu alt feli de răutăți, ci spuindu-le cineva de niște comori că ar fi, și dup(ă) aceale au umblat căutând, având în tovărășie și pe un preot Nicolai, un diiacon, ginerile preotului de la besearica Sârbilor de acolo, pentru care scriind protopopului ca să-i timită aicea la Episcopie, precum i-au și trimis. Cu această în scris înștiințare, la cercetarea ce li s-au făcut aicea, asăminea au arătat călugărul că după comori au fost umblarea lui și nu cu alt chip, iar preotul Nicolae, vrând a să dezvinovăți au arătat că nici un feli de tovărășie nu au avut cu călugărul la aceale umblări, decât numai că

cu înșălăciune amăgindu-l, i-ar fi împrumutat într-un rând 300 lei, și într-alt rând 700 lei, iar fi luat de la alt bulgari, prin chizășiia diaconului, ginerului său, fără știrea sa, pentru care după ce s-au înștiințat, apucând pe călugăr au luat 600 lei înapoi, iar pentru 400 lei, au arătat că au cumpărat un cal și un iatagan, care s-au găsit la dânsul. Și fiind cearere numitul preot să nu rămâe păgubaș de acești bani, i s-au împlinit calul de la călugăr, drept acei 400 lei, în cât au arătat că l-au cumpărat, făcându-să socoteală și de cheltuiala ce au arătat călugărul că au făcut umblând într-aceale mișălătăți, 160 lei, pentru care am îndatorit pe preot de i-au răspuns 80 lei, cheltuiala pe giumătate și pentru că au avut amestecare într-acel feliu de necovioasă urmări, numitul preot și cu diaconul să află în canonisire, iar pe călugărul Eughenie, arătând că de la cinstita Exarhicească Decasterie au fost trimis la mănăstirea Căpriiana să petreacă, și de acolo au fugit, precum mai pre larg arată scrisoarea arhimandritului de Căpriiana îl triimit iarăși la a preosfinților voastre hotărâre, iar eu sînt a preaosfinții tale plecat slugă,

Meleti episcop Hușului m.p.
1810 iuli(e) 27.

Pe fila 1, sus, altă mână, în limba rusă: №189й. 1810 года 29 июля. Рассмотреть Дикастерии и представить с мнением.

<*Traducere*: No189. Anul 1810 iulie 29. Să se examineze de către Dicasterie și să fie prezentată opinia. >

Pe fila 1, jos, în colțul din stânga, altă mână, în limba rusă: Репорт Гушскаго епископа Мелетия с препровождением бродящаго монаха Евгения.

<*Traducere*: Raportul episcopului Meletie al Hușilor cu privire la trimiterea călugărului vagabond Evghenie >.

Слушан 30 июля 1810го года.

<*Traducere*: Audiată la 30 iulie, anul 1810>

ANRM, F. 733, inv. 1, d. 191, f. 1. Original. *Ibidem,* f. 4, 4v.
Traducere rusă de cancelarie.

3.

1916 noiembrie 6. – *Toma Grigorie Iurciuc din Chișinău informează Jandarmeria cu privire la o oarecare grupare de aventurieri care ar fi ascuns niște comori în apropiere de târgul Pârlița, pe terenul ce i-ar aparține Agafiei Marcu-Văcari (Secară)*

Его Высокоблагородию господину Жандармскому Полковнику. Томы Григориевича Юрчука, живущ. в г. Кишиневе по Кузнецкой ул. в дом №60.

Честь имею донести, Вашему Высокоблагородию о достигнутых результатов на участке собственной земли Агафии Марко-Вакарь она же

Сакарь, где мною производятся раскопки от 12 октября 1916 года.

За неимением рабочих рук, медленно произвожу тщательное разследование.

24-го октября 1916 года, мною было послано из местечка Пырлицы, заявление, на имя Вашего Высокоблагородия в коем говорится, об обнаружении мною найденной тоннели, которая до настоящаго времени продолжается и ведет в глубь земли, где она специально заделана шайкой авантюристов, которые заделали местами балластным песком, и камнями, а в некоторые местах совершенно залита чамуром.

По сие время рабочими уже очищена тоннель для прохода человека; длинною болъе 16 аршин, и продолжается дальше; ведет в длину и глубину. Среди тоннели обнаружено мною разно-родных знаков, которые специально заделали шантажисты скрывающие золото и серебро, в некоторых местах тоннель имеет вид комнаты, а далье указывает свободный проход шириною в полтора и два аршина.

По видимому факту тоннель это докажет все подлости и убийства в совершившихся шайкой скрывающих богатства.

Так как болье 35 лет разбойническая шайка этих авантюристов свободно разширила свои винительные действия под видом розысскивания не существуещей ими выдуманной разрыв-травы; такова необходимая в их распоряжение для открытия подземельных погренов ими-же утаеваемых кладов, шайка кладоскрыватилей и искатилей не существующей разрыв-травы, влиятельно разширала, свои злоумышленные заблуждения завлекая мужщин и женщин, что в последствии мною будет обнаружено и доказано.

На участке Вакарь-Сакаря, мною обнаружена тоннель, доказывает фактом, тому что шайка авантюристов, в подобной тоннели, подземельнаго хода свободно могла производить все-возможные ограбления и убийства, что уже выясняется доказательствами найденной тоннели.

В настоящее время Агафия Вакар-Сакар, созналось в следующем; что ея покойный муж еще с другими его товарищами, нашли массу старинаго золота, и серебра, таковое ими было промено на Кавказе, кроме этаго Сакар высказывает что ея покойный сын Василий Вакар, имел много старинных золотых монет которые были променяны им в Константинополе; после чего она и ея дочь опять видили у Василия много старинных золотых монет, а так-же и 116 тысячь рублей Повидимому золот, бранное ими с этого же клада, в котором и по сие время хранится, много золота и серебра; по их уверенности в этом погребе, в настоящее время находится ящик с промененными деньгами, ящик этот поставлен ея сыном, и что в этом ящике сохраняются все документы по ко//л. 46// ме совершалась промена старинаго золота; все документы выданные Василию Вакарю-Сакарю в Константинополе.

Весь секрет найденнаго ими же скрытаго погребам компанионом;

а именно Константину Дорожницу, Николаю Чабану, Андрею Фортуне и Николаю Гросе, и другим членам их шайки. Агафия Вакар-Сокар, созналась что несколько лет, тому назад, в ея доме сын Василий, собрал всех своих главарей шайки, и ночью в доме собранная шайка, была в составе семьдесят четыре (74) человека, которые сделали между собой клятвенную присягу, выдать правительству, ими скрываемый погреб. Кроме того Агафия Сакар созналась, о том что она, дала одному еврею, большой кусок слитого золота; еврей этот проживает в м-ке Корнештах имя и фамилия этого еврея мною будет узнана и выяснена Вашему Высокоблагородию.

Андрей Фортуна и Николай Чобан тоже уверяют что и Агафия и доказывают что в ящике ими положенные выше упомянутые документы, вся шайка старается о том чтобы скрыть ящик в котором по их уверенности находится восемь тысячь променянных денег и подписанных ими документы.

Всему выше поименованному; и названноми; я отношусь тщательно, сособно; и под строгим моим надзором тайно от шайки; мною секретно в веденных обнаружений, тщательно преследую шайку и зорко слежу, за ходом дел, и работ согласно 430 ст. 10 т ч. 1 к. 3й Св. Закона Российской Империи.

На днях приступлю к личному допросу Николая Чобана, Константина Дорожняка, Андрея Фортуны, и Николая Гроссу и других лиц и шайки. Которые очевидцы скрываемаго, в случае совопротивления с их стороны, будут арестованы.

Все подробности о достигнутых мною результатах покорнеше донесу Вашему Высокоблагородию в найденной тоннели, работа продолжается и будет продолжатся под моим надзором до полнаго обнаружения, и при личном моем усмотрении золота, и серебра в то время, мною будут поданы телеграммы, на имя Вашего Высокоблагородии, и г.г. Министров, и господину Бессарабскому губернатору и в императорскую Археологическую Комиссию.

И до прибытия властей на место обнаруженные все будет сохранятся нерушимум.

Покорнейше прошу Ваше Высокоблагородие по получении моей телеграммы оказать мне необходимую охрану.

Проситель Фома Григориевич Юрчук м.п.

1916 года, ноября 6го дня. М-ко Пырлица.

***Traducere*:**

Excelenței sale domnului colonel de Jandarmerie.
Toma Grigorievici Iurciuc, domiciliat în orașul Chișinău, strada Kuznețkaia, casa Nr. 60.

Am onoare a vă raporta, excelenței voastre, cu privire la rezultatele

obținute pe terenul proprietate a Agafiei Marco-Văcari (Secară), unde subsemnatul desfășoară săpături din data de 12 octombrie, anul 1916, însă din lipsa brațelor de muncă, desfășor încet această cercetare amănunțită.

La 24 octombrie 1916, am trimis din târgul Pârlița o cerere în adresa excelenței voastre, în care vă aduc la cunoștință despre tunelul descoperit de mine, care până în prezent se întinde și duce în adâncul pământului, care a fost acoperit de o bandă de aventurieri, care l-au acoperit pe alocuri cu nisip de balast și pietre, iar în unele locuri complet a acoperit-o cu ceamur.

Până în prezent, muncitorii au curățit tunelul pentru trecerea unui om de o lungime de peste 16 arșini și continuă mai departe, în lungime și adâncime. În cadrul tunelului am descoperit semne de diferite feluri pe care în mod intenționat le-au ascuns șantajiștii, care ascund aur și argint, în unele locuri acest tunel are forma unei camere, iar mai departe indică o trecere liberă cu lățimea de 1,5 și 2 arșini.

Din faptul evident, tunelul ne dovedește toată mârșăvia și omuciderea ce au comis-o banda care ascunde bogățiile.

Deoarece mai bine de 35 de ani această bandă de tâlhari și aventurieri în mod deliberat au comis acțiunile lor ce le pot fi aduse în vină sub pretextul căutării inexistentei ierbi a fiarelor (разрыв трава), că aceasta le este necesară în opinia lor pentru deschiderea subsolurilor în care ei însuși au ascuns comorile, o bandă de tăinuitori de comori și căutători a inexistentei ierbi a fiarelor, și-au extins ale lor de rea credință amăgire, atrăgând în aceasta bărbați și femei, fapt care în continuare de mine va fi descoperit și dovedit.

Pe sectorul Văcari-Secară, am descoperit un tunel, ceea ce cu probe dovedește că banda de aventurieri într-un asemenea tunel, cu ieșire în subterană în mod liber au putut să se îndeletnicească cu jaful și să comită omucideri, ceea ce reiese din proba tunelului descoperit.

În prezent, Agafia Văcari-Secară a recunoscut următoarele că camarazi ai săi au găsit o cantitate impresionantă de aur și argint vechi, care ei l-au schimbat în Caucaz, suplimentar Secară declară că răposatul ei fiu, Vasilie Văcar, a deținut multe monede de au pe care le-a schimbat la Constantinopol, după care ea și fiica sa au văzut la Vasilie multe monede vechi, precum și o sumă de 116 mii ruble, cel mai probabil rezultate din aurul pe care ei le-au luat din același tezaur, în cadrul căruia până astăzi se conține mult aur și argint.

După cum cred ele, în acest subsol se găsește un cufăr cu banii schimbați, care a fost depozitat de fiul ei și că, în această ladă, se păstrează toate actele în baza cărora s-a realizat schimbul aurului vechi, adică toate documentele ce i-au fost date lui Vasile Văcari-Secară la Constantinopol.

Secretul hrubei descoperite de către ei poate fi aflat de la companionii lor, anume Constantin Dorojniță, Nicolai Ciobanu, Andrei Furtună și Nicolai Grosu și de la alți membri ai bandei lor.

Agafia Văcari-Secară a recunoscut că acum câțiva ani în urmă în casa ei,

fiul său Vasilie i-a adunat pe toți capii bandei, noaptea, în casă, iar respectiva gașcă era formată din 74 persoane, care au făcut un legământ, de a da guvernului pivnița pe care ei o tăinuiesc. Suplimentar, Agafia Secară a recunoscut că ea a dat unui evreu o bucată mare de aur turnat, acest evreu locuiește în târgul Cornești, iar numele și familia acestui evreu o vor preciza și o voi comunica excelenței voastre.

Andrei Furtună și Nicolai Ciobanu, de asemenea, confirmă cele relatate de Agafia, declarând că în cufăr au pus documentele amintite mai sus, iar banda se străduie să ascundă lada în care, după cum ei cred, se află opt mii din banii schimbați și actele iscălite de ei.

Față de cele mai sus pomenite și arătate mă voi atârna cu toată seriozitatea și va fi sub supravegherea mea atentă, în taină și în secret de membrii bandei, pentru a afla adevărul, cu seriozitate și atenție urmăresc această bandă, respectând procedura prevăzută de articolul 430, tomul 10, partea I, cartea a 3-a a Culegerii de Legi a Imperiului Rus.

În zilele ce urmează, voi purcede la interogarea lui Nicolae Ciobanu, Constantin Dorojneac, Andrei Furtună și a lui Nicolae Grosu, și a altor persoane, și a bandei care au fost martori, la cele tăinuite, iar în caz de împotrivire din partea lor, vor fi arestați.

Toate detaliile cu privire la rezultatele obținute cu plecăciune le voi raporta excelenței voastre. În tunelul descoperit, lucrările continuă și se vor continua sub supravegherea mea până la descoperirea completă și la găsirea aurului și argintului, personal vă voi informa printr-o telegramă, adresată excelenței voastre, și domnilor miniștri, și domnului guvernator al Basarabiei, precum și-n adresa Comisiei Arheologice Imperiale.

Iar până la sosirea autorităților la locul descoperirii, totul va rămâne intact.

Cu supunere rog pe excelența voastră ca, după ce veți primi telegrama mea, să-mi oferiți paza corespunzătoare.

Solicitant Toma Grigorievici Iurciuc.

Anul 1916, noiembrie 6 zile. Târgul Pârlița.

ANRM, F.279, inv. 1, d. 460, f. 45-46v. Original.

Note

[1] Informație culeasă de Theodor Sârghie, elev la Școala Normală din Chișinău, în satul Bravicea, de la Mitrofan Sârghi [6, p. 219-222].

[2] (Разрыв-трава – rus: *спрыг-трава, скакун-трава, трава прыгун, трава огонь*; Ucraina Transcarpatică: *клин-трава*; poloneză: *rozryw*; bulgară: *разков, разковниче*; sârbo-croată: *отвор трава, расковник, детелина*, *trava od otvora, se-otpira*) [3, p. 116-117].

[3] Informație culeasă de elevul Andronic Efimie de la Școala Normală „Petru Maior" din Soroca, în cadrul Chestionarului cu privire la Obiceiuri de Vară, colectată în satul Chirilenii, județul Soroca [6, p. 115-128].

[4] Culeasă de Axentie Bilețchi din satul Oprișeni, județul Rădăuți [6, p. 19-26].

[5] Cel mai probabil este vorba de orașul Teteven, Bulgaria.

[6] Schitul Vorona.

[7] Biserica Sârbilor din Chișinău – în conformitate cu catagrafia clerului din Eparhia Hușilor, din perioada 1809-1812, la biserica Înălțarea Mântuitorului din Chișinău, erau înregistrați patru preoți, printre care unul cu numele Nicolae și un diacon Petru, care ar putea fi identificați cu cei doi protagoniști, care alături de Evghenie călugărul se aflau în căutare de comori. Biserica Înălțarea Domnului din Chișinău, amplasată la intersecția actualelor str. Vasile Alecsandri și str. Grigore Ureche, nr. 58, este unul dintre vechile lăcașuri care au activat și înainte de 1812, actualul edificiu ar fi fost ctitorit în intervalul 1827-1830, pe locul vechii biserici, distrusă de un incendiu ce s-ar fi produs pe la 1823. Detalii despre biserica Înălțarea Domnului din Chișinău a se vedea: [4, p. 284-285; 5, p. 207-209].

[8] Arșín, *arșini,* s. m. Veche unitate de măsură pentru lungime, egală cu 0,711 m.

Bibliografie

1. Arhiva Națională a Republicii Moldova, Fond 733 – *Dicasteria Exarhală a Moldovei, Țării Românești și Basarabia 1808-1812*, inventar 1, dosar 191.

2. Arhiva Națională a Republicii Moldova, Fond 279 – *Jandarmeria guberniei Basarabia*, inventar 1, dosar 460.

3. Butură Valer. Enciclopedie de etnobotanică românească. București: Editura științifică și academică, 1979.

4. Cerga Alexandru. Bisericile Basarabiei. Dicționar enciclopedic. Vol. II. Chișinău, 2016.

5. Ciocanu Sergius. Orașul Chișinău: Începuturi, dezvoltare urbană, biserici (sec. XV-XIX). Chișinău: Cartdidact, 2017.

6. Corpusul răspunsurilor la chestionarele Ion Mușlea, I. Basarabia și Bucovina, Chestionarele II, IV, VII. Ediție critică de documente etnologice inedite, introducere, note și indici de Ion Cuceu, Maria Cuceu, Cosmina Timoce-Mocanu. Cluj-Napoca: Ed. Mega, 2015.

7. Разрыв-трава. http://mifflow.ru/slavyane/razriv-trava/ (accesat la 20.10.2017).

Abstract

SEARCHING FOR THE "IARBA FIARELOR". TREASURE HUNTERS AND FENCES AT THE BEGINNING OF 19TH AND 20TH CENTURY. The present study aims to disclose certain information concerning documentary witnesses of "iarba fiarelor", the plant that, according to the folk traditions, posesses magical features. It was reaped in the night before the feast of the Birth of St. John the Baptist and could be used to open locks of the secret places where treasures were hidden.

Basing on documentary and ethnographical materials, we conclude that legends about "iarba fiarelor" existed in the area of Eastern Moldova since old times. They penetrated here either due to the Slavic influence or having older origins.

The phenomenon of seeking treasures was wide-spread at all the stages of history, both in the Romanian area and worldwide. Thus, the two cases, of the monk Evghenie from Capriana and of the so-called group of adventurers from Parlita, fulfil the numerous legends and stories about imaginary or real treasures from the area between Prut and Nistru.

Keywords: *"iarba fiarelor", treasure hunters, church of the Ascension of the Saviour from Chisinau, Capriana monastery, Parlita, Principality of Moldova, Basarabia.*

Doctor în istorie, conferențiar cercetător,
cercetător științific coordonator, Secția Etnografie, MNEIN

ALBINĂRITUL ÎN ORAŞELE DIN ŢARA MOLDOVEI ŞI RZECZPOSPOLITA (SEC. XVI-XVII)

Nicolae DUDNICENCO

Rezumat

Articolul vizează practicarea albinăritului în oraşele din estul Europei în sec. XVI-XVII. Iniţial, prezintă o succintă istorie a albinăritului, apoi sunt analizaţi factorii care contribuiau la dezvoltarea acestei activităţi în estul Europei. Prin utilizarea diverselor surse istoriografice şi documente s-a întreprins o abordare comparativă asupra practicării albinăritului în oraşele din Ţara Moldovei şi din Rzeczpospolita în sec. XVI-XVII. Cadrul cultural al albinăritului este completat prin relevarea unor aspecte ce ţin de perceperea albinei şi mierii de către societăţile din estul Europei.

Cuvinte-cheie: *albinărit, albină, prisacă, miere.*

Una dintre cele mai vechi îndeletniciri ale omenirii din faza culesului din natură este albinăritul. Prin supravegherea şi grija minimă acordată albinelor sălbatice se obţinea miere şi ceară – două produse de mare utilitate în viaţa omului. Albinăritul a rămas în activitatea economică a societăţilor din estul Europei până în prezent, fiind practicat în forme mai mult sau mai puţin evoluate, de mare impact în alimentaţie, farmaceutică şi practica medicală, cosmetologie. Produsele respective sunt foarte apreciate şi astăzi, având o utilizare în diverse sfere. De exemplu, ceara este utilizată în industria radio- şi electrotehnică, în industria metalurgică, a pielii şi în industria textilă, în producţia de hârtie, în construcţia de aeronave etc. Ceara se foloseşte în explorarea spaţială în calitate de material excelent de izolare [45, p. 7]. Această consecvenţă în timp ne îndeamnă să punem în valoare albinăritul din secolele XVI-XVII.

Vom puncta câteva repere cronologice ale albinăritului, ca să ne oprim apoi la tema enunţată. S-a demonstrat că albinele vieţuiau pe Terra cu 50.000-60.000 de ani mai devreme decât omul [39, p. 7]. În depunerile cretacice de piatră, datând cu 30.000.000 de ani î.e.n., împreună cu fosilele diferitelor insecte, au fost depistate şi albine. Întrebuinţată în alimentaţie de diverse animale, era firesc ca mierea să fie căutată, consumată şi de om. Astfel a apărut vânătoarea de albine, care consta în scoaterea directă a fagurilor de miere din scorburile arborilor şi din alte locuri în care erau adăpostite albinele. În timpul recoltării mierii, pentru a se apăra de aceste insecte, oamenii utilizau apa şi fumul. După descoperirea agriculturii, omul primitiv, odată cu trecerea la sedentarism şi îmblânzirea primelor animale, a domesticit şi albina, aducând scorbura cu insectele respective în preajma locuinţei sale, pentru a putea beneficia mai mult de produsele bondăritului. Treptat, scorbura naturală a fost înlocuită cu una artificială (buduroi) sau cu o construcţie din nuiele sau paie, adaptate vieţii albinelor. În acest mod, a apărut şi a început să se dezvolte apicultura [24, p.

18]. Ulterior, pe parcursul istoriei, cele două moduri de albinărit – recoltarea mierii de la albinele sălbatice şi utilizarea albinelor domestice, – au coexistat.

În Egiptul Antic albina era un simbol al loialităţii, curajului şi dispreţului faţă de moarte. Albinele, apărându-şi casa, nu se mai retrag niciodată din faţa pericolului şi nu fug, indiferent cât de impresionant poate fi adversarul lor. Iar în Grecia Antică şi Roma Antică se credea că mierea aduce înţelepciune omului [45, p. 6]. Apicultura a început să se dezvolte vertiginos odată cu răspândirea creştinismului, când a început utilizarea cerii de albine în scopuri religioase, pentru producerea lumânărilor, făcliilor [39, p. 9].

În Evul Mediu albinăritul era răspândit pe larg şi în statele din estul Europei, inclusiv în Ţara Moldovei şi Rzeczpospolita. Deoarece acest subiect a fost mai puţin explorat de către cercetători, ne-am propus în această lucrare să analizăm unele aspecte ale albinăritului practicat în oraşele din Ţara Moldovei şi din Rzeczpospolita pe parcursul sec. XVI-XVII, pentru a observa specificul acestei ocupaţii.

Dezvoltarea albinăritului în aceste două state medievale a fost favorizată de mai mulţi factori. Ceara şi mierea „constituiau elemente indispensabile vieţii oamenilor epocii medievale" [31, p. 54]. Mierea era utilizată în loc de zahărul cunoscut astăzi de noi, iar ceara, sub formă de făclii, lumânări, era folosită pentru iluminarea încăperilor – palatelor, caselor, dughenelor, bisericilor etc. [6, p. 48]. Mierea era utilizată ca materie primă pentru brutărie, cofetărie, producerea băuturilor alcoolice (mied) [20, p. 240] şi a medicamentelor etc. Cantităţile sporite de ceară, obţinute anual, permiteau folosirea ei la tiparniţele vremii [31, p. 55]. Datorită acestor întrebuinţări largi, mierea şi ceara erau produse foarte solicitate pe piaţa internă şi externă. Ceara era uşor de trasportat la distanţe mari, îşi păstra calităţile şi era profitabilă din punct de vedere economic [33, p. 163]. În plus, această ramură a economiei urbane era complementară altora, nu cerea investiţii capitale mari. Pomi fructiferi erau în abundenţă atât în oraşe, cât şi în apropierea acestora. De asemenea, numeroase localităţi urbane erau situate în apropierea zonelor împădurite, ceea ce favoriza recoltarea mierii de către albine.

Conform predecesorilor în domeniu, în perioada cercetată, una dintre cele mai importante ramuri ale economiei agrare a oraşelor Ţării Moldovei, care aducea mari venituri, a fost albinăritul. Printre acei care au tratat acest subiect sunt cercetătorii: N. Mohov [40], P. Sovetov [44; 43], D. Dragnev [34], P. Cocârlă [36; 6], L. Zabolotnaia [31], V. Lupşan [24]. Dezvoltarea apiculturii în Ţara Moldovei a fost impulsionată de mai mulţi factori, printre care condiţiile climaterice favorabile acestei îndeletniciri – Ţara Moldovei beneficia de o perioadă îndelungată de timp cu zile însorite [36, p. 68] etc. Un rol important (în practicarea apiculturii) îl avea existenţa pădurilor, livezilor şi a terenurilor libere în vatră, abundenţa de pajişti şi ogoare în hotarele oraşelor [36, p. 68] ş.a. Referindu-se la acest aspect, D. Ichim consindera: „Flora bogată şi diversă a păşunilor, bogăţia pădurilor de tei şi de salcâm au fost favorabile extinderii albinăritului" [22, p. 35].

În satele zonei Bacău s-a practicat recoltarea mierii de albine sălbatice numită în popor – *bărcuitul*. Iniţial erau identificate roiurile de albine sălbatice de pe malurile apelor sau din scorburi. Acestea erau omorâte prin afumare şi apoi li se lua mierea [22, p. 35].

În cunoscuta lucrare „Descrierea Moldovei", D. Cantemir notează următoarele: „Despre albine ne va face plăcere să pomenim doar câteva lucruri, dat fiind că cele pe care le-am observat despre îngrijirea lor nu-s nici fără de farmec, poate că nici cunoscute tuturora. Locuitorii trag de aici un foarte mare câştig, cum câmpurile şi pădurile, presărate peste tot cu prea-alese flori, oferă din belşug materia pentru strânsul mierii şi al cerii. Ar avea ei şi mai bun câştig, de li s-ar îngădui să păstreze tot atâtea roiuri, câte dau {albinele} în fiecare an. Căci, prin legile Provinciei, s-a avut prevederea ca nimeni să nu aibă mai mulţi stupi decât o îngăduie întinderea [pământului] pe care-l stăpâneşte fiecare (...)" [5, p. 187].

Sursele documentare accesibile atestă, sub diverse forme, prezenţa apiculturii în târgurile Iaşi [12, d. 48, p. 53], Vaslui [17, d. 401, p. 330], Neamţ [16, d. 34, p. 37], Bacău [14, d. 6, p. 5], Suceava [14, d. 70, p. 71], Tecuci [15, d. 26, p. 32], Târgu Frumos [18, d. 58, p. 56], Siret [16, d. 27, p. 29] etc.

Un alt oraş în care era deosebit de răspândită apicultura era Soroca. Un argument în acest sens sunt reprezentările de pe zidurile cetăţii Soroca – în două locuri sunt reliefate câteva albine. Este relevantă, în acest sens, menţiunea cercetătoarei A. Felea: „(...) aceste insecte trăiau în ştiubeie făcute din trunchiuri de salcie şi creşteau pe malurile fluviului Nistru şi în pădurile din preajma Sorocii" [21, p. 76].

Unul dintre cei mai mari producători de miere şi ceară din Ţara Moldovei era oraşul Iaşi. În oraş şi în împrejurimile lui, precum şi în braniştea de la Bohotin, numărul prisăcilor a început să crească din a doua jumătate a sec. XVI. Conform documentelor, pe hotarul târgului Iaşi se amenajase „prisaca lui Balica" [17, d. 308, p. 256], care era situată în apropiere de actuala biserică Frumoasa, iar lângă Mănăstirea Galata era alta – „prisaca Mitropolitului Teofan" [16, d. 365, p. 403].

Poienele ce înconjurau oraşele le permiteau locuitorilor urbelor (inclusiv călugărilor de la mănăstirile aflate pe teritoriile urbane) să-şi aşeze ştiubeiele în jurul oraşelor. Dar pentru a evita conflictele cu vecinii, era necesar ca aşezarea cu stupi să fie aprobată de către domnitor. Astfel, într-un act datat cu 8 aprilie 1585, Petru Şchiopu voievod (1574-1579; 1582-1591) întăreşte mănăstirii Pângăraţi „toată Poiana Pângăraţilor şi un loc de prisacă mai sus de târgul Bacău şi cu acele poieni ce sunt acolo" [8, d. 14, p. 24]. Peste un an, la 5 august 1586, acelaşi domn întăreşte „pre o prisacă veche, cu toate hotarile ce vin către dânsa, care iasti în Piscul Cornilor pe Vaslui (...) monahului Teodor" [17, d. 401, p. 330].

Despre importanţa stupinelor în oraşele din Ţara Moldovei, la sfârşitul sec. XVI, putem judeca indirect după valoarea în bani a dijmei percepută de domnie din ceară şi miere. În lucrarea sa „*Descrierea Moldovei*", italianul Giovanni Batero, care s-a aflat în Moldova în anii 1580-1590, a notat că „În

Moldova, în orașe, ca și în târguri, mai locuiesc sași și unguri, dar domnul scoate 100 000 de scuzi mai mult de la cei dintâi decât de la aceștia din urmă la dijma din ceară și din miere, bunuri care se apreciază că ajung la 2 000 000 (scudi) pe an" [3, p. 575]. Din acest text reiese că localitățile urbane aduceau domniei un venit considerabil din producerea mierii și cerii.

Studiind problema practicării apiculturii în Moldova, în prima jumătate a sec. XVII, am constatat că această străveche ocupație a românilor cunoaște în perioada respectivă un progres, s-a manifestat prin sporirea numărului prisăcilor, fie a proprietarilor laici sau ecleziastici. Afirmația noastră reiese din actul de la 31 martie 1640, prin care domnitorul Vasile Lupu (1634-1653) dăruiește mănăstirii Trei Ierarhi din Iași: „trei sate (...) Răchitenii, și Tămășenii, și Iuganii, cu (...) o mie de stupi" [14, d. 326, p. 332]. Dacă cifra satelor în acest document este reală, reiese că fiecare dintre cele trei sate avea în mediu cca 333 de stupi de la care, după toate probabilitățile, se căpăta o cantitate impunătoare de miere și ceară.

Ca și alte valori imobiliare, prisăcile din vatra sau hotarul târgurilor din Țara Moldovei se vindeau și se cumpărau fără a cere consimțământul administrației orășenești. Valoarea tranzacțiilor depindea de un șir de factori, dintre care: numărul știubeielor, locul în care era amplasată prisaca (livezi, pădure, tufari), căile de acces etc. La 20 decembrie 1518, Trif, fiul Marinei și rudele ei, „au vândut o prisacă unde a fost mănăstire și o poieniță (...) în hotarul târgului Sucevei (...) lui Teoctist, mitropolit de Suceava, pentru 80 de zloți tătărești" [16, d. 122, p. 130] (sau 32 galbeni – convertire valutară bazată pe afirmația că „40 zloți fac 16 galbeni" [11, d. 185, p. 242]). Conform unui alt document, la 25 februarie 1620, Roman din Suceava vinde lui Giurge prisaca sa „din hotarul târgului sub țarina Arenilor, cu pomi, cu casă, cu hăleșteu și cu locul 2 rânduri de pământuri ce am avut în hotarul târgului jupânului Giurge, ginerele Petricii de la noi, am vândut de bună voia mea, de nimeni nevestitit nici asuprit și am vândut drept 170 taleri (...)" [1, p. 132]. La 8 martie 1625, popa Partic „pre acel loc de prisacă, ce iaste în dreptul mitohului Armenesc, (...) ce iaste în hotarul târgului Sucevei (...) a plătit 50 de boi" [9, d. 288, p. 358]. Reieșind din faptul că, în acea perioadă, 15 boi costau 32 de zloți tătărești [10, d. 457, p. 629], rezultă că acest loc de prisacă din hotarul târgului Suceava valora 107 zloți tătărești sau 43 de galbeni. Astfel, prețul unei prisăci pe teritoriul târgului Suceava varia, în sec. XVI-XVII, între 80-107 de zloți tătărești (32-43 de galbeni).

Pentru a-și asigura stăpânirea asupra prisăcilor cumpărate sau pentru a evita conflictele cu vecinii, noii proprietari ai prisăcilor preferau să obțină confirmarea actului de cumpărare de la domnie. Astfel, la 8 martie 1625, domnul Radu Mihnea (1623-1626) întărește fostului pârcălab Iani o prisacă din hotarul târgului Suceava, situată între Areni și mitohul Armenesc, „care acest loc de prisacă și helești și cu livezi este a lui dreaptă cumpărătură de la Crăstăna, preoteasa popii lui Fedor, nepoata popii lui Parțic, drept 140 taleri de argint (...)" [28, p. 274-275].

De altfel, stăpânite cu drept de proprietate privată, atât prisăcile cât și locurile bune pentru apicultură puteau fi transmise prin moștenire. Astfel, prin documentul din 5 martie 1657, Țato, locuitoarea orașului Iași, dăruiește nepotului său de soră Enache, afară de casele de pe Podul Vechi, „... și o prisacă cu stupi și cu locul ce iaste în ținutul Cârligăturiei, la Bărboși, în hotarul Bălților" [19, p. 484-485]. Observăm astfel că rentabilitatea ramurii, precum și cheltuielile relativ mici pentru întreținerea știubeielor de albine le permiteau orășenilor să stăpânească prisăci în diferite ținuturi ale Țării Moldovei.

Mierea din Țara Moldovei putea servi ca echivalent bănesc în schimbul de mărfuri. Astfel, la 3 noiembrie 1638, Vasile Lupu (1634-1653) întăreşte lui Enachi şi fraţilor săi o ocină din satul Sohodol, ţinutul Bacău, cumpărată de la Nedelea, „... dreptu un poloboc de miere. Și acelui poloboc de miere s-au ruptu prețul direptu cinsprădzece galbeni" [13, d. 499, p. 464-465].

Cei mai mari consumatori ai produselor apiculturii – mierea și ceara – erau bisericile și mănăstirile. Deoarece în primele secole de existență a Țării Moldovei mănăstirile nu dispuneau de cantitățile necesare pentru iluminatul bisericilor și al lăcașelor de cult, ele erau ajutate de domnie: la 30 septembrie 1503, Ștefan cel Mare (1504-1457) dăruiește Mănăstirii Neamț „... o prisacă, precum și în fiecare an câte șase pietre de ceară din pietrele ce ni se cuvin [domniei] din Târgul nostru de la Neamț" [16, d. 34, p. 37].

Despre calitățile gustative înalte ale mierii denotă faptul că ea era prezentă la curtea domnitorilor moldoveni. Asfel, la masa de la curtea lui Petru Rareș (1527-1538; 1541-1546), „copiii se îndulceau cu faguri de miere, dar nici vodă nu se lăsa mai prejos. Cozonacii, turta dulce, prăjiturile cu miere încheiau orice ospăț" [29, p. 31].

Datorită înaltei calități, mierea și ceara din Țara Moldovei, în sec. XVI-XVII, se exporta în orașul aflat pe teritoriul Poloniei – Lvov [41, p. 214]. Amintind de comerțul cu Polonia, cronicarul Miron Costin sublinia că Moldova, pe timpul lui Vasile Lupu (1634-1653) și mai târziu, exporta pe lângă alte produse și miere, și aducea în țară aur și argint [26, p. 167].

În sec. XVIII, în Țara Moldova era solicitată o varietate de ceară neobișnuită – verde, remarcată pentru parfumul său plăcut, îmbătător, care, în realitate, era o rășină recoltată de albine de la tei și care este utilizată de albine pentru astuparea marginilor fagurelui. Această ceară verde provine din transpirația mugurilor de diferite esențe, pe care le culeg albinele [22, p. 35].

Pentru a aprecia această tradiție în viața societății din Moldova mai relevant, considerăm că ar fi potrivit s-o comparăm cu cea a altor state vecine. Astfel, un alt mare producător de produse ale abinăritului, în secolele XVI-XVII, era Rzeczpospolita care cuprindea spațiul actual al statelor – Polonia, Ucraina, Lituania și Belarus. Printre cei care au abordat subiectul respectiv îi menționăm pe cercetătorii: K. Reczek și W. Adamski [27], V. Berkovskii [33] și D. Žiemelis [32].

Apicultorii de pe teritoriul Poloniei aveau multă experienţă în domeniu. Cercetătorii polonezi K. Reczek şi W. Adamski au constatat că, încă din cele mai vechi timpuri, teritoriul Poloniei era ocupat de o suprafaţă enormă de păduri unde roiau albinele, care prin mii de ani de evoluţie s-au adaptat la acest mediu [27, p. 4]. Aceştia au determinat că „în sec. XVI-XVIII, în starostatul (regiunea) Radomsk apicultura aducea un venit de 30-20 % din întreg venitul acestei regiuni. Cu această ocupaţie se îndeletniceau activ locuitorii oraşului Radomsk, care era înconjurat de păduri. Mierea şi ceara proveneau din stupii albinelor sălbatice". Autorii mai specifică faptul că „în *Registrul Bonorum* din 1507 a oraşului Radomsk sunt enumerate 12 parcele de pădure în care sunt amplasaţi stupii albinelor sălbatice", menţionând că „cu activitatea de strângere a mierii şi cerii se ocupau aşa numiţii *amelioratori de albine*" [27, p. 38]. În descrierea oraşului polonez Lvov (a aparţinut Poloniei [1349-1772]) din anii 1603-1605, funcţionarul şi negustorul Ian Alinpec nota: „În oraş există o fabrică care topeşte ceară şi produce lumânări" [23, p. 65]. Aceasta ne indică faptul că, în oraşul Lvov, în sec. XVII, se practica pe larg apicultura.

O pondere mai mare a avut apicultura pe teritoriul Ucrainei, inclusiv pe terenurile urbane. Aceasta se explică prin faptul că, alături de ramura tradiţională a prisăcăritului de pădure, care era foarte răspândită în Polesia şi parţial în regiunea munţilor Carpaţi, se dezvolta şi albinăritul de prisacă (cu stupi) în regiunile de silvostepă a părţii de stânga a Ucrainei – în Galiţia şi în Transcarpatia. În Polesia, la nord de Kiev, în Cernigov – Severşcina şi Volânia, o mare parte din renta în natură o constituia impozitul în miere şi în ceară. În notele sale de călătorie din anul 1554, Mihail Litvin a consemnat că „apicultura era practicată şi în Kiev", menţionând că „în copacii bătrâni de stejar şi de fag, în care se formau scorburi, se adăposteau numeroasele roiuri de albini care creau faguri de miere ce se remarcau printr-o culoare, aromă şi gust deosebit" [42, p. 10]. Istoricul V. Berkovskii, analizând regiunea Volânia din sec. XV – prima jumătate a sec. XVII, conchide că „acest voievodat producea o mare cantitate de ceară" [33, p. 163], dar nu specifică anume ce cantitate. O mare cantitate de asfel de ceară era exportată [33, p. 163].

Albinăritul era practicat şi pe teritoriul Lituaniei. Aici mierea era cumpărată atât pe piaţa externă, cât şi cea internă, chiar dacă unii cumpărători refuzau să achite integral banii pentru mierea procurată. Din hotărârea judecătorească din 27 octombrie 1516, aflăm că „S-a plâns nouă Ian, organistul din Vilensk, pe panul Ivaşko Grigorievici Kopt că a luat de la el miere în mărime de 15 mednițe pentru 24 de groşi şi a plătit doar pentru 5 mednițe, iar pentru 10 mednițe nu vrea să plătească" [37, d. 305, p. 406]. E necesar de menţionat că mierea era inclusă în documentele în care se fixau *dările* şi *prestaţiile* târgoveţilor fie către administraţia oraşului, fie proprietarului oraşului sau către regalitate. Prin actul din iunie 1542, Sigismund I cel Bătrân (1506-1548) se adresează voievodului din Mozâri, panului Mikolai Voitehovici Narbut, scriind: „I-am dat voievodului Kievului, cneazului Ianuş Iurevici Dobroviţkii, după cum ne-a rugat şi din mila

noastră, *darea anuală în miere* ce vine la Vilensk [actualmente, or. Vilnius] din voievodatul Mozâri, deoarece până la voievodatul Kiev vin solii tătari și alții, iar cneazul acestui voievodat are puține alimente" [38, d. 104, p. 147].

Ceara se producea în cantități mari în atelierele de ceară din teritoriul Lituaniei, unele dintre care funcționau cu permisiunea regilor. Astfel, prin privilegiul din 30 noiembrie 1541, Ștefan Báthory (1576-1586) „acordă panului Ștefan Velkovici din Vilensk dreptul de a administra atelierul de ceară" [38, d. 10, p. 57]. Informație despre ceară o avem de la D. Ziemelis care menționa într-un articol că, în Lituania, în sec. XVI-XVII, „... se producea o cantitate considerabilă de ceară" [32, p. 370]. Produsul respectiv era exportat în Riga [32, p. 370], o altă partidă de ceară era transportată din Kaunas la Königsberg [2, p. 193]. Datorită faptului că ceara se vindea, ea era taxată. În perioada de la sfârșitul sec. XV – sec. XVI, pe teritoriul Ducatului Lituanian se achitau diverse dări legate de producerea și comercializarea cerii. Dări pe miere de albine erau: *voiscoboinoe* – dare de pe topirea, baterea și pecetluirea (sigilarea) cerii [35, p. 156]; *voscovnicee (voscovoie)* – dare vamală pentru dreptul de a comercializa ceară [35, p. 156].

Mierea pe teritoriul Belarusului, de asemenea, era destul de cotată, fapt demonstrat de faptul că pentru ea se puneau în gaj chiar și terenuri imobiliare. Un astfel de caz îl întâlnim în plângerea judecătorească din 1517, în care este menționat: „S-a plâns nouă boierul Națko Talikovici pe boierul Șimka și pe Matei Iurkovici pe faptul că au luat o pădure pe care a pus-o în zălog bunelul său din orașul Slonim (Belarus) pentru un butoi cu miere. Acum butoiul cu miere l-au dat, iar ei pădurea nu vor să le-o întoarcă" [37, d. 324, p. 430]. O parte a orășenilor erau obligați să dea darea în miere mănăstirilor. În documentul din 7 martie 1516 e specificat că starețul Dubroviț kii din or. Slonim a stabilit că „orășenii Stepan Dehovici și Hodoreți Skurovici pe anul trecut au dat darea de miere în mărime de șase căldări, dar nu au achitat și cei 22,5 de groși" [37, d. 232, p. 308-309].

Ceara și mierea nu au avut doar un rol economic, dar și spiritual, ele au fost atribute ale vieții cotidiene. La poporul român sunt numeroase cunoștințe practice și concepte despre îngrijirea albinelor, prezicerea viitorului cu ajutorul acestora, utilizarea mierii în diferite obiceiuri și medicină. Se recomandă ca lucrările în stupi să se efectueze vara, când luna (de pe cer) este în creștere, iar iarna – când luna este în descreștere. Un alt sfat constă că primăvara, odată cu înlăturarea fagurilor care au miros rău (sunt mucegăiți sau au puiet mort), pentru a scoate mai lesne albinele din amorțeala (trândăveala) de după iarnă, să fie stropite cu rachiu. Prin această faptă albinele vor răsplăti dublu cheltuielile făcute de prisăcar [24, p. 78]. Pentru a face ca albinele să adune multă miere, se recomandă de a frige o coțofană și a o pune sub stupi. O recomandare pentru cel ce hoinărește pe lângă albine – să nu mănînce usturoi, fiindcă ele nu suferă mirosul usturoiului și o înțeapă pe persoana respectivă [7, p. 15]. O categorie de sfaturi sunt metodele de a preveni deochiul. Pentru ca albinele de la stupi să nu fie deocheate se recomandă ca stupii să fie legați cu un brâu roșu [4, p. 215]. Dacă se pune o păpușă în grădină la stupi, atunci aceștia nu vor fi deocheați [7, p. 15].

Interesante sunt cunoştiinţele utilizate la prezicerea viitorului, legate de albini. Se presupune că, dacă în ziua de Stretenie (Întâmpinarea Domnului, 2 februarie), picură din streaşină, va fi mană (productivitate) la albine. Dacă aceste insecte dau năvală la urdiniş (deschizătură pe unde ies şi intră albinele în stup), e semn că în curând o să fie ploaie torenţială. Se consideră că dacă visează un tânăr albine zburând – îi va merge foarte bine, iar dacă visează un bătrân albine zburând – îi va arde gospodăria [7, p. 15].

Valoroase sunt obiceiurile în care se utilizează mierea. Se recomandă ca, după trei zile de la naşterea unui prunc, să se facă trei turte de pâine unse cu miere, menite celor trei ursitoare pentru a le îmbuna. În trecut se practica un obicei demn de luat în seamă – tinerilor căsătoriţi li se aducea dimineaţa de către mama soacră, timp de o lună de zile, câte o lingură de miere, ca să le fie viaţa dulce ca mierea, de aici a rămas numele acestei luni – luna de miere [24, p. 81]. Un alt sfat e pentru femeia părăsită de bărbat, pentru ca să-l întoarcă înapoi – i se recomandă să ungă uşorii (părţile laterale ale carcasei uşii sau ferestrei) şi pereţii casei cu miere descântată [7, p. 16].

Ca la majoritatea popoarelor lumii, mierea se utilizează şi în medicina populară românească. Pentru a înlătura durerile de dinţi, se freacă dinţii cu miere amestecată cu sămânţă de in şi rădăcină de nalbă (plantă erbacee din familia Malvaceelor); pe răni se pune un amestec de miere şi făină de secară cu ceapă coaptă, un gălbenuş de ou şi unt; pentru a suprima durerea de şale se aplică miere amestecată cu var nestins ca cataplasmă [25, p. 96].

Conform credinţei populare poloneze, albinele sunt valoroase prin faptul că locuiesc între două lumi (pe pământ – unde îşi fac locuinţă, şi cer – unde zboară), plasându-se în poziţia de mediatori între lumea umană şi divină. Insectele respective sunt considerate un fel de gardieni ai practicilor de iniţiere. De aceea, lor li s-au atribuit proprietăţi magice, fiind tratate ca animale sacre, astfel încât puterea lor era utilizată în procedurile medicale populare [30, p. 24-25]. Astfel, de exemplu, se consideră că dacă pui o albină în viaţă pe o rană (prin înţepare), atunci plaga se va cicatriza mai rapid; dacă păstrezi o albină uscată aproape de corp, aceasta protejează împotriva durerii de dinţi. Iar dacă ţii albine ascunse în casă, atunci nu va mai fi pericol de incendiu în casă [30, p. 25].

La finalul acestui articol constatăm faptul că albinăritul, încă din Preistorie, a jucat un rol enorm în evoluţia societăţii umane. Produsele sale, mierea şi ceara, au avut o mare întrebuinţare în perioada Evului Mediu, datorită acestui fapt, ele erau mărfuri destul de solicitate pe piaţa internă şi externă, au înlesnit dezvoltarea economiei urbane a celor două state – Ţara Moldovei şi Rzeczpospolita. Mierea şi ceara au contribuit la dezvoltarea culturii spirituale a celor două regiuni.

Bibliografie

1. Balan Teodor. Documente Bucovinene (1464-1740). Vol. VII. Academia Română. Filiala Iaşi, Iaşi. Centrul de Studii Bucovina, Rădăuţi. Iaşi: Ed. Taida, 2005. 318 p.

2. Baliulis Algirdas. Kauno miestiečių kasdienybė XVI a. antrojojepusėje (Pagal Kauno

miesto vaito 1561–1564 m. įrašų knygą). In: Senoji Lietuvos literatūra. 34 Knyga. Vilnius: Leidėjas Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 185-219.

3. Călători străini despre Ţările Române. Vol. IV. Bucureşti: Ed. Ştiinţifică, 1972. 634 p.

4. Candrea Aurel I. Foclorul medical român comparat. Privire generală. Medicina magică. Iaşi: Ed. Polirom, 1999. 488 p.

5. Cantemir Dimitrie. Descrierea stării de odinioară şi de astăzi a Moldovei. Studiu introductiv, notă asupra ediţiei şi note de Valentina şi Andrei Eşanu. Traducere din limba latină şi indici de Dan Sluşanschi. Bucureşti: Institutul Cultural Român, 2007. 406 p.

6. Cocârlă Pavel. Târgurile sau oraşele Moldovei în epoca feudală, sec. XV-XVIII. Chişinău: Universitas, 1991. 188 p.

7. Credinţe şi superstiţii româneşti. După Artur Gorovei şi Gh. F. Ciauşanu. Ediţie de Irina Nicolau şi Carmen Mihalache. Ediţia a III-a. Bucureşti: Humanitas, 2013. 417 p.

8. Documenta Romaniae Historica. A. Moldova. Vol. VIII (1585-1592). Bucureşti: Acad. Române, 2014. 1058 p.

9. Documenta Romaniae Historica. A. Moldova. Vol. XVIII (1623-1625). Bucureşti: Acad. Române, 2006. 679 p.

10. Documenta Romaniae Historica. A. Moldova. Vol. XIX (1626-1628). Bucureşti: A.R.S.R., 1969. 799 p.

11. Documenta Romaniae Historica. A. Moldova. Vol. XXI (1632-1633). Bucureşti: A.R.S.R., 1971. 735 p.

12. Documenta Romaniae Historica. A. Moldova. Vol. XXII (1634). Bucureşti: A.R.S.R., 1974. 487 p.

13. Documenta Romaniae Historica. A. Moldova. Vol. XXIV (1637-1638). Bucureşti: Acad. Române, 1998. 741 p.

14. Documenta Romaniae Historica. A. Moldova. Vol. XXV (1639-1640). Bucureşti: Academiei Române, 2003. 707 p.

15. Documenta Romaniae Historica. A. Moldova. Vol. XXVII (1643-1644). Bucureşti: Acad. Române, 2005. 727 p.

16. Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacul XVI. Vol. I (1501-1550). Bucureşti: A.R.P.R., 1953. 696 p.

17. Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacul XVI. Vol. III (1571-1590). Bucureşti: A.R.P.R., 1951. 660 p.

18. Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacul XVII. Vol. II (1606-1610). Bucureşti: A.R.P.R., 1953. 548p.

19. Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi. Editate de Ioan Caproşu şi Petronel Zahariuc. Vol. I. Acte interne (1408-1660). Iaşi: Ed. Dosoftei, 1999. 776 p.

20. Dudnicenco Nicolae. Producerea şi comercializarea băuturilor alcoolice în oraşele din Rzeczpospolita şi Ţara Moldovei (sec. XVI -XVII). În: Studia Universitatis Moldaviae. Seria „Ştiinţe umanistice". Nr. 4 (94), 2016, Chişinău: CEP USM, p. 239-247.

21. Felea Alina. Soroca. Viaţa urbană şi administraţie (sf. sec. al XV-lea – începutul sec. al XIX-lea). Chişinău: Pontos, 2009. 239 p.

22. Ichim Dorin. Zona etnografică Bacău. Bucureşti: Ed. Sport-Turism, 1987. 128 p.

23. Історія Львова в документов и матеріалах. Збірник документів і матеріалів. Київ: Наукова думка, 1986. 400 с.

24. Lupşan Valer Ioan. Introducere în istoricul apiculturii româneşti. Târgu Mureş: Efi-Rom, 2001. 157 p.

25. Pamfile Tudor. Industria casnică la români. Trecutul şi starea ei de astăzi. Contribuţiuni de artă şi tehnică populară. Bucureşti: Libraria Socec&Comp, 1910. 504 p.

26. Răileanu Nicolae. Din istoria relaţiilor economice internaţionale ale Moldovei (sec. XVI-XVII). În: Tyragetia, vol. XIV, 2005, p. 163-168.

27. Reczek Krzysztof, Adamski Witold. Bartnictwo i pszczelarstwo w Puszczy Kozienickiej od prawa obelnego po współczesność. Kozienice, 2010. 44 p.

28. Suceava. File de istorie. Documente privitoare la istoria oraşului (1388-1918). Vol. 1. Bucureşti, 1989. 860 p.

29. Székely Maria Magdalena. Viaţa de toate zilele la curtea lui Petru Rareş. În: Magazin istoric, nr. 3, 1998, p. 31.

30. Wilczyńska Elwira. Symbolika pszczół i mrówek w polskiej kulturze ludowej. W: Tekstura. Rocznik Filologiczno-Kulturoznawczy. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013, tom 1(4), p.17-25.

31. Zabolotnaia Lilia. Formarea şi stabilirea pieţei orăşeneşti în Moldova la sf. sec. al XVI-lea – încep. sec. al XVIII-lea (prin prisma factorului agrar). Teză de dr. în istorie. Chişinău, 1997. 179 p.

32. Žiemelis Darius. XVI-XVIII a. Abiejų Tautų Respublikos užsienio prekybos struktūra bei mastas: LDK atvejis (II). In: Lituanistica, Vilnius, 2011, t. 57, nr. 4 (86), p. 365-385.

33. Берковський Владислав. До питання експорту товарів з Волині в XV – першій половині XVII ст. Торгівля воском та худобою. В: Ukraina Lithuanica: Студії з історії Великого Князівства Литовського. Національна Академія Наук України. Інститут історії України, Київ, 2009, t. I, с. 163-175.

34. Драгнев Демир Миронович. Сельское хозяйство феодальной Молдавии (конец XVI-начало XIX в.). Кишинев: Штиинца, 1975. 286 с.

35. Жеребцова Лариса. Структура таможенной системы Великого Княжества Литовскогово в конце XV – середине XVI вв. В: Ukraina Lithuanica: Студії з історії Великого Князівства Литовського. Т. І. Київ. Національна Академія Наук України. Інститут історії України, 2009, с.162-144.

36. Кокырла Павел. Социально-экономическое развитие молдавского города в конце XVII-начале XIX в. Кишинев: Штиинца, 1989. 149 с.

37. Литовская метрика. Томь первый. Книга первая судныхь дъль. 1517-1510. Петербургь: Сенатская типографія, 1903. 520 с.

38. Метрыка Вялікага Княства Літоўскаго. Кніга 28 (1522-1552). Кніга запісаў 28. Менск: ATHENÆUM, 2000. 312 с.

39. Младенов Стоймир. Мед и медолечение. София: Тодор Димитров, 1969. 222 с.

40. Мохов Николай Андреевич. Молдавия эпохи феодализма (от древнейших времен до начала XIX в.). Кишинев: Картя молдовеняскэ, 1964. 442 с.

41. Подградская Е. М. Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI-XVII веках. Кишинев: ЦК КП Молдавии. 1968. 224 с.

42. Сборникъ матеріаловъ для исторической топографіи Кіева и его окрестностей. Кіевъ: Тип. Е. Я. Федорова, 1874. 417 с.

43. Советов Павел Васильевич. Вопросы экономической истории Молдавии эпохи феодализма и капитализма. Кишинев: Штиинца, 1972. 277 с.

44. Советов Павел Васильевич. Исследование по истории феодализма в Молдавии (Очерки истории землевладения в XV-XVIII вв.). Кишинев: Штиинца, 1971. 510 с.

45. Шабаршов И. А. Юному пчеловоду. Москва: Изд. Просвещение, 112 .1983 с.

Abstract

BEEKEEPING IN THE CITIES OF THE PRINCIPALITY OF MOLDOVA AND RZECZPOLITA (XVI-XVII c.). The article targets the practice of beekeeping in the cities of Eastern Europe in the XVI-XVII c. Initially, is presented a short history of the beekeeping, after which are presented the factors that contributed to the development of beekeeping in Eastern Europe. Through the use of various historiographical sources and various documents, was made a comparative analysis of the practice of beekeeping in the cities of the Principality of Moldova and Rzeczpospolita in the XVI-XVII c. The cultural frame of beekeeping is completed by aspects related to the perception of bee and honey by the societies from Eastern Europe.

Keywords: *beekeeping, apiary, bee, honey.*

Cercetător ştiinţific, Secţia Etnografie, MNEIN

VIZIUNILE ASUPRA MUNCII ÎN OCCIDENTUL MEDIEVAL. CONTRIBUŢIILE ISTORIOGRAFIEI ŞCOLII ANALELOR

Andrei PROHIN

Rezumat

Autorul analizează cercetările consacrate viziunilor medievale asupra muncii, întreprinse de exponenţii Şcolii Analelor: L. Febvre, J. Le Goff, G. Duby, E. Le Roy Ladurie, R. Fossier. În conştiinţa Occidentului medieval, munca era frecvent asociată suferinţei, păcatului originar şi păturilor de jos ale societăţii. Treptat, a cunoscut o reabilitare, fiind considerată mijloc de mântuire a sufletului sau de obţinere a performanţelor, în primul rând, în agricultură. Atitudinile medievale faţă de muncă se deosebeau esenţial de realităţile societăţii moderne. Pentru studiul acestui subiect, istoricii Şcolii Analelor au pus în valoare vocabularul medieval, literatura şi artele vizuale, analizând transformările social-economice, politice şi culturale din perspectivă etnologică.

Cuvinte-cheie: *Occidentul medieval, muncă, mentalităţi, istoriografie, metodologie.*

„Viziunile tradiţionale şi moderne asupra muncii în spaţiul rural" constituie un compartiment din proiectul ştiinţific instituţional (2015-2018) al Muzeului Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală. Un loc distinct, în cadrul temei enunţate, revine viziunilor medievale asupra muncii. Sursele medievale pot îmbogăţi cercetarea etnologică prin mărturii ce prezintă apariţia şi evoluţia în timp a realităţilor culturale investigate. Pentru medievistică, viziunile asupra muncii constituie un subiect de noutate ştiinţifică, aparţinând domeniului mentalităţilor sociale, domeniu care beneficiază, în prezent, de o atenţie sporită din partea cercetătorilor de pe ambele maluri ale Prutului. Studiul respectiv impune valorificarea metodelor istoriei şi ale etnologiei.

O contribuţie importantă în cercetarea subiectului aparţine *Şcolii Analelor* – curent al istoriografiei franceze, numit după titlul revistei *Annales d'histoire économique et sociale,* fondată în 1929, de Marc Bloch şi Lucien Febvre, profesori la Universitatea din Strasbourg, revistă la care au colaborat mulţi dintre exponenţii mişcării. Începând din perioada interbelică, pe parcursul mai multor decenii, reprezentanţii *Şcolii Analelor* au promovat concepţia unei „noi istorii", preocupată de structuri social-economice, evoluţii de lungă durată, mentalităţi colective etc., care se inspiră din problematica şi metodologia altor ştiinţe socio-umane. Medievişti notorii ai acestei şcoli s-au referit inclusiv la viziunile medievale asupra muncii. În prezentul articol ne propunem să analizăm particularităţile viziunilor respective şi metodica utilizată în studiul lor, punând în valoare sursele istoriografice. Această analiză ne va oferi suport documentar şi teoretic pentru investigarea atitudinilor faţă de muncă în ţările române. Traducerile titlurilor şi citatelor din alte limbi ne aparţin. Pentru

lucrările disponibile în ediții românești, am preluat traducerile publicate.

Lucien Febvre (1878-1956) este unul dintre primii istorici care au abordat această problematică, în articolul *Travail: évolution d'un mot et d'une idée* [Munca: evoluția unui cuvânt și a unei idei], publicat în **Journal de psychologie normale et pathologique** (1948) [7, p. 839-846]. Însuși titlul și tematica periodicului („Revista de psihologie...") reflectă concepția lui Febvre despre mentalitățile sociale. Studiul acestora, în opinia sa, trebuie să fie „un exercițiu de psihologie istorică" pentru a releva „sistemul reprezentărilor unei epoci" și condiționările lor sociale [14, p. 90-92]. De la început, autorul statuează că oamenii au apreciat munca „în mod contradictoriu", iar viziunile au variat „potrivit timpurilor, locurilor și circumstanțelor" [7, p. 839]. Afirmația subînțelege o perspectivă pluralistă, conștientă de diferențele culturale în spațiu și timp, deschisă spre studiu comparat. Febvre remarcă dificultatea de a studia percepțiile muncii, în diverse epoci istorice, din cauza penuriei surselor, acestea fiind „fragmentare, incerte și incoerente" [7, p. 839].

Referindu-se la propriul spațiu cultural, Franța, savantul se arată frapat de contrastul între semnificația actuală a substantivului *travail* („muncă") și cea medievală („necaz, suferință, umilință" [7, p. 839]). Cuvântul *travail* ar proveni etimologic din verbul latin *tripaliare* „a tortura" [7, p. 839] (alți filologi propun etimonul *tribajulare/trabajulare* „a necăji rău" [20, p. 212]). *Trepalium* se numea un trepied pentru a imobiliza calul în timpul potcovirii, dar putea fi utilizat și ca instrument de tortură [3; 7, p. 839; 10, p. 132]. În franceza medievală existau și alte cuvinte pentru a desemna munca (*labourer, ouvrer*), dar și acestea au început să desemneze o activitate respectabilă abia în sec. XIX-XX [7, p. 839]. Lucien Febvre valorifică astfel vocabularul ca sursă istorică, limba fiind unul din „utilajele mentale" în care se exprimă gândirea și care, la rândul său, modelează percepțiile oamenilor.

Istoricul recurge la literatură – romanul *Gargantua și Pantagruel* de François Rabelais, autor căruia Febvre i-a închinat o monografie: *Religia lui Rabelais: problema necredinței în secolul al XVI-lea,* (1942), – pentru a surprinde evoluția atitudinii față de muncă. În subtext, aflăm convingerea savantului că mentalitatea unei epoci se exprimă plenar doar în operele „marilor autori" [14, p. 91-92]. După Febvre, „oamenii secolului XVI, oamenii Renașterii" năzuiau spre „o reabilitare viguroasă a muncii manuale, o exaltare a omului care-și câștigă pâinea în sudoarea frunții" [7, p. 843]. Autorul explică această schimbare de atitudine prin evoluția social-economică (geneza capitalismului) și culturală a Franței în secolul XVI. Istoricul caracterizează astfel perioada respectivă: „un secol încă evlavios și profund creștin [...], dar care nu mai apelează la Providență pentru a-și asigura hrana, și care [...] consideră că munca este legea supremă a omului, a celui care luptă pentru a stăpâni soarta și a captura bogăția" [7, p. 845]. Febvre semnalează că, în aceeași epocă, continuau să existe atitudini disprețuitoare față de muncă (în special, cea artizanală), care au durat până la sfârșitul sec. XIX [7, p. 845].

Presupunem că articolul citat se dorea unul programatic, autorul subliniind lipsa cercetărilor privind ideea muncii. După cum recunoştea însuşi Febvre, evoluția atitudinilor față de muncă „urmează a fi precizată, examinată în detaliu", reconstituind astfel „o încântătoare secțiune de istorie psihologică şi socială" [7, p. 843]. Însă istoricul nu a revenit asupra subiectului într-o lucrare mai amplă. Totuşi, alături de sociologul francez Georges Friedmann (1902-1977), Febvre aducea în prim-planul cercetării tema muncii, pledând pentru abordarea acesteia dintr-o perspectivă complexă, în particular, din cea a mentalităților. Lucien Febvre este considerat astfel unul dintre inspiratorii sintezei colective *Histoire générale du travail* [Istoria generală a muncii] (4 vol., Paris, 1959-1961), începând din Preistorie până la mijlocul sec. XX [23, p. 670].

Dintre generațiile postbelice ale *Şcolii Analelor*, Jacques Le Goff (1924-2014) a abordat consecvent problematica muncii, continuând direcțiile de investigație anunțate de Febvre. În sinteza *Civilizația Occidentului medieval* (1964), unul din primele sale volume de autor, Le Goff reia analiza lexicului care desemna munca, precizându-i câmpul semantic. Dacă Febvre luase în discuție semantica substantivului *travail,* atunci J. Le Goff extinde câmpul cercetării spre alți termeni utilizați în epocă. Istoricul atestă că termenul *labor*, ca şi *travail,* exprimă „ideea morală de trudă, de osteneală" şi se referă la prelucrarea pământului [15, p. 345]. Deci, munca era asociată, întâi de toate, cu prelucrarea pământului, mărturie a importanței acestei ramuri în societatea vremii. Concomitent, *labor* vizează un rezultat pozitiv, o „cucerire" a plugarului („fie o extindere a suprafeței cultivate, fie o ameliorare a recoltei", „defrişarea şi rezultatul ei"). Devenind apelativul unei categorii sociale, *laborator* desemnează individul „a cărui forță economică este îndestulătoare pentru a produce mai mult ca ceilalți" [15, p. 345]. Începând din sec. X, cuvântul *laboureurs* în franceza medievală desemna „pătura superioară a țărănimii, aceea care posedă cel puțin o pereche de boi şi uneltele proprii de muncă" [15, p. 345]. Semantica termenului *laboureurs* subînțelege astfel o viziune pozitivă asupra muncii agricole, asociată nu doar suferinței, dar şi realizărilor economice. Fără a aduce exemple concrete, autorul apreciază că, pe parcursul evoluției societății occidentale, munca „devine treptat o valoare socială în aşa grad, încât atrage condamnarea celor trândavi" [15, p. 639]. Totuşi, munca nu a fost reabilitată în întregime, dar continua să fie privită cu dispreț: „se împarte în forme superioare ale muncii şi în forme inferioare, adică acelea pe care le îmbracă munca manuală" [15, p. 639].

Jacques Le Goff recurge la sursele literare, asemeni lui Lucien Febvre, pentru a analiza viziunile medievale asupra muncii. Bunăoară, Sfântul Toma d'Aquino (1225-1274) aprecia, în lucrarea *Summa Theologiae*, că munca trebuie să asigure subzistența fizică a oamenilor şi dobândirea virtuților creştine („să facă să dispară trândăvia", „să înfrâneze poftele trupeşti", „să se facă milostenii" [15, p. 306]). Idei similare întâlnim şi la alți cărturari medievali, iar J. Le Goff

sugerează că o atare atitudine față de muncă e unul din factorii ce au determinat evoluția lentă a economiei occidentale în Evul Mediu timpuriu: „Această muncă nu are drept țintă progresul economic, nici individual şi nici colectiv" [15, p. 306].

Alături de literatură, medievistul valorifică izvoarele iconografice. Bunăoară, comentează o scenă de pe uşile de bronz ale bazilicii Sfântului Zenon din Verona, unde este zugrăvit, pentru prima dată, „plugul cu roate, a cărui difuziune a însemnat un mare progres rural al Occidentului medieval" [15, p. 288]. Totodată, scena menționată înfățişează uciderea lui Abel de către fratele său, plugarul Cain. Prin urmare, imaginea reflectă statutul ambivalent al muncii, percepută concomitent drept „binefacere şi blestem" [15, p. 288]. Apelul istoricului la vocabular, la izvoarele literare şi iconografice, consună cu ideile lui Febvre care preconiza studiul mentalităților anume prin intermediul acestor categorii de izvoare [14, p. 92].

Aprecierile enunțate au fost reluate şi aprofundate de J. Le Goff pe parcursul următoarelor decenii. Potrivit propriei afirmații, „atitudinile față de muncă şi de timp sînt aspecte esențiale ale structurilor şi ale funcționării societăților [...] studierea lor constituie un mijloc privilegiat pentru a înțelege istoria acestor societăți" [17, p. 43]. Autorul a inserat ambele teme, timpul şi munca, în titlul uneia dintre cele mai importante lucrări ale sale, tradusă în mai multe limbi: *Pour un autre Moyen Âge. Temps, travail et culture en Occident* [Pentru un alt Ev Mediu. Timp, muncă şi cultură în Occident] (1977) [17]. Titlul relevă intenția de a aborda timpul şi munca din perspectivă culturală, punând în valoare orizontul mental şi sensibilitățile oamenilor epocii. Acelaşi obiectiv transpare clar şi în următorul capitol din volumul menționat: „Muncă, tehnici şi artizani în sistemele de valoare din Evul Mediu timpuriu (sec. V-X)" [17, p. 173-201]. Le Goff abordează aici semnificația ambivalentă a muncii, în contextul diverselor „tradiții mentale moştenite de oamenii din Evul Mediu timpuriu" [17, p. 176]. Aceste tradiții provin din cultura greco-romană, cea iudaică şi barbară, care au alimentat spiritualitatea Occidentului medieval. Autorul explică valorizarea negativă a muncii drept o reflecție a concepțiilor din Roma antică („elogiul roman al lui *otium*", „simpla folosire a vocabularului antic (de exemplu, *opera servilia*) va favoriza disprețul față de muncă" [17, p. 177]), precum şi ale societății vechilor germani („tradiția de trândăvie războinică a barbarilor" [17, p. 178]). Istoricul mai evocă transformările sociale care au influențat concepțiile medievale despre muncă: „Evoluția socială este defavorabilă muncitorilor: pe de o parte, o dispariție progresivă a artizanilor şi a țăranilor liberi (de unde consolidarea noțiunii de *opus servile*), pe de alta, preeminența „celor ce nu lucrează": războinici şi clerici" [17, p. 183].

Un alt filon al spiritualității europene, „moştenirea iudeo-creştină", reflectată în *Biblie,* cuprinde atât aprecieri pesimiste, cât şi referințe favorabile muncii. Totuşi, în interpretarea *Sfintei Scripturi*, realizată de clericii medievali,

munca deţine o valoare negativă, „este legată de izgonirea din rai, de blestemul divin şi de penitenţă" [17, p. 187]. Dar fiind recomandată monahilor, pentru ispăşirea păcatelor, munca dobândea un sens pozitiv: „Călugărul care se umileşte în muncă înalţă munca" [17, p. 187]. La reabilitarea muncii a mai contribuit tradiţia „fierarului şi a orfevrierului sacru" [17, p. 188], preluată din moştenirea barbară. J. Le Goff consideră că Renaşterea Carolingiană (sec. VIII-IX) a avut un rol decisiv în investirea muncii cu semnificaţii pozitive. Autorul deduce evoluţia atitudinilor faţă de muncă din schimbările social-economice produse în această perioadă: „înmulţirea contractelor agrare care leagă îmbunătăţirea condiţiei persoanelor şi drepturile lor asupra pământului de eficacitatea muncii depuse" [17, p. 191]; „reluarea sigură a artizanatului, mai ales în cadrul domenial, şi o atenţie sporită faţă de problemele puse de muncă" [17, p. 191]. În iconografia ecleziastică, „începe o serie ce avea să cunoască o dezvoltare deosebită în Evul Mediu, seria *muncilor lunilor*" [17, p. 192]. Istoricul postulează că, în perioada menţionată, a existat „o adevărată ideologie a efortului producător", „o ideologie carolingiană a muncii aflată la baza efortului economic şi a celui de reglementare" [17, p. 193]. În domeniul atitudinilor faţă de muncă, domnia lui Carol cel Mare (768-814) a mai produs „deprinderi materiale şi mentale, teme ideologice şi culturale pe care viitorul le va dezvolta" [17, p. 190]. Autorul nu intră în amănunte, mărginindu-se să noteze că valorizarea pozitivă a muncii, în Evul Mediu dezvoltat, s-a datorat activităţii mai multor categorii sociale: „lucrătorii monastici ai noilor ordine din secolul al XII-lea", „muncitorii urbani ai oraşelor din acea epocă" şi „muncitorii intelectuali din universităţi" [17, p. 43].

La sfârşitul volumului *Civilizaţia Occidentului medieval*, Jacques Le Goff alcătuieşte un glosar de noţiuni-cheie referitoare la societatea medievală. Între altele, autorul rezervă câteva rânduri muncii, recunoscând astfel importanţa subiectului [15, p. 639]. Pe parcursul următoarelor decenii istoricul a revenit asupra problematicii respective, publicând articole în diverse ediţii enciclopedice. Ne vom referi la două dintre aceste articole, reprezentând o sinteză a ideilor marelui istoric [16; 25]. J. Le Goff subliniază importanţa studierii vocabularului consacrat muncii, pentru a urmări reflectarea noţiunii în planul „gândirii şi mentalităţilor" [16, p. 514]. Or, precizează autorul, „cultura medievală acordă o mare atenţie desemnării numelor, deoarece vede în nume o modalitate de cunoaştere a esenţei" [25, p. 533]. Din această perspectivă, este semnificativ faptul că „până în sec. XI-XIII, Occidentul medieval nu avea un termen pentru a indica ceea ce numim astăzi muncă" [25, p. 533]. Pe de altă parte, anume în intervalul secolelor VIII-XV, „munca, sub aspectele ei moderne – adică asocierea omului şi a uneltei, apoi a maşinii –, a prins formă în realitatea materială şi socială, precum şi în conştiinţa intelectualilor şi a muncitorilor înşişi" [16, p. 515]. Apariţia şi răspândirea concepţiei despre organizarea tripartită a societăţii (alcătuită din *oratores* „cei care se roagă", *bellatores* „cei

care luptă" şi *laboratores* „cei care muncesc") în Franța, începând cu sec. XI, ar indica valorizarea pozitivă a muncii. În acest sens, J. Le Goff notează: „Deşi multe texte subliniază că *laboratores* sunt inferiori sus-menționaților *oratores* şi *bellatores,* apariția muncitorilor în schema constitutivă a societății exprimă promovarea muncii şi a celor ce o practică" [16, p. 520]. O mărturie indirectă a cristalizării muncii, ca valoare distinctă, o constituie circulația, începând cu sec. XIII, a utopiilor şi miturilor (cum ar fi *mitul vârstei de aur*) care zugrăvesc o lume ideală, unde oamenii nu trebuie să muncească [16, p. 521]. Munca se numără astfel între creațiile medievale majore, moştenite de lumea modernă.

Dacă în *Civilizația Occidentului medieval*, Le Goff exemplifica viziunile despre muncă, în primul rând, în baza fragmentelor din autorii medievali, atunci în articolele enciclopedice de mai târziu, aceste citate sunt fie absente, fie amintite în ultimul rând. Istoricul deduce evoluția atitudinilor mentale din transformările social-economice şi culturale. J. Le Goff urmează astfel concepția lui Marc Bloch (1886-1944) despre istoria mentalităților, o concepție cu caracter sociologic, spre deosebire de cea „psihologică" a lui Febvre [14, p. 94]. După Bloch, mentalitățile sociale sunt „sisteme de reprezentări inconştiente, având propria logică, o logică care constituie viața socială" [14, p. 94]. Cercetarea mentalităților colective presupune „a studia sistemele de credințe şi reprezentări colective, plecând de la o analiză a riturilor şi practicilor simbolice, fără a le separa de substratul lor social" [14, p. 92]. Practicarea acestei metodologii cu caracter interdisciplinar, precum şi abordarea diferitor aspecte ale vieții sociale, i-au adus lui J. Le Goff renumele de „antropologul cultural al Europei medievale" [22, p. 883]. Totodată, abordarea complexă este impusă istoricului de tăcerea izvoarelor, ea însăşi semnificativă. În pofida travaliului subtil şi îndelungat de reconstituire a viziunilor medievale despre muncă, Le Goff constată că abia „la începutul epocii moderne, munca părăseşte sfera tăcerii ambigui şi intră în atenția publică" [25, p. 537].

Contemporan cu Jacques Le Goff, un alt membru influent al *Şcolii Analelor*, istoricul Georges Duby (1919-1996), a consacrat mai multe studii de referință societății occidentale, referindu-se tangențial şi la percepțiile muncii. Într-o primă etapă a carierei sale ştiințifice (1952-1970), Duby a fost preocupat de istoria rurală, continuând astfel una dintre temele majore abordate de Marc Bloch. Din a doua jumătate a anilor 70 ai sec. XX istoricul a manifestat un interes sporit pentru „dimensiunea simbolică a socialului", trecând „de la studiul fundamentelor materiale ale societății, la o altă formă de analiză, descrierea compozantelor sale ideale, apropiindu-se de ceea se numea pe atunci mentalități" [8]. Este ilustrativă, în acest sens, definiția propusă de Duby pentru noțiunea de *feudalism*. Dincolo de trăsăturile sale social-economice, istoricul aprecia că *feudalismul* a reprezentat „o stare de spirit", un „complex psihologic format în mica lume a războinicilor care treptat au devenit nobili" [5, p. 766]. Georges Duby recunoştea, asemeni lui Febre şi Le Goff, importanța studierii

vocabularului pentru istoria mentalităţilor: „Vocabularul este, fără îndoială, cel mai bogat document de care dispune istoricul psihologiei sociale. Cel mai bogat, dar şi cel mai dificil, deoarece cuvintele sunt învelitori, conţinutul cărora nu este acelaşi în diferite medii sociale şi, pe de altă parte, se schimbă odată cu trecerea timpului" [5, p. 766].

G. Duby nu a dedicat o lucrare aparte concepţiilor medievale despre muncă. Însă mai multe referinţe la acest subiect aflăm în una dintre principalele sale cărţi, *Cele trei ordine sau imaginarul feudalismului* (1978) [6]. Deja episcopul Adalberon de Laon (? – 1030), primul care a enunţat teoria organizării tripartite a societăţii medievale, într-un poem adresat regelui Franţei, Robert II (972-1031), atestă valorizarea negativă a muncii. În unul din versurile poemului, episcopul înlocuia cuvântul latin *dolor* „durere" cu *labor* „1. muncă, efort, osteneală; 2. chin, suferinţă, nenorocire, necaz" [6, p. 50; 13, p. 738]. Ambele cuvinte, *dolor* şi *labor,* sunt apropiate fonetic şi semantic. Un lexem ce rimează cu precedentele este şi *sudor* „sudoare, transpiraţie; mare osteneală, trudă" [13, p. 1284]. Abbo de Fleury (cca 945 – 1004), în lucrarea sa *Apologie contra lui Arnulf, episcop de Orlean, către Hugo şi Robert, regi ai Franţei,* înlocuieşte verbul *laborare* „a munci, a se obosi; a-şi face griji, a se nelinişti etc." cu *insudare* „a asuda" [6, p. 51, 90, 160; 13, p. 696, 739]. Pentru autorul *Apologiei* şi pentru cititorii epocii, verbul *insudare* amintea nu doar efortul fizic, dar şi versetul biblic care evocă pedeapsa lui Adam pentru neascultare: „Întru sudoarea frunţii tale îţi vei mânca pâinea ..." (*Geneza* 3, 19) [1, p. 25]. În aceeaşi ordine de idei, Georges Duby mai observă că exponenţii stării a treia, în poemul lui Adalberon, sunt numiţi fie „ţărani", fie „sclavi" [6, p. 59], cuvinte utilizate, semnificativ, în calitate de sinonime.

Obligaţia de a munci era deci asociată păturilor de jos ale societăţii, suferinţei, chiar vinei pentru păcatul originar. Autorii teoriei celor trei ordine zugrăvesc „o societate în care cei de sus conduc în perfecţiune, iar cei de jos se târăsc în păcat" [6, p. 59]. Continuând tradiţia lui Febvre, Georges Duby valorifică preponderent scrierile literare şi analizează concepţiile autorilor individuali, raportându-le însă permanent la contextul politic, social şi cultural în care au apărut. Nu întâmplător, în recenzia sa, medievistul Robert Fossier aprecia cartea lui Duby drept o „contribuţie la istoria filosofiei", care „abundă în studii detaliate asupra gânditorilor şi scriitorilor din secolele XI şi XII" [11, p. 304]. Concomitent, Fossier remarca limitele lucrării, întrebându-se dacă aceleaşi concluzii ar fi valabile pentru alte state occidentale, precum şi dacă ţăranii, meşteşugarii etc., împărtăşeau viziunile cărturarilor vremii [11, p. 304].

Analizând regulile monastice ale Sfântului Benedict de Nursia (480-547), axate pe preceptul *ora et labora* „roagă-te şi munceşte", G. Duby rezumă semnificaţia muncii în conştiinţa clerului creştin: „a munci înseamnă a renunţa voluntar la libertate şi noblеţe, a te coborî până la pământ, până la condiţia sclavului, a te umili" [6, p. 160]. Privită dintr-un alt unghi, scrie

autorul, „umilința conferă muncii valoare mântuitoare" [6, p. 160]. Din acest motiv, potrivit clericilor medievali, „țăranii trebuiau să accepte ideea că, dacă munceau cu tragere de inimă, vor avea o mai mare șansă, decât alți oameni, de a se mântui" [6, p. 160]. După o logică similară, în scrierile Sfântului Bernard de Clairvaux (1090-1153), apare noțiunea de „trudă cavalerească", o trudă care „contribuie la spălarea păcatelor comise în luptă" [6, p. 224]. Atribuind muncii rolul de răscumpărare a păcatelor, călugării ordinului Cistercienilor, condus de Sfântul Bernard, au rezervat, în textele hagiografice, „un spațiu amplu pentru *labor,* pentru efort fizic în câmp, în pădure și în fierărie" [6, p. 224].

În pofida valorizării pozitive a muncii, în sens spiritual creștin, G. Duby subliniază că reprezentanții clerului, la fel ca și nobilii, considerau dezonorantă munca fizică și pe cei care o practicau. Astfel, atunci când se referă la eretici, Sf. Bernard de Clairvaux „nu a putut găsi o insultă mai gravă decât a-i numi *muncitori*" (subl. noastră) [6, p. 223]. Membrii ordinului Cistercienilor, fiind copii de nobili, afirmă Duby, „nu aveau nici o îndoială că munca manuală era îndeletnicirea unor neciopliți demni de dispreț, în particular, a fraților mireni, acei fii de țărani alături de care lucrau umăr la umăr, pe care îi numeau frați, dar viața cărora nu o puteau împărtăși, marginalizându-i în schimb într-un loc aparte, în cartiere speciale, deoarece nu erau de viță aleasă" [6, p. 223-224].

În aceeași ordine de idei, Georges Duby respinge teza lui Jacques Le Goff precum că termenul *laboureur* desemna pătura superioară, prosperă a țărănimii. Această semnificație a cuvântului, într-adevăr, se întâlnește „într-un act de la începutul secolului zece", dar în alte surse *laboureur* „se referă, în mod curent, la toți cei care munceau cu propriile mâini" [6, p. 323]. Deși Le Goff argumenta că munca a cunoscut o reabilitare progresivă pe parcursul Evului Mediu, Georges Duby consideră că, în conștiința vremii, munca deținea o semnificație eminamente negativă. Iată cum rezumă Duby opiniile medievale despre muncă: „Munca însemna servitute. Aceasta înjosea, degrada. Oricine avea acces la resursele înaltei culturi [...] rămânea convins că munca trebuie evitată de oamenii respectabili, pentru care modul de viață corespunzător era cel al nobilului care trăia din sudoarea celorlalți" [6, p. 325-326].

Emmanuel Le Roy Ladurie (n. 1929), un alt nume reprezentativ pentru *Școala Analelor*, abordează tangențial problematica muncii în cartea sa *Montaillou, sat occitan de la 1294 până la 1324* (1975) [18], apreciată drept „capodopera istoriei etnografice" [24, p. 55]. Autorul analizează diverse aspecte din orizontul mental al sătenilor din Montaillou, pe parcursul unei singure generații, utilizând informațiile înregistrate de episcopul Jacques Fournier (viitorul papă Benedict XII), între anii 1318-1325, într-o anchetă pentru depistarea ereziei catare. În particular, Le Roy Ladurie remarcă diferența izbitoare între semnificațiile majore atribuite muncii în societatea modernă și indiferența față de muncă, reflectată în sursele medievale. Istoricul conchide următoarele: „munca, în sine, nu este o sursă de considerație pământească. Dacă

îţi cultivi cum se cuvine pământul când eşti ţăran, nu înseamnă altceva decât să dai dovadă că nu eşti nebun. De la un cap de familie, lumea aşteaptă să fie un vecin bun, nu să se spetească muncind la plug" [18, p. 328]. O consecinţă a acestei atitudini este absenţa disciplinei şi a intensităţii efortului: „noţiunea de orar continuu le rămâne necunoscută [...]. Pentru ei, ziua nu poate fi altfel decât tăiată de pauze lungi şi neregulate, în cursul cărora trăncăni cu un prieten, cărând sau bând vin; *pentru te miri ce, lucrul este lăsat baltă...*" [18, p. 133].

Pe de altă parte, unele pasaje din acelaşi document sugerează valenţele pozitive ale muncii. Astfel, ereticii catari (supranumiţi „desăvârşiţii") sunt apreciaţi pentru faptul că muncesc, prin contrast cu clerul oficial, considerat „trândav" [18, p. 329]. Sătenii considerau recomandabil „a lucra cum se cade ca să-ţi câştigi pâinea" [18, p. 336, nota 32]. Un alt indiciu al valorizării pozitive a muncii îl constituia faptul că, potrivit credinţelor locuitorilor din Montaillou, pomana nu se dă celor apţi de a munci [18, p. 329].

Câteva formulări pun în lumină importanţa muncii pentru mântuirea sufletului, concepţie pe care J. Le Goff şi G. Duby au remarcat-o în scrierile teologilor, fiind adresată călugărilor. E. Le Roy Ladurie o înregistrează şi în conştiinţa ţăranilor: „muncim, ne dăm osteneala, nu din pricina sărăciei de care eventual suferim, ci ca să ne mântuim sufletele" [18, p. 330]. Un informator invocă *Sfânta Scriptură* pentru a justifica necesitatea muncii: „Fiul lui Dumnezeu a spus că omul trebuie să trăiască din sudoarea frunţii lui" [18, p. 330]. O idee similară transpare şi din următoarea afirmaţie: „preoţii ar trebui să trăiască de pe urma muncii mâinilor lor, aşa cum a rânduit Dumnezeu, nu din munca oamenilor, aşa cum fac în realitate" [18, p. 330-331].

Deşi nu a consacrat muncii un capitol aparte în monografia citată, E. Le Roy Ladurie surprinde esenţa viziunii medievale despre muncă, valenţele sale contradictorii, oscilând între indiferenţă şi apreciere. Totuşi, între ţărani, categorie implicată preponderent în activităţi fizice, munca manuală nu era disprețuită, precum în rândurile nobilimii şi ale clerului. Dar nici nu era privită drept sursă de îmbogăţire, ascensiune socială, profesională etc., ca în societatea modernă.

Concluziile lui E. Le Roy Ladurie se bazează pe interpretarea textului literar (interogatoriul lui Jacques Fournier), aplicând o grilă de lectură etnologică. Autorul foloseşte documentul pentru a chestiona ţăranii şi a reconstrui imaginea completă a vieţii satului: aşezarea geografică, îndeletnicirile, structurile sociale, organizarea puterii, viaţa materială, culturală, psihologică etc. [24, p. 56-57]. Autorul tinde astfel să reconstituie mecanismele (sociale, instituţionale, mentale) care guvernează comportamentul uman. Cu alte cuvinte, Le Roy Ladurie este interesat de „logicile inconştiente ale vieţii materiale şi ale reprezentărilor colective" [14, p. 94], înscriindu-se în tradiţia lui Bloch de studiere a mentalităţilor.

Subiectul percepţiilor muncii a fost abordat şi de reputatul medievist

Robert Fossier (1927-2012). Influențat de opera lui Marc Bloch, Fossier a ales pentru studiu istoria social-economică a comunităților rurale [4]. Savantul a manifestat un interes particular pentru viața „celor umili și anonimi", mai puțin a elitelor privilegiate ale vremii [2; 21]. În contextul unor atare preocupări, R. Fossier a abordat, în mai multe lucrări, viziunile medievale asupra muncii țăranului. Comentatorii operei lui Fossier apreciază că munca se află „în centrul tuturor problematicilor pe care le-a construit" [9, p. 10]. Tema respectivă este deja anunțată, într-un capitol aparte („Munca"), în monografia *Paysans d'Occident (XIe-XIVe s.)* [Țăranii din Occident (sec. XI-XIV)] (1984) [12]. Autorul cărții evidențiază condițiile materiale și etapele procesului de muncă în satul medieval: „Peisajul funciar", „Obligațiile cotidiene", „Lupta contra naturii", „Pământul cucerit" [12, p. 97-136]. În volumul *Ces gens du Moyen Age* [Oamenii Evului Mediu] (2007) [10], autorul abordează și latura mentală a muncii țăranului medieval, luând drept exemplu comunitățile din nordul Franței, în secolele XII-XIV. Autorul reiterează idei formulate și de alți medieviști (privind lexicul consacrat muncii și câmpul său semantic), la care adaugă propriile concluzii, cu caracter de sinteză, menite a aprofunda subiectul. Robert Fossier enumeră câteva particularități ale procesului de muncă, în epoca medievală, care-l deosebesc radical de sistemul capitalist de producție. Astfel, în Evul Mediu, „nu există noțiunea de concurență" [10, 132]. Autoritățile bisericești nu admiteau concurența, potențială „sursă de rivalități, gelozie, păcat" [10, p. 132], deoarece putea submina valorile creștine (dragostea pentru aproapele, smerenia, altruismul etc.).

Finalitatea muncii o constituia „profitul comun", nu cel individual [10, p. 133]. O atare atitudine rezultă din spiritul carității creștine, dar și din preocuparea pentru menținerea ordinii publice. În colectivul de muncă, țăranul și meșteșugarul „nu sunt remunerați decât în funcție de profitul global al grupului; fiecare acționează în favoarea interesului colectiv, și doar potrivit vârstei și puterilor sale" [10, p. 136]. La rândul ei, noțiunea de „profit" avea altă semnificație decât în prezent: „nu există un alt profit decât roadele lucrului bine făcut". În consecință, autorul conchide că, „în Evul Mediu, nu-contează-cine lucrează nu-contează-ce" [10, p. 136]. Aceste particularități de organizare a muncii trebuiau să asigure stabilitatea socială, să prevină apariția conflictelor, furnizând și produsele necesare supraviețuirii comunității. În consecință, munca țăranului este „de rutină și dură, dar pașnică și fără alt pericol decât capriciile naturii". Pe de altă parte, „spiritul inițiativei producătoare este erodat, iar rutina cutumei frânează progresul" [10, p. 136].

Robert Fossier examinează și rolul femeii în relațiile de muncă. Mai multe denumiri de îndeletniciri țărănești, în vechea limbă franceză, sunt de genul feminin. Acest fapt, alături de alte argumente, demonstrează că „rolul femeilor sporește pe parcursul ultimelor secole ale epocii medievale. Ele domină munca de prelucrare a pielii, pâslei, textilelor" [10, p. 139]. O serie de factori naturali

şi sociali („neputinţa graviditătii", „caracterul grosolan al mânuirii uneltelor", „machismul opresiv") impuneau constrângeri muncii femeilor [10, p. 140]. Precaritatea surselor nu-i permite istoricului să se pronunţe asupra „inegalităţii salariale". Dar cu siguranţă, nu exista o „corporaţie feminină", o breaslă, precum în cazul meseriilor bărbăteşti. R. Fossier subliniază discriminarea femeilor, inclusiv în relaţiile de muncă, indiferent de starea socială din care făceau parte: „Pentru sine, femeia este stăpână; în afara ei, fără a fi nici servitoare, nici ajutor, ea rămâne sub control masculin" [10, p. 140].

Dacă Jacques Le Goff tinde să generalizeze viziunile asupra muncii, atribuindu-le generic „omului medieval", atunci Robert Fossier examinează separat activitatea fiecărei categorii de muncitori. Realităţile social-economice, reconstituite în amănunt, îi alimentează concluziile despre atitudinile faţă de muncă în epoca medievală. Din aceeaşi perspectivă este concepută monografia *Le Travail au Moyen Age* [Munca în Evul Mediu] (2000). La început, autorul zugrăveşte cadrele generale ale procesului de muncă, cuprinzând aspectele tehnice şi culturale: „noţiunea de muncă", „tipurile de muncă", „instrumentele de muncă" [19, p. 157]. În continuare, istoricul consacră un spaţiu amplu diferitor grupuri profesionale, pe care le denumeşte în funcţie de habitatul în care îşi desfăşoară activitatea: „omul pădurilor şi omul câmpiilor", „omul minelor şi omul apei", „omul atelierului şi omul halei", „omul sabiei şi omul penelului" etc. Trecând în revistă variatele categorii de muncitori, autorul deduce „valorizarea progresivă a ideii de muncă" [19, p. 157]. Istoricul comentează expresia medievală „când Adam ara şi Eva ţesea, unde era cavalerul?", – devenită slogan al răscoalelor ţărăneşti de la sfârşitul sec. XIII-XIV [25, p. 536], – apreciind-o drept „un adagiu agresiv" [19, p. 158]. Totuşi, într-o perspectivă de durată, formula citată reprezintă „ecoul unei culturi orale multiseculare, radical egalitaristă, dar care afirmă, de asemenea, demnitatea omului în cadrul muncii" [19, p. 158].

* * *

În finalul retrospectivei istoriografice, conchidem că problema viziunilor medievale asupra muncii a preocupat constant reprezentanţi notorii ai *Şcolii Analelor.* Subiectul respectiv a fost abordat în contextul istoriei social-economice, ideologiei politice sau a reprezentărilor colective. Atitudinile faţă de muncă întregesc studiul altor aspecte ale vieţii societăţii medievale. Mentalităţile colective sunt evocate pentru a reconstitui „istoria totală" a unui spaţiu geografic sau a unei perioade. Jacques Le Goff scria în acest sens: „A nu separa ceea ce este „obiectal" de ceea ce este „mental" mi se pare un imperativ esenţial pentru înţelegerea civilizaţiei medievale" [15, p. 44].

În funcţie de autor, investigarea percepţiilor medievale ale muncii a urmat două direcţii metodologice: „psihologică", după modelul lui Lucien Febvre, valorificând literatura şi artele vizuale (J. Le Goff, G. Duby); „sociologică",

propusă de Marc Bloch, orientată spre analiza structurilor, riturilor și simbolismului comportamentelor sociale (J. Le Goff, E. Le Roy Ladurie, R. Fossier). Totuși, operele marilor medieviști sugerează că cele două abordări pot fi valorificate concomitent. Lucrările istoricilor *Școlii Analelor,* analizate mai sus, pun în valoare, aproape exclusiv, realitățile Franței medievale (uneori, doar anumite regiuni). Autorii citați tind să determine trăsăturile definitorii ale gândirii medievale din Europa creștină. Dar conștientizează că documentele din alte țări pot aduce informații necunoscute, impunând revizuirea concluziilor anterioare. De asemenea, majoritatea izvoarelor utilizate de istorici exprimă viziunile elitelor (clerul, nobilimea), pe când universul mental al păturilor de jos rămâne puțin accesibil. Istoriografia *Școlii Analelor* ne oferă câteva paradigme pentru studierea viziunilor asupra muncii și în spațiul românesc medieval. Totodată, ne invită la reflecție critică asupra cercetărilor întreprinse și la formularea unor noi probleme de studiu.

Bibliografie

1. Biblia sau Sfânta Scriptură. Versiune diortosită după Septuaginta, redactată și adnotată de B. V. Anania. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2001. 1840 p.

2. Catinchi Ph.-J. Robert Fossier, historien majeur du Moyen Age. In : Le Monde.fr, 31 mai 2012. http://www.lemonde.fr/disparitions/article/2012/05/31/robert-fossier-historien-majeur-du-moyen-age_1710735_ 3382.html (accesat la 10.09.2017).

3. Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales. http://www.cnrtl.fr/etymologie/travail (accesat la 13.09.2017).

4. Delort R. «Robert Fossier». În: Cahiers de recherches médiévales et humanistes, no. 24, 2012. http://crm.revues.org/12890 (accesat la 09.09.2017).

5. Duby G. La Feodalité? Une mentalité médiévale. În : Annales. Economies, Sociétés, Civilisations, 1958, 13e année, no. 4, p. 765-771.

6. Duby G. The Three Orders. Feudal Society Imagined. Transl. by A. Goldhammer. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1982. X, 382 p.

7. Febvre L. Vivre l'histoire. Edition établie par B. Mazon et préfacée par B. Müller. Paris: Robert Laffont, 2009. XXXI, 1109 p.

8. Feller L. Georges Duby et les Etudes d'histoire rurale. În: Bulletin du centre d'études médiévales d'Auxerre, 2008, no. 1. http://cem.revues.org/4163 (accesat la 15.09.2017).

9. Feller L., Verna C. Un homme et des paysages. Hommage à Robert Fossier (1927-2012). În: Histoire & Sociétés Rurales, 2013, vol. 39, no. 1, p. 7-16.

10. Fossier R. Ces gens du Moyen Age. Paris: Librairie Arthéme Fayard, 2007. 409 p.

11. Fossier R. Georges Duby, *Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme.* Paris, Gallimard, 1978. In : Bibliothèque de l'école des chartes, 1979, tome 137, livraison 2, p. 303-304.

12. Fossier R. Paysans d'Occident (XIe-XIVe siècles). Paris: Presses universitaires de France, 1984. 216 p.

13. Guțu Gh. Dicționar latin-român. Ediția a II-a revăzută și adăugită. București: Humanitas, 2003. 1446 p.

14. Hulak F. En avons-nous fini avec l'histoire des mentalités? În: Philonsorbonne, 2008, no. 2. http://philonsorbonne.revues.org/173 (acesat la 15.09.2017).

15. Le Goff J. Civilizația Occidentului Medival. Trad. și note M. Holban. Cu o prezentare de M. Berza. București: Editura Științifică, 1970. 720 p.

16. Le Goff J. Munca. În: Le Goff J., Schmitt J.-C. Dicționar tematic al Evului Mediu Occidental. Trad. de M. Roșioru, N. Farcaș ș.a. Iași: Polirom, 2002, p. 514-522.

17. Le Goff J. Pentru un alt Ev Mediu. Valori umaniste în cultura și civilizația Evului Mediu. Studiu introductiv, note și traducere de M. Carpov. Vol. I. Bucureşti: Editura Meridiane, 1986. 322 p.

18. Le Roy Ladurie E. Montaillou, sat occitan de la 1294 până la 1324. Trad., prefață și note de M. Carpov. Vol. II. Bucureşti: Meridiane, 1992. 420 p.

19. Merdrignac B. Robert Fossier «Le Travail au Moyen Age». În : Annales de Bretagne et des Pays de l'Ouest, 2001, tome 108, no. 2, p. 157-159.

20. Nicholson G.G. Français *travail, travailler*. În: Romania. Revue trimestrielle consacrée à l'étude des langues et des littératures romanes, 1927, tome 53, no. 209-210, p. 206-213.

21. Rivière Fr. Avec Robert Fossier meurt un pan de «l'histoire économique et sociale». În: Nonfiction.fr. Le quotidien des livres et des idées, mardi, 29 mai 2012. https://www.nonfiction.fr/article-5851-avec_robert_fossier_meurt_un_pan_de_lhistoire_ economique_et_sociale.htm (accesat la 13.08.2017).

22. Tinsley D. F. Mentalities in Medieval Studies. In: Handbook of Medieval Studies. Terms-Methods-Trends / Ed. Albrecht Classen. Göttingen: De Gruyter, 2010, p. 874-896.

23. Wolff P. Travail. În: Dictionnaire des sciences historiques. Publié sous la direction de André Burguière. Paris : Presses Universitaires de France, 1986, p. 670-676.

24. Кром М.М. Историческая антропология. Учебное пособие. 3е изд., испр. и доп. Санкт-Петербург; Москва: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге; Квадрига, 2010. 214 с.

25. Ле Гофф Ж. Труд. В: Словарь средневековой культуры. Под общей редакцией А. Я. Гуревича. Москва: РОССПЭН, 2003, с. 533-537.

Abstract

THE VIEWS ON LABOUR IN THE MEDIEVAL WEST. THE CONTRIBUTIONS OF THE ANNALES SCHOOL HISTORIOGRAPHY. The author analyses the researches dedicated to the medieval views on labour, that were undertaken by representatives of the Annales School: L. Febvre, J. Le Goff, G. Duby, E. Le Roy Ladurie, R. Fossier. In the consciousness of the medieval West, labour was frequently associated with suffering, the original sin and the low social layers. However, it gradually underwent rehabilitation, being considered a means of spiritual redemption or of obtaining achievements, first of all, in agriculture. The medieval attitudes towards labour differ essentially from the realities of the modern society. For the study of this subject, the historians of the Annales School made use of the medieval vocabulary, literature and visual arts, as well as they analysed the social-economic, political and cultural changes from an ethnological perspective.

Keywords: *medieval West, labour, mentalities, historiography, methodology.*

Doctor în istorie, cercetător științific,
Secția Etnografie, MNEIN

ALIMENTAȚIA ÎN SATUL LOZOVA, ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XX. INTRODUCERE

Elena REȘETNIC

Rezumat

Articolul vizează alimentația tradițională în satul Lozova, în a doua jumătate a secolului XX. În lucrare au fost expuse informații despre alimentele prezente în meniul zilnic, alimentația ceremonială, și corelarea acestora cu obiceiuri sau sărbători. Bucatele de aici își au specificul lor, încadrându-se într-un areal mai larg – zona de centru a spațiului pruto-nistrean.

***Cuvinte-cheie**: alimentație, colac, vin, carne, legume, fructe.*

Alimentația constituie un aspect important al vieții familiei și comunității umane, făcând astfel necesară studierea ei în detaliu. Etnograful Valentina Iarovoi afirmă că: „ Sistemul alimentar constituie unul din elementele esențiale de menținere a vieții umane. Totodată, el reflectă nivelul și modul de viață, focalizând caracteristicile social-economice, ecologice, tehnologice și culturale ale fiecărei comunități umane ” [10, p. 118].

Acest domeniu nu este încă pe deplin studiat în spațiul dintre Prut și Nistru. Mai sunt lucruri care trebuie elucidate, dar nu putem să nu amintim aici cercetătorii care s-au ocupat de această problemă: Varvara Buzilă - „Pâinea, aliment și simbol”, Ofelia Văduva – „Pași spre sacru. Din etnologia alimentației românești”, Maria Ciocanu – „Alimentația din satul Boldurești, r. Nisporeni”, Valentina Iarovoi - „Tradiții și noi componente în alimentația moldovenilor” etc. Prin intermediul acestui articol, dorim să aducem un aport la completarea cercetărilor despre alimentație în spațiul pruto-nistrean.

Satul Lozova este situat în partea de vest a raionului Strășeni, la o distanță de 25 km de centrul raional, și la 48 km de Chișinău. Este un sat răzeșesc, atestat documentar pentru prima dată în 1420. Principalele ocupații aici sunt agricultura și creșterea animalelor. Pe lângă produsele alimentare rezultate, sunt folosite și cele furnizate de vânătoare, pescuit și culesul în natură, deoarece Lozova este un sat de codru.

Gospodinele, încă, mai gătesc cum au apucat de la bunici, tradițiile vechi împletindu-se cu cele noi, ale vremurilor noastre. În acest context, o citățm pe Ofelia Văduva: „Țăranul, izolat și lipsit de forță economică, ghidat de norme ce îi impun respect față de obiceiurile antecesorilor, a transmis în timp un sistem alimentar adaptat resurselor locale, în care moștenirea experienței generațiilor anterioare (tehnici și metode de prelucrare, gusturi, comportamente) este mereu prezentă” [12, p. 7]. Poporul român acordă o mare însemnătate tradițiilor și obiceiurilor, fie ele legate de alimentație, sau de orice alt aspect al vieții cotidiene. După cum spuneam, această grijă pentru tot ce este moștenit din străbuni, se observă și în Lozova.

Iniţiind studierea acestui aspect al vieţii satului, vom lua în consideraţie situaţia social-politică şi economică în care se afla teritoriul dintre Prut şi Nistru, la mijlocul secolului XX. Perioada de după Războiul al Doilea Mondial, a fost cu siguranţă, una foarte grea, influenţând negativ toate aspectele vieţii, inclusiv sistemul alimentar. Bătrânii încă îşi amintesc acele zile când erau nevoiţi, copii fiind, să se hrănească cu ghindă de pădure, sămânţă de poamă şi mălai dat la râşniţă [2].

Odată cu trecerea timpului situaţia economică s-a îmbunătăţit, iar în acest context pot fi observate influenţe urbane în modul de alimentaţie. De aceea, alături de bucatele tradiţionale cum sunt răciturile, sarmalele, plachia, atât în bucatele de zi cu zi, cât şi în cele de sărbătoare, întâlnim scrumbie sărată, salamuri, diferite salate etc. [3,4]

În mod obişnuit sunt servite trei mese pe zi. Dimineaţa şi la prânz, de cele mai multe ori se servesc mâncăruri reci, rămase de cu seară sau pregătite pentru a fi consumate la prânz, pe câmp, îndeosebi, în timpul lucrărilor agricole. Alimentele folosite în meniul zilnic sunt carnea, pâinea, legumele, laptele, uleiurile etc. Fructele şi legumele se consumă, cu precădere, în zilele de post.

Dintre bucatele pregătite la Lozova, enumerăm: friptura, borşul, mămăliga, ciulamaua, frecăţeii, plăcintele coapte pe vatră. [8]

Produsele animaliere şi din peşte

Carnea este unul dintre alimentele cele mai importante, ea conţinând o cantitate mare de proteine necesare organismului uman. Este preferată carnea de găină, porc, gâscă; mai rar se întrebuinţează carnea de vită sau de oaie.

Din carne de porc se prepară cea mai mare parte a bucatelor de sărbătoare: pârjoale, cighiri, răcituri, cârnaţi, dar este folosită şi în meniul zilnic sub formă de friptură, zeamă, jumări, acestea din urmă fiind pregătite anume pentru iarnă şi păstrate în gavanoase. Din carne de găină se pregăteşte: zeamă, tocăniţă, iar carnea de cocoş se foloseşte la răcitură şi zeamă.

Carnea de gâscă şi raţă, este folosită mai ales pentru binecunoscutul borş cu varză, însă, conform cercetărilor de teren, din aceste păsări nu se pregătesc bucate pentru mesele de sărbătoare [7].

Produsele lactate şi ouă

Ouăle sunt folosite atât proaspete, cât şi fierte, prăjite sau sub formă de scrob [4]. Laptele ocupă un loc important în alimentaţia zilnică fie că se consumă în stare proaspătă, sau sub formă de unt, brânză, smântână etc. Bucate des întâlnite în sat sunt laptele proaspăt muls, servit cu turte prăjite pe tigaie, laptele cu tăiţei sau frecăţei, meşniţa (care se pune pe masa de sărbătoare), laptele prins sau cu mămăligă etc. [4]

Untul este ales într-un vas din lemn, numit în zona centrală a ţării *cob*, apoi este clătit cu apă rece. Conform informatorilor, untul se foloseşte cu

precădere în stare proaspătă, în schimb, la gătit se întrebuințează untura sau uleiul de floarea soarelui [4, 7]. Brânza de oi se prepară cu cheag, și este păstrată în putini. Brânza de vaci poate fi servită cu mămăligă, sau se folosește ca umplutură pentru plăcinte și colțunași.

Preparate făinoase

Din grâu se face făina pentru pâine, plăcinte, colțunași, etc. În același timp, din grâu fiert se prepară coliva, care este prezentă numaidecât la mesele de pomenire. Iar bulgurul de grâu femeile îl folosesc la sarmale. Cu tărâțe se umple borșul acru.

Pâinea se coace în casă, de obicei, sâmbăta. Există obiceiul de a servi mai întâi vecinii din ceea ce s-a copt și abia după aceea vor mânca și gospodarii [8]. Aluatul pentru pâine este pregătit în felul următor: se plămădește în covată, de cu seară; botcala se înmoaie cu apă sau lapte și zahăr, se amestecă cu făina, împreună cu 5-6 ouă bătute, până iese un aluat subțire ca pentru blinele; gospodina face semnul crucii asupra lui, îl acoperă și îl lasă pe noapte. Făina va fi adusă în casă seara, ca să fie călduță dimineața, când va fi frământat aluatul, în care este adăugat puțin ulei sau untură. Apoi este lăsat să crească fiind acoperit cu o față de masă curată. Când se pune prima pâine pe lopată, se face asupra ei semnul crucii. După ce vor fi date în cuptor toate tăvile, se va face iarăși semnul crucii cu lopata pe pod, zicând: să crească pâinea până în pod. După ce a fost scoasă pâinea, se unge cu ou sau cu apă cu zahăr, dacă este în post [4]. Din făina de porumb (păpușoi) se pregătește mămăliga, servită cu brânză și jumări.

Produse vegetale utilizate în alimentație

Cartofii ocupă un loc important în alimentația zilnică. Sunt consumați fierți, prăjiți sau ca umplutură pentru plăcinte. **Varza,** de asemenea, este un aliment accesibil, prin urmare, este utilizat frecvent în meniu. Este foarte apreciat borșul cu varză și carne, fie de porc, fie de rață. Însă în zilele de post, când carnea este exclusă din alimentație, varza este în continuare folosită în borș, ca umplutură pentru plăcinte sau pentru sarmale. Dar pentru acestea nu sunt folosite numai frunze de varză, ci și frunze de arțar, podbal, lobodă de grădină, zmeură, viță de vie. La umplutură, pe lângă orez, morcov, ceapă, varză, se adaugă și bulgur de grâu [8, 3, 7]. **Fasolea** este nelipsită de pe masă, mai ales în zilele de post; se consumă fiartă, în borș sau în răcitură de fasole (făcăluită). Iar păstăile de fasole sunt prăjite cu ceapă [4].

Roșiile sunt consumate proaspete, murate sau în borș. **Ardeii** pot fi consumați proaspeți în salată, alături de alte legume, copți sau în tocăniță. ***Dovleacul*** (bostanul) este, de obicei, folosit ca umplutură pentru plăcinte. ***Castraveții*** se folosesc în alimentație atât în stare proaspătă, cât și murați. Frunzele de ***leuștean***, ***știevie***, ***mărar***, ***țelină***, ***lobodă de grădină*** sunt preparate cu sare, pentru iarnă, fiind folosite atât la sarmale, cât și pentru borș.

Vița-de-vie are condiții favorabile de dezvoltare, astfel încât oamenii cultivă o varietate mare de soiuri de struguri, cum ar fi Moldova, Lidia, Castel, Tarască etc. Am constatat la unii dintre săteni obișnuința de a consuma must cu pâine proaspăt coaptă, câteva zile la rând, până când începe să fiarbă vinul [8].

Fructele

Fructele se consumă atât proaspete, cât și preparate pentru iarnă, fie uscate, din care mai apoi se face *chisăliță,* fie sub formă de dulceață [8, 4, 7]. Cele mai des întâlnite sunt merele, perele, gutuile, cireșele.

Am aflat la Lozova un mod interesant de a pune la murat merele, în afară de metoda obișnuită (în butoi, printre căpățânile de varză sau harbuji): după ce s-a scurs vinul, o parte din tescovină se lasă în cadă, peste care se pun merele, acoperite apoi cu tescovină și se lasă astfel să se mureze.

Alimentația ceremonială și de ritual

Orice sărbătoare, fie religioasă, fie legată de un anumit eveniment în cadrul familiei, este însoțită de o masă bogată, fiind pregătite bucate deosebite de cele consumate zilnic.

Colacul**,** sub diferite forme și mărimi, este prezent la majoritatea sărbătorilor de peste an, dar și la evenimentele marcante din viața unui om: nașterea, nunta, moartea. La cumătrie sunt dăruiți câte o pereche de colaci mari, fiecărei perechi de cumătri, iar pentru masa de sărbătoare sunt pregătite ***jemne*** [7].

Pâinea are o mai mare întrebuințare în cadrul nunții. Oaspeții sunt întâmpinați cu jemnă, învârtită, câte un pahar cu vin și o linguriță cu dulceață [7, 4]. Nelipsite de pe masa mare sunt *jemnele* miresei [7, 4, 8], în număr de 6 având fie 6, fie 8 hulubași, după cum urmează: unul cu ciocul spre centru, următorul cu coada, și tot așa. Ele se învelesc cu șervețele brodate și cusute cu cruciuliță de către mireasă [7].

Colacii de nun sunt mai mari decât jemnele, pe ei încăpând 12 hulubași. Doar câteva femei din sat aveau tăvi pentru coacerea acestor colaci, de aceea se împrumutau de la o casă la alta, după necesitate. Se mai întâlnesc colacii pe care îi închină socrii între ei, apoi colacul mirelui, pe care vornicelul îl va schimba cu cel al miresei, care apoi la rândul lui, va fi rupt peste capul miresei și va fi împărțit nuntașilor.

Colacul este prezent și în petrecerea pe ultimul drum al răposatului. Pomul vieții, un atribut obligatoriu al înmormântării pe tot teritoriul Republicii Moldova, are agățat un colac în ramuri, alături de prune uscate, bomboane, mere, haine, o cană [8] sau câte un hulubaș pe fiecare ram, în locul colacului [7]. Tot colac cu lumânare se pune și la celelalte pomeni. Vom aminti aici un obicei pe care nu l-am întâlnit în alte zone ale țării, acela de a pune 6 jemne pe masa care urmează să fie dată de pomană [7]. Se mai întâlnește un tip de colac

numit *ciur*, care constă dintr-o împletitură complexă. Acesta se întâlnește în mai multe forme, cea mai răspândită fiind alcătuită din 9 forme [7]. Cercetătoarea Varvara Buzilă afirmă că această pâine, numită *ciur* se pregătea începând cu a treia zi după înmormântare, la fiecare praznic [9, p 194] .

Alături de colac, la toate ceremoniile și ritualurile stă vinul. Parafrazând etnologul Ofelia Văduva, vinul este băutura al cărei rol ceremonial și ritual se detașează în mod evident nu numai prin frecvența utilizării, dar mai ales, prin multitudinea de semnificații străvechi ce le însumează și care au căpătat, prin consacrarea religiei creștine, contur spiritual bine definit [12, p. 45]. În același context menționăm că Lozova este un sat de codru, unde, după cum spuneam mai sus, vița-de-vie are condiții favorabile de dezvoltare, de aceea, aici întâlnim o varietate destul de mare de vinuri: Moldova, Castel, Lidia, Isabela, etc.

La Crăciun se prepară răcituri, friptură de porc, învârtită cu brânză, se coace crăciunelul și colacii pentru colindători. Potrivit obiceiului, *crăciunelul* se agață la icoană, unde stă până la Bobotează, când se dă jos din cui, se stropește cu agheasmă și se împarte câte o bucățică celor din casă, [8] sau este dat la păsări și vite [4]. Colacii se fac în două sau patru gâțe, cu vargă împrejur, din care la capăt se face o codiță. Colindatul este mai puțin răspândit în sat, în schimb, copiii și tinerii merg cu uratul. La Sfântul Vasile se coc colaci mai mulți și mai mari, mai ales acolo unde sunt fete de măritat.

Pe masa de Paște femeile pun cozonaci, pască, învârtită, miel copt și ouă roșii. Copturile și ouăle se pregătesc în Joia Mare, iar vinerea se face ***colivă*** [7], care este dusă la biserică în timpul vecerniei, rămânând ca mielul să fie copt în Sâmbăta Patimilor [2, 4, 8].

O deosebită importanță are în viața creștinilor ortodocși Duminica Mare, sărbătoarea Pogorârii Sfântului Duh, care încheie Ciclul Pascal. Un semn distinctiv al acestei duminici este pomenirea morților în biserică. Iar de pomană, de sufletul răposatului, în Lozova, se dau străchini cu lapte și tăiței, căni cu vin sau cireșe și flori [7]. Tot la această sărbătoare vinul se bea cu pelin [4].

Sfințișorii care se coc la 40 de sfinți, au forma cifrei 8, cele 2 jumătăți ale optului, trebuind să fie egale, spun gospodinele. Copiii împart cu vecinii lor sfințișorii, încă înainte ca aceștia să se răcească, iar în familie se servesc sfinți unși cu miere și presărați cu miez de nucă pisat [8].

Sărbătoarea Sfântului Andrei este legată de multe credințe populare, mai ales răspândite în rândul fetelor care au atins vârsta de măritiș. Unul dintre obiceiurile practicate în această zi este acela de a fierbe turte din făina de grâu cu multă sare, ce vor fi mai apoi date câinelui să le mănânce. Pentru punerea în practică a acestui ritual se adună un grup de patru-cinci fete, la casa uneia dintre ele. Se zice că fata, turta căreia o va mânca prima câinele, aceea se va căsători mai întâi [4]. Constatăm faptul că această tradiție este întâlnită și în zona de nord a țării [5].

Sărbătorile care cad în post, sunt cinstite cu bucate din pește: răcituri,

peşte umplut, mămăligă cu peşte etc., bineînţeles, dacă este dezlegare la peşte. Aici putem enumera: Vovidenia, Sf. Nicolae de iarnă, Blagoveştenia, Floriile [7].

O importanţă deosebită în viaţa lozovenilor o are hramul casei. Spre deosebire de hramul satului, la cel al casei, vin numai persoane invitate, care de obicei sunt familia şi vecinii. Fie că este vorba de Sfântul Ierarh Nicolae, Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil sau alţi mari sfinţi din calendarul ortodox, ei sunt cinstiţi cum se cuvine. Stăpâna casei îşi va întâmpina oaspeţii cu bucate alese: răcituri (de pasăre, porc sau peşte), sarmale, tăiţei cu halva, vin, jemne [4], învârtită cu brânză [7] etc. Presupunem că este o tradiţie specifică zonei de centru. De exemplu, la nord se cinsteşte doar hramul satului [6].

La o masă de sărbătoare în Lozova, fie că este cumătrie sau nuntă, pe lângă bucatele obişnuite, cum ar fi răcitura, pârjoalele, sarmalele, caşul de oaie, sunt pregătite şi mâncăruri specifice, cum ar fi *gogoşele în smântână, tăiţei cu miez de nucă sau alviţă, cepuşoar*ă, o mâncare de ceapă servită cu zahăr, care se întâlneşte şi la praznice. Deseori, la ceremonii de acest fel, se va servi *babă*, care se prepară din tăiţei, ouă şi brânză coaptă [8, 3, 7, 4]. Acelaşi fel de bucate, în zona de nord, se pregăteşte cu lapte în loc de brânză [6]. Plachia este adusă la masă cu şolduri de pasăre alături [3, 8], iar sarmalele – cu chiftele din carne de pasăre [2, 8].

În acelaşi timp, pentru praznicele de pomenire a răposaţilor, sunt fixate alte feluri de bucate. În primul rând, este nelipsită coliva din grâu. Pentru pregătirea ei, grâul este pisat în *chiuă*, apoi din el este preparată ***coliva*** [7, 3, 4]. Se zice că, după culoarea colivei, se poate determina cât de bună gospodină este cea care a făcut-o: cu cât culoarea ei este mai deschisă, cu atât mai bine a fost pisat grâul, demonstrând astfel grija şi destoinicia femeii [7]. În acest context o vom cita pe Maria Ciocanu :„Coliva preparată din boabe de grâu întregi sau zdrobite este nelipsită în obiceiurile de înmormântare şi de pomenire a morţilor şi la zilele morţeşti. La baza acestui aliment stă vechea credinţă în reînviere şi nemurire, căci grâul îi simbolizează pe cei drepţi şi credincioşi ce vor fi mântuiţi la dreapta judecată” [10]. De asemenea, pe lângă alte bucate specifice, este servită *cepuşoara*, o mâncare din ceapă, servită cu zahăr, specifică zonei de centru, care se prepară cu peşte, dacă este dezlegare la peşte [8, 2]; peşte, răcituri de fasole [3]. Nu în ultimul rând, vor fi aşezaţi pe masă colaci cu lumânare, pentru fiecare dintre cei prezenţi la praznic.

Conform cercetărilor de teren, *cepuşoara*, cu sau fără carne ori peşte, *chisăliţa* din fructe uscate, şi tăiţeii cu alviţă sau miez de nucă sunt prezente pe masa de sărbătoare şi în alte sate din zona de centru, cum ar fi Boldureşti, din raionul Nisporeni [1]. De asemenea, am putut observa o varietate mare de reţete, transmise din generaţie în generaţie şi respectate cu sfinţenie de către gospodine.

În concluzie, putem afirma că sistemul alimentar din satul Lozova se încadrează în spaţiul pruto-nistrean, având totuşi specificul zonei de centru

al acestui areal, care diferă, într-o anumită măsură, de zona de nord și cea de sud, atât prin obiceiuri, cât și prin tehnologiile alimentare.

Bibliografie

1. Inf. Ciocanu Maria, n. 1947, s. Boldurești, r. Nisporeni, cul. 2017.
2. Inf. Grosu Gheorghe, n. 1933, s. Lozova, r. Strășeni, cul. 2017.
3. Inf. Grosu Vera, n. 1940, s. Lozova, r. Strășeni, cul. 2017.
4. Inf. Nicolăescu Vera, n. 1950, s. Lozova, r. Strășeni, cul. 2016.
5. Inf. Scoferța Lucia, n. 1959, s. Dominteni, r. Drochia, cul. 2011.
6. Inf. Scoferța Maria, n. 1929, or. Drochia, cul. 2012.
7. Inf. Ursu Vera, n. 1952, s. Lozova, r. Strășeni, cul. 2017.
8. Inf. Vornicescu Vera, n. 1954, s. Lozova, r. Strășeni, cul. 2017.
9. Buzilă Varvara. Pâinea: Aliment și Simbol. Experiența sacrului. Chișinău: Editura Î.E.P. Știința, 1999. 373 p.
10. Ciocanu Maria. Alimentația din satul Boldurești, Nisporeni (Contribuții etnografice la monografia satului). În: Buletin Științific. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie, vol. 3 (16), Chișinău, 2005, p. 117-141.
11. Iarovoi Valentina. Tradiții și noi componente în alimentația moldovenilor. În: Buletin Științific. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie, vol. 11 (24), Chișinău, 2009, p. 118-124.
12. Văduva Ofelia. Pași spre sacru. Din etnologia alimentației românești. București: Editura Etnologică, 2011. 225 p.

Abstract

NUTRITION IN THE LOZOVA VILLAGE, IN THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY. INTRODUCTION. The article considers the traditional nutrition in the Lozova village, in the second half of the 20th century. In the paper is presented information concerning the food from the daily menu, the ceremonial nutrition and its relationship with different customs and feasts. The food here is specific, being a part of a larger area: the central zone of the area between Prut and Nistru.

Keywords: *nutrition, "colac" (knot-shaped bread), wine, meat, vegetables, fruits.*

Cercetător științific stagiar, Secția Etnografie, MNEIN,
Doctorandă, Facultatea de Istorie și Geografie, UPS „I. Creangă"

MOARA BOGDAN DIN CUHUREŞTII DE SUS. CÂTEVA DATE ISTORICE

Silviu ANDRIEŞ-TABAC

Rezumat

*Moara sistematică cu aburi, din satul Cuhureştii de Sus, jud. Soroca (actualmente, în raionul Floreşti), a fost ridicată prin anii 1903-1905 de proprietarul moşiei, nobilul Vasile Bogdan (*1859 – †1912). Din complexul istoric al morii s-au păstrat până în zilele noastre moara în sine, fostul depozit – într-o stare cu totul deplorabilă, fiind descoperit şi părăsit, precum şi fostul grajd. După moartea constructorului şi a surorii sale mai mari, Eugenia Apostolopulo-Bogdan (*1857 – †1915), singura moştenitoare a rămas sora lor mai mică Alexandra Pommer (*1861 – †?). Pe la 1929 moara a fost vândută unui proprietar Tismeneţchi, care, la rândul său, a vândut-o verilor Velvel şi Velvel Ghelman. În 1940 moara a fost predată „benevol" statului sovietic, iar proprietarii-evrei au pierit în ororile războiului mondial. Între anii 1941-1944 moara s-a aflat în posesia unui avocat din Bucureşti, după care a revenit în proprietatea statului sovietic. În cele din urmă, în 1989, a fost privatizată de familia Volentir din localitate.*

La deschidere, moara lucra cu motor cu aburi, avea o forţă motrice de 50 HP şi consuma o cantitate anuală de combustibil de 700 tone de lemne. Ulterior a fost instalat un motor diesel de 90 HP, şi, în cele din urmă, moara a fost electrificată. Moara din Cuhureştii de Sus rămâne un monument de arhitectură industrială modernă pe cât de valoros din punct de vedere artistic, pe atât de viabil din punct de vedere economic.

***Cuvinte-cheie**: moară, moară cu aburi, nobilul Vasile Bogdan, nobila Alexandra Pommer, Tismeneţchi, Velvel Ghelman, satul Cuhureştii de Sus, Basarabia.*

La 31 decembrie 1905, Secţia de Construcţii a Consiliului de Guvernământ al Basarabiei a examinat demersul nobilului Vasile Bogdan (* 1859 – † 1912), proprietarul moşiei Cuhureştii de Sus, jud. Soroca, care a solicitat permisiunea inaugurării activităţii morii de făină, acţionată cu aburi, construită pe moşia sa Cuhureştii de Sus. Solicitantul anexase la cerere şi planul acestei mori. La verificarea planului din punct de vedere tehnic s-a constatat că acesta a fost întocmit satisfăcător. În consecinţă, Secţia de Construcţii a decis aprobarea planului şi aducerea chestiunii în faţa Colegiului Consiliului de Guvernământ ca acesta să decidă posibilitatea acordării permisiunii de punere în funcţiune a morii Bogdan. Concomitent, Secţia de Construcţii a decis înaintarea unui raport către Colegiul Consiliului de Guvernământ, prin care să arate faptul că, în conformitate cu cerinţele articolului 170 al Codului de Construcţii, solicitantul urmează fie să construiască în clădirea magaziei pentru necesităţile morii sale,

în afara celor două existente, încă o scară de jos până la al treilea nivel, fie să prelungească până la nivelul trei scara existentă care duce doar până la nivelul doi, toate scările fiind făcute din material refractar (ignifug): piatră, cărămidă, fontă sau fier [1].

După unele mărturii, moara Bogdan ar fi fost construită încă din 1903 [14], iar la momentul solicitării unei autorizații de funcționare în 1922, de către proprietara Alexandra Pommer, în actele oficiale se arăta că aceasta a fost construită în 1904 [2, f. 5]. Este foarte probabil că ridicarea edificiului și dotarea lui cu instalațiile necesare au durat doi-trei ani.

Moara Bogdan nu a fost un obiectiv singular și întâmplător în acest sat, ci făcea parte dintr-un proiect economic de amploare. Guvernatorul Basarabiei din 1903-1904, principele Serghei D. Urusov, inspectând în mandatul său, în 1903, județul Soroca, la invitația proprietarului Cuhureștilor de Sus, care era pe atunci și mareșal județean al nobilimii, a vizitat moșia Cuhureștii de Sus. În amintirile sale, Urusov remarcă: „Am văzut acolo gospodăria înfloritoare a lui B[ogdan], care nu semăna cu majoritatea moșierilor basarabeni, ce duceau de obicei o viață trândavă, de oraș. V. I. B[ogdan] muncea fără preget; toate îi reușeau și se îmbogățea rapid. Anvergura planurilor și întreprinderilor sale gospodărești era foarte largă. Am vizitat împreună moara exemplară, recent construită, admirabila porcărie pentru câteva sute de porci, excelenta crescătorie de cai și grajdul cu cai pur sânge, după care eu am plecat la Chișinău" [17]. Aceeași atitudine de gândire economică de amploare, într-o exclamație nostalgică a morarului, a remarcat-o marele filosof rus Vasilii Rozanov, care a vizitat Cuhureștii de Sus prin 1912-1913, după moartea proprietarului: „Stăpânul nostru, Vasilii Ivanovici, era plin de idei și proiecte. Acum nu mai e nimeni s-o facă, totul decade, totul este părăsit" [16].

Fig. 1. ***Moara din Cuhureștii de Sus, circa 1905-1907***
Fotografie din colecția Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală

De fapt, moara reprezenta un complex întreg de clădiri, în centrul satului, pe partea de la vale a drumului central, faţă-n faţă cu curţile conacelor vechi şi noi ale familiei Bogdan, la capătul drumului ce coboară perpendicular pe drumul principal, de la calea ferată spre sat. Moara în sine s-a păstrat până în zilele noastre. Într-o stare cu totul deplorabilă, descoperit şi părăsit, s-a păstrat şi depozitul alăturat cu trei nivele, iar între cele două clădiri impunătoare, ambele aliniate cu faţadele laterale la drum, se mai găseşte o clădire mai mică, având un singur nivel, care astăzi se foloseşte în calitate de depozit, iar anterior ar fi fost grajd, cu faţada principală îndreptată spre drumul central.

După moartea lui Vasile Bogdan, întâmplată la 28 februarie 1912, la inventarierea averii sale s-au consemnat dimensiunile clădirilor [6, f. 113, nr. 63, 64]. Astfel, moara este descrisă ca fiind de piatră, acoperită cu tablă de fier, având lungimea de 21 stânjeni[1] (≈ 45 m), lăţimea de 8 stânjeni (≈ 17 m) şi înălţimea de 2 stânjeni (≈ 4 m). Depozitul apare în catastif ca hambar de piatră, cu trei nivele, acoperit cu olane, cu lungimea de 30 stânjeni (≈ 64 m) şi lăţimea de 5 stânjeni (≈ 11 m). Dintre acareturile imediat următoare ce apar în lista citată, mai multe ar putea să fi fost din complexul morii, dar documentul invocat nu precizează explicit acest lucru.

Într-o altă listă întocmită cu acelaşi prilej trist, cea a averii mobile, inventarul morii este trecut în revistă ca fiind compus dintr-un dulap pentru instrumente, un ferăstrău transversal, 27 de ciocănele de oţel ascuţite pentru crestarea pietrelor de moară, 4 atelaje de patru cai de fier, 4 măsurători de lemn, o nivelă cu bulă de aer, o roabă pentru saci, două stingătoare şi un furtun de incendiu, o curea de transmisie de piele de 7 verşoci[2], două curele de transmisie de 6 verşoci, 35 de variate curele de transmisie şi 4 curele de transmisie de 5 verşoci. La hambarul morii se mai găseau o roabă pentru saci, o roabă pentru cereale, un atelaj de patru cai de lemn forjat şi două site de sârmă [6, f. 55, nr. 266-281; 7, p. 497].

La deschidere, moara lucra cu motor cu vapori de apă şi era alimentată cu lemne, ulterior a fost instalat un motor diesel, care se păstrează şi azi în depozitul morii, şi, în cele din urmă, moara a fost electrificată [14]. Dintr-un tablou al industriaşilor datând din 1922, aflăm că moara de la Cuhureşti, moştenită de Alexandrina Pommer, sora lui Vasile Bogdan, avea o forţă motrice de 50 HP (cai putere) şi consuma o cantitate anuală de combustibil de 700 tone de lemne [3, f. 53v].

La 3 ianuarie 1922, moara din Cuhureştii de Sus a fost verificată la faţa locului de inspectorul industrial din oficiul din Bălţi, inginerul Ţorn, care a constatat că planul corespunde instalaţiei şi îndeplineşte condiţiile tehnice şi sanitare necesare, iar cazanul de sistem „Lancazi" este înregistrat oficial (la nr. 1392) [2, f. 1, 7]. Inspecţia a fost făcută în scopul acordării autorizaţiei de funcţionare a morii. Cererea înaintată în acest sens către Directorul General al Industriei şi Comerţului din Chişinău de către proprietara Alexandra

Pommer, la 2 martie, a fost sprijinită de un raport al inginerului Țorn, din 9 martie (nr. 1007), de un certificat (nr. 49), eliberat la 8 februarie de primarul comunei Cuhureștii de Sus, pl. Cotiujenii Mari, jud. Soroca, George Culică, și autentificat de notarul local Onisim Sereda, prin care se atesta faptul că din partea primăriei nu există impedimente pentru funcționarea morii, precum și de un certificat medical (nr. 81), eliberat la 25 februarie de medicul-șef al spitalului din Cotiujenii Mari, Nicolai Gobjila, prin care se certifica faptul că localul ocupat de moară este destul de igienic și „îndeplinește condițiunilor sanitare ca în acest local să funcționeze moara" [2, f. 1-4].

Din „Descrierea statistico-economică nr. 349" [2, f. 5-6v], întocmită la 3 ianuarie 1922, pe un formular tipizat al Inspectoratului Industrial al Regiunii IX Bălți al Ministerului de Industrie și Comerț, de către controlorul industrial Gheorghe Uratu Miron[3] și contrasemnată de proprietară, se pot afla informații valoroase despre „Fabrica de făină" a Alexandrei Pommer din Cuhureștii de Sus. Astfel, capitalul investit în această moară, construită la 1904, era evaluat la 500 ruble pentru teren, 10.000 ruble pentru clădiri și 50.000 ruble pentru instalațiuni (în total 60.500 ruble). Echivalarea investițiilor la prețurile anului 1922 se prezenta astfel: pentru teren – 20.000 lei, pentru clădiri – 250.000 lei, pentru instalațiuni – 850.000 lei (în total 1.120.000 lei). În document se arată că zidurile clădirii cu două nivele sunt făcute din piatră, podelele din scânduri, iar acoperișul din tablă. La capitolul „Mașini acționare" este arătat doar un cazan fix al firmei „Lancozir" (în alte documente din același dosar – „Lancazi") de 50 HP, de sistem compus, cu numărul de înregistrare 1392, în stare bună, ce funcționează pe bază de lemne, în calitate de combustibil și încălzește o suprafață de 61,76 m^2. Cantitatea zilnică de combustibil era arătată ca fiind de 3 tone, iar cea anuală de 600 t de lemne, prețul unitar fiind echivalat la 6-7 lei pentru 16 kg. La rubrica „Mașini, aparate și cuptoare" erau consemnate: 6 elevatoare duble; 1 aspirator; 2 curățitoare; 2 triere; 1 filtru pentru praf; 1 exhaustor; 2 „postam."[ente ?] de valțuri, unul cu dimensiunile de 800/300, iar celălalt de 600/250; 1 „planzihter" (din germ. Plansichter – sită plană); 1 mașină de curățat gris (= griș); 2 pietre perechi de 1,3 m; 1 mașină p[entru] am[estecare] făină (?).

Materia primă – grâul, secara, porumbul și orzul – se procura în regiune, întrebuințându-se anual 3.500 tone. Prețul unitar la o tonă constituia: de grâu – 4250 lei; de porumb – 1800 lei, de orz – 2000 lei. Puterea de producție în 24 de ore și anuală a morii era la făina de grâu – 10 t în 24 de ore sau 2.000 t anual, la făina de porumb – 20 t în 24 de ore sau 2.000 anual, la urluială – 8 t în 24 de ore sau 1.600 t anual. Prelucrarea materiilor prime se făcea cu plată, în cont propriu și cu dijmă, iar pentru prelucrarea materiilor prime se plătea câte 2-3 lei pentru 16 kg. Prețul de vânzare al unei tone de făină de grâu era de 4.000 lei, iar la porumb și altele nu a fost indicat.

Personalul de deservire a morii se compunea din următorii lucrători: 1

mecanic, 2 morari, 4 lucrători calificați cu plată zilnică (25-30) și 5 salahori-lucrători cu plata zilnică (15-20), toți bărbați, care, exceptând mecanicul, lucrau 8 ore pe zi. În total, moara funcționa 200 de zile pe an.

Alte informații, ce s-au fixat în descrierea statistico-economică, se referă la faptul că moara avea două depozite cu capacitatea de depozitare de 300 t fiecare, că măsurile de siguranță contra accidentelor și contra focului erau luate, că întreprinderea nu lucra din cauze „normale", că a întrebuințat deja autorizații de funcționare, că spitalul cel mai apropiat se afla la Florești. Printre „nevoile" de care „suferă întreprinderea" au fost nominalizate lipsa de combustibil și lipsa de materii prime.

La dosarul pentru obținerea autorizației de funcționare a fost atașat și un plan detaliat al întreprinderii, în trei exemplare, întocmit de tehnicianul M. Pritzcher, cuprinzând fațada, planul de situație în localitate și câteva secțiuni. Din cele trei exemplare, unul a rămas la dosar [2, f. 7], al doilea, împreună cu autorizația a fost returnat solicitantei, iar al treilea a fost remis inginerului Țorn de la oficiul din Bălți.

Autorizația de funcționare a morii de aburi din Cuhureștii de Sus a doamnei Alexandra Pommer a fost eliberată de Directoratul de Industrie și Comerț al Basarabiei la 13 martie 1922 [2, f. 8]. Autorizația, semnată de directorul general Valuță și de funcționarul Calderan, care semnase în locul șefului Serviciului Industrial, permitea punerea în funcție a morii și atenționa despre necesitatea rapoartelor anuale statistice asupra activității întreprinderii. De asemenea, se atrăgea atenția că „nu se va putea face nici o modificare a instalațiunii fără aprobarea inspectorului industrial respectiv".

La 1923 moara din Cuhureștii de Sus era arătată ca fiind încă moară cu aburi [8, p. 546-547]. Instalarea motorului diesel a sporit capacitățile morii. Într-un raport economic datat cu 4 decembrie 1937, se arată că „moara țărănească" din localitate era acționată

Fig. 2. ***Plan de situație, fragment din planul morii din 1922 (ANRM)***

de un motor diesel de 90 CP [5, f. 11].

Nu am putut stabili încă momentul exact când familia Pommer, care îşi avea principalele bunuri în satul Ţaul, a vândut moara din Cuhureştii de Sus. Cel mai probabil, acest lucru s-a produs în jurul anului 1929, anul înstrăinării conacului, când familia îşi lichida proprietăţile din Cuhureştii de Sus, pe care nu le mai putea gestiona în condiţiile de după reforma agrară.

Se pare că primul proprietar de după boieri a fost un oarecare evreu Tismeneţchi, care apoi a vândut-o verilor Ghelman. Acest Tismeneţchi s-ar fi stabilit la Soroca, iar fiul lui a ajuns medic, a luptat prin Spania şi ar fi fost tatăl politologului Vladimir Tismăneanu[4], cel care s-a preocupat de condamnarea comunismului în România[5].

În ziua de 30 iulie 1936, „Gazeta Basarabiei" relata ştirea că micii morari din judeţul Soroca s-au organizat într-o asociaţie proprie, separându-se de Bălţi şi Hotin, şi că în cadrul adunării de constituire a acestei asociaţii a vorbit domnul Ghelman din Cuhureşti, „proprietar şi delegat al morilor de aici" [9].

De fapt, în perioada interbelică, la Cuhureştii de Sus au funcţionat două mori sistematice. Moara boierească fusese cumpărată de verii Ghelman, cealaltă moară, mai mică, era proprietatea lui Treitman/ Traitman.

Consăteana noastră, Elena Neaga (născută Frunză-Lată, * 1930), îşi aminteşte că „moara mare sistematică şi oloinița, aparţinând verilor Ghelman, de la care a ars oloinița de la etaj, avea o curte mare cu magazie şi la trei din laturile curţii avea şi acoperiş pentru adăpostirea căruţelor cu saci pe timp de ploaie sau zăpadă. Moara funcţiona de luni până sâmbătă fără oprire. Tot moara furniza lumină electrică pentru Batalion (fostul conac boieresc – n.n.) şi Şcoala de meserii. [...] La moara lui Ghelman erau doi austrieci rămaşi din timpul Primului Război Mondial. S-au căsătorit şi locuiau lângă şcoală, pe drumul spre Unchiteşti" [11, p. 2].

Un alt consătean, Moisei Barenboim (* 1930), îşi aminteşte că cei doi proprietari ai morii mari cu oloiniță erau tizi nu numai de nume de familie, ci şi de prenume.

Velvel Ghelman – poreclit de comunitatea evreiască din localitate „hudoi" (din rusă „cel slab"), iar de localnici „cel tânăr" – a fost căsătorit cu Fanea şi a avut un băiat Şulea (* 1935).

Cel de-al doilea Velvel Ghelman – poreclit de comunitatea evreiască din localitate „tolstâi" (din rusă „cel gras"), iar de localnici „cel bătrân" – a fost căsătorit cu Cearna şi a avut două fete, Dina (* 1930) şi Ţilea (* 1936).

Aceştia ar fi muncit în anii 1920, în SUA, în calitate de zugravi, şi, venind cu bani, ar fi cumpărat trei mori: la Iaşi, la Briceva (azi în comuna Târnova, raionul Dondușeni) şi la Cuhureştii de Sus [15].

La acelaşi subiect, Elena Neaga arată că numai Ghelman-bătrânul ar fi fost în tinereţe la muncă în Statele Unite şi „la întoarcere în ţară s-a căsătorit cu o evreică bogată şi, împreună cu vărul lui, a cumpărat moara de la boier" [11, p. 13].

Moisei Barenboim afirmă că proprietarii Ghelman erau patroni drepți. Locuiau în case proprii, în ograda morii, bătrânul – în casa în care, până în 1967, s-a aflat clubul sătesc. În spatele casei lui Ghelman-bătrânul, după 1937, verii îmbogățiți au construit o sinagogă, ulterior distrusă de nemți, pe care o frecventau cu regularitate de sărbători și respectau obiceiurile evreiești [15].

Unul din cei doi Velvel Ghelman din Cuhurești este menționat de „Gazeta Basarabiei", la 28 noiembrie 1939, printre comercianții cărora li s-au eliberat certificate false din care reiese că au trăit la data Unirii (27 martie 1918) în comuna Târnova, jud. Soroca, cu toate că aceștia s-ar fi refugiat din Ucraina ulterior acestei date, și trimiși în judecată pentru uz de fals [10].

La 1940 Ghelmanii au predat moara autorităților sovietice și, deoarece ar fi obținut-o prin propria muncă, n-ar fi avut de suferit, ci li s-a permis să locuiască în casa lui Treitman de peste pod. În 1941, la venirea germanilor, au fost ascunși de familia Pașa, iar la intrarea Armatei Române ar fi fost ridicați și duși în ghetoul din Șteap-Vertiujeni (azi Târgul-Vertiujeni, raionul Florești – n.n.), unde toți ar fi murit, exceptând-o pe Cearna – soția lui Velvel Ghelman cel bătrân, care după război ar fi locuit la Bălți, iar apoi ar fi fost luată de rudele din SUA [15].

Predarea morii către autoritățile sovietice se pare că nu a fost tocmai benevolă. Într-o scrisoare către autor, Elena Neaga relatează: „Ghelman bătrânul o lămurea pe mama că Marx este de al lor (evreu – n.n.) și o să aducă raiul pe pământ. Când mama îi spunea ce știa despre raiul sovietic, văzut de pe malul Nistrului, el o contrazicea. După ce i-au luat moara și au fost mutați la Treitman, a tăcut din gură" [13].

În amintirile aceleiași Elena Neaga, soarta lui Ghelman-bătrânul este prezentată diferit. În 1940 acesta ar fi făcut actele pentru emigrare în Statele Unite. Prin aprilie-mai 1941, ar fi fost chemat la raion, la Cotiujenii Mari, și i s-ar fi spus să se pregătească de plecare cu toată familia și să se prezinte pentru emigrare la Moscova. După plecare, însă, ar fi fost arestat împreună cu familia de NKVD și apoi, fiind ajunși din urmă de front, ar fi fost duși de nemți în lagărele de concentrare din Ucraina, unde a murit și el, și cele două copile [11, p. 13]. „Ghelman tânărul, arată aceeași Elena Neaga, a fost ascuns în podul postului de jandarmi de către șeful de post Florovici vreo câteva luni. Femeia care făcea curat la post, Lisaveta, fiica unui Pașa care nu erau rude cu bunicii mei, i-a divulgat și au fost duși în lagăr" [13]. (Șeful de post Florovici era fiu de preot, iar după denunțare a fost pedepsit prin mutare în alt loc).

O ultimă amintire a lui Velvel Ghelman o avem într-o adresă a primăriei comunei Cuhurești către Camera Agricolă a județului Soroca, din 18 octombrie 1941, prin care aceasta arăta că pe terenul din fosta proprietate a lui Velvel Ghelman există 807 de căpățâni de varză care se strică și solicita fixarea unui preț de vânzare a acesteia [4, f. 171].

Din spusele altei consătence, Nastea Zaporojan (* 1925), în timpul

administrației românești din 1941-1944 moara ar fi ajuns în proprietatea unui avocat din București, al cărui socru ar fi fost pretor la prefectura din Florești, poate purtând numele Popescu.

În ceea ce privește cea de-a două moară, mai mică, a lui Treitman, Elena Neaga arată că aceasta „din 1940 nu a mai funcționat, deoarece autoritățile au luat motoarele și le-au dus nu se știe unde. În casa lui Treitman au fost aduși verii Ghelman după ce le-au luat moara și i-au dat afară din casele lor" [11, p. 2]. Către anul 1945 această moară era distrusă [15]. Moară lui Treitman ar fi fost mai veche decât moara boierească și s-ar fi aflat pe locul vechii case distruse de calamități a Ioanei Vătavu [14], lângă casa familiei Țau.

După război, moara boierească s-a aflat în proprietatea statului. În 1975, șefă a ei devine Daria Volentir (* 1929 – † 1999). În 1989 moara a fost privatizată de o asociație de acționari din sat. Daria Volentir, fiind morar la timpul respectiv, a răscumpărat progresiv majoritatea acțiunilor, moara rămânând în proprietatea familiei Volentir [12].

Aceste câteva note istorice, adunate pe parcursul mai multor ani, vor fi cu siguranță utile în cercetarea istoriei detaliate a morii din Cuhureștii de Sus, care rămâne un monument de arhitectură industrială modernă, pe cât de valoros din punct de vedere artistic, pe atât de viabil din punct de vedere economic.

Note

[1] 1 stânjen = 2,1336 m.

[2] Verșoc – unitate de măsură a lungimii egală cu 4,4 cm.

[3] Citirea numelui nu este sigură.

[4] Tatăl lui Vladimir Tismăneanu a fost Leonte Tismăneanu, născut Leonid Tismeneț chi (*26 februarie 1913, Soroca – † 1981, Otopeni).

[5] Informație comunicată de Elena Neaga în scrisoarea către autor din 7 ianuarie 2007.

Bibliografie

1. Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare – ANRM), F. 6, inv. 4, d. 1224, f. 116.

2. ANRM, F. 1579, inv. 2, d. 106. Aducem mulțumiri colegei dr. Alla Ceastina pentru semnalarea acestui dosar de arhivă.

3. ANRM, F. 1579, inv. 3, d. 153, f. 53v.

4. ANRM, F. 1813, inv. 1, d. 102, f. 171.

5. Arhivele Naționale Istorice Centrale, București, Ministerul Lucrărilor Publice, Direcția Tehnică de lucrări publice și construcții, Serviciul electrificării rurale, d. 35/ 1937, f. 11.

6. Российский Государственный Исторический Архив, Санкт-Петербург, F. 1102, inv. 3, d. 186.

7. Andrieș-Tabac S. Inventarul averii boierului Vasile Bogdan († 1912) din Cuhureștii de Sus. Un model de editare bilingvă a surselor istorice în tabel. În: Mihai Dim. Sturdza la 80 de ani: Omagiu. Editori: Mircea Ciubotaru, Lucian-Valeriu Lefter. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2014.

8. Dicționarul statistic al Basarabiei. Chișinău, 1923, p. 546-547.

9. Gazeta Basarabiei, 1936, 30 iulie, p. 3.

10. Gazeta Basarabiei, 1939, 28 noiembrie, p. 3.

11. Neaga E. [Amintiri şi vise...: memorii], mss din 1998, în posesia autorului.
12. Olaru V. Oameni pe care putem conta. În: Ţara, Chişinău, 1997, 6 iunie, p. 3.
13. Scrisoarea Elenei Neaga către autor din [19 aprilie] 2006.
14. Volentir D. Din istoria satului Cuhureştii de Sus. În: Cuhureşti. Revistă-manuscris de cultură istorică, I, Cuhureştii de Sus, 1995, p. 167.
15. Баренбойм М. Еврейское общество села Кухурештий де Сус Сорокского уезда: [воспоминания], mss din 2004, în posesia autorului, p. 5.
16. Розанов В. В. Философия урожая. В: Литературная учеба, 1992, № 1, 2, 3, с. 126.
17. Урусов С. Д. Записки губернатора (Кишинев 1903-1904 г.). Москва: Изд-во В. М. Саблина, 1907, с. 244-245 (în noua ediţie: Chişinău: Litera, 2004, p. 199-200).

Abstract

THE BOGDAN FAMILY'S MILL FROM THE VILLAGE OF CUHUREŞTII DE SUS. SOME HISTORICAL DATA. The systematic steam mill of the village of Cuhureştii de Sus, Soroca County (now Floreşti district), was built c. 1903 – c. 1905 by the owner of the estate, the nobleman Vasile Bogdan (1859 – † 1912). From the historical complex of the mill, the engine itself has been preserved, the former warehouse, being in a deplorable state (discovered and abandoned), as well as the former stable. After the death of both the builder and his elder sister Eugenia Apostolopulo-Bogdan (* 1857 – † 1915), the only heir was their younger sister Alexandra Pommer (* 1861 – † ?). About 1929, the mill was sold to a certain Tismeneţchi, the new owner reselling it to the cousins Velvel and Velvel Ghelman. In 1940, the mill was „voluntarily" assigned to the Soviet state, and the Jewish owners perished in the horrors of the World War. In 1941-1944, the mill was probably in the possession of a lawyer from Bucharest, after which it was returned under the ownership of the Soviet state. Finally, in 1989, the mill was privatized by the Volentir family from the locality.*

At the opening, the mill worked with a steam engine, having a driving force of 50 HP and consuming an annual fuel quantity of 700 tons of wood. Subsequently, a 90 HP diesel engine was installed, and, finally, the mill was electrified. The mill from Cuhureştii de Sus remains a monument of modern industrial architecture, being valuable from an artistic point of view, as well as economic viability.

Keywords*: mill, steam mill, nobleman Vasile Bogdan, lady Alexandra Pommer, Tismeneţchi, Velvel Ghelman, Cuhureştii de Sus village, Bessarabia.*

Doctor în istorie, conferenţiar cercetător,
Heraldist de Stat, Aparatul Preşedintelui Republicii Moldova

MUZEOLOGIE

MUZEU. MANAGEMENT. PERFORMANŢĂ. DE LA UN MUZEU FUNCŢIONAL LA UN MUZEU PERFORMANT

Mirela CREŢU

Rezumat

Muzeul trebuie analizat în calitate de organizaţie. Definirea muzeului ca organizaţie cuprinde identitatea, evoluţia şi complexitatea sa, într-o măsură mai mare decât o face instituţia „statică". Paradigmele muzeale au evoluat pe parcursul timpului, devenind un spaţiu deschis pentru comunicare prin patrimoniu; de la „privilegiul" vizitării muzeului la „satisfacerea necesităţilor publicului". Muzeele, ca instituţii publice, sunt refractare schimbărilor – nimic nu se schimbă, ele nu-şi realizează obiectivele, dar deţin „monopolul" într-un anumit domeniu (deopotrivă ca spaţiu geografic şi reprezentare a patrimoniului). Muzeul nu urmăreşte să obţină profit financiar, dar să răspundă aşteptărilor sociale. Performanţa în muzee poate fi definită şi ca un rezultat de excelenţă, nu doar ca atingerea unor indicatori de performanţă, demonstrând funcţionalitatea sa într-un anume moment temporal, faţă de un standard particular. Din acest motiv, propunem pentru muzee necesitatea de a satisface cerinţele celui de-al patrulea E – excelenţa. Un muzeu performant este: a) o organizaţie care învaţă, care îşi autoimpune (prin conştiinţă şi profesionalism), îşi asumă şi atinge standarde suplimentare faţă de cele de funcţionare (suficiente pentru supravieţuire), stabilite pe baza cunoaşterii şi învăţării; b) o organizaţie care se (re)poziţionează pe piaţa ofertei turismului cultural, devenind un spaţiu al comunicării/edutainment-ul şi îşi defineşte viziunea, misiunea şi obiectivele strategice ţinând cont de interesul colectiv al societăţii; c) o organizaţie care se orientează spre cele trei E-uri, îndeplinind „contractul social" şi care aplică un management strategic, orientat şi concis, având un fundament ştiinţific, drept metodă pentru atingerea performanţei sale. Muzeul performant este „organizaţia care învaţă şi se dezvoltă permanent ca un mijloc de comunicare a patrimoniului adaptat prezentului, pentru îndeplinirea la standarde cât mai înalte a nevoilor de edutainment ale societăţii, pe baza unui management strategic orientat în acest sens".

***Cuvinte-cheie**: muzeu – muzeu performant, performanţă – performanţă muzeală, managementul performanţei, cercetare exploratorie, strategie, Balanced Scorecard, viziune, misiune, patrimoniu, public, organizaţie care învaţă.*

Ce este un muzeu performant?

Muzeograful – *un muzeu cu un patrimoniu valoros, bine conservat şi restaurat, cu rezultate în cercetarea ştiinţifică, cu vizitatori în expoziţiile de bază şi temporare, cu participanţi la programele cultural-educaţionale, cu un management eficient.*

Managerul – *o organizaţie cu rezultate deosebite, obţinute în domeniul managementului, ce imprimă componentelor sale procesuale şi structurale caracteristici de competitivitate, eficienţă şi eficacitate.*

Acest studiu cuprinde o parte din rezultatele cercetării[1] care a avut ca tematică abordarea științifică a managementului performanței în relație cu muzeele, ca reprezentante ale sectorului cultural public, cu accent pe modalitățile de construire a unei strategii care să le definească și să le măsoare performanța. Problematica se încadrează într-o zonă de cercetare extrem de recentă și foarte puțin studiată în spațiul românesc, dar care susține eforturile specialiștilor din domeniile muzeologiei și managementului de a clarifica probleme de maximă actualitate și importanță pentru înțelegerea și aplicarea unor metode de management strategic în instituțiile publice de cultură, mai exact în cele de tip muzeal.

Introducere

Dinamica schimbărilor din ultimul sfert de veac a impus dezbateri și reformulări asupra modului în care societatea percepe rolul și misiunea muzeelor și, în consecință, în modul de abordare a managementului muzeal.

Dincolo de decalajul pe care trebuia să îl recupereze muzeologia românească, tendința este una internațională și generalizată. Publicul, pretutindeni, își reformulează cerințele cu privire la furnizorii de *edutainment*[2], iar muzeele își reconsideră metodele în consecință. Profesioniștii muzeelor din România au venit cu alte cerințe proprii și/sau cu alte pretenții/cerințe externe, societale, la care muzeele trebuie să răspundă.

Acolo unde directorii de muzee, inițial selectați majoritar din rândurile personalului de specialitate, au putut deveni *manageri*, prin pregătire și metode, rezultatele sunt spectaculoase, iar muzeele conduse de aceștia sunt competitive atât pe plan intern, cât și pe plan extern. Cum literatura de specialitate nu este foarte bogată în domeniul strict al managementului muzeal românesc, demersul nostru pornește, subiectiv, de la experiența trăită într-un muzeu județean, Muzeul Județean Buzău, la cea din unul dintre cele mai cuprinzătoare muzee etnografice din România, Complexul Național Muzeal ASTRA, Sibiu. Provocările la care trebuie să răspundă un etnograf ajuns într-o poziție de *middle* și top management într-un muzeu sunt extrem de numeroase și nu pot fi rezolvate doar intuitiv.

În mod științific, muzeele trebuie să își (re)definească misiunea, să își (re)formuleze obiectivele și să își (re)analizeze structura organizatorică. Muzeele *adună*, *păstrează* și *expun* obiecte care exprimă viața unei comunități, având obligația să îi redea esența identitară, folosind resursele pe care aceasta le oferă. Pericolul este acela de a importa și aplica forme fără fond, în așteptarea ca fondul să devină adecvat formei, proces cronofag și care pune într-o lumină îndoielnică performanța muzeală pe toată durata acestuia.

Aplicând sistematic metode de management diverse și actualizate, muzeele trebuie să demonstreze că nu sunt numai consumatoare de resurse, ci și creatoare de *produse și de servicii culturale* (expoziții, manifestări științifice, animații culturale etc.) *de calitate*. Dacă privim calitatea ca măsura în care

rezultatele corespund cerinţelor, putem presupune că, la o serie de cerinţe în evoluţie rapidă, capacitatea de adaptare a mecanismelor de răspuns la acestea – reflectate în management – dă măsura performanţei, pe lângă îndeplinirea unei serii de indicatori cantitativi şi calitativi operaţionali.

Problematica definirii performanţei muzeale necesită clarificări ale cadrului de desfăşurare a acesteia: Ce este muzeul – o instituţie, o organizaţie? De ce este relevant să definim termenii în cadrul real în care aceştia operează, fiind forţaţi să aplicăm „forme" pe un fond interdisciplinar? Cum putem înţelege şi aplica termeni cum ar fi *organizaţia care învaţă* într-o *instituţie publică de cultură*? Cum influenţează abordarea principiilor *noului management public* (NPM) managementul performanţei în instituţiile muzeale?

Studiul face trimitere şi la aspecte legate de funcţionarea muzeelor în relaţie cu *stakeholderi* secundari – persoane sau părţi implicate/interesate de funcţionarea unui muzeu, fără a fi din interior sau fără a fi ordonatori de credite sau deţinători de alte forme de interes patrimonial sau de rezultat direct. În această categorie este inclus şi publicul vizitator, pe scară largă, sau unii beneficiari de servicii muzeale restrânse – studenţi, cercetători etc., care sunt *afectaţi* de măsura în care un muzeu îşi îndeplineşte misiunea şi răspunde nevoilor lor – de informare, educare, divertisment – pe scurt, *edutainment*.

Fără a detalia în acest studiu[3], am considerat permanent performanţa ca un standard în evoluţie, în schimbare, şi care poate fi definit/delimitat, implementat şi analizat doar în relaţie cu o viziune strategică care îl planifică ca atare şi care funcţionează ca sistem de referinţă pentru acesta.

Simţind nevoia de a fi performant la nivel de rezultat (indicatori cheie de performanţă, raportaţi la obiective măsurabile, dar şi la unele mai puţin tangibile, legate de gradul general de îndeplinire a misiunii muzeale), întrebarea firească este cum se poate realiza aceasta, cantitativ şi calitativ: sporirea colecţiilor cu bunuri cât mai valoroase, organizarea a numeroase expoziţii de calitate, cercetarea de excelenţă pe mai multe planuri, creşterea numărului de vizitatori, derularea unor programe educaţionale/de pedagogie muzeală sau implementarea unui număr cât mai mare de proiecte, organizarea a cât mai multe manifestări, venituri mai mari, un management vizionar sau unul administrativ?!

Toate acestea lasă deschisă problema adaptării la nevoile şi cerinţele schimbătoare ale beneficiarilor, fiind orientate spre interior, şi motivate de percepţia muzeului despre el însuşi, dar şi spre exterior, spre rolul – contractul societal pe care muzeul trebuie să îl ducă la îndeplinire.

Între cercetarea teoretică şi cercetarea exploratorie

Cercetarea propriu-zisă a început în anul 2010, căutând răspunsuri la numeroasele provocări date de contextul schimbării bruşte a managementului de tip autocrat cu unul de tip participativ în Muzeul ASTRA[4]. Aceasta a însemnat un anumit grad de implicare a angajaţilor în diferite acţiuni

manageriale, de la elaborarea și adoptarea deciziilor, la controlul îndeplinirii obiectivelor. La acel moment, percepția asupra Muzeului ASTRA era una de performanță, susținută de numeroasele premii interne și internaționale[5], între care menționăm acordarea în anul 2009 de către Forumul European al Muzeelor a Diplomei de excelență pentru „serviciile oferite publicului și creșterea permanentă a colecțiilor".

Însă muzeul nu folosea un management bazat pe o metodologie orientată către performanță. Întrebarea care apărea era legată de mărimea decalajului dintre discurs și realitate asupra atingerii performanței. În lipsa unui sistem de evaluare, funcționarea la un nivel oarecare putea însemna performanță. În aceste condiții a fost firesc să ne întrebăm dacă ceea ce credem că e bine (funcțional) se poate traduce în eficient, eficace sau excelență în atingerea misiunii (condiții pentru performanță).

Au urmat o serie de întrebări care au solicitat răspunsuri pragmatice, cuantificabile, constituindu-se în partea aplicativă a cercetării.

- *De ce un muzeu performant dacă nu se cere acest lucru*?
- *Cum poate să fie un muzeu performant*?
- *Care sunt indicatorii de performanță într-un muzeu*?
- *Care sunt factorii de rezistență la schimbare în domeniul managementului în muzee*?

Cercetarea teoretică a vizat studiul bibliografic pentru definirea conceptelor de muzeu – performanță muzeală – managementul performanței și necesitatea introducerii unui sistem de management al performanței, ca mijloc de planificare a acesteia în instituțiile muzeale. Scopul documentării teoretice a fost găsirea informațiilor relevante privind managementul performanței în organizațiile muzeale, precum și identificarea unor modele de construire și implementare a unei strategii bazate pe managementul performanței.

Majoritatea analizelor referitoare la managementul muzeal și managementul performanței sunt făcute în literatura de specialitate din străinătate. În România domeniul de cercetare este abordat doar secvențial, „pe orizontală", și prin inițiative ocazionale, chiar dacă toți specialiștii afirmă necesitatea unor cercetări exhaustive.

Considerăm că marile probleme ale istoriografiei muzeologiei românești provin din absența unor „științe auxiliare"[6] proprii, din imposibilitatea de a ordona și de a avea acces la informații[7] și mai ales din lipsa unei metode specifice de „citire" a muzeelor[8]. În acest context, muzeologia se cantonează în zona restituirilor istoriografice fragmentare, a considerațiilor de ordin teoretic sau a memorialisticii.

Am avut acces la lucrări care abordează managementul și performanța din perspectiva firmelor/întreprinderilor sau a organizațiilor/instituțiilor, dar foarte puține cu referință la managementul muzeal și cu atât mai puțin la managementul performanței muzeale. Am sistematizat aceste contribuții

teoretice, pornind de la materialele semnate de Ioan Opriş [21-23], Alexandra Zbuchea [33], Vasile Zecheru [34] şi de alţi specialişti, directori de muzee/ şefi de secţii sau nu, în „Revista Muzeelor" sau în anuarele şi publicaţiile proprii ale fiecărui muzeu.

Dificultăţile intrinseci unei asemenea cercetări de pionierat ne determină să recunoaştem că multe dintre temele posibile de analiză, unele informaţii şi materiale au rămas nefolosite, în acest moment neputând decât să definim unele repere şi să enunţăm câteva sugestii în perspectiva unor analize sistematice. Abordarea teoretică se face de la general la particular, cu focus asupra clarificării paradigmelor de tip instituţie/organizaţie, a funcţiei şi specificităţii muzeului în societate, pornind de la convingerea că aceste distincţii pot modifica fundamental percepţia asupra a ceea ce reprezintă un management eficient pentru o astfel de entitate.

Studiul este construit pe metodologia cercetării exploratorii, care analizează, dintr-o perspectivă inedită şi inovatoare, atât domeniul muzeologiei, cât şi pe cel al managementului, permiţând „o mai profundă înţelegere a conceptelor şi esenţei fenomenelor şi proceselor avute în vedere" [15, p. 26].

În partea aplicativă am îmbinat tehnici complexe de adunare a datelor primare – observaţia directă, ancheta exploratorie, interviul[9], discuţiile informale, analiza de conţinut – cu utilizarea sursele secundare de date – studiu comparativ realizat de Yung-Neng Lin [32][10].

S-a impus utilizarea simultană şi îmbinarea acestor metode pentru a realiza un prim tablou asupra percepţiei performanţei în muzeele din România, precum şi pentru a le încadra în curentul internaţional ce subscrie performanţa muzeelor ca instituţii publice de cultură sectorului public dominat de *New Public Management* (NPM)[11]. În acest mod de lucru am identificat, decodificat şi explicat ipostazele reale şi obiective referitoare la aspectele pozitive, dar şi problematice, întâlnite în cadrul procesului de planificare de management în vederea obţinerii performanţei în cadrul unei organizaţii muzeale.

În contextul actual al preocupărilor majore specifice politicilor şi strategiilor muzeelor prin care se vizează identificarea celor mai adecvate soluţii pentru supravieţuirea, dezvoltarea şi creşterea gradului de îndeplinire a misiunii proprii, obţinerea performanţei trebuie să devină pilonul central al întregului efort depus de fiecare dintre aceste organizaţii. Pentru aceasta, crearea, formarea şi perfecţionarea unui sistem modern şi coerent de planificare şi măsurare a managementului organizaţiei şi respectiv a componentelor sale reprezintă una dintre cerinţele fundamentale ale obţinerii şi creşterii performanţei organizaţiei moderne.

Paradigma muzeului între organizaţie şi instituţie

Conform definiţiei legale, muzeul este „instituţia de cultură, de drept public sau de drept privat, fără scop lucrativ, aflată în serviciul societăţii, care colecţionează, conservă, cercetează, restaurează, comunică şi expune, în scopul

cunoașterii, educării și recreării, mărturii materiale și spirituale ale existenței și evoluției comunităților umane, precum și ale mediului înconjurător”[12].

Demersul analitic realizat are ca scop descifrarea/clarificarea specificului muzeului prin raportarea la evoluția societății. Poate fi muzeul considerat o organizație? Care este perspectiva de abordare a muzeului ca organizație? Este capabil muzeul de schimbare pentru a deveni performant? Răspunsul la aceste întrebări are menirea de a clarifica specificul muzeului, ca instituție/organizație de cultură și ne oferă posibilitatea susținerii ipotezei de la care am pornit cercetarea: *prin aplicarea unei strategii de management eficient, muzeul poate deveni (mai) performant*.

Poate fi muzeul considerat o organizație?

Din perspectiva analizelor efectuate, *muzeul – instituție de cultură* poate fi considerat o organizație. Muzeul, inserat în contextul cultural creat chiar de el, reprezintă un grup de persoane care au un scop comun, are o *viziune*, *o misiune* și *obiective* de îndeplinit pentru obținerea unor rezultate de calitate, performante, care să corespundă „nevoilor publicului”, iar interacțiunea dintre membrii ei se face pe baza unor norme, proceduri, tradiții, generatoare de acțiuni colective. Având în vedere că orice organizație are în structura proprie și o componentă instituțională, muzeul este și o instituție – are statut legal, manager, directori, personal de specialitate și public/beneficiari.

Chiar dacă vor fi percepute ca instituții, muzeele trebuie abordate ca și organizații pentru a putea aplica principiile de management teoretizate pentru acestea.

Alexandra Zbuchea, în prima lucrare din România care fundamentează teoriile cu privire la activitatea de marketing în sfera patrimoniului cultural, folosește sintagma „organizație de tip muzeu” [33, *passim*], fără a insista asupra delimitărilor terminologice între *organizație* și *instituție* și mai ales fără a face distincții stricte în text.

Managementul este o realitate a muzeele românești. Chiar dacă există „atâtea situații – câte muzee”, prin legislația în vigoare, muzeele, indiferent de profil și mărime, sunt conduse de manageri, specialiști sau nu în domeniu, oricum obligatoriu „atestați” în primul an de mandat[13]! Aplicat în cadrul muzeului, managementul respectă principiile și instrumentele caracteristice domeniului, diferența fiind dată de modul în care acestea sunt folosite pentru realizarea misiunii culturale, științifice și educaționale în beneficiul societății.

Care este perspectiva de abordare a muzeului ca organizație?

Perspectiva pe care o abordăm pentru a defini muzeul ca organizație, este cea sistemică. Muzeul este un *sistem deschis* (angajat în schimburi cu mediul), *de tip biologic* (se „naște”, în timp evoluează/involuează, este capabil de adaptări la mediu), este *birocratic*, dar poate și trebuie să devină o *organizație care învață*[14].

Muzeul este un sistem, dar mediul este o variabilă importantă, care evoluează simultan cu el şi îl influenţează. Muzeul este un sistem deschis, cu intrări (resurse – umane, financiare, materiale, informaţionale şi neachiziţionabile), procese (formalizate sau nu) şi ieşiri (produse culturale: bunuri şi servicii culturale). Toate resursele intră în transformări şi procese în vederea atingerii obiectivelor instituţionale. Ca sistem, muzeul este caracterizat atât de elementele componente (resurse), cât şi de relaţiile dintre acestea (interacţiuni, procese).

Rolul managementului este acela de a analiza, planifica, implementa, controla şi evalua permanent modul în care resursele, de orice tip, sunt folosite, implicate şi retrase pentru a asigura un maxim de performanţă, într-un mediu dat. Pentru că nici un sistem nu este închis sau izolat de mediul în care funcţionează, rolul managementului este de a proteja sistemul de perturbaţiile acestuia pentru un maxim de predictibilitate şi de a lua măsuri preventive sau corective pentru a minimiza impactul evenimentelor negative sau pentru a le acomoda pe cele pozitive.

(Re)poziţionarea muzeului în societate

Conform ICOM, „muzeul este o instituţie cultural ştiinţifică care are drept obiectiv colectarea şi conservarea bunurilor culturale şi valorificarea lor prioritar prin expunere, în scop de instruire, educare şi agrement a celui mai larg public”[15].

Definiţia muzeului a evoluat însă în paralel cu definiţia societăţii. Chiar din anul 1946, când ia fiinţă ICOM, se aduce „la zi” acest enunţ, în concordanţă cu realităţile comunităţii muzeale internaţionale. Statutul ICOM, adoptat la cea de-a XXI-a Conferinţă Generală de la Viena din 2007, precizează că „muzeul este o instituţie permanentă, non-profit, *aflată în serviciul comunităţii şi a dezvoltării acesteia* (s.n.), deschisă publicului, care deţine, conservă, cercetează, comunică şi expune patrimoniul cultural material şi imaterial al umanităţii şi al mediului înconjurător în scopul educării, studiului şi divertismentului”[16].

Muzeul, la începutul secolului al XXI-lea, nu mai este un simplu depozit al unor obiecte/bunuri culturale, ci se adaptează necesităţilor funcţionale şi contextului cultural şi social. Dacă în trecut muzeul era un loc al conservării şi expunerii, un „templu al artelor”, astăzi s-a transformat într-un loc al experienţelor şi evenimentelor, un mediu favorabil pentru interacţiune şi comunicare socială.

Pentru muzeul integrat în paradigma „spaţiului de comunicare” este esenţial „modul în care muzeul se adresează nevoilor culturale ale comunităţii pe care o deserveşte, de a atrage noi categorii de public şi de a fi activ, nu pasiv, interactiv, nu static. Muzeele din străinătate care pun în centrul preocupărilor lor nevoile publicului şi nu doar conservarea patrimoniului au performanţe raportate la numărul de vizitatori şi la satisfacţia acestora vizavi de oferta muzeului” (formator, 42 ani, Bucureşti)[17].

Pentru a vorbi de performanță într-un muzeu, pornind de la viziunea, misiunea şi obiectivele sale, este importantă înțelegerea poziționării acestuia ca deținător de bunuri de patrimoniu în societate. „Muzeul trebuie să re-creeze cadrul propriei sale existențe şi misiuni în mintea consumatorului cultural. Numai atunci obiectivele muzeului se vor întâlni cu cele ale publicurilor sale şi beneficiile pe care le oferă vor fi percepute ca suficient de reale şi importante ca să justifice rolul educativ încredințat şi asumat”[18]. În contextul creşterii accesibilității la mijloacele de *educare* prin *timp liber* (*edutainment*), muzeele cu profil etnografic/etnologic se reorientează către o abordare antropologică, justificată şi de funcțiile cu care a fost investit [3].

Orice reorganizare trebuie să aibă la bază o gândire strategică, iar obiectivele de (re)poziționare să fie cele care trasează direcția de acțiune. Poziționarea este reprezentată de imaginea mentală pe care produsul/brandul o are în mintea beneficiarului [5].

***Este capabil muzeul de schimbare pentru a deveni performant*?**

Muzeele au o mare *capacitate de învățare*. Existența personalului specializat, care, în unele situații, poate fi element de constrângere, a favorizat adaptarea la noile provocări ale societății, transformând muzeele din „conserve ideologice” în „spații de comunicare”. A făcut-o inițial din instinct (se aştepta „altceva” de la un muzeu), apoi prin imitație (puterea modelului muzeelor occidentale), uneori prin studii ştiințifice (dar abia în 2008 apare prima lucrare dedicată managementului muzeal), alteori prin charisma directorului general/managerului. Dar este suficient? Nu cumva după adoptarea *Legii privind managementul în instituțiile publice de cultură* şi a obligativității *Codului controlului intern/managerial al entităților publice* muzeele trebuie să facă ceva mai mult decât să fie funcționale şi în funcțiune?

Organizația trebuie să şi producă rezultate de calitate care să se încadreze între nişte parametri fixați ca optimi. Performanța nu se va obține imediat şi nici fără investiții importante mai ales în dezvoltarea personală şi profesională a personalului. Muzeul oferă oportunități de afirmare a competențelor şi capacității specialiştilor, în timp ce prin profesionalismul lor aceştia asigură suportul pentru performanță. În procesul de trecere la un muzeu performant, importantă este atât revizuirea strategiilor manageriale, cât şi formarea şi motivarea resurselor umane pentru acceptarea şi promovarea schimbării.

În contextul actual, muzeele din România pot face pasul de la funcțional la performant, de la instituție (reactiv) la organizație eficientă (proactiv). Cadrul legislativ intern există, conjunctura internațională este favorabilă, principiile *noului management public* sunt aplicate de muzee din întreaga lume, generațiile de directori şi personal de specialitate (muzeografi, conservatori etc.) se schimbă... important este să nu uităm – nu se schimbă patrimoniul şi nici obligația de a-l proteja, dar persistă şi rezistența la schimbare.

Nu există un model perfect pentru a conduce o organizație pentru a obține performanță sau randament definit şi stabilit apriori ca fiind ridicat. Dar putem tinde către o *organizație care învață*, care îşi autoimpune (prin conştiință şi profesionalism), îşi asumă şi atinge standarde suplimentare față de cele de funcționare (suficiente pentru supraviețuire), stabilite pe baza cunoaşterii şi învățării.

Chiar şi în cazul unei poziţionări a unui produs cultural deja existent pe piaţă, producătorul de sens şi cel care încearcă să îl consolideze pe piaţa culturală este chiar muzeul, care are astfel şansa de a se (re)inventa, într-un efort de introspecţie ştiinţifică bazată pe colecţii, dar şi de deschidere către comunitatea din care face parte şi pe care o serveşte, plecând de la nevoile reale ale beneficiarilor săi. Liniile directoare pentru (re)poziţionare sunt *viziunea* şi *misiunea* pe care muzeul şi le propune şi care apoi trebuie transpuse în obiective care să facă trecerea de la *leadership* la management.

Aşadar, rolul muzeelor în societate poate fi analizat din două perspective. Prima este cea *utilitară* şi se referă la misiunea acestor instituţii de a conserva şi de a asigura accesul la cunoştinţe. Muzeele sunt o resursă economică ce contribuie la succesul şi prosperitatea societăţii, sprijinind, prin învăţare, promovarea identităţii. Cea de a doua perspectivă pune accent pe *teoriile sociale* şi pe *valorile culturale*, discutându-se despre rolul civic al acestor instituţii. Indiferent de cultura cetăţenilor, *muzeele trebuie să le asigure accesul la patrimoniul lor*.

Muzeele au marea capacitate de a mobiliza resurse societale şi de a răspunde în mod responsabil la nevoile culturale ale publicului larg, având multiple posibilităţi: de a aborda teme variate, permanent reînnoite; de a construi experienţe de învăţare/distracţie (*infotainment*) atât pe baza patrimoniului obiectual (colecţii), cât şi a materialelor suport (multimedia); de a se (re)inventa.

Management muzeal

Până în prezent au fost publicate puţine lucrări care abordează managementul muzeal. Dintre acestea amintim cartea semnată de Ioan Opriş, *Managementul muzeal* [21], cu perspectivă muzeologică, şi *Manualul de management muzeal şi educaţie muzeală* ce reuneşte, sub genericul „o lecţie de muzeologie servită olandez", mai multe studii [16][19].

Aplicarea principiilor *noului management public* în managementul ştiinţific al performanţei instituţiilor publice, inclusiv al muzeelor, presupune adaptarea unor metode din sectorul privat la cel public tocmai pentru că performanţa înseamnă, peste tot, cei 3 E (eficacitate, eficienţă, economicitate) şi, în cazul celor publice, *excelenţă în atingerea obiectivelor*[20], indiferent de natura profitului.

Relevanţa discuţiei legată de necesitatea obţinerii performanţei în muzeu este dată şi de preocupările pentru o nouă abordare a managementului în instituţiile publice. Caracteristici relativ asemănătoare, pe care le regăsim şi în cadrul legislativ din România, aplicabile şi în cazul muzeelor (O.U.G. nr. 189/2008 privind managementul instituţiilor publice de cultură[21], Ordinul nr. 400/2015 privind *Codul controlului intern/managerial al entităţilor publice*[22] etc.) sunt: libertatea managerilor de a coordona rezolvarea problemelor; punerea

în practică a măsurilor de performanță; adaptarea stilului de management din sectorul privat; introducerea controlului în utilizarea resurselor; importanța acordată controlului și rezultatelor; contracte pe durată determinată (intensificarea concurenței și a procedurilor publice de ofertare) [1].

Pornind de la diferențele dintre instituțiile publice și cele private[23] privind valorile, misiunea și scopul, adaptarea stilului de management din sectorul privat poate fi realizat doar parțial și „cu măsură".

„Sistemul de stimulente și recompense pentru oamenii care muncesc în muzee este inexistent și produce autosuficiență în rândurile celor care ar putea contribui la schimbare" (director de muzeu, 38 ani, Sibiu).

Viteza de adaptare a unei instituții publice este influențată de domeniul în care activează, de contextul social, politic, economic, cultural, dar nu în mod hotărâtor de piață, ca în cazul companiilor private. Satisfacerea nevoilor beneficiarilor nu presupune folosirea aceloraşi pârghii ca în cazul organizațiilor private.

„Muzeele sunt instituții conservatoare prin definiție. Ele instrumentează memoria socială. Istoria muzeologiei e o dovadă că muzeele rezistă la schimbare în mod diferit. Depinde ce au în vedere schimbările sociale și în ce măsură afectează sau nu sistemul de valori al societății date. Retrospectiv privind, au fost etape când nu era cazul să se schimbe și s-au schimbat, încât au apărut muzee ale partidului, ateismului, ale unor personalități revoluționare. Poate găsim și exemple inverse, când trebuiau să se schimbe, din punctul de vedere al ideologiei?, al dezvoltării muzeologiei? (două răspunsuri diferite) și nu s-au schimbat. Societatea se schimbă mai repede, muzeele se schimbă mai încet" (secretar științific, 59 ani, Chișinău – Republica Moldova).

După evenimentele din anul 2009, în contextul reducerilor de personal și restricționării angajării în sectorul public, muzeele au trecut la externalizarea unor servicii (supravegherea spațiilor expoziționale, sectorul administrativ, reconstrucția și restaurarea monumentelor, serviciile de PR etc.). Dezvoltarea proiectelor a impus externalizarea serviciilor de organizare de evenimente. Atragerea de fonduri nerambursabile din surse externe a impus, de asemenea, activitatea de subcontractare către terți. *Este important să subliniem faptul că schimbările survenite din constrângerile mediului*: *cadrul legislativ*, *managementul prin proiecte conduc spre un management eficient*, *caracteristic sectorului privat*.

„Schimbarea este bună doar când este benefică pentru muzee. Rezistența la schimbare trebuie să se manifeste în măsura în care schimbarea afectează patrimoniul muzeului. În acest caz însăşi legea patrimoniului și a muzeelor trebuie să se transforme în factori de rezistență" (cercetător, 62 ani, Centrul Cultural Județean Arad).

La întrebarea dacă muzeele din străinătate folosesc un sistem de măsurare al performanței influențat de filosofia *noului management public* ne-a răspuns

studiul comparativ, deja citat, realizat în anul 2012 de Yung-Neng Lin. Lucrarea, folosită ca sursă secundară de date, analizează impactul sistemului de măsurare a performanţei, prin indicatorii cheie de performanţă, în şase instituţii muzeale din cinci ţări, obligate, prin politici naţionale, să îl introducă în sistemul de management: Institutul Smithsonian – Statele Unite ale Americii; muzeele naţionale din Marea Britanie şi Taiwan; Muzeul Naţional Maritim Australian din Australia şi Muzeul „Te Papa Tongarewa" din Noua Zeelandă.

Performanţa şi managementul performanţei

Demersul ştiinţific ne-a fost îngreunat şi de faptul că în România cercetarea în domeniul performanţei şi a managementului performanţei în muzee[24] este aproape inexistentă. Literatura de specialitate din străinătate, dedicată managementului performanţei, ne-a oferit confirmarea necesităţii abordării managementului performanţei în muzeele din România.

Definirea conceptului şi, respectiv, sintagmei de *performanţă* şi *management al performanţei muzeale* am realizat-o aplicând metoda inductivă, pornind de la particular la complex. Astfel:

Performánţă, *performanţe*, s.f. Rezultat (deosebit de bun) obţinut de cineva într-o întrecere sportivă; *p. ext.*, realizare deosebită într-un domeniu de activitate. Cel mai bun rezultat obţinut de un sistem tehnic, de o maşină, de un aparat etc. Din fr. *performance*[25]; cu varianta prelucrată din *Noul dicţionar explicativ al limbii române*[26];

- *Performánt*, *-ă*, *performanţi*, *-te*, adj. 1. (Despre sisteme tehnice, aparate, maşini etc.) Care este susceptibil de un randament ridicat. 2. (Ec.; despre produse) Foarte competitiv. Din fr. *performant*[27].

Observăm că termenului de performanţă îi sunt atribuite trei sensuri complementare – pornind de la un „rezultat (deosebit de bun) obţinut de cineva într-o întrecere sportivă", se ajunge la o „realizare deosebită într-un domeniu de activitate" şi, prin extinderea referinţelor, la „cel mai bun rezultat obţinut de un sistem tehnic, de o maşină, de un aparat etc." Lingvistic, termenul se încadrează în categoria cuvintelor ce definesc *excelenţa* – „deosebit de bun", „deosebit", „cel mai bun"[28]. Insistăm asupra explicării termenului deoarece am sesizat folosirea lui în limba română, asociat, în cazul de faţă, noţiunii de management, într-o accepţie diferită de mediul anglo-saxon[29].

Oxford Advanced Learner's Dictionary defineşte performanţa/ *performance* ca: 1. „the act of performing a play, concert or some other form of entertainment"; 2. „the way a person performs in a play, concert, etc."; 3. „how well or badly you do something; how well or badly something works"; 4. „the act or process of performing a task, an action, etc."; 5. „an act that involves a lot of effort or trouble, sometimes when it is not necessary"[30]. Aşadar, putem considera că substantivul *performance* se poate traduce prin trimitere la *cât de bine sau cât de puţin bine se efectuează o activitate sau funcţionează un lucru*

(3), precum şi la *acțiunea sau procesul de ducere la îndeplinire a unei sarcini*, *acțiuni etc.* (4).

Comparând sensurile cuvântului *performanță*, constatăm că în limba română se referă la *excelență*, *la o acțiune bine făcută*, la rezultatul unui proces, al managementului performanței în acest context, iar în accepțiunea limbii engleze defineşte gradul de funcționare, *cât de bine sau de rău* se realizează, *se îndeplineşte o acțiune*[31].

Datorită polisemantismului cuvântului, conceptul de performanță este greu de definit, atribuindu-i-se numeroase accepțiuni:

înseamnă succes, este rezultatul unei acțiuni, este un proces care are loc la un anumit moment în timp;

- pe termen lung este purtătoare a unei ideologii privind progresul, efortul de a face ceva cât mai bine posibil;
- reprezintă o stare a competitivității instituției, atinsă printr-un nivel de eficacitate şi eficiență, care asigură o prezență durabilă pe o piață concurențială [30, p. 74-75];
- se obține prin triangulație – obiective/mijloace/rezultate[32];
- reprezintă cele mai bune rezultate date de un sistem, fiind produsul dintre *mijloace* (necesare pentru desfăşurarea unei activități), *capacitate* (cunoştințe, abilități deținute de angajați) şi *disponibilitate* (dorința angajaților de a-şi îndeplini sarcinile ce le revin) [29, p. 563-573][33];
- este „rezultatul efortului efectuat de individul motivat şi, indirect, este rezultatul procesului complex de motivare" [26, p. 147];
- este „măsura în care un membru al unei organizații contribuie la realizarea obiectivelor organizației" [10, p. 152].

Înființarea Comisiei de Audit în Regatul Unit al Marii Britanii în 1982, cu responsabilități în evaluarea eficienței şi eficacității în sectorul administrației centrale, reprezintă şi începutul orientării către performanță. Astfel, a apărut un nou mod de gândire în sectorul public, anume *value for Money*/*valoare pentru bani*, care a exprimat valoarea creată prin utilizarea resurselor financiare atrase în procese de management şi punerea în aplicare în cadrul instituțiilor publice [11, p. 640-642].

Aceasta nouă abordare porneşte de la un punct de vedere economic: utilizarea colectării şi eficientizării resurselor în cadrul procesului de îmbunătățire a calității şi performanței, respectând în acelaşi timp cele trei criterii de evaluare, şi anume *eficacitate*, *eficiență*, *economie*. Aşadar, „performanța nu este stabilită, aceasta este construită" [6, p. 63][34].

„Există o altă viziune privind performanța în muzee (din străinătate – s.n.); se pune accentul pe latura profesională a muzeului şi nu pe animația din muzee, aşa cum se practică la noi, educația şcolară la ei fiind un program normal, nu special. Mai precis, expertiza în domeniul muzeal în România

nu mai există. Cunoaşteţi mulţi muzeografi care ştiu să organizeze expoziţii şi să conceapă cataloage de expoziţii la standarde europene? Cunoaşteţi multe programe de cercetare ştiinţifică în muzee care să fie valorificate prin publicaţii, să obţină premii, recunoaştere europeană? Ştiţi că, în muzeele din Europa, sunt proiectate expoziţii cu 2 ani înainte, iar marile evenimente expoziţionale au un consistent program de promovare? Câţi muzeografi cercetători din România participă la dezbateri europene privind direcţiile ştiinţifice ale muzeelor din Europa sau din lume?" (muzeograf, 40 ani, Braşov).

Dacă pentru sectorul privat performanţa este asociată cu nivelul profitului, pentru sectorul public, implicit pentru muzee, performanţa se referă la impactul asupra beneficiarilor: impactul activităţii instituţiei asupra societăţii, gradul de satisfacţie al beneficiarilor, numărul acestora.

Analizând literatura de specialitate pentru a identifica o definiţie a conceptului de performanţă aplicabilă şi muzeelor, considerăm că performanţa, mai ales în domeniul cultural, este un *fenomen subiectiv*, marcat de numeroasele criterii la care se raportează termenul şi de faptul că se defineşte prin alte concepte (eficienţă, eficacitate, economicitate, calitate, randament, competitivitate, motivaţie etc.). De asemenea, faptul că trebuie să se ţină cont atât de activităţile desfăşurate, cât şi de interesele celor implicaţi creşte disoluţia şi posibilităţile de interpretare ale conceptului de performanţă, nepermiţând trasarea unei viziuni unitare.

Performanţa este considerată un standard în evoluţie, în schimbare, care poate fi definit/delimitat, implementat şi analizat doar în relaţie cu o viziune strategică care îl planifică ca atare şi care funcţionează ca sistem de referinţă pentru acesta.

Ion Verboncu defineşte performanţa ca „un rezultat deosebit obţinut în domeniul managementului economic, comercial etc. ce imprimă caracteristici de competitivitate, eficienţă şi eficacitate organizaţiei şi componentelor sale procesuale şi structurale" [30, p. 74-75].

În cazul muzeelor, putem afirma că performanţa ţine de gradul şi de calitatea îndeplinirii contractului societal, de cât de bine răspunde la nevoile beneficiarilor. Rezultatele operaţionale ale unui muzeu, arătate de indicatorii cheie de performanţă, nu sunt totuna cu indicatorii de rezultat, cei care arată, de fapt, impactul real al activităţilor unui muzeu în societate – aceştia din urmă sunt mai greu de definit şi măsurat –, dar fiind esenţiali pentru definirea unui muzeu care-şi îndeplineşte cu adevărat funcţia în societate.

Definirea şi utilizarea indicatorilor cheie de performanţă trebuie să formeze structura pentru analiza performanţei reale, actuală doar la un moment dat, a muzeului în contextul necesităţii îmbunătăţirii strategiilor pentru menţinerea succesului [18].

Managementul performanţei, în accepţiunea *Advanced Performance*

Institute (API), este ceea ce întreprind organizațiile pentru a deveni mai performante şi a câştiga competiția. Este o abordare integrată, care ajută la definirea şi execuția strategiilor proprii, asigură continua preocupare privind îmbunătățirea performanțelor şi obținerea avantajelor competitive [31].

Managementul performanței este influențat de un cumul de factori, pe care la rândul lui îi influențează: comportamentul angajaților, cultura organizațională, stilul de management, mediul extern (contextul politic şi/sau socio-cultural, concurența etc.) [17]. Implementarea unui sistem de management al performanței devine un demers de proiectare a dezvoltării organizației în viitor (pe baza analizei unor rezultate, la un moment dat) ce impune un proces de schimbare prin intervenții manageriale pentru optimizarea rezultatelor.

Managementul performanței trebuie să devină cea mai importantă responsabilitate a unui manager, deoarece aplicarea unui sistem de management al performanței, adaptat culturii organizaționale proprii, poate aduce cel mai mare beneficiu instituției. Implementarea unui sistem de management al performanței necesită stabilirea, pe baza unei cercetări atente, a percepției pe care angajații o au față de conceptul de performanță, față de aşteptările pe care instituția le are de la ei, față de rezultatele pe care trebuie să le obțină la evaluarea finală. Dacă angajații înțeleg care le sunt sarcinile şi modul în care trebuie să le îndeplinească (cum comunică, cum lucrează în echipă etc.), comportamentul lor va fi unul performant, la nivelul standardului pe care instituția l-a stabilit[35].

În acest cadru putem defini managementul performanței drept „procesul prin care organizația creează contextul în care fiecare persoană performează, folosind la maximum abilitățile şi competențele sale specifice" [9]. Dacă nu sunt îndeplinite aceste condiții, angajații „nu se mai regăsesc" şi părăsesc instituția, chiar dacă îi recunosc potențialul.

„Era o plictiseală intelectuală, o plictiseală ce putea fi alungată prin tot felul de «lucruri manuale» făcute, prin «croşetat» idei neinteresante pentru mine. Deci, plictiseală pentru că am refuzat să mai fac lucruri fără valoare adăugată sau nevaloroase pentru niciunul, nici pentru muzeu, nici pentru mine. Doar ca să fac, dar nu mi-a plăcut ceea ce am făcut. În ideea asta, plictiseală. Plictiseala putea foarte bine alungată umplându-ți timpul, dar nu cu ceva ce consideram că ar creşte performanța sau rezultatele muzeului" (I.S.[36]).

Fără a minimiza rolul celorlalte resurse ale organizației, accentuăm importanța resurselor umane [20] în obținerea performanței deoarece: sunt creatoare de valoare; sunt unice prin capacitatea de cunoaştere şi potențialul de dezvoltare; reprezintă una dintre cele mai importante investiții ale organizației; influențează utilizarea eficientă a altor resurse; de eficacitatea folosirii resurselor umane depinde eficacitatea utilizării altor resurse; sunt rezistente la schimbare, dar au o mare capacitate de adaptabilitate în situații diverse, fiind marcate de resursa

timp (necesară schimbării comportamentelor, obiceiurilor, mentalităților etc.).

Realizat pe deplin, managementul performanței este „un proces holistic care reunește multe din elementele care conduc la realizarea cu succes a managementului resurselor umane, incluzând în special un proces continuu de învățare și dezvoltare" [25]. Michael Armstrong și Angela Baron consideră că managementul performanței este „un proces care contribuie la gestionarea eficientă a indivizilor și echipelor pentru a atinge un nivel ridicat de performanță organizațională" [12].

Așadar, acesta stabilește înțelegerea comună cu privire la ceea ce trebuie să fie realizat și abordarea necesară pentru îndrumarea și dezvoltarea resurselor umane, care să ofere garanții că obiectivele stabilite sunt realizate. Autorii citați subliniază faptul că managementul performanței este „o strategie care se referă la fiecare activitate a organizației, stabilită în cadrul politicilor sale de resurse umane, cultură, stil și sisteme de comunicații" [12].

Managementul performanței poate fi considerat un set de procese de management care contribuie la îmbunătățirea deciziilor strategice zilnice luate de angajați/manageri în cadrul organizațiilor. De calitatea acestor decizii depinde diferența între organizațiile performante și restul organizațiilor. Managementul performanței devine un termen generic pentru un set de abordări de management care permit organizațiilor să-și definească și să-și execute strategia proprie, să măsoare și să monitorizeze performanța în scopul furnizării de informații pentru derularea proceselor de luare a deciziilor strategice și a celui de învățare. Managementul performanței integrează procesele referitoare la definirea obiectivelor strategice, măsurarea performanței, analiza performanței și luarea deciziilor.

De la un muzeu funcțional la un muzeu performant

Observăm, din definiția performanței, că aceasta se raportează la niște indicatori prestabiliți. Organizația trebuie nu doar să fie funcțională[37] (*care îndeplinește condițiile pentru a fi folosit*) sau în funcțiune, ci și să producă rezultate de calitate – ieșiri care să se încadreze între niște parametri fixați ca optimi (minim/maxim sau o cifră exactă).

„Îmi amintesc că era doar o mai mare abundență de manifestări sau de evenimente. Dar, spuneam mai înainte că timpul puteai să ți-l umpli. La un moment dat am organizat și Noaptea Muzeelor și nu se încadra în așteptările mele și nici în responsabilitățile postului. Nu pot să spun că nu mi-a plăcut muzeul, erau oameni cu care m-am înțeles bine, era un salariu care mă liniștea după ce ajungeam acasă, dar nu era ce îmi doream, nu simțeam plusul pentru mine. Și până la urmă nici pentru muzeu" (I.S.).

Un muzeu funcțional și în funcțiune poate produce doar rezultate de o calitate minimă acceptabilă. Calitatea, la rândul ei, este considerată ca existentă dacă rezultatele se încadrează între anumiți parametri/indicatori ce corespund

cerințelor prestabilite. Intervalul de referință este cel care indică dacă un muzeu este performant sau doar funcțional (pregătit) și în funcțiune nesatisfăcătoare.

Performanța în mediul muzeal, definită ca ieșiri de calitate, este data de calitatea intrărilor (funcțional la un standard peste medie), a mediului (turbulent sau propice) și a proceselor operaționale. Aceste variabile sunt subsumate managementului ca funcție de evaluare, planificare, implementare și control al tuturor proceselor ce produc efecte/rezultate.

Rolul managementului este de a fixa intervalul de referință al calității/performanței, plecând de la un grad de funcționalitate și funcțiune considerat ca minim acceptabil. Astfel, ajungem la definiția legată de îndeplinirea rolului (*a-și îndeplini funcția*, *rolul*) și la tipul și nivelul critic al indicatorilor peste care un muzeu este definit ca fiind performant. *Indicatorii de performanță mediază în mod direct între obiective și rezultate*. Calitatea și performanța trebuie să caracterizeze toate muzeele, astfel încât să devină un obiectiv major al întregii societăți.

„Performanța eu o văd în termeni de randament ridicat sau excelență. O prestare peste medie. O dorință permanentă de a atinge niște standarde fixate peste mediocritate. O dezvoltare continuă, mai degrabă decât păstrarea unui *status quo*" (A.A.[38]).

Performanța în muzeu. Rezultatele anchetei exploratorii[39]

Pentru noi, certitudinea *necesității obținerii performanței în muzeu* la momentul realizării anchetei era clară. Răspunsul afirmativ al specialiștilor respondenți nu a făcut decât să întărească și să crească obiectivitatea temei de cercetare. În afară de câteva întrebări de confirmare sau infirmare, celelalte întrebări din chestionar au fost deschise, cu răspunsuri elaborate.

Din acest motiv, pentru prelucrarea și interpretarea răspunsurilor am folosit *analiza de conținut*, metodă specifică cercetării exploratorii. Am urmărit indicatorii care se repetau și frecvența cu care apar în răspunsuri indicatorii menționați. Răspunsurile fiind deschise, pentru o imagine mai clară a rezultatelor, le-am operaționalizat prin codare.

Cine câștigă de pe urma unui muzeu performant? *Angajații și societatea.*

Ce înseamnă performanța pentru angajați? *Încurajarea și obținerea performanței sunt inamici ai plafonării angajaților* dincolo de scopul care urmărește atingerea celor 3 E – *eficiență*, *eficacitate*, *economicitate*, la care adăugăm și *excelența*.

„Personal, aș câștiga un mediu care încurajează performanța individuală" (A.A.).

„Pentru mine, performanța unui muzeu înseamnă o interacțiune cât mai bună cu publicul, în general" (I.S.).

Ce înseamnă performanța unui muzeu pentru societate? Creșterea rolului de educator și *provider*/*broker* de cunoaștere. Scopul este să găsim indicatorii

de performanţă care să ducă, prin aplicarea Metodologiei *Balanced Scorecard*, la întărirea rolului muzeului în societate.

„Consider că performanţa muzeală, pe care o definesc ca măsura în care muzeul îşi îndeplineşte misiunea în societate, este direct proporţională cu disponibilitatea – cantitativă şi calitativă – a resurselor (umane, financiare, materiale), stabilitatea mediului, seriozitatea şi etica angajaţilor, dedicarea către îmbunătăţirea constantă a proceselor şi deschiderea către schimburi pe plan profesional" (M.I.[40]).

De ce un muzeu performant dacă nu se cere în mod explicit? Pentru că educaţia şi cunoaşterea sunt factori foarte importanţi pentru progresul societăţii, bazat pe o dezvoltare organică. Relaţia de cauzalitate între creşterea performanţei în muzeu şi creşterea nivelului de educaţie al populaţiei, mai ales al tinerilor, este una pozitivă. Creşterea contribuţiei prin educaţie la progresul societăţii e direct proporţională cu creşterea performanţei muzeului.

„După părerea mea, un muzeu performant înseamnă un muzeu ancorat în realitate. În permanenţă un muzeu are de arătat şi de prezentat într-un anumit fel oamenilor sau contemporanilor în localitatea sau în zona în care îşi desfăşoară activitatea" (V.O.[41]).

Prin ce creşti performanţa muzeului în scopul întăririi rolului educaţional? Priorităţile strategice, pe care le-am stabilit înainte de realizarea anchetei exploratorii, au fost: cercetarea; managementul eficient; perfecţionarea profesională şi dezvoltarea personală a angajaţilor; publicul; patrimoniul; educaţia.

În urma analizei de conţinut a răspunsurilor la chestionar, rezultă că performanţa în muzeu este influenţată de: management eficient; profesionalismul angajaţilor şi expunerea patrimoniului către publicul larg.

„Performanţa în muzeu este influenţată de factori interni precum: valoarea bunurilor de patrimoniu, profesionalismul personalului de specialitate, mijloacele materiale avute la dispoziţie, sistemul de management, planul şi realizarea acestuia în munca de educaţie muzeală; iar influenţa factorilor externi se vede în domeniul competitivităţii, al colaborărilor productive de cultură şi valoare" (muzeograf, 34 ani, Sibiu).

Punctul de plecare în analiza performanţei în muzeu au fost factorii de rezistenţă la schimbare: *De ce un muzeu performant dacă nu se cere*? La prima parte a întrebării *De ce un muzeu performant*?, am răspuns deja mai sus, foarte importantă fiind relaţia dintre rolul educaţional şi progresul societăţii. *Dacă nu se cere* – se referă la factorii de rezistenţă externi şi interni. Orice creştere a performanţei presupune schimbare.

Interviurile realizate şi răspunsurile la chestionare ne-au condus spre o definire a performanţei în muzeele din România ca *un rezultat de excelenţă, nu doar ca realizare a unor indicatori de performanţă, care îi indică funcţionalitatea la un moment dat, la un anumit standard*. Astfel, în cazul muzeelor, şi am putea extinde afirmaţia asupra tuturor instituţiilor publice de cultură, în definirea performanţei intervine şi *excelenţa*.

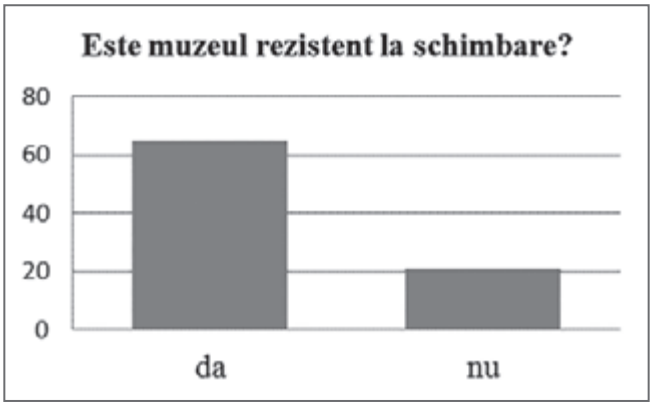

Fig. 1. ***Gradul de rezistență la schimbare***

Este necesar să delimităm între cele două categorii de factori de rezistență la schimbare: factorii externi care există și se datorează caracteristicilor muzeului și mediului socio-cultural, –cum ar fi nivelul de civilizație și educație al publicului, cadrul legislativ, contextul social, politic și economic, – și cei interni, care gravitează în jurul valorii patrimoniului și a modului de expunere și al factorului uman, cel mai concret reflectat în management.

Privitor la prima categorie, Nina Simon atribuie muzeului trei caracteristici care explică rezistența la schimbare:

1. muzeul este organizat, de obicei, ca o organizație neguvernamentală sau ca o instituție de stat;

2. dacă muzeul nu-și realizează misiunea, „nu moare nimeni de foame" sau nu își pierde drepturile;

3. existența „monopolului muzeelor". De obicei, într-un oraș există un singur muzeu dintr-un domeniu (artă, istorie etc.) [13, p. XV].

„Pur și simplu faptul că este un muzeu. Muzeele sunt edificii de cultură care rămân întotdeauna în picioare, pentru că mereu vor exista oameni interesați de ce a fost înaintea lumii lor contemporane" (student, 22 ani, Iași).

„Societatea se află într-o continuă schimbare. Ne aflăm într-o eră a informatizării, în care populația este mult mai interesată de ceea ce se petrece în lumea virtuală decât în cea reală. Însă nimic nu se învață și nu se simte mai bine decât prin contact direct. Educația, cred eu, este factorul cel mai important care contribuie la rezistența muzeului la schimbare" (învățătoare, 33 ani, Ocna Sibiului – Sibiu).

Mărimea și sistemul birocratic sunt alte obstacole în fața schimbării. De obicei, muzeele sunt conduse de profesioniști a căror carieră este construită pe conservare și interpretare, promovând cultura materială, „abandonând" nevoile publicului [13, p. XV].

„Oamenii. Din păcate, la fel ca și în învățământ, educația adulților este practic inexistentă; muzeele ar trebui să fie primele în materie de nou, pentru a atrage și educa adulți, adolescenți și copii, acolo unde învățământul nu face față. Muzeele trebuie văzute ca un laborator de istorie, în care poți învăța prin distracție, locuri unde poți atinge și vedea istoria fără opreliști,

fără texte, fără poveşti, direct, practic distractiv şi eficient. Habar nu am ce culoare are uniforma turcească (spre exemplu), dar nu am să uit niciodată sentimentul de rece metalic al insignei SS pe care am atins-o într-un muzeu german" (IT-ist, 33 ani, Bucureşti).

„Rezistenţa este totdeauna la nou. Întotdeauna când faci ceva nou există o rezistenţă, oamenii nu sunt învăţaţi, nu ies din *rutină*, să o numesc aşa. Rutina până la urmă rugineşte mecanismul. Este un mecanism care stă, care rugineşte. Nu. Dacă încerci să mişti mecanismul, atunci el, ruginit fiind, opune rezistenţă la început. Dar după ce îşi dă drumul şi îl mai şi ungi un pic, începe să funcţioneze şi e deja energia aia cu care porneşte şi funcţionează. Asta spuneam că se duce mai departe, oamenii se adaptează imediat, să nu mai vorbim de legislaţie, acolo sunt probleme într-adevăr. La noi nu este adaptată legislaţia la ce se întâmplă în teritoriu" (V.O.).

„Muzeul poate să nu opună rezistenţă la schimbare (mă refer la cea pozitivă), aplicând o bună strategie managerială, preluând reţetele de succes ale altor muzee din lume şi adăugându-le componenta originală" (bibliotecar, 35 ani, Bucureşti).

„Patrimoniul pe care-l gestionează" (cercetător ştiinţific, 30 ani, Cluj-Napoca).

„Misiunea muzeului, încă de la constituire, patrimoniul său şi nevoile culturale ale comunităţii sunt factori de rezistenţă sau adaptare la schimbare. Schimbarea, de orice fel ar fi aceasta, nu ar trebui să imprime decât o dinamică a valorilor, manifestată şi detectabilă prin valorificare. Analiza detaşată, retroactivă, pune cel mai bine în evidenţă beneficiile sau/şi greşelile" (conservator, 33 ani, Sibiu).

„În muzeele din România se folosesc contractele de management pentru directori, dar în continuare apelurile din 3 în 3 ani pentru ocuparea funcţiilor de conducere sunt create subiectiv, pe profilul unui anumit doritor agreat. Managementul se aplică parţial, s-au luat din acest trend doar lucrurile «convenabile», astfel încât sistemul este total disfuncţional. În acelaşi timp, obţinerea de performanţă nu intră pe lista managerilor. Este prezentă în planurile de management şi în rapoarte, este discutată din 3 în 3 ani..., dar nu este o prioritate asumată, astfel încât nu se investeşte în această direcţie, nu există o strategie coerentă şi lucrurile continuă să funcţioneze empiric. Rezistenţa la schimbare este evidentă atât la nivel central, cât şi la nivel local. Rezistenţa la schimbare este evidentă şi din punct de vedere conceptual, al rolului muzeelor în general. Nici până astăzi latura educativă a muzeelor nu-şi găseşte locul binemeritat, primordial aş spune, chiar dacă s-au făcut progrese mari în acest sens în ultimii ani. Publicul muzeelor este în continuare un concept abstract pentru multe din muzeele din România, rolul de depozitar de obiecte de patrimoniu fiind cel mai pregnant în majoritatea acestor instituţii. Acesta este urmat îndeaproape de rolul mare acordat cercetării patrimoniului, care în unele cazuri este chiar primul pe listă. Felul de a

privi angajatul este rezistent şi el la schimbare, fiind în continuare folosită definiția de «om bun la toate» pentru a explica ce înseamnă un muzeograf" (şef secție, 33 ani, Sfântu Gheorghe – Covasna).

„Factori externi – mediul – cadrul legislativ greoi, opac, neclar, care favorizează cutumele şi măreşte gradul de risc pe orice segment în care se doreşte îmbunătățirea proceselor" (şef secție, 35 ani, Sibiu).

„Sistemul muzeografiei româneşti în ansamblu este primul factor de rezistență: tot ce este nou şi ieşit din tipare nu este încurajat, ba mai mult este blamat de *high class*-ul muzeografiei. Sistemul de stimulente şi recompense pentru oamenii care muncesc în muzee este inexistent şi produce autosuficiență în rândurile celor care ar putea contribui la schimbare. Colecțiile muzeale şi inexistența unei politici de constituire a colecțiilor, actualizată periodic pe termen mediu (muzeele constituite în urmă cu zeci de ani funcționează *ad litteram* în baza principiilor în care au fost constituite şi nu țin cont de schimbările survenite în societatea în care trăiesc)" (director, 38 ani, Sibiu).

Sintetic, prin codarea răspunsurilor deschise ale specialiştilor referitoare la factorii de rezistență, aceştia au fost: factorul uman; managementul; tehnologia; finanțarea; sistemul de recompense; formalismul şi cadrul legislativ.

Analiza teoretică, observațiile directe şi discuțiile informale preliminare ne-au condus la ipoteza că performanța în muzeu este condiționată de:

– valoarea patrimoniului (implicit a patrimoniului mobil, în sensul *Legii nr. 182/2000 privind protejarea patrimoniului cultural mobil*);

– calitatea rezultatelor cercetării;

– management eficient prin viziune, strategie şi rezultate.

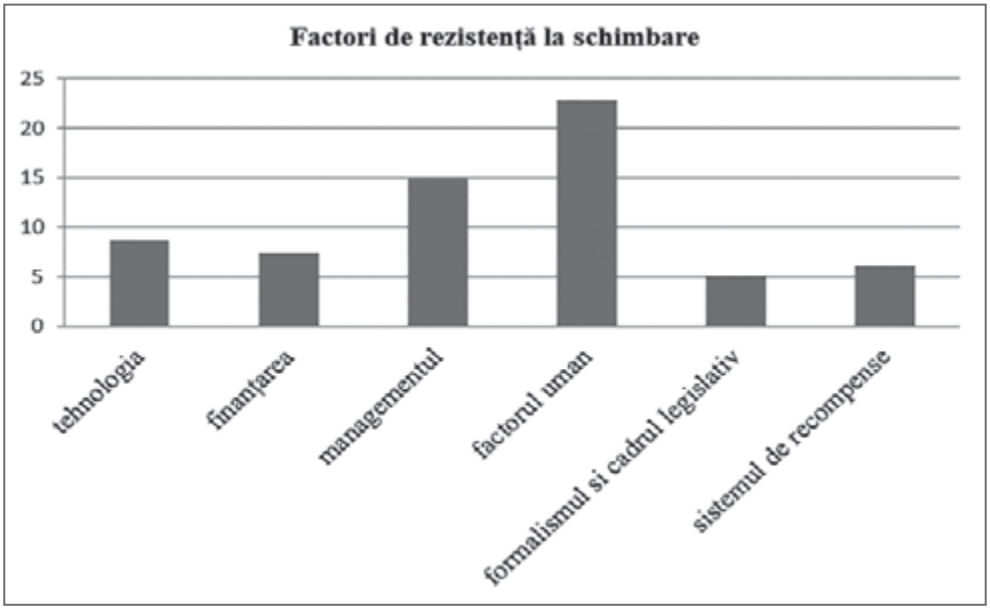

Fig. 2. ***Factorii de rezistență la schimbare***

Trebuie să precizăm că la formularea întrebării *Ce influenţează performanţa?,* avem în vedere faptul că valoarea patrimoniului, a colecţiilor, nu doar a obiectelor clasate (conform Legii nr. 182/2000), este dată atât de valoarea simbolică (istorică, artistică etc.), cât şi de valoarea în sensul monetar (şi a unei eventuale evaluări pe baza unor norme care momentan nu există)[42].

Valoarea patrimoniului este o condiţie necesară, dar nu suficientă, pentru a da măsura performanţei unui muzeu în societate, plecând de la premisa că performanţa nu este, ci doar poate fi direct proporţională cu valoarea colecţiilor. Considerăm că cei 4 E pot fi atinşi indiferent de valoarea oficială a colecţiilor la un moment dat şi că valoarea este un termen subiectiv, de reprezentare al societăţii asupra ei înşişi la un moment istoric dat (cu precizarea că această percepţie poate fluctua). Orice muzeu cu colecţii mai puţin numeroase sau valoroase simbolic/monetar îşi poate îndeplini misiunea mai bine decât un muzeu mare, gestionar de valori, majoritatea neconfirmate legal prin clasare, dar cu un management deficient.

Dincolo de definirea performanţei în general, de concluziile intermediare la care am ajuns şi pe care le-am prezentat mai sus, aveam nevoie să aflăm cum gândesc ceilalţi. După confirmarea din partea specialiştilor că performanţa este dată de: calitatea expoziţiilor organizate, managementul eficient, calitatea programelor educaţionale derulate, contribuţia la cercetarea ştiinţifică, numărul vizitatorilor, au urmat o serie de întrebări aproape suprapuse, tocmai pentru a înţelege cât mai multe nuanţe ale fenomenului de performanţă în muzee.

Fig. 3. ***Factorii care influenţează performanţa în muzeu***
(întrebare cu răspunsuri multiple)

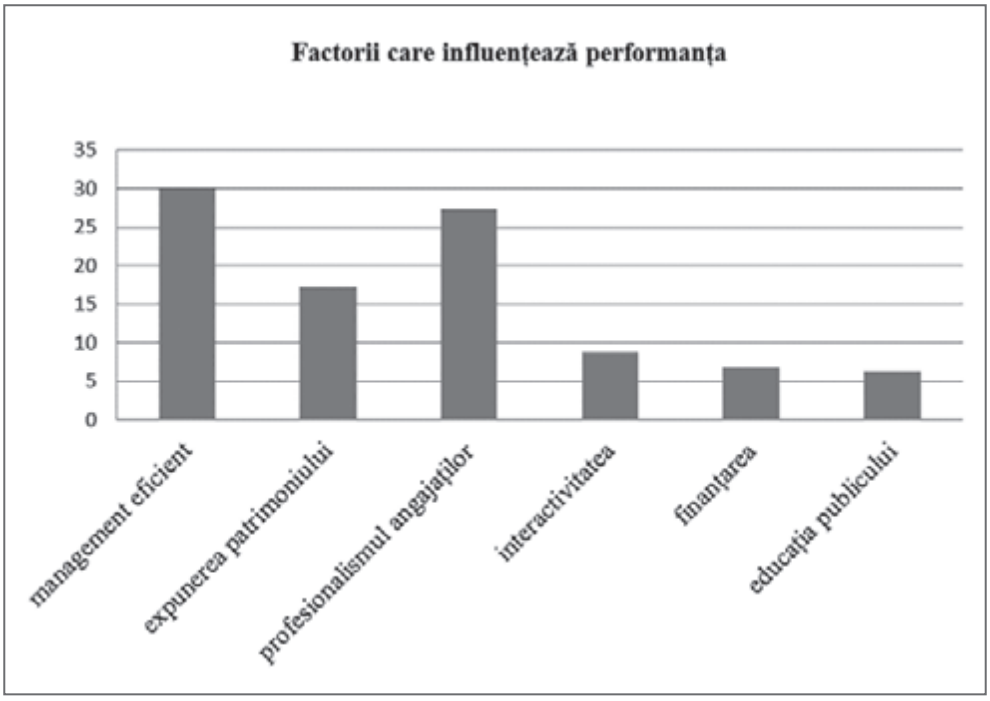

Fig. 4. ***Factorii care influențează performanța în muzeu***
(întrebare deschisă)

„Standardele fixate de fiecare muzeu" (cercetător, 50 ani, Reșița – Caraș-Severin).

„Mijloacele financiare, proiectul de management al managerului, resursele umane. Tipul de relații interumane" (manager, 32 ani, Sibiu).

„O bună pregătire profesională, un plan de management realist, un plan de comunicare & marketing bine țintit. Sistemul muzeal din alte țări este destul de diferit de cel din România. Un factor cert este însă acela că, în muzeele din străinătate, se ține cont de importanța managementului muzeal. Acest lucru nu este făcut empiric – ca în cazul României, există direcții de formare academică și de cercetare în acest domeniu. Din păcate, în România sistemul de conducere și organizare a muzeelor este arhaic și anacronic. Se adaugă o subfinanțare cronică, salarizarea foarte proastă a diverselor categorii de personal muzeal (cu câteva excepții). Absența dialogului intra-instituțional, lipsa unor studii de marketing, lipsa de cunoaștere *vis-à-vis* de cerințele/nevoile/așteptările publicului, ingerința factorului politic, moștenirea unui sistem de tip comunist, mult prea puțin reformat" (muzeograf, 41 ani, București).

„Managementul eficient care presupune tot setul de activități reprezentative pentru un muzeu modern; selecția de personal motivat și dedicat muncii de muzeu; fondurile care pot fi accesate și utilizate" (muzeograf, 40 ani, Brașov).

„Echipa de management nu cred că este conștientă de plusul pe care îl poate aduce un angajat care se dezvoltă profesional, care investește în el profesional. Sunt stagii *outdoor* pentru firme, pentru organizații în care să crești eficiența comunicării între departamente, între angajați, să crești coeziunea echipei, dar este o preocupare pe care managerii nu o au, cred că nici mulți oameni nu o au, nu sunt preocupați de ideea de a fi performant el ca individ, de a nu se plafona, de a nu se mulțumi cu o poziție sau un loc călduț. Sunt foarte puțini cei care să reclame că nu au de lucru la serviciu. Nu sunt mulți cei care plecă pentru că nu sunt mulțumiți că nu au ce face. Timpul trece, leafa vine" (I.S.).

„Stabilirea unei misiuni, a unei viziuni și a unui mesaj clar atât pentru mediul extern, cât și pentru mediul intern. Strategie clară de dezvoltare. Stabilirea unor limite între care se definește performanța astfel încât mediul intern să se simtă în același timp impulsionat spre perfecționare, cât și stimulat de rezultatele obținute. Comunicarea deschisă cu mediul extern, comunicarea participativă cu toate categoriile de audiențe și dezvoltarea sentimentului de apartenență la o cauză comună pentru muzeu și public. Creșterea gradului de atașament al publicului vizitator față de proiectele și programele desfășurate de muzeu (personalizarea ofertei de produse și servicii culturale)" (director, 38 ani, Sibiu).

„Nivelul de specializare al angajaților, calitatea și eficiența muncii acestora; nivelul de motivare al angajaților pentru a genera rezultate calitative și cantitative; stabilirea unui mediu de lucru care să faciliteze cooperarea între angajați, obținerea de rezultate pentru organizație; facilitarea accesului personalului (de pe toate nivelele și domeniile din instituție – inclusiv cele administrative) la dezvoltarea profesională continuă și motivarea acestora de a folosi noile competențe în folosul instituției. Performanța în muzeele din România este momentan influențată de managementul ineficient al resurselor umane! Atenția nu este concentrată pe resursa umană, motiv pentru care aceasta este de-motivată și neperformantă. Nu se poate obține performanță fără oameni motivați să o obțină și fără manageri care să investească (mai ales) timp, dar și bani în acest sens" (șef secție, 33 ani, Sfântu Gheorghe – Covasna).

„Resursele economice, susținerea autorităților, educația populației, nivelul de cultură etc." (învățătoare, 33 ani, Ocna Sibiului – Sibiu).

„Inovația, atractivitatea evenimentelor și a expozițiilor, prezența activă în viața comunității din care face parte, crearea de programe de interes pentru comunitate, proiectele câștigate și derulate profesionist, cercetarea, studiile ș.a." (bibliotecar, 35 ani, București).

„O strategie clar construită și împărtășită cu toți angajații: de la misiune, viziune, valori, până la obiective strategice, activități și indicatori – o perspectivă echilibrată în abordarea indicatorilor de performanță, care să țină cont nu doar de aspecte financiare, ci și de cercetare/dezvoltare, formarea angajaților, optimizarea proceselor operaționale, a persoanelor interesate (*stakeholderi*) – o strategie de

comunicare adaptată nevoilor şi cerinţelor zilelor noastre (ieşirea muzeului din „culcuşul" instituţional, ancorat spaţial, şi prezenţa acestuia în viaţa comunităţilor, atât rurale, cât şi urbane).

– motivarea angajaţilor muzeului, pornind de la premisa că aceştia sunt specialişti în domeniul de activitate, astfel încât fiecare în parte să îşi asume responsabilitatea iniţiativei şi a deciziilor în sfera lor de influenţă (serviciu, departament etc.); totodată, formarea acestora în sensul dezvoltării de noi abilităţi şi lărgirea instrumentelor pe care le au la dispoziţie pentru a obţine rezultate mai bune. Gândirea de tip cauză-efect, respectiv *ce fac-ce obţin*, ajută la îmbunătăţirea performanţei, căci speranţa de a obţine rezultate diferite, făcând acelaşi lucru, duce cu siguranţă la eşec, nu la performanţă;

– sărbătorirea succesului, nu a eşecului (facem şedinţe pentru a scoate în evidenţă ce nu am realizat, mai degrabă decât să sărbătorim rezultatele pe care le-am obţinut);

– congruenţa între performanţă «pe hârtie» şi performanţă reală;

– susţinerea şi multiplicarea exemplelor de bune practici, ce pot fi apoi preluate şi adaptate fiecărui departament în parte;

– comunicare transparentă, consecventă, cascadată;

– reducerea încărcării pe sarcină (atribuţii clare pentru fiecare angajat în parte date de fişa postului, care, la rândul ei, este acceptată şi asumată de fiecare angajat, introducerea de contracte psihologice, semnate de fiecare angajat în parte)" (trainer/antreprenor, 36 ani, Sibiu).

„Un management eficient care să conducă la o bună publicitate a muzeului, în urma căruia să atragă vizitatori" (profesor, 43 ani, Menston Yorkshire – Marea Britanie).

„O strategie de calitate" (funcţionar public, 34 ani, Sibiu).

„Procesele implicate – o viziune împărtăşită, o misiune clară, obiective asumate, calitatea şi cantitatea resurselor atrase, planificarea, controlul... toate, responsabilităţi ale managementului. Mediul extern, cu turbulenţele sale. Dinamica internă a organizaţiei – cultura organizaţională, ca mediu intern" (şef secţie, 35 ani, Sibiu).

„Un personal de muzeu performant (indicator) şi un management eficient sunt criterii sigure de performanţă într-un muzeu" (restaurator, 57 ani).

„Oamenii de obicei sunt cheia. Desigur, trebuie să existe şi condiţiile, cum ar fi să ai cu ce – infrastructură, logistică, patrimoniu –, acestea asigură condiţiile pentru o performanţă pe termen lung" (A.A.).

„Calitatea personalului implicat în toate domeniile vieţii muzeului" (profesor, 42 ani, Iaşi).

„În interior, iluminatul puternic al exponatelor, coloritul viu al pereţilor, ordonarea exponatelor după perioade istorice de timp, iar la muzeele în aer liber parcurile înverzite, prezentarea auditivă a acestora pe zone" (profesor universitar, 59 ani, Bucureşti).

„Cred că [muzeul] nu prea are cum [să fie performant] dacă nu te focusezi pe ideea clară de a fi performant, nu ai cum să fii performant. Contribuie tot românismul nostru la neperformanţă, adică sunt foarte mulţi factori care favorizează, de ex. cadrul legislativ – nu te lasă să dai afară un angajat neperformant, nu te lasă să îl concediezi, pe când la privat competenţele, toate calităţile pentru ocupare unui post sunt atent evaluate. Şi reevaluate. Asta este o meteahnă, cred eu, a întregului sistem public în România, din care face parte şi muzeul ca instituţie, ca organizaţie. Cred că avem o problemă la nivel instituţional în toată România. Plafonarea şi sinecura sunt legate, una o generează pe cealaltă, dacă omul ca individ este conştient de avantaje şi de poziţia lui în instituţie, de responsabilitatea lui, atunci ar putea contribui la performanţa muzeului, dar muzeul nu îi cere deocamdată să fie performant atâta timp cât nu poţi acţiona împotriva neperformanţei. Nu îl stimulează. Dacă s-ar obţine performanţa, s-ar obţine mai multă invidie, un conflict mai repede, dar nici într-un caz recompensele pe care le au cei din mediu privat" (I.S.).

„Lipsesc prezentările interactive care să solicite vizitatorii. Exponatele sunt în vitrine, îngrămădite, nu sunt puse în valoare suficient etc. Un muzeu excelent este Muzeul Nemo din Amsterdam, unde vizitatorii revin constant, pentru că sunt implicaţi. În plus, la noi amabilitatea supraveghetorilor şi a ghizilor lipseşte în general" (profesor universitar, 63 ani, Sibiu).

„Capacitatea de a implica vizitatorii, de a-i include în viaţa exponatelor" (cercetător ştiinţific, 36 ani, Iaşi).

„Interactivitatea. Cele mai frumoase muzee pe care le-am vizitat vreodată aveau o secţiune sau erau în totalitate *hands-on*. Plăcerea de a vedea de aproape (microscop, vitrine invizibile, atins) exponatele este cea care influenţează cel mai mult, în opinia mea, performanţa unui muzeu. Interactivitatea digitală, deşi preferată de mulţi oameni, este în opinia mea pe locul doi. Degeaba pot privi şi mişca un obiect 3D pe o tabletă dacă nu pot să îi simt textura sau greutatea în mână" (cercetător ştiinţific, 30 ani, Cluj-Napoca).

„Implicarea afectivă a personalului. Modul de prezentare al istoricului aşezământului de cultură, al exponatelor etc. Libertatea de mişcare şi exprimare a vizitatorilor (interactivitatea cu obiectivul)" (auditor, 47 ani, Braşov).

„Comunitatea, publicul stimulează activitatea angajaţilor muzeelor prin participare, considerând muzeul parte a vieţii sale sociale. Frecventarea muzeelor de către public poate fi asemuită cu o trecere dintr-o clasă în alta a şcolii vieţii. De noi depinde dacă percepem discursul muzeal cu perceperea crescândă a unui elev curios ori rămânem la nivelul claselor primare, când cel mai mult vorbeşte pedagogul, iar noi aşteptăm de la el să facă minuni. Sigur, ne dorim un public-partener al creativităţii noastre muzeale şi o comunitate exigentă care ţine la ideea de performanţă muzeală, contribuind la creşterea ei prin dragoste faţă de muzeu. Diversificarea activităţilor muzeale în spiritul vremii, pentru a menţine interesul societăţii faţă de patrimoniul şi spaţiul muzeal. Constituirea şi gestionarea unor colecţii valoroase, care să poată asigura anumite ritmuri

noutăților muzeale. Regândirea spațiului muzeal, dimensionarea și dinamizarea comunicării dintre vizitator, expoziție/activitate și angajatul muzeului" (secretar științific, 59 ani, Chișinău – Republica Moldova).

„Bugete mai mari, management mai performant" (funcționar public, 34 ani, Sibiu).

„Un public avizat cere întotdeauna mai mult de la un muzeu" (cercetător, 35 ani, Craiova).

Pentru a face trecerea de la un *muzeu funcțional* – un muzeu cu obiective definite, către un *muzeu performant* – un muzeu cu indicatori de performanță pentru obiective, orice instituție trebuie să realizeze diagnoza situației sale interne (SWOT pentru obiectivele și procesele de management) și analiza evoluției unor indicatori cu rol semnificativ în obținerea performanței pentru o perioadă de minim patru ani. Studiul trebuie să pornească de la o abordare realistă, ceea ce impune asumarea faptului că rezultatele sunt aplicabile doar într-un context specific, iar generalizarea lor necesită contexte similare.

Analiza performanțelor din perioada vizată oferă imaginea de ansamblu asupra dinamicii schimbării, fără aplicarea unei strategii centrate pe performanță. Folosirea surselor multiple asigură obiectivitatea în ceea ce privește identificarea indicatorilor reali de performanță ca suport pentru elaborarea și implementarea de strategii viitoare.

Pe baza studiului de caz aplicat Muzeului ASTRA[43], am identificat Metodologia *Balanced Scorecard* ca fiind cel mai util instrument de planificare a performanței (și doar, ulterior, de evaluare, prin analiză *ex-ante*). Scopul este să proiectăm corect indicatorii de performanță, folosind Metodologia *Balanced Scorecard,* care să ducă, prin atingerea lor, la creșterea rolului muzeului în societate. Astfel, pentru prima oară într-un muzeu din România am folosit un instrument inovativ de planificare a performanței.

Aplicând Metodologia *Balanced Scorecard*, dar numai după analiza obiectivă a unei situații date dintr-un muzeu, se pot formula viziunea, misiunea, provocările strategice, obiectivele și indicatorii de performanță ce trebuie îndepliniți în contextul aplicării unei noi strategii de management. Fără un efort concertat de planificare și măsurare a performanței proprii și de poziționare realistă pe piața cultural-educativă, muzeele de astăzi dovedesc că nu dețin instrumente esențiale pentru a construi și include în cultura lor organizațională o abordare orientată spre îmbunătățirea strategiilor proprii de obținere a performanței.

De vreme ce *performanța* a devenit un *concept central* pentru o serie de domenii de cercetare (cultură organizațională, sociologie, comunicare, management etc.), aceasta este o problemă fundamentală, finalitatea esențială a unei organizații, rațiunea ei de a fi și de a persista în timp.

Aplicarea unei strategii eficiente poate transforma orice muzeu într-un muzeu bazat pe managementul performanței, capabil să își *atingă viziunea* și să își *îndeplinească misiunea*.

***

„Al cui este muzeul?"
Horia Bernea

Dincolo de o clădire, dincolo de un patrimoniu, dincolo de management, *muzeul arată*, ne dezvăluie *cine suntem*, ne *dă măsura*… Fragilitatea *obiectului* şi emoţia *lucrului rânduit* ne obligă *să avem grijă*, să construim strategii, să fim mai buni, să fim performanţi!

Bucuria cunoaşterii documentate ne-a ajutat să elaborăm şi câteva consideraţii finale, cu credinţa că muzeul trebuie să fie recunoscut de societate ca centru de educaţie:

1. Muzeul trebuie analizat ca o organizaţie. Definirea muzeului ca organizaţie îi surprinde dinamica, evoluţia şi complexitatea mai mult decât „staticul" *instituţie*.

2. Paradigmele muzeului s-au transformat în timp, acesta devenind astăzi un *spaţiu deschis*, *de comunicare* a patrimoniului: de la „privilegiul" de a vizita un muzeu, la „satisfacerea nevoilor" publicului.

3. Muzeele, ca instituţii publice, sunt rezistente la schimbare – nu se întâmplă nimic dacă nu îşi ating obiectivele şi oricum au „monopol" într-o anumită zonă (atât ca spaţiu geografic, cât şi ca reprezentare patrimonială).

4. Muzeul nu are ca scop obţinerea profitului financiar, ci răspunde aşteptărilor sociale.

5. Performanţa în muzee poate fi definită ca *un rezultat de excelenţă*, *nu doar ca realizare a unor indicatori de performanţă care îi indică/arată funcţionalitatea la un moment dat*, *la un anumit standard.* Aşadar, propunem pentru muzee necesitatea îndeplinirii şi a unui al patrulea E – *excelenţa*.

6. Un muzeu performant este:

a. O organizaţie care învaţă şi îşi propune (prin conştiinţă şi profesionalism), îşi asumă şi atinge obiective de calitate, standarde suplimentare faţă de cele de funcţionare (suficiente pentru supravieţuire), stabilite pe baza cunoaşterii şi învăţării.

b. O organizaţie care se (re)poziţionează pe piaţa ofertei cultural-turistice, devenind spaţiu de comunicare a patrimoniului/*edutainment* şi *îşi defineşte viziunea*, *misiunea şi obiectivele strategice,* urmărind interesul comun al societăţii.

c. O organizaţie care se orientează spre cei 3 E în îndeplinirea „contractului societal" şi aplică ca metodă de obţinere a performanţei un management strategic, orientat, concertat, cu bază ştiinţifică.

Muzeul performant este *organizaţia care învaţă şi se dezvoltă permanent ca un mijloc de comunicare a patrimoniului adaptat prezentului*, *pentru îndeplinirea la standarde cât mai înalte a nevoilor de edutainment ale societăţii*, *pe baza unui management strategic orientat în acest sens*.

Note

[1] Pe baza acestei cercetări a fost elaborată, sub îndrumarea Prof. univ. dr. Emanoil Muscalu, teza de doctorat, cu titlul *Contribuții la îmbunătățirea managementului performanței în instituțiile muzeale din România. Studiu de caz: Complexul Național Muzeal ASTRA*, *Sibiu*, Universitatea „Lucian Blaga", Sibiu – Facultatea de Științe Economice, 2015.

[2] *Edutainment* este un „concept hibrid", prin intermediul căruia se definește modul în care un muzeu își îndeplinește misiunea și răspunde nevoilor publicului (informare, educare, divertisment) (https://en.wikipedia.org/wiki/Educational_entertainment; accesat în iunie 2014).

[3] Ne propunem ca, într-un viitor apropiat, să dezvoltăm subiectul, rezultatele analizelor și cercetărilor urmând a deveni teme pentru noi studii.

[4] Muzeul ASTRA este denumirea generică folosită pentru Complexul Național Muzeal ASTRA din Sibiu.

[5] În anul 1993, Consiliul Europei acorda directorului Muzeului ASTRA, Dr. Corneliu Ioan Bucur, Premiul *EMYA* pentru merite personale. În argumentație se precizează că premiul este „o recunoaștere pentru menținerea și dezvoltarea muzeului în pofida condițiilor descurajante posibile" [4, p. 14]. Pentru alte premii acordate Muzeului ASTRA, v. [7].

[6] Nu putem vorbi de o istorie a muzeologiei românești atâta vreme cât nu avem „istorii mici" pentru fiecare domeniu – identificarea și colectarea patrimoniului, organizarea expozițiilor, activitățile de conservare și restaurare a patrimoniului, punerea în valoare a patrimoniului etc.

[7] În ultimii 25 de ani, au existat numeroase tentative de organizare a unei baze de date referitoare la rețeaua muzeelor din România. În prezent, Institutul Național al Patrimoniului, „instituție publică de importanță națională", aflată în subordinea Ministerului Culturii, „îndeplinește funcția de agregator național în procesul de implementare a Programului național pentru digitizarea resurselor culturale naționale și crearea Bibliotecii Digitale a României, componentă a bibliotecii digitale europene – *Europeana.eu*, asigurând interfața dintre furnizorii de conținut, respectiv instituții publice sau alte organizații deținătoare de resurse culturale, și serviciile tehnice care gestionează programul la nivel comunitar; oferă asistență tehnică și de specialitate instituțiilor culturale, întreține programul DOCPAT pentru documentarea patrimoniului cultural, precum și alte sisteme informatice și aplicații utilizate de către operatorii culturali; întreține și dezvoltă site-ul web al patrimoniului cultural din România *E-patrimoniu.ro* și portalul național *Culturalia.ro*. (http://patrimoniu.gov.ro/ro/inp/atributii). Din păcate, baza de date postată pe *E-patrimoniu.ro* (fost cimec.ro) nu este actualizată în timp real, în primul rând, din cauza muzeelor care nu furnizează informațiile.

[8] Muzeul nu este doar al „specialiștilor lui". Muzeul este o organizație ale cărei structuri, manageriale și de sistem, trebuie să fie „citite" și de specialiști din alte domenii de activitate. Identitatea muzeului este conferită de patrimoniul specific și de modalitățile de punere în valoare.

[9] Tema de interviu aprofundat: *atitudinile și valorile unui angajat (manager)*, *ex-angajat și cum ar trebui să se schimbe în condițiile unui muzeu performant*.

[10] Studiul ne-a oferit posibilitatea de a cunoaște reformele de management conduse de *New Public Management* și influența lor în domeniile muzeale din Statele Unite ale Americii, Australia, Noua Zeelandă, Anglia și Taiwan.

[11] Mișcarea *New Public Management* a debutat la sfârșitul anilor '70 și începutul deceniului opt. Primele sale practici au apărut în Marea Britanie, în perioada cât a fost prim-ministru Margaret Thatcher și în administrațiile municipale din Statele Unite ale Americii (de exemplu, Sunnyvale – California). Apoi, guvernele din Noua Zeelandă și Australia s-au alăturat mișcării. „Nu există o definiție precisă a *noului management public* care să surprindă toate elementele acestuia. Mai multe denumiri însă sunt asociate cu implementarea acestor elemente la nivelul administrației publice. Astfel, noul management public este întâlnit și sub denumirea de «managerialism», «administrație publică orientată către piață» (*market based public administration*), «paradigma post birocratică», «guvernul antreprenorial»". Trecerea de la administrația tradițională la *noul management public* a impus mutarea accentului în activitățile administrației publice de la proces la rezultat [24].

[12] *Legea nr. 311 din 8 iulie 2003 privind muzeele și colecțiile publice* – publicată în „Monitorul Oficial", Partea I, nr. 528 din 23 iulie 2003. Republicată cu modificările ulterioare.

[13] Astfel, „în cazul în care nu a finalizat cursurile de atestare în domeniul managementului anterior încheierii prezentului contract, [managerul trebuie] să participe, în termen de un an de la semnarea contractului de management, la cursurile de atestare în domeniul managementului, cursuri special organizate de către Institutul Naţional pentru Cercetare şi Formare Culturală, instituţie aflată în subordinea Ministerului Culturii" – cf. Ordinul nr. 2.799 din 10 decembrie 2015 pentru aprobarea Regulamentului-cadru de organizare şi desfăşurare a concursului de proiecte de management, a Regulamentului-cadru de organizare şi desfăşurare a evaluării managementului, a modelului-cadru al caietului de obiective, a modelului-cadru al raportului de activitate, precum şi a modelului-cadru al contractului de management, cap. V, art. 5, alin. (2) (în „Monitorul Oficial", nr. 962, 24 decembrie 2015).

[14] *Organizaţia care învaţă* a fost definită de Peter M. Senge drept o „organizaţie care îşi extinde continuu capacitatea de a-şi crea propriul viitor. Pentru o astfel de organizaţie nu este suficient să supravieţuiască. *Învăţarea pentru a supravieţui*, sau, cum este cel mai adesea numită, *învăţarea adaptivă*, nu este doar importantă, este cu adevărat necesară. Dar pentru o organizaţie care învaţă, *învăţarea adaptivă* trebuie să fie completată de *învăţarea generativă*, acel tip de învăţare care ne ajută să ne mărim capacitatea de a crea" [28, p. 36].

[15] http://icom.museum/the-vision/museum-definition (accesat în septembrie 2015).

[16] Idem. „Conceptele de activităţi muzeale sau acţiuni culturale, cum ar fi interpretarea sau medierea, sunt adesea invocate pentru a descrie munca pe care muzeul o depune în relaţia cu publicul său, pentru a transmite cunoaştere" [14, p. 32].

[17] Pentru argumentare vom folosi răspunsurile la chestionarul *Performanţa în muzeu* şi opiniile celor intervievaţi în timpul cercetării. Termenul de completare a chestionarului a fost de o lună calendaristică în anul 2015. Chestionarul a fost creat şi aplicat on-line, folosind platforma *isondaje.ro*. Datele au fost valorificate/analizate prin metoda analizei de conţinut.

[18] Tema este adusă în discuţie în studiul realizat de Adriana Avram, *Muzeul – Hartă. Conceptul de repoziţionare a Muzeului de Etnografie Universală „Franz Binder" din Sibiu*, lucrare în manuscris, Arhiva Ştiinţifică a Muzeului ASTRA. Lucrarea, cu titlul *Muzeul – Hartă. Concept de educaţie prin valorificarea patrimoniului unui muzeu al culturilor lumii*, a fost susţinută la Colocviul Internaţional în Ştiinţele Comunicării şi Studii Culturale, având tematica *Călători şi călătorii. A privi, a descoperi*, organizat de Universitatea din Bucureşti. Facultatea de Litere – Departamentul de Ştiinţele Comunicării, în perioada 23-24 octombrie 2015.

[19] *Manualul…* reprezintă unul dintre rezultatele proiectului „Matra. Strengthening the National Network of Romanian Museums and its members", desfăşurat în perioada 2008-2010. Proiectul, finanţat de Ministerul Afacerilor Externe din Olanda, prin Asociaţia Muzeelor Olandeze, a vizat atât consolidarea Reţelei Naţionale a Muzeelor din România, cât şi „stimularea competenţelor angajaţilor din muzee, în domeniul managementului muzeal şi al educaţiei muzeale" (Eric J. Fischer, în Cuvânt înainte [16, p. 7]).

[20] Oficiul de Audit Naţional din Anglia sugerează ca un al patrulea E să fie evaluat în cazul muzeelor – *echitatea*. În acest caz, echitatea se referă la accesibilizarea muzeelor – socială şi regională [32, p. 69].

[21] O.U.G. nr. 189/2008 a fost modificată şi completată prin Ordinul nr. 2.799 din 10 decembrie 2015.

[22] În „Monitorul Oficial", nr. 444 din 22 iunie 2015.

[23] Criticile aduse *noului management public* pornesc de la ideea că este „un model puternic ideologizant (asumpţiile pe care se bazează, anume faptul că sectorul public este similar celui privat, sunt false)" (http://www.scritub.com/management/Noul-Management-Public-Premise3274217.php; accesat în decembrie 2014).

[24] Pentru a defini managementul performanţei muzeale am identificat sensurile sintagmei apelând la accepţiunile formulate în literatura de specialitate [2, p. 9-10].

[25] http://dexonline.ro/definitie/performant (accesat în aprilie 2015).

[26] *Performánţă, ~e* f. 1) Rezultat (deosebit de bun) obţinut de o persoană într-o competiţie sportivă. 2) Succes deosebit obţinut într-un domeniu de activitate; record. 3) *tehn.* Indice calitativ de funcţionare sau de randament (al unui motor, sistem tehnic, al unei maşini-unelte etc.). <fr. *performance* [19, s.v.].

[27] http://dexonline.ro/definitie/performant (accesat în iunie 2015).

[28] http://dexonline.ro/definitie/excelent (accesat în iunie 2015).

[29] În *Dicționarul explicativ…* nu apare asociat substantivului *performanță* verbul *a performa*.

[30] http://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/performance.

[31] Comparația poate continua cu sensul cuvântului *performance* în limba franceză: „La performance est définie comme un constat officiel enregistrant un résultat accompli à un instant, toujours en référence à un contexte, à un objectif et un résultat attendu, et ce quel que soit le domaine" [27; v. și 6].

[32] http://www.univ-brest.fr/masterif/travetud/fondemenmesuresperformances.pdf, p. 7; accesat în decembrie 2015.

[33] Autorul afirmă că performanța se atinge dacă *ai cu ce să faci*, dacă *știi cum să faci* și dacă *vrei să faci* (www.mim.utcluj.ro/.../30_Comportamentul_organizational_D19.pdf; accesat în decembrie 2014).

[34] Cercetătorii au identificat patru „orientări în definirea performanței": 1) perioada 1957-1979, în care nu s-a insistat foarte mult pe definirea termenului, atenția fiind concentrată asupra modalităților de evaluare; 2) perioada anilor '80-'90, când performanța este dată de nivelul de realizare a obiectivelor; 3) perioada 1995-2000, atunci când definirea performanței s-a făcut în funcție de productivitate și eficacitate, și 4) perioada de după 2000, în care definirea performanței este în funcție de valoarea creată [30, p. 73].

[35] Foarte important este modul în care managerii comunică angajaților relația dintre standardele de performanță impuse și poziția lor în organizație [8].

[36] I.S. – fost șef secție *Proiecte* la Muzeul ASTRA, colaborator extern, antropolog; în prezent, antreprenor.

[37] *Funcțional*, *-ă*, *funcționali*, *-e*, adj. 1. Care ține de o funcție, privitor la o funcție. *Maladie funcțională* = boală care afectează buna funcționare a unui organ. *Analiză funcțională* = ramură a matematicii care se ocupă cu studiul diferitelor clase de funcții și a relațiilor dintre ele. 2. Util, practic. Care îndeplinește condițiile pentru a fi folosit. [Pr.: *-ți-o-*]. Din fr. *fonctionnel* (după *funcție*) (http://dexonline.ro/definitie/functional; accesat în mai 2015). *Funcționá*, *funcționez*, vb. I. Intranz. A-și îndeplini funcția, rolul. A fi în funcție, a se afla în stare de funcționare. [Pr.: *-ți-o-*]. Din fr. *fonctionner* (după *funcție*) (http://dexonline.ro/definitie/functiona; accesat în mai 2015).

[38] A.A. – fost șef secție *Proiecte* la Muzeul ASTRA, colaborator extern – manager de proiect; în prezent, șef secție la Muzeul de Etnografie Universală „Franz Binder", Muzeul ASTRA.

[39] Este imposibil să investigăm fiecare membru al unei comunități, chiar restrânsă, cum este cea a „lumii muzeelor" (Baza de date a Institutului Național al Patrimoniului menționează pentru anul 2014: 7.094 persoane, din care: 4.360 personal de specialitate, 299 experți acreditați și 2.734 personal administrativ și de întreținere. http://www.cimec.ro/scripts/RegistruExperti/PatrimoniulMobil/sel.asp; accesat în mai 2015). De asemenea, cei implicați în acest domeniu, *stakeholderii*, sunt foarte numeroși și provin din medii diferite. Decizia privind eșantionarea a fost corelată cu metoda de cercetare utilizată, pe criterii de convenienţă. Chestionarul a fost adresat specialiștilor în domeniu: angajaților din muzeele naționale din țară, cadrelor universitare ce pregătesc viitori angajați ai muzeelor, cercetătorilor din domeniul științelor umaniste, a căror activitate este influențată sau influențează activitatea muzeelor. Chestionarul conține nouă întrebări referitoare la performanța în muzeu, întrebări ce pot fi grupate în șapte subcategorii. Întrebările chestionarului sunt de tip închis și deschis, cu răspuns unic selectat dintr-un set de răspunsuri prestabilite (*multiple choice – single select*) și cu răspunsuri libere. Respondenții au posibilitatea să selecteze intensitatea fiecărei afirmații pe o scală cu cinci trepte. Răspunsurile chestionarului au facilitat stabilirea indicatorilor de performanță în procesul de planificare prin Metodologia *Balanced Scorecard*.

[40] M.I. – fost director al Muzeului Civilizației Populare Tradiționale ASTRA; în prezent, director Departament Marketing, Muzeul ASTRA.

[41] V.O. – fost director general al Muzeului ASTRA; pensionat și reangajat ca cercetător.

[42] Având în vedere prevederile *Legii muzeelor și colecțiilor* nr. 311/2003, republicată, de la art. 11, alin. 2, prin care se precizează că „*proprietarii și titularii de alte drepturi reale asupra muzeelor și colecțiilor publice de importanță națională sunt obligați să încheie contracte de asigurare parțială sau integrală, în funcție de obligațiile ce le revin potrivit prevederilor Codului civil, pentru bunurile mobile și imobile care fac obiectul patrimoniului muzeal, conform*

dispozițiilor legale în vigoare", se impune actualizarea valorii bunurilor din patrimoniul muzeal al instituției. Potrivit art. 2, alin. 3 din O.G. nr. 81 din 28 august 2003 (*actualizată*) privind reevaluarea și amortizarea activelor fixe aflate în patrimoniul instituțiilor publice, precum și art. 12, alin. 1 din Ordinul Ministerului Finanțelor Publice nr. 3.471 din 25 noiembrie 2008 pentru aprobarea Normelor metodologice privind reevaluarea și amortizarea activelor fixe corporale aflate în patrimoniul instituțiilor publice, „*bunurile din patrimoniul cultural național, cu excepția acelora care nu pot fi reevaluate potrivit standardelor internaționale de evaluare, vor fi reevaluate de către evaluatori autorizați conform reglementărilor legale în vigoare, rezultatele reevaluării urmând a fi înregistrate în contabilitate până la finele anului 2010*". Deoarece nu există evaluatori autorizați în domeniul patrimoniului cultural etnografic și nici nu au fost elaborate criterii privind reevaluarea bunurilor etnografice, muzeele sunt exceptate de la obligația privind reevaluarea patrimoniului propriu. Pe de altă parte, instituțiile muzeale sunt obligate prin Legea nr. 311/2003 să încheie contracte de asigurare pentru bunurile culturale expuse riscului de deteriorare, pierdere, furt, incendii etc. În acest context, Muzeul ASTRA și-a elaborat, ținând cont și de precizările primite de la Ministerul Culturii, propria procedură pentru evaluarea patrimoniului de către specialiștii proprii.

[43] Rezultatele cercetării vor fi publicate într-un studiu special dedicat Muzeului ASTRA.

Bibliografie

1. Androniceanu A., Șandor A. Impactul „Noului Management Public" asupra administrației publice din România. În: „Administrație și management public", nr. 6, 2006, p. 13-19.

2. Armstrong M. Handbook of Performance Management – an evidence-based guide to delivering high performance. Fifth edition. London: Kogan Page, 2015. http://samples.sainsburysebooks. co.uk/9780749470302_sample_745022.pdf (accesat în august 2015).

3. Avram A. Edutainment muzeal în re-construirea unei expoziții de bază. În: „Marketingul și educația în muzee". Ediția a VI-a. Coordonatori volum: Raluca Ioana Andrei, Irina-Eliza Penciu. Sibiu: Editura „ASTRA Museum", 2015, p. 17-25.

4. Bealcovschi S. EMYA, Premiul Consiliului Europei, a fost decernat în anul 1993 unei personalități din România. În: Cibinium 1990-2000. Studii și cercetări privind politica reformei în etno-muzeologia românească: contribuția Muzeului ASTRA. Sibiu: Editura „ASTRA Museum", 2000.

5. Belch G. E., Belch M. A. Advertsing and promotion: an integrated marketing communications perspective. Sixth Edition. Boston: The McGraw-Hill Companies, 2003. http://lib.dtc.ac.th/ebook/ BusinessAdmistration/5183.pdf (accesat în mai 2015).

6. Bourguignon A. Peut-on définir la performance? În: „Revue Française de Comptabilité", nr. 269, juillet-août 1995, p. 61-66. http://www.univ-brest.fr/masterif/travetud/fondementsmesures performances.pdf, p. 6-8 (accesat în decembrie 2015).

7. Bucur C. I. Cronica unor premii naționale și internaționale obținute de cel mai titrat muzeu din România, Muzeul ASTRA. În: „Cibinium", Sibiu, 2006-2008, partea I, p. 104-121.

8. Cîmpan L. Managementul performanței. http://www.tinapse.ro/home/3.1.-managementul-performantei (accesat în mai 2015).

9. Galemba S. Managementul performanțelor profesionale – factor de motivare a cadrelor didactice. În: „Studia Universitatis Moldaviae". Seria Științele Educației, Chișinău, nr. 9 (79), 2014. http://studiamsu.eu/wp-content/uploads/09.-p.48-52.pdf (accesat în mai 2015).

10. Gary J. Comportament organizațional. Înțelegerea și conducerea oamenilor în procesul muncii. Traducere de Ioan Ursachi, Valentin Ioan Postolache și Raluca Aron. București: Editura Economică, 1998. 630 p.

11. Gherghina R., Văduva Fl., Postole M. A. The Performance Management in Public Institutions of Higher Education and the Economic Crisis. În: „Annales Universitatis Apulensis". Series Oeconomica, Alba Iulia, nr. 2, 2009, p. 640-642.

12. Implementing effective performance management, episode 72. What does good performance management look like in today's workplace? http://www.cipd.co.uk/hr-resources/podcasts/72-performance-management.aspx (accesat în iunie 2014).

13. Janes R. R. Museums and the Paradox of Change, 3rd edition. London-New York: Routledge, 2013. https://books.google.ro/ (accesat în ianuarie 2015).

14. Key Concepts of Museology. Edited by André Desvallés and François Mairesse. Paris: Armand Colin, 2010. 83 p.

15. Lefter C. Cercetări de marketing. Suport de curs. Universitatea Transilvania din Brașov, Facultatea de Științe Economice, 2003. https://www.scribd.com/doc/52594736/Cercetari-de-Marketing (accesat în iunie 2014).

16. Manual de management muzeal și educație muzeală. Amsterdam: Asociația Muzeelor din Olanda, 2010. 220 p.

17. Neacșu V. Managementul performanței. În: „Market Watch", București, nr. 116, iunie 2009. http://www.marketwatch.ro/articol/4990/Managementul_performantei/ (accesat în iunie 2014).

18. NHS Institute for Innovation and Improvement. Performance management. http://www.institute.nhs.uk/quality_and_service_improvement_tools/quality_and_service_improvement_tools/performance_management.html (accesat în mai 2015).

19. Noul dicționar explicativ al limbii române (NODEX). București/Chișinău: Editura Litera Internațional, 2002. 1676 p.

20. Novac C. Analiza posturilor – evaluarea performanțelor și remunerarea. Note de curs, Școala Națională de Studii Politice și Administrative, Facultatea de Comunicare și Relații Publice. http://www.liceul-spiru-haret.ro/wp-content/uploads/Analiza_posturilor.pdf, p. 11-12 (accesat în octombrie 2015).

21. Opriș I. Managementul muzeal. Târgoviște: Editura Cetatea de Scaun, 2008. 182 p.

22. Opriș I. Colecționism. Muzeologizare. Patrimonializare. București: Editura Oscar Print, 2013. 292 p.

23. Opriș I. Muzeograme vechi și noi. București: Editura Oscar Print, 2014. 320 p.

24. Osborne D., Gaebler T. Reinventing Government. How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector. New York: A Plume Book, 1993. https://bogdanmandru.wordpress.com/management-public-caracteristici-ale-noului-management-public-nmp/ (accesat în mai 2015).

25. Performance management: an introduction. Understand how to build an effective performance management framework and the tools that can help support it. https://www.cipd. co.uk/knowledge/fundamentals/people/ performance/factsheet (accesat în iunie 2014).

26. Preda M. Comportament organizațional. Teorii, exerciții și studii de caz. Iași: Editura Polirom, 2006. 256 p.

27. Salgado M. La performance: une dimension fondamentale pour l'évaluation des entreprises et des organisations, 2013, <hal-00842219>. În: revista on-line „HAL.archives-ouvertes.fr". https://hal. archives-ouvertes.fr/.../Etat_de_l_art (accesat în noiembrie 2015).

28. Senge P. M. A cincea disciplină. Arta și practica organizațiilor care învață. Traducere de Olivia Cristina Podobea. București: Editura Business Tech International, 2012. 420 p.

29. Șuteu S. Comportament organizațional. Suport de curs. Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca – Facultatea de Construcții de Mașini, Departamentul de Management și Inginerie Economică, f.a., p. 533-570.

30. Verboncu I. Eficiență și eficacitate în management. În: Verboncu I., Apostu C. M., Gogîrnoiu D. M., Zalman M. Management. Eficiență, eficacitate, performanțe. București: Editura Universitară, 2013.

31. What is Key Performance Management? www.ap-institute.com (accesat în iunie 2015).

32. Yung-Neng Lin. International Comparison of National Museum. Performance Indicators. În: „The International Journal of the Inclusive Museum", University of Illinois, vol. 4, nr. 1, 2012. http://museum-journal.com (accesat în iunie 2014).

33. Zbuchea A. Marketingul în slujba patrimoniului cultural. București: Editura Universitară, 2008. 326 p.

34. Zecheru V. Managementul în cultură. București: Editura Litera Internațional, 2002.

Abstract

MUSEUM. MANAGEMENT. PERFORMANCE. FROM A FUNCTIONAL MUSEUM TOWARDS A PERFORMING MUSEUM. The museum must be analyzed as an organization. Defining the museum as an organization renders its identity, evolution and complexity, much more than the "static" institution does. The paradigms of the museums have changed in time, becoming an open space for heritage communication; from the "privilege" of visiting a museum to the "satisfaction of the public's needs". The museums, as public institutions, are resistant to change – nothing happens, they don't meet their objectives, but they have the "monopoly" in a certain area (both as geographical space and as heritage representation). The museum does not aim to obtain financial profit, but to meet the social expectations. The performance in museums can also be defined as an excellence result, not only as an achievement of some performance indicators showing its functionality at some point in time, to a particular standard. Therefore, we propose for museums the necessity to fulfill the requirements of the fourth E – excellence. A performing museum is: a) an organization which studies and proposes (through awareness and professionalism), assumes and meets quality objectives, additional standards apart from the functional ones (sufficient for survival), established on the basis of knowledge and learning; b) an organization which (re)positions itself on the touristic cultural offer market, becoming a space for heritage communication/edutainment and defines its vision, mission and strategic objectives by keeping track of the common interest of the society; c) an organization which orientates itself towards the 3 Es in executing the "social contract" and which applies a strategic, oriented, concise management with a scientific basis as a method for obtaining its performance. The performing museum is "the organization which permanently studies and develops itself as a means for communicating its heritage adapted to our present times in order to meet the society needs for edutainment to the highest standards, on the basis of a strategic management oriented in this regard".

Keywords*: museum – performing museum, performance – museum performance, performance management, exploratory research, strategy, Balanced Scorecard, vision, mission, heritage, public, learning organization.*

Cercetător științific III, director Muzee pavilionare,
Complexul Național Muzeal ASTRA, Sibiu, România

MIGRAȚIA PIESELOR MUZEALE. STUDIU DE CAZ – PATRIMONIUL MNEIN

Elena ȘIȘCANU

Rezumat

Acest demers științific are ca scop principal identificarea și analiza contextuală a fenomenului migrației colecțiilor muzeale, o problemă absolut neelucidată în literatura de specialitate, dar frecvent întâlnită în R. Moldova și nu numai. Cercetarea este realizată în baza studiului de caz – patrimoniul MNEIN, arhiva muzeului și mărturiile celor mai în vârstă angajați ai muzeului. Sunt determinate tipurile migrației pieselor muzeale, unele încadrându-se în legislația existentă, altele, făcând excepții. Studiul sesizează mai multe aspecte ce țin de drepturile instituției muzeale, dar și instituției superioare, în cazul de față, Ministerul Educației, Culturii și Cercetării, de a decide soarta unor colecții prin transmiterea lor altor muzee, la fel, erorile admise în procesul transmiterilor forțate.

Cititorul va avea prilejul să cunoască colecțiile muzeale care au migrat din, dar și spre muzeu, intrând în patrimoniul MNEIN, parțial istoriile acestor colecții.

Cuvinte-cheie: *migrație, colecții, patrimoniu, trofee.*

O problemă absolut neelucidată în literatura de specialitate, dar frecvent întâlnită, este migrația pieselor muzeale. În general, noțiunea de *migrație/ migrațiune* este utilizată, cel mai des, pentru a desemna fenomenul deplasării unei mulțimi de oameni sau animale dintr-o țară în alta sau dintr-un loc în altul. În cazul nostru, ne referim la acele piese care au făcut sau mai fac parte din patrimoniul muzeal, dar din varii motive au ieșit din custodia muzeului: au fost *schimbate* pe alte piese ale altor muzee, au fost *extrase fraudulos*, au fost *transmise benevol* sau *obligatoriu* altor instituții, au fost *„evacuate"* în timp de război, astfel regăsindu-se în alte muzee din cu totul altă țară decât cea de origine, au fost luate în calitate de *capturi* de război – *trofee* (spre exemplu, în anul 1958, A.A. Bâcov, șeful Secției de Numismatică din Ermitaj, preciza că nu poate să contribuie la identificarea unor monede, pentru că „la moment ei se ocupă cu retrocedarea colecției numismatice berlineze Republicii Democrate Germane" [1, p. 40]), au fost *expuse în diverse expoziții* din alte țări și muzee pe o perioadă anumită de timp, un tip de *migrațiune temporară*, întrucât piesele respective se întorc înapoi, în muzeul și țara de origine. Așa sau altfel, este vorba de o mișcare, deplasare a pieselor muzeale cu anumite consecințe, atât pentru patrimoniul din care au ieșit, cât și pentru piesa propriu-zisă. Aceasta ar fi o primă identificare a tipurilor de migrațiune a patrimoniului muzeal, realizată în baza experienței patrimoniului MNEIN, dar și a altor cazuri internaționale.

Întrucât problema în cauză n-a fost abordată în literatura de specialitate, este o primă încercare de a face lumină în acest caz și de a lansa o discuție pe problema tipurilor de migrațiune a pieselor muzeale, despre impactul fenomenului asupra diminuării sau creșterii importanței colecțiilor muzeale, influența asupra tendințelor și valorilor culturale și, nu în ultimul rând, soarta acestor piese de patrimoniu, conservarea și păstrarea lor, accesul publicului

vizitator, cercetarea și cunoașterea multilaterală, inclusiv, povestea pieselor respective, a rolului lor în viața de zi cu zi, a tehnologiilor de producere a acestor piese, fie că sunt obiecte de artă, sau instalații diverse care într-un final ar putea propulsa, genera noi descoperiri, invenții, etc. Aici, oprindu-mă, aș vrea să trec la expunerea problemei propriu-zise, migrația pieselor muzeale, studiu de caz – patrimoniul MNEIN.

Pentru a ușura procesul de cercetare a fenomenului, am împărțit istoricul acestuia în trei perioade: perioada Zemstvei, perioada interbelică și perioada postbelică. Este adevărat, am putea împărți istoricul fenomenului și în funcție de schimbarea denumirii muzeului, pentru că odată cu modificarea titulaturii se schimba și conceptul muzeal, avea loc o reprofilare a instituției și intervenea o nouă valorificare, gestionare a patrimoniului, iar uneori și de transmitere a unor exponate altor muzee. Totuși, voi prefera prima periodizare.

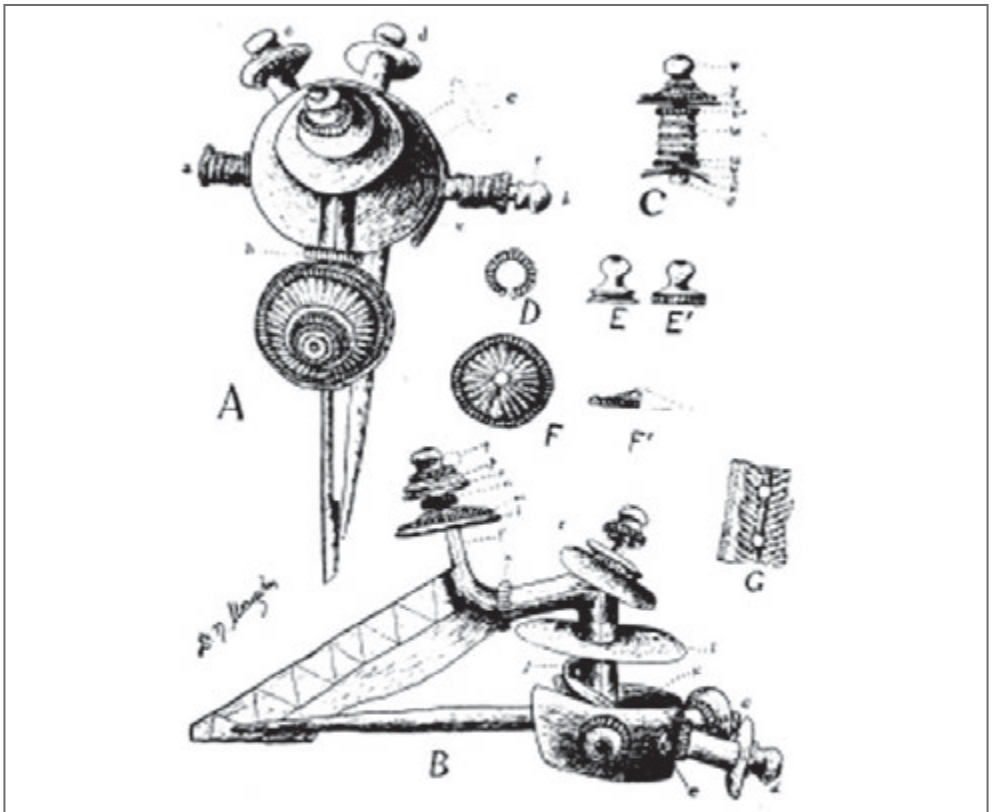

Fibula germanică din epoca imperialo-romană găsită pe valea Prutului în sat. Vasilica jud. Bălți. *Măr. nat.*
A: văzută de deasupra.
B: „ în profil.
C — G: diferite părți de ornamentație.

Imagine preluată din revista Arhivele Basarabiei,
an. 7, 1935, nr. 3-4, p. 198 [4]

Așadar, în perioada Zemstvei nu găsim cazuri de schimb, transmitere benevolă sau forțată a pieselor muzeale din colecția etnografică, însă s-au înregistrat migrațiuni de piese din colecțiile Științe ale Naturii. Întrucât astea nu sunt obiectul cercetării mele, eu nu mă voi referi la ele. Trebuie de spus că, în perioada Zemstvei, au fost aduse diverse obiecte din diferite muzee din Rusia, care au devenit parte a patrimoniului nostru. Cu regret, ele nu se mai regăsesc astăzi în patrimoniul muzeal, nu se cunosc nici condițiile dispariției lor. Cert este că avem doar informații scrise, în rapoartele Muzeului Zemstvei, dar registrele de altădată nu s-au păstrat. Mai mult ca atât, conform spuselor custodelui-șef Raisa Tabuica, MNEIN dispune de registre începând cu anul 1946, fapt care îngreunează în mare măsură cercetarea noastră.

Un prim exemplu de migrațiune a exponatelor de valoare, despre care avem informații certe, este fibula din epoca imperialo-romană, găsită în primăvara anului 1932, în s. Vasilica sau Mânzătești, comuna Ungheni, județul Bălți, și care a fost transmisă Muzeului Național de Antichități din București. Este vorba de o piesă muzeală excepțională, adusă la muzeu de către N. Moroșan, piesă care a intrat în istoriografia de specialitate sub denumirea de fibulă de tip „Monstruozo" [2, p. 133]. N. Moroșan, despre această fibulă a scris în revista *Arhivele Basarabiei* în 1935: „O fibulă particulară germanică din epoca imperialo-romană găsită în Basarabia" [3]. Descriind exemplarul, N. Moroșan menționa că creatorul ei, giuvaiergiul, a utilizat, pentru estetica fibulei, piese confecționate separat din mai multe metale deosebite. Metalul principal era argintul, de o calitate destul de înaltă, scria el. „Din acest metal sunt confecționate părțile fundamentale ale fibulei. Cantitativ urmează arama roșiatică și, în fine, aurul. Dimensiunile fibulei sunt: Lungimea: 7,5 cm. Înălțimea: 4,2 cm. Lățimea 4,45 cm" [3, p. 197]. Mai jos vedeți imaginea grafică executată de N. Moroșan.

Greutatea piesei, la momentul descrierii ei, era de 24,5 g., în starea ei inițială, după toate probabilitățile, cântărea 29-27 g. N. Moroșan face o descriere amănunțită a fiecărui detaliu: grosime, lățime, metal, curbură, jgheab, ornament, simbol, etc. Descrierea fascinează prin meticulozitatea detaliilor cercetate și prezentate. Fără îndoială, piesa descoperită la Vasilica a fost și rămâne a fi prima fibulă întreagă, găsită în Basarabia. Continuă să rămână în vigoare și teza conform căreia „Ea, atât din punct de vedere al morfologiei sale, cât și a combinațiilor de metale, este singura piesă găsită nu numai pentru România, dar – în genere – pentru arheologia universală" [3, p. 206]. „Morfologia ei complexă, ce n-o făcea practică întrebuințărilor cotidiene, apoi felul cum a fost lucrată, cât și ornamentele ei de aur, ne servesc drept dovezi că era o bijuterie scumpă și c-ar reprezenta un obiect votiv sau – cel puțin – aparținea unui personaj distins... Ea, împreună cu ceramica de la Vasilica și Ungheni, ne sunt primele dovezi despre viața ce s-a desfășurat în acele timpuri antice în această regiune a vechiului Pyretus (Prutul)" [3, p. 206]. Am ținut să citez ultima frază a concluziilor făcute de profesorul, membru al Institutului Internațional de Arheologie, dr. N. Moroșan, pentru a releva importanța acestui exponat pentru profilul muzeului nostru. Nu era doar un vestigiu arheologic, dar și o dovadă „despre viața ce s-a desfășurat în acele timpuri antice în această

regiune". Această piesă, cel puțin știm unde se află, spre deosebire de altele care au fost sustrase și despre care avem doar niște informații vagi, cum ar fi covoare, costume populare, monede de aur și argint, etc.

În 1940, când Basarabia a fost ocupată de către URSS, iar administrația instituției s-a retras în România, din muzeu nu s-a scos nimic. Mai mult ca atât, ultimatumul sovietic din iunie 1940, interzicea scoaterea valorilor materiale, culturale, financiare din Basarabia. Astfel, totul a rămas intact în muzeu, iar ulterior, prin deciziile de naționalizare a bunurilor materiale, în august 1940, muzeul a fost declarat naționalizat, proprietate a statului.

Fostul director al Muzeului, I. Lepși, care s-a retras concomitent cu administrația românească în iunie 1940, a revenit în funcție la Chișinău în august 1941. Conform inventarierii realizate și fixate în „Procesul verbal de inspecție" din 1942, exercitat de Mihail C. Popovici, Inspector Școlar al Basarabiei, reiese că: „La data invaziunii bolșevicilor, colecțiunile publice aveau, cu aproximație, următorul număr de exponate: geologie și paleontologie – 600, arheologie – 550, zoologie – 2500, etnografie și industrie casnică – 1700, agronomie – 1500, tehnologie – 130, istorie și preistorie – 200, în total – circa 7180 numere de inventar. Din totalitatea exponatelor s-au pierdut *timp de un an* (subl. aut.) 20%, alte 20% aveau nevoie de reparații (restaurare) serioasă" [5, p. 16].

Tot din acel proces-verbal aflăm că, din colecția etnografică, lipseau o serie de covoare vechi moldovenești, și că ar fi o probă documentară care atestă scoaterea lor din muzeu: „... un act sovietic, găsit în arhiva Muzeului, dovedește expedierea unui număr din ele (covoare), la Moscova" [5, p. 16], dar și acest act nu se mai află în arhiva muzeului. În schimb descoperim informații utile privind migrația exponatelor muzeale, la acea vreme, în rapoartele angajaților Muzeului de Stat de Etnografie a Popoarelor din URSS, din Leningrad. Imediat după ocuparea Basarabiei, respectivul muzeu s-a angajat să creeze o expoziție etnografică intitulată „Popoarele RSSM", un generic destul de tendențios, chiar dacă ideea existenței mai multor popoare în RSSM a fost perpetuată mereu, fapt care a creat și mai creează situații tensionate în spațiul nostru. Așadar, cu ocazia creării acestei expoziții, angajatul muzeului din Leningrad, A.G. Danilin, a fost delegat în Moldova pentru a aduna materialele necesare [6, p. 61]. La 8 noiembrie 1940, el a început „cercetările" în Moldova. A.G. Danilin stabilește contacte cu reprezentanții puterii, oameni de știință și cultură, merge la Tiraspol, la muzeu, despre care și scrie: „Muzeul de aici este în subordinea Comisariatului pentru Arte și se numește Muzeul de Arte. De aceea, toate exponatele etnografice (anterior el s-a numit Muzeul Ținutului) sunt aruncate în subsolul teatrului: teatrul și muzeul se află pe teritoriul parcului orășenesc... Exponatele etnografice sunt excepționale: covoare, coveți special scobite pentru vinărit, teasc vechi din lemn, câte ceva din portul popular, și altele" [6, p. 61]. Toate acestea l-au încântat. Făcând o evaluare a exponatelor, el încearcă să convingă conducerea muzeului pentru a le prelua. Iată cum descrie el acest moment: „... Eu le-am demonstrat că nu are rost să țină aceste exponate etnografice, care nu răspund necesităților Muzeului de Arte, și încă în condiții atât de deplorabile. Am rugat să ni le dea, cel puțin temporar, Muzeului de Stat

de Etnografie. Au fost zgârciți, ca toți lucrătorii de muzeu când este vorba de a da ceva" [6, p. 61]. Într-un sfârșit el a reușit să convingă și să ia câteva piese patrimoniale, destul de reprezentative: covoare/păretare, scoarțe, prosoape, port popular, etc. În această călătorie de „cercetare", a vizitat muzeele din Ismail, Chișinău, Cernăuți, de unde, la fel, a selectat și a luat, în total, 34 de exponate (vezi fotografiile nr. 1-3). Perioada în care s-a aflat în RSSM, n-a fost cea mai favorabilă, după spusele lui Danilin. Au fost sărbătorile de 7 noiembrie, când instituțiile erau închise, apoi la 10 noiembrie 1940 a avut loc un cutremur puternic așa că a ajuns la Muzeul din Chișinău, astăzi MNEIN, la 17 noiembrie. Tabloul pe care l-a văzut era dezolant. „Clădirea excepțională a muzeului era semi-distrusă. Tavanul s-a prăbușit și a strivit o bună parte din colecții, în special colecția etnografică... Arhiva muzeului, de asemenea, este într-o stare deplorabilă" [6, p. 62]. Oricum, el a reușit să ia din muzeu câteva piese reprezentative, inclusiv un covor adus de la Soroca (vezi fotografiile nr. 4-5). Tot în acest timp el face cunoștință cu Emanuil Poleac, pe care l-a recrutat în calitate de colaborator particular, voluntar al muzeului din Leningrad, la acea vreme, astfel de practici erau destul de frecvente. E. Poleac s-a oferit să colecteze informații, documente, piese etnografice din Basarabia și a oferit o parte din colecțiile sale Muzeului din Leningrad [6, p. 63]. Este cazul să spunem că E. Poleac a fost un pasionat bibliofil, bibliograf, urmând tradiția altor bibliografi basarabeni: P. Gore, A. Frunză, Z. Arbore, C. Stere, și-a organizat biblioteca pe compartimente: geografia, istoria, etnografia, justiția Basarabiei; moldovenii, armenii, bulgarii, evreii, nemții, găgăuzii și lipovenii din Basarabia, conținând cărți editate în a doua jumătate a sec. XIX [7]. El a lăsat o colecție impunătoare de fotografii vechi, cu caracter istorico-etnografic, o bibliotecă bogată, o parte din ea păstrându-se în Arhiva de Stat a Republicii Moldova.

În ceea ce privește inventarierea de la 1942, apoi aceasta a confirmat lipsa unor costume naționale, despre care martorii oculari afirmau că, pe timpul bolșevicilor (1940-1941), nevestele unora dintre foștii angajați sovietici se plimbau în costume naționale prin Chișinău [5, 16]. Luând act de astfel de informații venite din surse sigure, directorul I. Lepși a fost obligat să desfășoare „percheziții domiciliare la fostul personal sovietic al muzeului și rudele respectivilor, cercetări care trebuiau să se extindă în primăvară anului 1942, și în provincie" [5, p. 12]. Ca rezultat al verificărilor desfășurate au fost descoperite și întoarse o parte din piesele dispărute – covoare, scoarțe, costume naționale, icoane etc.

La sfârșitul anului 1941 – începutul lui 1942, angajații muzeului au lucrat mult pentru a pregăti redeschiderea instituției. Au fost aduse colecțiile ce se păstrau în biserica evanghelică [5, p. 5], colecțiile etnografice ce se găseau în liceul „Jeanne d'Arc" [5, p. 14]. Ca urmare, la 10 mai 1942 muzeul a fost deschis provizoriu, având doar 16 camere funcționale în care au fost expuse piese din colecțiile de geologie, preistorie, antropologie, gospodărie, istorie, arheologie, numismatică și zoologie. Din bogata colecție de etnografie nu s-a putut expune aproape nimic, fiindcă solicita mult spațiu [5, p. 5]. La acel moment, din totalul de 1500 m.p., erau utilizabili doar 240 m.p., restul necesita reparații. Așa cum preciza I. Lepși, 600 m.p. erau ușor de reparat, iar 640 m.p. erau fără acoperiș [5, p. 13]. Toate acestea încurcau desfășurarea activității muzeale.

Un nou val de migrație a pieselor muzeale este atestat în fișele de evidență ce se găsesc în patrimoniul MNEIN. Este vorba de un șir de obiecte muzeale primite în aprilie 1945, de la Muzeul din Rădăuți, România, conform Dispoziției nr. 296 a Comitetului Comisarilor Poporului, din 3 aprilie 1945. Obiectele primite sunt diverse: vadră, răboj, cadă, străchini, doniță, ploscă, lădiță mică, cofă, cântar, compas, toiag-răboj pastoral pentru evidența numărului de oi, covată, etc., toate fiind din lemn, utilizate cândva în gospodăria țărănească. Dispoziția propriu-zisă prin care s-au transmis exponatele, nu se găsește în arhiva muzeului, nu putem afirma cu certitudine dacă aceste obiecte sunt cele evacuate sau sunt trofee de război. Așa sau altfel, ele sunt considerate ca obiecte returnate, care au fost evacuate în 1944 în România. Cu regret, în arhivă nu găsim nicio informație despre scoaterea exponatelor și deplasarea lor într-o anumită localitate. Raportul anual de activitate al Muzeului Republican de Studiere a Ținutului pentru anul 1945, menționează: „Majoritatea colecțiilor, în special cele mai valoroase, au fost duse în România, iar restul exponatelor și utilajul au fost distruse" [8, p. 2]. Reiese că în muzeu n-a rămas nimic, cele mai valoroase piese fiind duse în România. Ceea ce nu este adevărat, în Chișinău a rămas o bună parte din exponate. Analizând obiectele aduse din Rădăuți, conform fișelor menționate, nu putem spune că acestea erau cele mai valoroase exponate. Nu dorim să diminuăm importanța și valoarea unui toiag păstoresc, dar, în comparație cu un covor din sec. XVIII, este o diferență de valoare, cu atât mai mult că numărul lor, al toiegelor, este destul de impunător conform fișelor. Probabil, este cazul să spunem aici despre capturi de război, trofee, parțial intrate și în patrimoniul muzeului. Sunt numeroase documente de arhivă ce atestă acțiuni de jaf ale bunurilor din muzee, biserici, galerii de artă de către reprezentanții armatei sovietice în teritoriile „eliberate". Exista și o structură specială ce administra toate bunurile care aparțineau cetățenilor români absenți sau deportați – Oficiul de Administrare și Supraveghere a Proprietății Inamice (CASBI) [9], nici mai mult nici mai puțin, proprietatea inamicului, or, cu proprietățile inamicului se știe ce se făcea.

Este adevărat, atunci când armata sovietică a ocupat din nou Basarabia, la 1944, o bună parte din bunuri – exponate, documente de arhivă, etc., au fost evacuate în adâncul țării, în România. Însă, să nu uităm că și în 1941, când administrația sovietică s-a retras din Basarabia, a luat/evacuat multe bunuri materiale, inclusiv colecții muzeale de valoare, care au fost duse în Kazahstan. Tot în Kazahstan trebuia să se evacueze și directorul muzeului, N. Moroșan, care a renunțat să plece, fapt pentru care a fost represat [25]. Iar intrarea armatei sovietice pe teritoriul României în 1944, s-a soldat chiar din primele zile, cu jafuri organizate în biserici, mănăstiri, muzee, etc. Documentele de arhivă atestă persoane „abilitate" care se ocupau nemijlocit cu astfel de acțiuni. În calitate de translator, din Basarabia, a fost recrutat cetățeanul Vasile Dobândă, el însoțind reprezentanții sovietici la Rădăuți, unde se aflau, conform unor relatări, exponatele muzeale evacuate.

În ceea ce privește colecțiile muzeale evacuate în România, apoi acestea au ajuns la Chișinău: „Au fost întoarse o parte din exponate, - se spune într-un

raport, – în sumă de 26 669 330 ruble, însă mai bine de 50% nu au fost întoarse, valoarea lor fiind, aproximativ de 15 036 925 ruble" [8, p. 2]. În raport nu se spune ce categorie de exponate au fost întoarse, mai mult ca atât, în cazul în care mai bine de 50% nu au fost întoarse, valoarea acestora ar fi trebuit să fie mai mare decât suma indicată pentru exponatele reîntoarse. Pentru rapoartele sovietice astfel de abateri și inexactități erau firești. Din mulțimea de obiecte ce au migrat în România și au fost întoarse, este colecția personală a lui Moroșan, despre care găsim informații în arhiva MNEIN: „... a fost primită colecția arheologică a domnului doctor Moroșan – 369 exponate" [8, p. 3]. A fost reîntoarsă colecția de covoare vechi, adunate în perioada Zemstvei (vezi fotografiile nr. 6-8). Ceea ce se cunoaște despre restituirea colecțiilor muzeale evacuate în România, apoi acestea au fost întoarse în anul 1945. Însă deja la 2 octombrie 1944, în cadrul muzeului era constituită o comisie de experți care trebuia să „evalueze și să aprecieze ***exponatele exportate din muzeele din România***". Din comisie făceau parte: Dvorețcaia S.P., colaborator superior, și Veiland V.A., preparator superior" [10, p. 4]. Ordinul nu stipula ce fel de exponate trebuiau evaluate și din ce oraș sau muzeu au fost aduse, mai curând, presupun, acestea erau exponate-trofee de război. La fel, nu se spune că acestea ar fi colecțiile muzeale evacuate în România în 1944. Presupunem că era vorba de capturi de război, pentru că, în unul din rapoartele de activitate ale muzeului, se menționează tranșant: „... din cele 20 de tone de obiecte/trofee, repartizate muzeului, noi am adus de la gară doar 8 tone, restul nu s-au adus din lipsă de transport" [11, p. 8]. Oricum, datele de mai sus ne permit să constatăm că avem de-a face și cu un tip de migrație a pieselor muzeale.

În anul 1951, din Leningrad, de la Muzeul de Artilerie și Istorie, au fost transmise muzeului nostru o serie de exponate. Documentele de arhivă nu explică cum și de ce au fost trimise exponatele. Cert este că acestea erau: „obiecte de uz casnic – 205 unități; arme din cremene, sfârșitul sec. XVII – începutul sec. XVIII – 18 bucăți; arme reci (paloșe, săbii, spade) – 33 bucăți; un teasc cu tija din lemn; concasor (drobilka) de struguri – 2 unități; utilaj de tăiat paie, din cremene; cultivator – 1; brâu găgăuzesc – 1; utilaj de semănat porumb – 2" [12, p. 13]. Cu siguranță, acestea au constituit cândva trofee de război. Este cunoscut faptul că Muzeul de Artilerie și Istorie din Leningrad, unul din cele mai vechi muzee din Rusia, își completa patrimoniul, după cum constată istoriografia, cu trofee și capturi de război [13]. Nu este exclus că obiectele de uz casnic, în special teascul și uneltele de muncă tipice arealului nostru, au fost cândva luate din Basarabia în rezultatul războaielor ruso-turce. Mai târziu, aceste exponate și nu numai, au fost transmise altui muzeu. Tot în această perioadă, la muzeu a ajuns și armura unui samurai, o armură rară transmisă de Departamentul trupelor de control vamal [14, p. 11]. Și această piesă rară se înscrie în lista exponatelor migrate în 1984, alături de alte 13 armuri grecești, descoperite la Olănești [15, p. 14].

În general în anii '50 s-a înregistrat o avalanșă de obiecte intrate în patrimoniul muzeal, atât din teren, în rezultatul expedițiilor organizate, cât și din alte muzee ale URSS. Instituția organiza delegații speciale pentru colectarea de exponate muzeale din diferite orașe. Astfel, în anul 1959, o delegație a plecat

la Moscova, la Muzeul de Istorie și la Muzeul Orujeinaia Palata din Kremlin, de unde au fost aduse 89 de exponate. Din Muzeul de Etnografie din Lvov au fost aduse 2 buzdugane, executate prin tehnica ștanțării în sec. XVII-XVIII, 3 revolvere din sec. XVIII-XIX. Din Muzeul de Istorie din Lvov au fost aduse 150 de exponate, în special arme din sec. XVI – XVIII, pictură și textile, care au fost transmise prin intermediul Fondului de Schimb. O hartă originală din 1711, „Campania lui Petru I la Prut", a fost adusă din Poltava. Din muzeele din Cernăuți și Hotin au fost selectate mai bine de 80 exponate care trebuiau să fie transmise, tot prin Fondul de Schimb, muzeului nostru [16, p. 4-5]. Din muzeele de Istorie din Lvov și Herson au fost aduse mai multe exponate din perioada medievală: un buzdugan domnesc, un cort turcesc de campanie, arme turcești, săbii turcești, arme ungurești de trofeu, o arbaletă de vânătoare, armura unui soldat medieval, iar Academia de Științe a RSSM a transmis câteva vase din cultura Cerneahov [17, p. 5].

Numai în anul 1959, în patrimoniul muzeal au intrat 1160 – documente de arhivă, 103 – exponate arheologice, 334 – numismatice (monede de aur și argint), 366 – etnografice (majoritatea costume populare moldovenești) [16, p. 7].

Un alt tip de migrație al exponatelor muzeale s-a înregistrat în anul 1963, când de la Muzeul de Arte a fost transmis muzeului nostru setul de mobilă, care a aparținut principesei Viazemscaia, mobilă în stil baroc, poleită cu aur, compusă din 19 piese [26, p. 4]. Mai târziu, conform spuselor custodelui-șef Raisa Tabuica, o parte din acest mobilier a fost transmis Muzeului Național de Istorie [18]. Este interesantă soarta acestei mobile și curios e să aflăm starea în care se află astăzi. Principesa E. F. Viazemscaia deținea în Basarabia o moșie de cinci milioane de ruble, în Chișinău ea a construit mai multe edificii, inclusiv Biserica care poartă astăzi hramul Sf. Teodora. Mobila cu pricina se afla cândva în palatul principesei din Chișinău. În muzeu, mobila a fost expusă alături de macheta, în mărime naturală, a unei case muncitorești sărăcăcioase, cu un pat cu picioarele strâmbe, acoperit cu o țolincă ruptă, alături – o masă primitivă și un taburet [19, p. 11]. (vezi fotografia nr. 9) Mesajul ansamblului expozițional trebuia să demonstreze diferența de viață a „clasei exploatatoare" și a clasei muncitoare. Totodată, în expoziție erau expuse mai multe utilaje industriale: „... pompe electrice și oscilografe, defectoscoape și mașini de spălat rufe, frigidere și utilaje pentru industria alimentară și cea de vinificație", alături erau etalate „unelte de muncă primitive: fus, furcă, lopată, etc." [19, p. 27]. Demersul acestei compoziții era de a demonstra ajutorul pe care l-a primit Republica Moldova în cadrul URSS, progresul economic în comparație cu uneltele primitive care existau cândva în Basarabia, pe de altă parte, mesajul expozițional lovea dur în tradiție, meșteșugurile populare, care erau taxate ca ceva arhaic, primitiv și neimportant, fapt care a condus la distrugerea și dispariția lor.

Deși legislația de la acel timp interzicea înstrăinarea exponatelor muzeale, singura metodă acceptată era transmiterea lor prin intermediul Fondului de Schimb, ceea ce însemna că o piesă se schimbata pe alta, în cazul în care erau mai multe piese identice. Dar se mai păstra un articol, introdus in legislația muzeală sovietică încă la 1928, conform căruia, instituția superioară, adică

Ministerul Culturii, putea să decidă soarta exponatelor – să fie transmise, dăruite, schimbate, –fără a consulta personalul de specialitate și fără a ține cont de perspectiva unui sau altui muzeu. Așa s-a întâmplat și în 1971, când 32 de exponate: documente, arme de foc, arme albe au fost transmise pe veci Muzeului Prieteniei Sovieto-Bulgare din Sofia, la decizia Ministerului Culturii [20, p. 5]. Peste puțin timp, în 1974, muzeul a primit din Leningrad 120 de exponate, specifice perioadei războiului ruso-turc din 1877-1878 [21, p. 5]. În acel moment Muzeul de Stat de Studiere a Ținutului din RSSM, monta și prezenta diverse expoziții cu tematică ce reflecta istoria Rusiei Țariste, inclusiv războaiele duse de aceasta. Cu acest prilej au și fost transmise exponatele nominalizate mai sus.

Documentele de arhivă ale MNEIN abundă în informații privind transmiterea, pentru totdeauna, a exponatelor muzeale. După ce au fost cedate o parte din exponate muzeului din Sofia, Bulgaria, a venit rândul muzeelor din Chișinău. Astfel, în anii următori remarcăm o avalanșă de obiecte muzeale transmise, pentru totdeauna, diferitor muzee din Chișinău – Muzeului Prietenia Popoarelor – 56 exponate, Muzeului din or. Kotovsc (Hâncești) – 3 exponate, Muzeului gazetei Iscra – 7 exponate. În total: 67 exponate [22, p.18].

Totuși, cea mai mare și mai valoroasă migrație forțată de piese patrimoniale a avut loc în anii 1983-1986, când ***mai bine de 55148*** de exponate originale, tezaure veritabile, au fost transmise Muzeului Național de Istorie [24]. Toate s-au produs potrivit ordinului nr. 561, din 21 decembrie 1983, a Ministerului Culturii din RSSM: „Cu privire la reprofilarea muzeelor". Ordinul stipula: „Ținând cont de experiența muzeelor din țară (*se avea în vedere URSS, nota aut.*), necesitatea stridentă privind tematica expozițiilor muzeale de profil, intensificarea activității de educație comunistă, în lumina hotărârii CC al PCUS „Referitor la îmbunătățirea activității muzeale în domeniul educației ideologice", - Ordon: Transmiterea fondurilor muzeale ce țin de secțiile de istorie a Muzeului de Stat de Istorie și Studiere a Ținutului a RSSM, Muzeului de Stat de Istorie... 2) Muzeul de Stat de Istorie și Studiere a Ținutului RSSM de transformat, în limitele numărului existent de angajați, fondului financiar și a alocațiilor, în Muzeul de Stat de Studiere a Ținutului din RSSM, concentrând aici domeniile etnografie, creație populară și istorie naturală... În concordanță cu schimbarea profilului muzeului, secțiile de Istorie să fie lichidate, în locul lor să fie create alte secții conforme profilului...", *Ministrul Culturii RSSM, A. S. Constantinov* [23, p. 37-38].

Astfel, o mare parte din patrimoniul muzeal a migrat spre Muzeul de Stat de Istorie. Indiscutabil, o astfel de „transmitere" obligatorie a unei părți considerabile din patrimoniu a dus la sărăcirea lui. Nu e cazul documentelor, fotografiilor fruntașilor întrecerii socialiste, sau documentelor de război, ci al obiectelor-exponate originale care fac față oricărui muzeu. Ne referim la tezaurele monetare, descoperite de angajații muzeului în procesul săpăturilor arheologice, zale rare, tezaure de aur și argint, piese unicate – veselă à la Fabergé, etc. Despre toate acestea, veți putea urmări în numărul următor.

(Va urma)

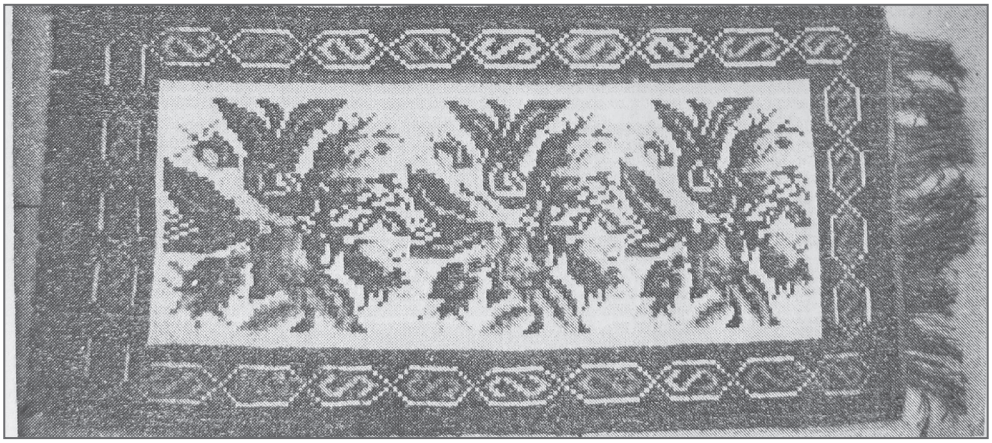

1. ***Covor, anii 30, sec. al XX-lea, luat din Tiraspol***

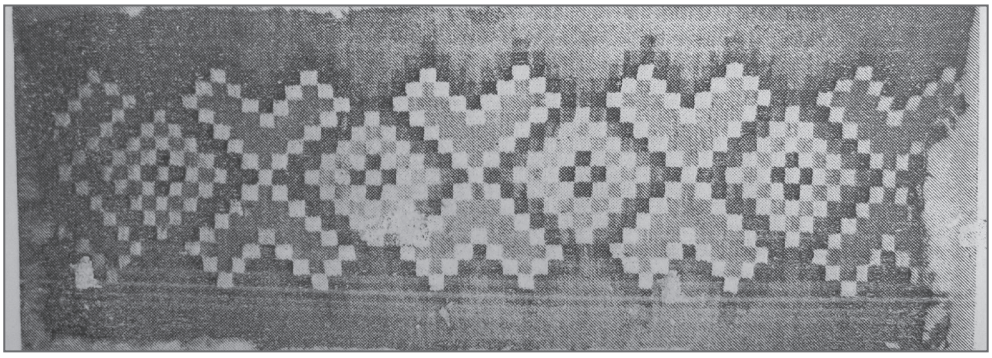

2. ***Păretar, începutul sec. al XX-lea, luat din Tiraspol*** [6, p. 115]

3. ***Scoarță, prima jumătate a secolului al XIX-lea, luată din muzeul din Tiraspol*** [6, p. 86]

4. ***Covor, sfârșitul sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea. Luat de la MNEIN*** [6, p. 114]

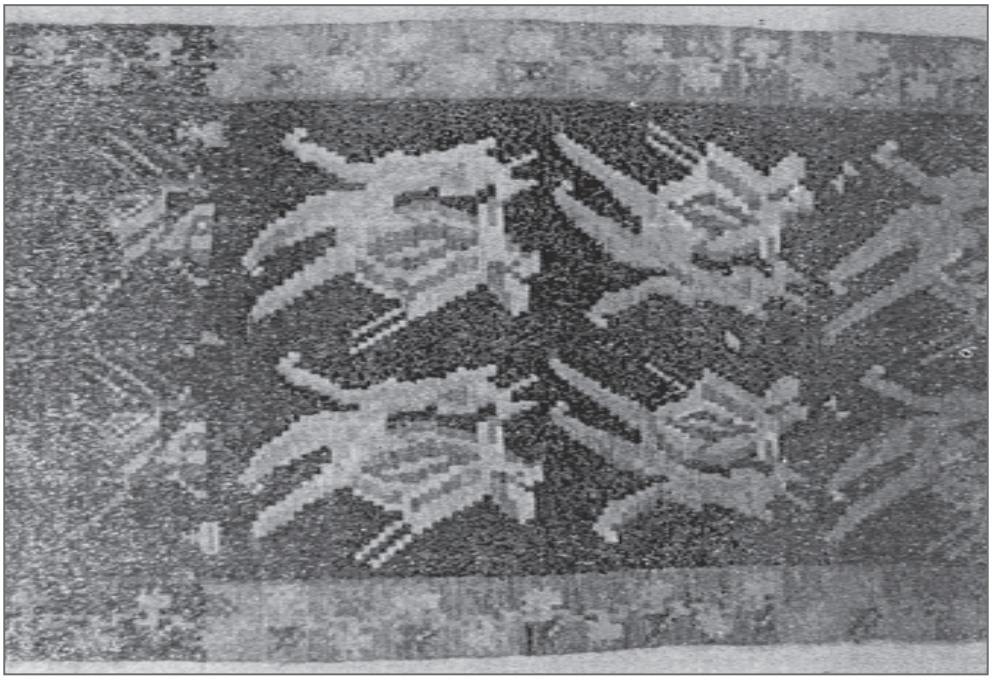

5. ***Scoarță, a doua jumătate a sec. al XIX-lea. Luat de la MNEIN*** [6, p. 92]

6-8. *Covoare întoarse din România în 1945.*
Fotografii din arhiva MNEIN: nr. 20129, 20138, 20130

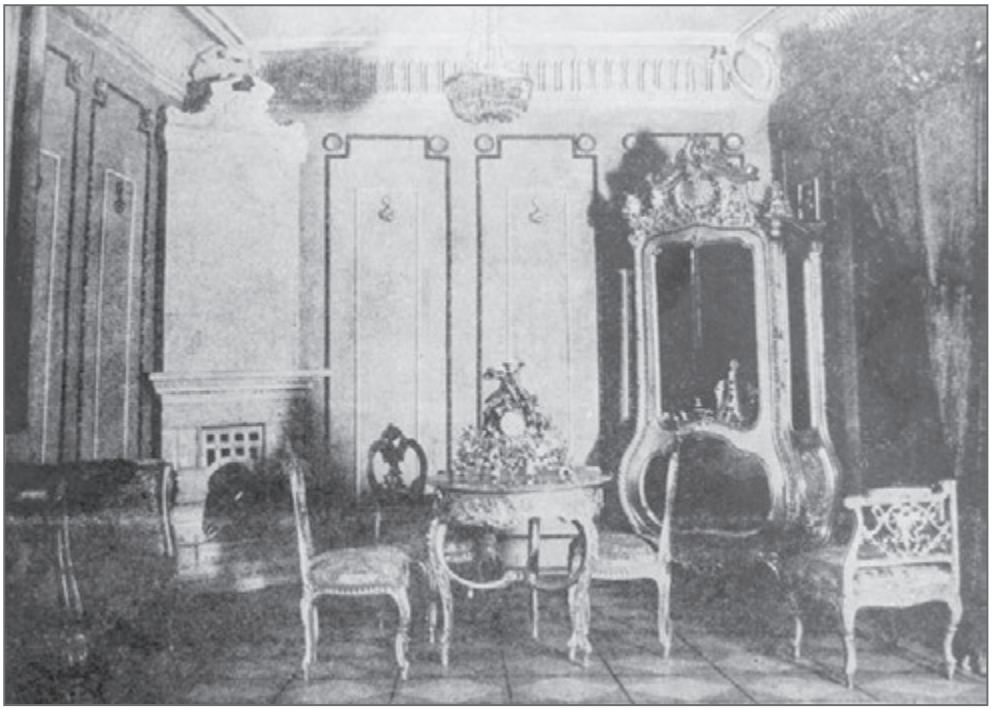

9. *Mobilă din palatul principesei Viazemscaia. Sec. XIX.*
Reconstrucție [19, p. 95]

Bibliografie

1. Arhiva MNEIN, dosar 448. Comentarii și recenzii: 1958, 1959, 1965. P. 40.

2. Levinschi Al. O fibulă particulară germanică din epoca imperialo-romană găsită în Basarabia: retrospecții la evaluarea savantului N. Moroșan. În: Tyragetia, 1997, nr. 4-5, p. 131-138.

3. Moroșan N. O fibulă particulară germanică din epoca imperialo-romană găsită în Basarabia. În: Arhivele Basarabiei, an. 7, 1935, nr. 3-4, p. 196-208.

4. „Arhivele Basarabiei", an. 7, 1935, nr. 3-4, p. 198

5. Lepși I. A. Partea administrativă. În: Buletinul Muzeului Regional al Basarabiei din Chișinău, 1942, nr. 10.

6. Лукьянец О.С., Калашникова Н.М. Молдавские коллекции в собраниях Государственного Музея Этнографии Народов СССР. Кишинев: Штиинца, 1990.

7. https://carterara.wordpress.com/2014/04/10/renumiti-bibliofili-basarabeni/ (vizitat 25 aprilie 2018).

8. Arhiva MNEIN, dosar Nr. 379.4, 0-88. Raport de activitate al Muzeului Republican, pentru anul 1945, p. 2.

9. http://www.contributors.ro/cultura/cum-a-fost-jefuita-romania-de-ocupantii-sovietici-in-anii-1945-1958/ (vizitat 29 mai 2018).

10. Arhiva MNEIN, Cartea de Ordine a Muzeului Republican de Studiere a Ținutului pentru anul 1944, p. 4.

11. Arhiva MNEIN, dosar nr. 476. Raport privind activitatea Muzeului Republican de Studiere a Ținutului, pentru cvartalele II și III, anul 1946, p. 8.

12. Arhiva MNEIN. Dosar Nr. 35, Raport de activitate al Muzeului Republican al Ţinutului pentru anul 1951.

13. http://www.artillery-museum.ru/ru/museum/history/ (vizitat la 29 mai 2018).

14. Arhiva MNEIN. Dosar Nr. 36, Raport de activitate al Muzeului Republican al Ţinutului pentru anul 1952.

15. Arhiva MNEIN. Raport de activitate al muzeului pentru anul 1958.

16. Arhiva MNEIN. Dosar nr. 62. Raport de activitate al muzeului pentru anul 1959.

17. Arhiva MNEIN. Dosar nr. 77. Raport de activitate al muzeului pentru anul 1960.

18. Inf. Tabuica Raisa, custode-şef, MNEIN.

19. Timchishin V.V. Prin muzeu fără ghid. Chișinău: Editura Timpul, 1969.

20. Arhiva MNEIN. Dosar nr. 167. Raport de activitate al muzeului pentru anul 1971.

21. Arhiva MNEIN. Dosar nr. 210. Raport de activitate al muzeului pentru anul 1974.

22. Arhiva MNEIN. Dosar nr. 299. Raport de activitate al muzeului pentru anul 1978.

23. Arhiva MNEIN, dosar nr. 604, p. 37-38.

24. Ursu M. Unele aspecte din istoria creării Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei (Către aniversarea a 25 de ani de la fondare). În: Buletin Științific. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie. Vol. 9 (22), Chișinău, 2008, p. 316.

25. http://www.nouagalilee.info/2013/03/un-savant-celebru-o-somitate-mondiala-nicolae-n-morosan-ultima-scrisoare/ (vizitat 29 mai 2018).

26. Arhiva MNEIN, dosar 466. Raport de activitate al muzeului pentru anul 1963, p. 4.

Abstract

THE MIGRATION OF MUSEUM ITEMS. CASE STUDY – THE MNEIN HERITAGE. The main aim of this scientific investigation is the identification and context analysis of the phenomenon of migration of museum items, a topic that hasn't been considered before in the special literature, but it is frequently encountered in the Republic of Moldova and not only. The research is based on a single case study – the MNEIN heritage, the museum archive and the witnesses of the most aged employees of the museum. The types of migration of museum items are determined, some of them according to the existing legislation, while the others make exception from it. The study points out several aspects related to the rights of the museal institution, as well as of the superior institutions, in this case, the Minister of Culture, in determining the fate of some collections by transmitting them to other museums, as well the errors that were admitted in the process of forced transmissions.

The reader will have the opportunity to learn about the museum collections that migrated from, but also to the museum, becoming a part of the MNEIN heritage, as well as partially the histories of these collections.

Keywords: *migration, collections, heritage, trophies.*

Doctor în istorie, conferențiar universitar,
Cercetător științific coordonator,
Secția Etnografie, MNEIN

FOTOGRAFII ȘI MAEȘTRI AI FOTOGRAFIEI ÎNTR-UN ALBUM INEDIT DIN COLECȚIILE MNEIN (II)

Mihail DOHOT

Rezumat

Lucrarea atenționează asupra albumelor fotografice, înțelese de către fotografi ca importante instrumente de lucru în relațiile lor cu societatea. Albumele au constituit un fel de cărți de vizită pentru prezentarea fotografilor, însoțind această artă chiar de la începuturile ei. Pentru a pune în valoare rolul albumelor în dezvoltarea artei fotografice, autorul examinează un album ce cuprinde fotografii de la sf. sec. al XIX -lea - înc. sec. XX, care poartă marca unor mari fotografi ai timpului din Basarabia, România și Imperiul Rus.

Valoarea de excepție a acestei piese patrimoniale o constituie colecția de imagini fotografice – chipuri de basarabeni (pe față) și semnăturile maeștrilor „scrisului cu lumină" (pe verso) , care au înveșnicit memoria înaintașilor noștri, printre ei fiind înalți militari ai Basarabiei, chipuri de o frumusețe deosebită ale doamnelor de Belle Epoque, dar și fotografii executate de maeștrii legendari ai stilului portretistic de la Nadar și Disderi la Dushek și Glewski.

Cercetarea pune baza pentru studii ulterioare, în care se vor identifica fotografiile elitelor politice, economice, culturale din acea perioadă, cât și numele fotografilor care nu au putut fi identificați la această etapă.

Faptul că atâtea fotografii de o valoare excepțională au fost cumulate într-un singur album basarabean constituie un argument în plus că proprietarii acestuia dispuneau de o înaltă cultură artistică și că în acest spațiu pruto-nistrean tehnologiile fotografice își au obârșia direct din leagănul invenției care a revoluționat o lume întreagă.

Cuvinte-cheie: *fotografie, album, patrimoniu, Basarabia, colecție, muzeu, carte de visite.*

Un album fotografic al elitelor europene de la sf. sec. XIX - înc. sec XX

Albumul fotografic la care mă voi referi în continuare a fost achiziționat de muzeu în anul 1990 de la o doamnă care a locuit în casa unei familii nobiliare din Chișinău. După evenimentele din 1917, nobilii au emigrat în Franța, lăsând în condiții neelucidate, o bogată moștenire foștilor angajați. În asemenea condiții cetățeanca în cauză a obținut albumul fotografic și câteva piese fotografice de epocă, acum aflate în expoziția de bază a muzeului *Natura. Omul. Cultura*.

Albumul de fotografii are dimensiunile de 30x5x25 cm, este prevăzut cu prima copertă, încrustată cu 38 pietre de sidef în formă de romb și 11 în triunghi. De pe prima copertă lipsesc 34 romburi și 15 triunghiuri de sidef.

Pe la margine coperta este încrustată cu pietre de *abalone* (*haliotis*) din care 9 lipsesc. Albumului îi lipsește coperta din spate. Cotorul albumului este învelit cu piele vopsită în roșu cu ornament în timbru sec cu figuri romboidale și cuvântul ”Album” care este scris invers (cu picioarele în sus).

Piesa are 50 de pagini cu câte 4 spații libere (sloturi), destinate pentru introducerea fotografilor de tip *carte de visite* amplasate atât pe de o parte cât și de cealaltă a foii de carton, care pe la margini este poleită cu aur. Conține un forzaț, o foaie de gardă și foaie de titlu pe care este imprimat pe întreaga foaie ”Photographic Album”. Pe cealaltă parte a foii de titlu este scris Indexul albumului cu 200 de numere, nu au fost completate.

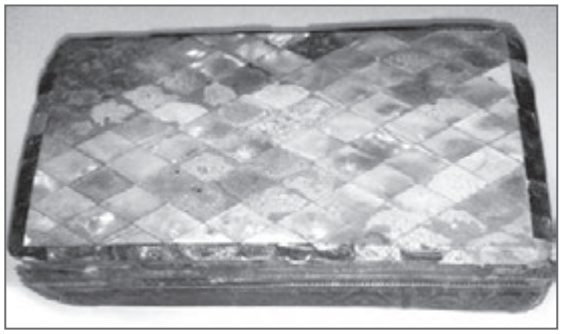

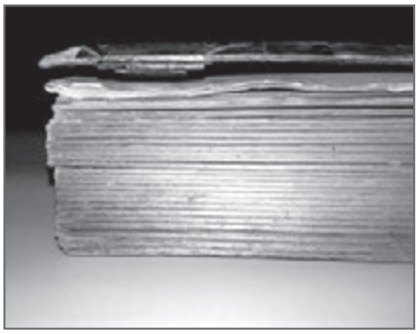

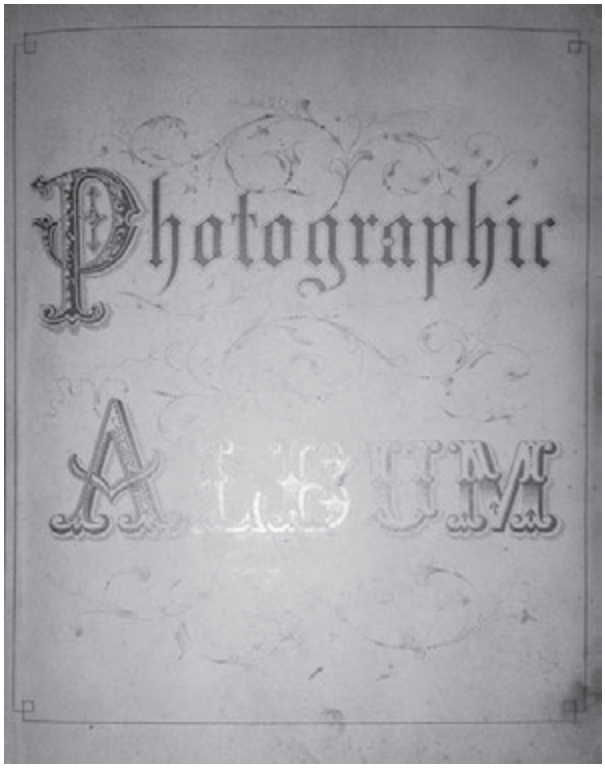

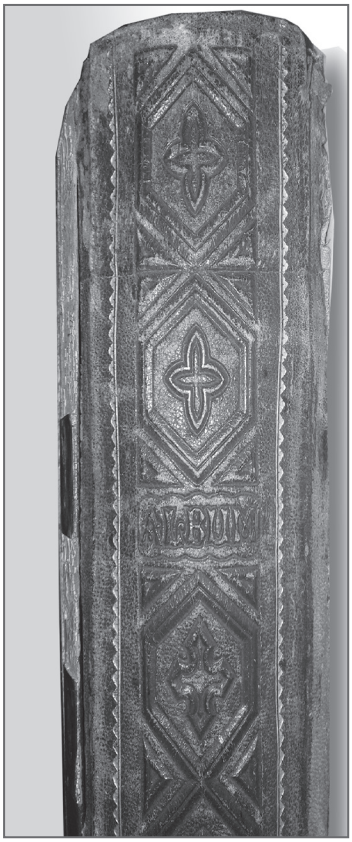

Caracteristicile exterioare ale albumului.
Fotocredit: MNEIN

Fotografie executată de Gaspard-Félix Tournachon din albumul păstrat în colecțiile fotografice MNEIN

Albumul conține 191 de imagini portretistice în format *carte de visite* cu 209 persoane, dintre care 121 de bărbați, 67 de femei și 21 de copii. Între bărbați putem remarca 25 de militari și un preot.

Fotografiile au fost realizate în 22 de orașe din Europa, Imperiul Rus și Basarabia, dar specificăm că 58 dintre ele cu excepția portretelor propriu-zise, nu conțin date cu privire la localitatea unde au fost executate.

Pe de altă parte, în album și-au lăsat amprenta măiestriei scrisului cu lumină 67 de artiști fotografi. Însă 53 de imagini sunt fără semnătura autorilor.

Nu se știe cu exactitate istoria apariției acestor fotografii în Basarabia - sunt rezultatul unor călătorii ale boierilor moldoveni în Occident sau vizitele prietenilor acestora în spațiul pruto-nistrean, dar un lucru este cert, în ciuda vicisitudinilor vremii, legăturile culturale cu Occidentul european s-au păstrat și au evoluat în timp.

Dintre curiozitățile albumului sunt imaginile executate de *Felix Nadar* - legenda fotografiei universale, pe numele său adevărat *Gaspard-Félix Tournachon* (1820-1910), între altele caricaturist și pionier aeronautic francez.

Félix Tournachon a început prin a studia medicina, a devenit apoi jurnalist și romancier. El a fost cunoscut mai întâi prin caricaturile executate

Alexandre Dumas tatăl, 1856. Fotocredit: fostinum.org

personalităților din Paris, care se regăseau în diverse ziare, de exemplu în *Journal amusant*, *Le Charivari* sau *Revue Comique*, ultima înființată de el însuși în 1849.

După anul 1852 Nadar a deschis un atelier fotografic care a ajuns a fi destul de prolific. În cadrul acestuia, fotograful a început să experimenteze procedee de obținere a imaginilor fotografice cu ajutorul iluminării electrice (în anul 1879 experimente similare a întreprins și Serghei Levițki în Imperiul Rus). Nadar a fost un cunoscut experimentator, în acea perioadă, inclusiv a aparatelor de zbor. A inventat un asemenea aparat, a întreprins cu balonul mai multe călătorii *Le Géant,*[6] cu ajutorul căruia a străbătut distanța dintre Paris și Hanovra. Cu acea ocazie el a făcut primele fotografii aeriene ale Parisului, pe care le-a prezentat în mod metodic în cererea de patent pentru un *Nouveau système de photographie aérostatique din 1858.*[9] Lui îi aparțin, de asemenea, primele fotografii făcute cu lumină artificială în subteran, publicate într-o culegere din anul 1861, care ilustra catacombele Parisului. [7]

Lui Nadar i se datorează unele din cele mai celebre portrete fotografice ale personalităților de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Datorită producției de masă portretele par azi oarecum stereotipe, dar se disting prin depășirea canonului vremii de înfrumusețare prin stafaje și retușuri. Edgar Degas a folosit fotografii executate de Nadar ca mijloc de inspirație pentru unele din compozițiile sale. [8]

Dacă un maestru al imaginii precum a fost Nadar era cunoscut în Basarabia putem presupune că și alți reprezentanți ai noii arte, de talia acestuia, să fie prezenți prin creațiile lor în album. Un exemplu relevant în acest sens este o fotografie semnată de *Disderi* - un alt nume greu, deja într-o adevărată industrie a scrisului cu lumină.

Felix Nadar în gondola balonului, circa 1863,
Fotocredit: laboiteverte.fr

Fotografie realizată de André-Adolphe-Eugène Disdéri din albumul păstrat în colecțiile fotografice MNEIN

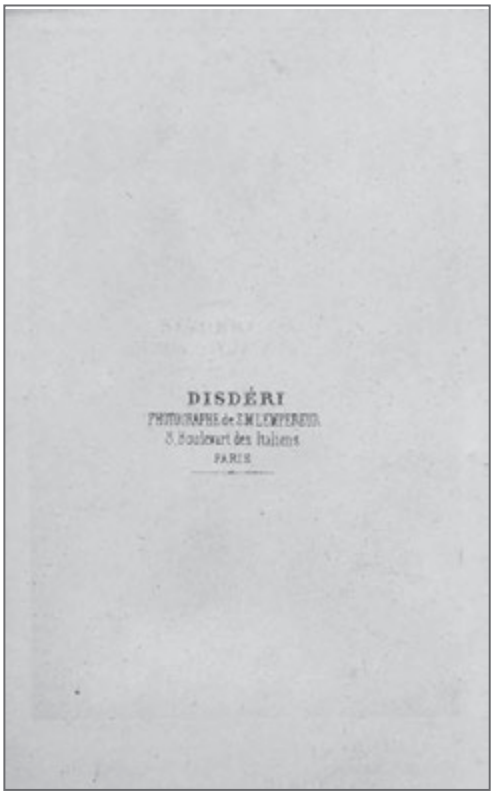

André-Adolphe-Eugène Disdéri (1819-1889), fotograf francez, și-a început cariera ca daguerreotipist, însă și-a câștigat faima după ce și-a patentat versiunea sa a tipului de fotografie cunoscută ulterior sub numele de *carte de visite*. [11]

Disdéri și-a început activitatea, la fel ca Nadar, îmbrățișând mai multe ocupații, iar printre altele studiind și artele frumoase. Ca daguerreotipist acesta a început lucrul în Brest prin anul 1848, iar pe la sfârșitul lui 1852 s-a mutat la Nîmes. El a fost ajutat în lucrul său de alți doi maeștri ai fotografiei: *Joseph Jean Pierre Laurent* și *Edouard Boyer* cu experimente în domeniul chimiei. După aproape un an el se mută din Nîmes la Paris, unde a ajuns mult mai aproape de clienții săi și de subiectele fotografiile de tip *carte de visite*. [4, p. 14–15].

La 27 noiembrie 1854 acesta a patentat sistemul de imprimare a zece fotografii pe o singură hârtie fotografică. Noutatea repede a făcut înconjurul lumii. Potrivit unui oaspete din Germania studioul lui Disdéri a ajuns un „..real Templu al Fotografiei – un loc unic al eleganței și al luxului. Într-o singură zi acesta putea să vândă fotografii în valoare de câteva sute de franci”[3, p. 8].

Faptul că imaginile fotografice pot fi reproduse mult mai ieftin și într-o cantitate mult mai mare a constituit și începutul declinului daguerreotipiei, iar ca rezultat a făcut ca acest tip de fotografie să capete o popularitate enormă atât în Europa cât și în Statele Unite ale Americii[10].

Ducesa Anne Sutherland-Leveson-Gower, Barcelona, cca 1860.
Fotocredit: lalbumdeljep.wordpress.com

Marele Nadar, fiind într-o adevărată competiție cu Disderi scria în cartea sa autobiografica *Quand j'étais photographe* despre noua sa invenție, "despre apariția cărții de vizită a lui Disderi… A însemnat un dezastru. În orice caz trebuia să cedezi: să urmezi trendul sau să te dezici de ceea ce faci" [9].

Mai aproape de noi, dar nu mai puțin important ca valoare a operei fotografice și de moștenire patrimonială pe care ne-a lăsat-o, este și *Ludwig Angerer* (1827-1879) - un fotograf austriac care a înființat primul studio în Viena și a ajuns fotograful împăratului Franz Joseph I. Născut în Malaka, Slovacia de azi, a fost fiul unui pădurar. Angerer a studiat farmacia și chimia la Universitatea Regală din Pesta, ceea ce i-a fost destul de util în activitatea de fotograf. În 1854 este înrolat în armată unde este farmacist militar iar în 1856 ajunge la București cu trupele austriece de ocupație activând la spitalul de campanie.

În timpul celor doi ani de ședere în capitala Țării Românești Angerer, având toate componentele chimice, practică în paralel și fotografia înregistrând primele imagini ale Bucureștiului. După retragerea trupelor austriece în martie 1857, Angerer se întoarce în Viena, peste un an renunță la serviciul militar și se concentrează asupra artei fotografice deschizându-și propriul studio. Pe 24 decembrie 1860 ajunge fotograful curții imperiale [1, p. 223].

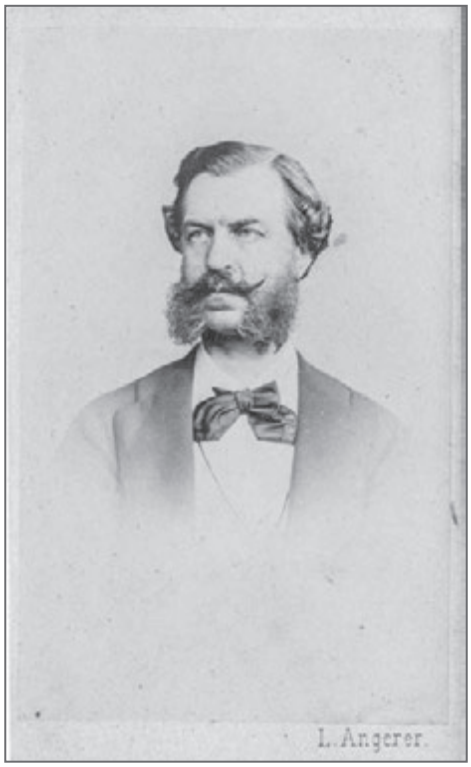

Fotografie executată de Ludwig Angerer, din albumul păstrat în colecțiile fotografice MNEIN

Pentru acești nobili care dețineau o astfel de comoară se pare că nu erau frontiere pe care nu le-ar putea trece, indiferent unde erau acestea pe Prut, pe Tisa, pe Rhin sau Tamisa. Imagini fotografice realizate de el găsim din atelierele de pe întreg cuprinsul Europei. Noile descoperiri în domeniul științei și tehnicii erau urmărite cu mare atenție și de savanții din orientul european. În Sankt Petersburg, fotograful Serghei Livovici Levițchi, la fel ca și colegii lui din Basarabia, urmărea destul de activ toate noutățile ce puteau ușura lucrul fotografului, contribuind la ridicarea nivelului tehnic și artistic al portretizării. În anul 1879 acesta a introdus în procesul fotografic lumina electrică. De o mare valoare artistică și istorică a creației lui Levițchi rămân a fi portretele oamenilor iluștri din timpul său: scriitori, pictori, activiști sociali. Creațiile atelierelor sale sunt prezente

Prințul Louis Philippe Ferdinand Gaston d'Orléans, conte d'Eu și prinț imperial al Braziliei, fotocredit: ebay.com

astăzi în sălile muzeelor de artă și istorie, în cărțile de cultură și știință. Câteva din fotografiile sale se regăsesc și în colecțiile Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală.

Fotografului rus S.L. Levițki, a cărui fotografie o găsim și în acest album, a studiat procesul de fotografiere în Paris și Italia, și și-a deschis propriul atelier în 1839, în Sankt-Petersburg. Între anii 1859-1864, acesta a activat în Paris, pe strada *Choiseul,* nr. 22 – adresă care o regăsim marcată și pe fotografiile sale [2, p. 108-110].

Pe lângă lucrările acestor mari fotografi, – legende vii ale noii arte, – ca și apropiați ai nobililor basarabeni s-au înscris și reprezentanții familiilor împărătești. Într-una din imaginile fotografice din acest album se regăsește și Marele Duce Constantin Nicolaevici al Rusiei (1827 –1892) al cincilea copil și al doilea băiat al țarului Nicolae I al Rusiei, surprins, se pare, la vârsta adolescenței.[5]

Prezența unor astfel de personalități în albumul studiat și însăși faptul că acesta s-a păstrat din sec. al XIX-lea, supraviețuind multiplelor intemperii ale vremurilor ca să ajungă către sf. sec. XX în muzeu, ne demonstrează că oamenii au apreciat foarte mult această artă, au oferit continuitate europeană tradiției fotografice pe aceste meleaguri și că operele maeștrilor basarabeni a scrisului cu lumină sunt un bun cultural nu numai de nivel regional, ci și universal, fiind direct legat de întemeietorii acestei arte care a revoluționat întreaga lume.

Fotografie executată de fotograful rus Serghei Levițchi, din albumul păstrat în colecțiile fotografice MNEIN

Fotografia Marelui Duce Constantin Nicolaevici al Rusiei, din albumul păstrat în colecțiile fotografice MNEIN

Astfel, în albumul examinat, observăm fotografii ale atelierelor europene de renume în care s-au fotografiat nobili, boieri moldoveni și înalți demnitari sau personalități ale acelor timpuri din Europa.

Acest album putem ne ajută să formulăm concluzia că înalta prestație intelectuală, atât din domeniul teoriei artelor cât și din punct de vedere științific în Basarabia sec. XIX înc. sec. XX, răspundea cerințelor elitelor vremii și a constituit un factor catalizator spre o evoluție culturală pozitivă.

Bibliografie

1. Savin M. Ludwig Angerer, unul din primii fotografi ai Bucureștilor. În: Materiale de Istorie și Muzeografie, București, 1968, vol. VI.

2. Buerger J. French daguerreotypes. University of Chicago Press, 1989. 256 p.

3. Liesegang E. Geschichte der Firma Ed. Liesegand. Düsseldorf, 1929. 28 S.

4. McCauley E. A. A. A. E. Disdéri and the Carte de Visite Portrait Photograph. Yale University Press, 1985. 562 p.

5. Кузьмин Ю. А. Российская императорская фамилия (1797-1917): Биобиблиографический справочник. 2-е изд. СПб., 2011. 440 с.

6. artic.edu/aic/collections/artwork/92202 (accesat la 07.11.2016).

7. commons.wikimedia.org/wiki/ Category:Photographs_of_the_catacombs_of_Paris_by_Nadar (accesat la 07.11.2016).

8. degas-painting.info/degasstyle.htm (accesat la 07.11.2016).

9. gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k61731n (accesat la 07.11.2016).
10 mpritchard.com/photohistory/index.html (accesat la 07.11.2016).
11. photographymuseum.com/histsw.htm (accesat la 07.11.2016).

Fotocredit

[Imaginea 5, 6, MNEIN FB-24108/82]
[Imaginea 7, fotocredit: https://www.fostinum.org/nadar.html]
[Imaginea 8, fotocredit: http://www.laboiteverte.fr/nadar]
[Imaginea 9, 10, MNEIN FB-24108/171]
[Imaginea 11, fotocredit: https://lalbumdeljep.wordpress.com/2014/09/27/notes-sobre-la-carte-de-visite-arribada-i-popularitzacio-a-barcelona-i-madrid-1854-1862/]
[Imaginea 12, 13, MNEIN FB-24108/72]
[Imaginea 14, fotocredit: http://www.ebay.com/itm/Angerer-Wien-Comte-d-039-Eu-prince-imperial-du-Bresil-CDV-vintage-albumen-c-/351811691478?hash=item51e99c63d6:g:0NgAAOSwawpXsudR]
[Imaginea 15, MNEIN FB-24108/125]
[Imaginea 16, MNEIN FB-24108/104]

Abstract

PHOTOS AND MASTERS OF PHOTO IN AN UNPUBLISHED PHOTO ALBUM FROM THE COLLECTIONS OF THE NATIONAL MUSEUM OF ETHNOGRAPHY AND NATURAL HISTORY (II). The paper emphasizes the photo albums, viewed as important work-tools for photographs, in their relationships with society. Albums are some kind of visit cards that present the photographs and have accompanied this art since its origins. In order to prove the role of albums in the development of the photo art, the author examines an album that includes photos from late 19th – early 20th c., bearing the seal of several great photographers of the age, originating from Bessarabia, Romania and the Russian Empire.

The exceptional value of this heritage item is the collection of photo images – looks of Bessarabians (front) and the signatures of the masters of "writing with light" (verso) who have eternized the memory of our forerunners. Among them are high militaries from Bessarabia, countenances of a peculiar beauty of the Belle Epoque ladies, but also photos made by legendary masters of the portrait style, from Nadar and Disderi, up to Dushek and Glewski.

The investigation puts the basis for future studies, where the photos of the political, economical and cultural elites of the period will be identified, as well as the names of the photographs that couldn't be identified at this stage.

The fact that so many photos of exceptional value were assembled in the same Bessarabian album is one more argument that its owners possessed an elevated artistic culture and that in the area between Prut and Nistru the photographic technologies stem directly from the cradle of the invention that brought a revolution in the whole world.

Keywords: *photography, album, heritage, Bessarabia, collection, museum, „carte de visite".*

Muzeograf, Secția Patrimoniu, MNEIN,
Doctorand, Facultatea de Științe Umaniste,
Universitatea „Valahia", Târgoviște, România

CĂMAȘA FEMEIASCĂ CU PLATCĂ. SIMILITUDINI ȘI PARTICULARITĂȚI

Maria CIOCANU

Rezumat

Articolul de față are drept scop evidențierea transformărilor structurale ale cămășii cu platcă în contextul general al portului popular românesc. Schimbările structurale au avut loc ca urmare a impactului mai multor factori, cum ar fi: funcționalitatea, materia primă, procedeele de lucru și proporția ornamentării, vârsta și starea socială. Important a fost gradul de influență și adaptare a elementelor din vestimentația urbană.

Cuvinte-cheie: *cămașă femeiască, platcă, petic, cămașă dreaptă, umerașe, tăietura gâtului, deschizătura gurii, mânecă cu pavă, manișcă, brățară.*

Premise

Cămașa cu platcă, atât bărbătească, cât și femeiască, a apărut în portul popular românesc destul de târziu, pe la sf. sec. al XIX-lea – înc. sec. al XX-lea. În literatura de specialitate este consemnată circulația cămășii bărbătești cu platcă în toate regiunile românești, cămașa femeiască cu platcă fiind specifică zonei Maramureș și Crișana [1, p. 100, 102]. În această perioadă, vestimentația urbană pătrunde masiv în mediul rural basarabean, influențând cămașa țărănească în așa măsură, încât croiul cu platcă devine cel mai răspândit în acest spațiu [2, p. 53].

Proveniența cămășii cu platcă și locul ei în portul popular românesc i-a preocupat deopotrivă pe cercetătorii în domeniu de pe ambele maluri ale Prutului. În opinia etnografului Elena Secoșan, cămașa cu platcă prezintă o nouă formă de croială, de influență orășenească, care nu se încadrează în tipologia cămășilor originale ale costumului românesc. Cu toate acestea, croiul dat se impune a fi perceput ca un produs al industriei casnice țărănești [3, p. 97]. Folcloristul Petre V. Ștefănucă, în relatările sale despre portul popular din satele de pe valea Nistrului de Jos, atrage atenția asupra faptului că nu întotdeauna croiala cămășilor este românească și că acest lucru a dus la urbanizarea portului popular într-o măsură mai mare decât materia primă [4, p. 140]. Mai recent, etnograful V. Buzilă apreciază cămașa cu platcă drept o piesă care, prin marea ei varietate și larga răspândire în Republica Moldova, a asigurat trecerea treptată de la portul tradițional la cel de influență urbană [5, p. 86].

O problemă controversată vizează delimitarea tipurilor de cămăși femeiești. Unii cercetători din Republica Moldova disting 3 sau 4 tipuri, inclusiv cămașa cu platcă, prezentată și ea ca tip aparte [2, p. 53]. În același timp, se operează cu noțiunea de *cămașă dreaptă cu petic* [6, p. 16]. Pentru a înțelege mai bine principiile de constituire a cămășii cu platcă, facem trimitere la criteriile definitorii de clasificare tipologică, deduse în baza unor particularități

morfologice ale cămășilor femeiești. Este stabilit faptul că lungimea cămășii femeiești, lungă până la glezne, *de-a-ntregu,* sau scurtă până la nivelul taliei, nu constituie un criteriu de tipologie. Nici criteriile din punctul de vedere al materiei prime, al modalităților de asamblare a cămășii și de ornamentare nu pot fi luate drept temei pentru delimitarea tipurilor. Criteriile mai sus enumerate pot doar să genereze varietatea aspectelor exterioare, dar nicidecum să definească o tipologie generală [7, p. 28]. La determinarea tipurilor de cămăși femeiești românești se ține cont de următoarele constituente definitorii: tăietura gâtului realizată pentru trecerea capului; croiala și părțile componente ale stanului din față și din spate; locul și modul de racordare a mânecii. În clasificarea tipologică a cămășilor femeiești, criteriile de bază sunt croiul stanului și felul de racordare a mânecii la umăr. Așadar, conform acestor criterii, cămășile femeiești se împart în două tipuri de bază: cămașa încrețită în jurul gâtului și cămașa dreaptă [8, p. 46].

Cămașa cu platcă, considerată ca având o formă nouă de croială, a evoluat din cămașa dreaptă din trecut [8, p. 50]. Modificările de structură ale cămășii drepte, prin includerea unui element străin, cum este platca, au fost făcute pentru a asigura rezistența pânzei în zona umerilor, parte a corpului uman vulnerabilă la muncile fizice, la dogoarea soarelui și a ploițelor de vară. Mai des se deteriorau cămășile de lucru. Platca a venit numai bine pentru a schimba cârpeala de pe umeri, rezolvându-se în acest mod problema părților uzate. O altă problemă era legată de rezistența la spălat a motivelor brodate. Ca să fie evitată degradarea ornamentelor, gulerul și manșetele, mai târziu și platca, erau decupate pe timpul spălării, apoi cusute din nou fie la o cămașă sau alta.

Ingeniozitatea femeilor a acceptat platca din moda nouă, însă croiul stanului și racordarea mânecii la umăr au rămas cele specifice cămășii drepte. Au fost păstrate aceleași norme străvechi de croi, acest lucru decizând particularitatea generală a portului popular tradițional. Până și termenul de platcă a fost modificat sau schimbat în graiurile locale. Termenii pe înțelesul tuturor au fost: *peticul, peticelul, speteala, spătuiala, căptușala.* În satele din raioanele de nord a fost cunoscută cămașa cu platcă sub denumirea de *cămașă cu stănuț* [5, p. 94]. Cămașa cu *manișcă* (platcă) s-a purtat în părțile Sorocii [5, p. 95]. În Țara Oașului, ca și în Codru (Teleorman), varianta teritorială se numește *cămașă cu cheptar* [8, p. 50-51]. Sub lexemul de *cheptari* a fost cunoscută platca de la cămășile bărbătești din raionul Râșcani, Republica Moldova [5, p. 62].

Relevantă este concluzia cercetătorilor cu privire la dezvoltarea cămășii cu platcă anume în localitățile unde a fost purtată cămașa dreaptă. În cele ce urmează ne vom opri succint asupra caracteristicilor morfologice ale cămășii drepte, pentru a descoperi evoluția ei în cămașa cu platcă. Cămașa dreaptă sau cămașa bătrânească, provine din forma *poncho*-ului, considerată drept una din cele mai vechi tipuri de îmbrăcăminte cunoscută pe tot globul. Trupul cămășii se formează dintr-o singură foaie de pânză, care se trece peste umeri printr-o răscroială a gâtului, iar mânecile se prind la nivelul umerilor. Sunt cunoscute

câteva variante de dezvoltare a acestui tip de cămaşă. Prima variantă, constând din foaia principală lărgită prin aplicarea a câte unui clin lateral, a circulat în anumite zone româneşti, s-a purtat la nordul Moldovei (zonele Iaşi, Bacău, Dorohoi, Neamţ), în sudul Olteniei şi Munteniei, în Dobrogea, mai izolat în Transilvania şi Banat. La varianta a doua, clinii (câte o jumătate de foaie) sunt introduşi la mijlocul stanului din faţă şi a celui din spate. Specificul acestei variante constă în faptul că are mâneca din două lăţimi, bogat încreţită în locul de unire cu umărul, iar marginea de jos are terminaţiile în formă de volan, numit *fodor* (Maramureş, Oaş, Sălaj, Arad, Bihor, Făgăraş) [7, p. 32].

Se cunosc încă două variante de cămaşă dreaptă având intercalată în structura lor platca de două feluri ca mărime. Una din variante are platca îngustă, mică, reminiscenţă a *poncho*-ului. De această platcă se prinde marginea superioară a mânecii şi, într-o măsură mai mare, părţile laterale ale stanului. Platca mică a fost tipică zonelor din sudul Olteniei – Dolj, Romanaţi, Olt, în unele zone din Muntenia, Moldova şi Dobrogea. A doua variantă conţine o platcă mare, dezvoltată, sub care sunt adunate în creţuri patru lăţimi de pânză. Mânecile se prind numai de platca care vine până subraţ. Punctul de unire cu stanul se face prin pavă. Acest croi este specific doar zonei Oaş [7, p. 32].

Specific tuturor variantelor de cămaşă dreaptă, inclusiv a modelului cu platcă, este faptul că foile componente ale cămăşii sunt croite în sensul firului drept, cel mai vechi mod de a împărţi pânza în bucăţile necesare unei cămăşi. Şi modul de racordare a mânecii la umăr este comun tuturor variantelor cămăşii drepte. La est de Prut au fost cunoscute toate variantele cămăşii drepte, cu excepţia celei cu platca mare. Nici mâneca largă cu *fodor* nu se regăseşte în structura cămăşii moldoveneşti.

Recapitulând cele prezentate mai sus, ţinem să afirmăm despre cămaşa cu platcă că este considerată de cercetători drept o reminiscenţă a *poncho*-ului, la fel cum este socotită şi cămaşa dreaptă. Configuraţia particulară a cămăşii cu platcă se datorează unui detaliu, numit *platcă* (rus. заплата, заплатка, însemnând un petic aplicat pe o haină pentru a cârpi locul uzat).

Structura morfologică a cămăşii cu platcă

Aproape 300 de cămăşi femeieşti şi bărbăteşti cu platcă intră în colecţia de port popular a Muzeului Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală. Cămaşa femeiască cu platcă este cel mai bine prezentată din punctul de vedere al arealului şi timpului de răspândire. Atât cercetarea colecţiilor muzeale, cât şi investigaţiile de teren au scos la iveală varietăţile cămăşii cu platcă în ceea ce priveşte structura morfologică, asamblarea, materia primă, funcţionalitatea, ornamentarea şi arealul de răspândire.

În ansamblul cămăşii cu platcă se disting componentele: platca, stanul, mânecile şi poalele. Structural, platca este croită dintr-o singură bucată de pânză dreptunghiulară, având în mijloc, pe linia umerilor, deschizătura gâtului

cât să treacă capul. Platca încadrează gâtul, se întinde pe orizontală de la baza gâtului până la umeri, pe verticală trece peste umeri, coborând în jos pentru a se uni cu partea superioară a stanului și a mânecilor.

Trezește interes *cămașa cu umerașe,* dezvoltată într-o formă simplificată din cămașa cu platcă. *Umerașele* prezintă două fâșii dreptunghiulare croite separat și așezate pe umeri, de o parte și alta a gâtului. Stanul din față și din spate și mâneca sunt prinse de aceste două elemente. *Umerașele,* în asemenea ambianță, făceau parte din croiul cămășii femeiești din Mehedinți [3, p. 95, 97]. La același subiect este notabil faptul că, în croiala cămășii femeiești din Maramureș, partea de sus a stanului este încrețită pe orizontală, pe porțiunea din mijlocul pieptului. De părțile laterale, neîncrețite, ale stanului sunt prinși *călăreții,* adică cele două fâșii a câte un sfert din lățimea pânzei [9, p. 10]. Tot în Maramureș, fâșiile din jumătăți drepte din foaia de pânză, care trec peste umeri asemenea *călăreților,* se numesc *tolde* [8, p. 135].

Această cămașă cu *umerașe* diferă de cămașa cu *umeraș și rânduri pe brat* din sudul Transilvaniei, din zona Branului și Târnavelor, dar și din nordul Olteniei, unde cămașa femeiască are o altiță îngustă peste umăr, numită *umeraș*, din care pornesc în jos pe mânecă rânduri de broderii [10, p. 124]. Un astfel de croi al cămășii cu altiță, numit *cămașa cu umărar,* a fost atestat la nordul Republicii Moldova [5, p. 94].

Asemenea cămășii cu *umerașe* din Mehedinți și Maramureș, în localitățile de la est de Prut a circulat cămașa cu platca alcătuită din două elemente trecute peste umeri, numită local *cămașă cu petic, c*ămașă în două petici sau în patru petici [11]. Alte două elemente structurale prezintă o fâșie îngustă, ce acoperă linia de unire a plătcii cu stanul, în față și la spate, având funcția de întărire, dar și ca factor decorativ prin broderiile discrete. Etnograful moldovean V. Zelenciuc, cu referire la cele două detalii dreptunghiulare (rus. *polik, polika*), intercalate în partea superioară a stanului, deduce că acest croi cu petic, îl vom numi în continuare *umeraș* sau *petic,* a fost cunoscut în sec. XIX în localitățile centrale basarabene cu populație rusă și ucraineană. Platca dintr-o bucată, în opinia autorului, apare mai târziu, în a doua jumătate a sec. XIX [2, p. 53].

În raport cu schimbările de detaliu menționăm faptul că platca nu se punea într-o foaie, ci se dubla cu o bucată din aceeași pânză sau din alt material pentru rezistență, dar și în scopuri igienice, în cazul când stanul era cusut din pânză albă de bumbac sau bumbac cu fire de borangic. În felul acesta, aspectul fizic și estetic al cămășii era păstrat un timp mai îndelungat. De aici și denumirea de *cămașă cu speteală* sau cămașă căptușită. Speteala putea denumi foaia de dublură pusă pe interiorul plătcii sau platca ca atare. La cămășile femeiești din Josul Prutului se întâlnește regionalismul de *spătuială,* cu sensul de platcă, numită *manișcă* [5, p. 96-97]. Deseori, cămășile bărbătești de tip tunică aveau pe interior astfel de speteală, care dubla partea superioară a cămășii, de la umeri până puțin mai sus de nivelul taliei.

Stanul cămășii cu platcă este alcătuit din două foi, pe din părți are clini sau câte jumătate de foaie ca adaos, sau pânza este pusă pe lățime, *de-a latul*. Partea de sus a stanului este încrețită și prinsă de platcă. Uneori, stanul este unit fără crețuri, lățimea ambelor componente fiind aceeași. Pentru a se obține mai mulți încreți, stanul se făcea din 4 foi. Prezintă interes *cămașa cu chepți,* cunoscută în satele din raioanele Briceni, Edineț, Sângerei, Ungheni, Căușeni și Ștefan Vodă. În satele de pe Valea Nistrului de Jos, femeile bătrâne și nevestele, îndată după ce se măritau, purtau cămăși cu *pui* pe la mâneci, *cu chiept ales* și cu *brățări* [4, p. 140]. Moldovencele în vârstă îmbrăcau în zilele de sărbătoare cămăși cu piepții dintr-o bucată țesută în 4-5 ițe, cu linii colorate: roz, galben, roșu, verde, negru [12, p. 498].

Cămașa cu platcă, în evoluția ei, a păstrat modalitatea de structurare a stanului, specifică croiului cămășii drepte.

Modalitățile de încheiere la gât sunt diverse. Cea mai veche formă este răscroiala simplă, rotundă sau ovală, deschisă pentru trecerea capului. Gulerul, apărut mai târziu în portul popular românesc, constă dintr-o bentiță îngustă. Uneori, tivul este îndoit și fixat printr-o cusătură cu acul. Gura cămășii are tăietura verticală în față (cel mai des) și la spate, și orizontală pe umeri. Lungimea despicăturii poate fi diferită. Cele de pe umeri și de la spate sunt scurte și potrivite pentru platca îngustă. Despicătura din față se face în funcție de dispunerea foilor componente ale stanului. Atunci când stanul din față prezintă o foaie plasată pe centru, iar cusăturile de asamblare cu adaosurile sau clinii sunt laterale, gura cămășii este tăiată în pânză, începând de la baza gâtului și mergând diferit în jos – până la stan, adică atât cât ține platca sau trecând linia de unire a plătcii cu stanul până aproape de nivelul taliei. În cazul când foile stanului au cusătura de asamblare pe centru, părțile nu sunt prinse până sus, formând astfel marginile gurii. De multe ori, aceste foi se pliază în partea de jos a gurii și se întăresc cu o bentiță mică pusă orizontal, numită local *plăncuță.*

Modalitățile de încheiere a cămășii sunt simple: cu năsturei albaștri, galbeni și albi, cu capse și cârligele. Cămășile destinate alăptării copilului au tăietura de unde începe stanul. Tot cu bentițe se întăreau și tivurile gurii. Pentru o rezistență mai mare și pentru un aspect decorativ, peste marginile gurii se aplica un dreptunghi nu prea lat, numit *bâcățicî* sau *manișcă* [12, p. 498].

Deschizătura gâtului la cămașa cu *umerașe* nu este răscroită, ci obținută din marginile laterale ale *umerașelor* trecute peste umeri și îmbinate cu stanul, formând un pătrat deschis în jurul gâtului. Uneori este adăugat câte un clin triunghiular, mai ales croșetat, pentru a acoperi decolteul prea deschis.

Mâneca lungă are partea inferioară încrețită sau pliată în formă de volan la încheietura mânii. Peste încrețitura volanului se suprapune o bantă îngustă pentru susținere, numită în Transilvania *guler la pumnaș*, adică guler la volan [13, p. 38]. În Transnistria, volanul se numește *mânichet* (din îmbinarea cuvintelor *mânecă încheiată*). În partea dreaptă a Nistrului a circulat termenul *haburcă, hărbăra,* însemnând același volan. O altă terminație a mânecii constă în manșeta sub care se încrețește mâneca. Manșeta are mai multe echivalente în graiul popular: *brățară, brațelă, brățărușă* și *guler la mâneci* [14, p. 166,

272]. Specifice pentru cămășile mai vechi, aceste elemente au dispărut, mai recent mâneca a fost simplificată până la forma liberă jos și o lungime mai sus de încheietura mânii.

Poalele cămășii cu platcă sunt similare cu poalele de la cămașa dreaptă. Prin funcționalitatea lor se clasifică în poale făcând corp comun cu stanul, adică dintr-o bucată, *de-a-ntregul*, și poale atașate la stan prin cusătură. Poalele separate, fără a fi prinse de stan, pot servi și ca fustă. Cămașa dintr-o bucată este lungă, începând de la baza gâtului până la glezne sau până mai sus de mijlocul piciorului. Are clini laterali, evazați înspre marginea inferioară a poalelor. Cămașa din stan și poale, croite separat, dar unite la nivelul taliei prin *refec* (tehnică de tivitură prin care marginile pânzei se îndoaie ca să nu se destrame țesătura), a fost mai potrivită pentru cămășile de lucru, făcând posibilă schimbarea poalelor uzate, dar și economisirea pânzei de calitate. Croiala poalelor este simplă, din trei foi cu firul de urzeală vertical sau dintr-o foaie de-a latul cu firele de urzeală orizontal. Dacă lățimea poalelor nu corespunde cu marginea inferioară a stanului, atunci ambele părți se potrivesc prin mici pliuri sau încrețituri. Poalele erau acoperite în întregime cu catrință sau cu fustă.

Funcționalitatea și materia primă

Împărțite după destinație în *cămăși de lucru, de duminici, de sărbătoare, de mireasă*, cămășile cu platcă se confecționau respectiv din pânză de calitate diferită. În secolul al XIX-lea – înc. sec. XX existau două categorii de textile pentru vestimentație: țesute de casă din fibre vegetale (cânepă, in și bumbac) și din fibre animaliere (lână și borangic). A doua categorie o constituiau țesăturile industriale, care inițial erau întrebuințate la confecționarea hainelor de sărbătoare pentru oamenii cu o stare materială bună.

În gospodăria țărănească, cânepa și inul, mai apoi bumbacul în asociere cu firele de tort, constituiau materia de bază a cămășii de lucru. Mai nou, pânza de fabrică a început să înlocuiască textilele tradiționale. Pentru cămașa de duminici se folosea bumbacul de calitate sau bumbacul combinat cu fire de borangic. Cămașa cu platcă, confecționată din bumbac, numit și *bumbăcel,* cânepă, mai târziu – din cit, a fost purtată mai mult de femeile în vârstă, i se mai spunea *cămașă vișuită cu petic, cămașă cu platcă* încheiată pe umărul stâng, la mânecă cu brățară [16]. Cămașă cu *plotcă,* stan și poale îmbrăcau fetele la joc, pe deasupra aveau rochie din material de fabrică, șorț sau fustă numită *șfartuc cu coftă*, iarna – *burnuz, șalincă cu țurțuri, papuci cu șnoroace, caloși, papuci pe rezină* [17].

Cămașa cu *petic pe umăr, cu crețuri de la petic în jos,* avea pe piept *manișcă* de alăptat. Era purtată cu fustă din *hlandan* (cânepă), dar și cu fustă lungă până-n pământ, din material cumpărat, largă, din 3-4 lați, în crețuri, împodobită cu *dresuri* (două-trei rânduri de cordele). Sub fustă îmbrăcau altă fustă, albă, de fudulie coseau la poale gherghef, care trebuia să se vadă de un deget de sub fustă. La sărbători și de dus la biserică, femeile își puneau pestelca neagră, dreaptă, cu *aburcă* (volănașe) [18].

Cămașa cu *splatcă* de la sud avea *ciupag* (stan) și poale atașate sau cămașa *di-ntregu.* Mâneca din trei sferturi, marginea de jos cu *tandele* (dantelă) și *la*

poale tot tandele. Peste cămaşa brodată cu flori se îmbrăca *ciupăgelu,* ţesut din fire subţiri de lână neagră, fără mâneci, cu bată jos, se încheia cu trei năsturei. Fusta (*fâstă*) era din lână subţire, cu pliuri, ţesută în rânduri sau fără [19].

Sistemul de ornamentare

Motivele ornamentale ocupă un loc aparte pe cămăşile de sărbătoare, de duminici şi de cununie. Cele mai simple procedee decorative sunt marginile tivite, surfilate, festonate cu aţă de altă culoare decât pânza albă (roz, roşu, negru). Găurica, în calitate de modalitate de asamblare a părţilor componente, se întâlneşte destul de des la *cămăşile de ţinut*. Pentru cămaşa de zi cu zi, găurica se folosea numai la pânza groasă, ca să fie mai uşor de cusut cu acul. Marginile de la mâneci, poale, manişcă şi guler sunt lucrate cu acul şi croşeta în *zimţişori* sau *colţurele.* Deseori se intervine cu şnur şi danteluţe de fabrică.

Ca mijloc de mişcări comode, dar şi de ornamentare, sunt folosiţi încreţii efectuaţi la marginea de sus a foilor de stan şi a mânecilor. Se deosebesc încreţii simpli şi încreţii prinşi cu acul peste muchie, care formează figuri geometrice (*burezei, pielea găinii, fagurii*). Nu toate cămăşile aveau încreţi, deoarece foile de sub platcă aveau aceeaşi lăţime cu platca. Şi mâneca avea o lărgime mai mică, deseori cu o lungime de trei sferturi (nu cu mult mai jos de cot). Cercurile, de origine orăşenească, prezintă un fel de cute, pliuri mici, cusute la maşină, care se rânduiesc pe marginea gurii, pe platcă, pe piept şi mânecă, având în primul rând funcţia de întăritură a pânzei.

Platca este decorată cu motive brodate, dispuse pe perimetru, formând un chenar. Cea mai des întâlnită menţionăm ghirlanda îngustă cu motive mici. Sunt exemplare cu decor din 2-3 şiruri de motive florale, dispuse peste umăr, pe lângă baza gâtului şi de-a lungul gurii, alteori aproape de linia de unire a plătcii cu mâneca. Relevant este faptul că platca se decorează în aşa fel ca linia de racordare a mânecii de platcă să fie evidenţiată prin ornamentul diferit ca organizare şi ca mărime de celelalte elemente decorative de pe platcă. În acest sens este clară reluarea modului de ornamentare a liniei de racordare a mânecii de platcă asemeni decorului la cămaşa dreaptă. Pe mai multe cămăşi se observă amplasarea decorului pe platcă în aşa fel ca să sublinieze umerii: ghirlanda cu flori de pe laturile verticale este mai lată decât şirul de pe laturile orizontale. Diferit este şi motivul ornamental. Adăugător, pe fiecare umăr este brodat câte un buchet de flori sau pasărea pe ram, ajurate şi brodate pe fir, complementate de cercuri cusute la maşină.

Pieptul este decorat cu şiruri de motive florale care se prelungesc de pe platcă. Se întâlnesc şi motive singulare dispuse pe verticală. Deosebite sunt compoziţiile ornamentale constând din registre grupate câte două-trei rânduri de o parte şi de alta a deschizăturii gurii.

Gura tăiată la mijlocul stanului din faţă, în afară de funcţia practică, denotă şi una estetică. Unele cămăşi au stanul din faţă împărţit în două părţi de un singur registru, care, fiind aplicat pe peticul ce acoperă tăietura gurii, îndeplineşte rolul unei axe de simetrie. Cel mai răspândit motiv este ghirlanda şi lujerul cu flori şi frunze, dar şi buchetele de flori.

De regulă, mâneca are marginea de jos, fie liberă, fie cu manşetă sau volan, decorată cu motive mărunte dispuse în linie orizontală, mai ales ghirlanda înfrumuseţează extremitatea inferioară a mânecii. Dar şi pe spaţiul mânecii se întâlnesc buchete de flori sau şiruri, care încep de la umăr spre extremitatea de jos.

Unele cămăşi au pe marginea poalelor ornamentări din motive croşetate sau brodate, aşa cum sunt *cămăşile cu pui*.

Motivele ornamentale (ghirlanda, flori, pomul vieţii, lujeri cu frunze şi flori, romburi etc.) sunt brodate pe fir bătut, în cruci. Gama cromatică este diversă. Predomină culorile roşu, verde, negru, galben şi albastru.

Concluzii

Cămaşa cu platcă conţine elementele fundamentale ale cămăşii drepte: croiul, materia primă, organizarea şi dispunerea câmpilor ornamentali. Singura deosebire o constituie platca. A circulat în localităţile de la est de Prut, fiind îmbrăcată de fete, neveste tinere, dar mai mult de femeile în vârstă.

Analiza colecţiei muzeale relevă faptul că platca a fost în egală măsură element de structură al cămăşilor femeieşti şi bărbăteşti. Pătrunderea plătcii ca piesă structurală a îmbrăcămintei ţărăneşti din spaţiul basarabean, din localităţile de pe malul stâng al Nistrului şi din Bucovina, a coincis cu apariţia ei în zonele etnografice din România, astfel producându-se o integrare firească a cămăşii cu platcă de la noi în portul popular românesc.

După acest croi au fost confecţionate şi îmbrăcate cămăşi cu platcă de zi cu zi, dar şi de sărbători. De rând cu cămaşa dreaptă şi cea cu altiţă, fetele îmbrăcau cămaşa cu platcă la horă şi la alte sărbători. Perioada de răspândire cuprinde sf. sec. XIX – înc. sec. XX, anii interbelici şi anii ,50-60 ai sec. XX. În acest răstimp, cămaşa a evoluat de la pânza din cânepă şi in la cea din bumbac şi borangic, ca mai apoi să fie folosită la confecţionare pânza industrială.

Unitatea cămăşii cu platcă este conturată de o serie de caracteristici comune. Croiala se făcea după sensul firului drept, respectându-se principiul arhaic de tăiere simplă, din foi drepte şi de folosire integrală a materialelor obţinute. Stanul din 4 foi este des întâlnit, oferă larghеţe cămăşii şi creţuri mai multe. Platca dublată, pentru practicismul ei, a fost cunoscută pretutindeni. Poalele cămăşii cu poale, confecţionate dintr-o pânză consistentă, de o calitate inferioară, dovedesc faptul că poalele trebuiau să fie acoperite cu catrinţă sau, mai recent, cu fustă. Structura morfologică a cămăşii cu platcă, alcătuită din stan, platcă, mâneci şi poale, este aceeaşi în toate localităţile rurale. Materia primă (cânepa, inul, bumbacul, borangicul) este un alt aspect al unităţii.

Fiecare cămaşă are specificul său: stanul comun cu poalele, începând de la baza gâtului şi până la glezne sau până mai jos de genunchi; răscroiala gâtului de diferite forme şi mărimi; deschizătura şi încheietura gurii pe piept, umeri sau la spate; platca sau *umeraşele* din două bucăţi dreptunghiulare; lăţimea plătcii şi a umeraşelor, modul de ataşare a lor la stanul din faţă şi din spate, încreţiţi sau întinşi drept la linia de asamblare; stanul din faţă în variate forme, cum ar fi stanul simplu, împărţit în două părţi egale prin deschizătura gurii, întărită cu bentiţă ori acoperită cu un petic, numit *manişcă*; stanul *cu chepţi,* fiind o

marcă distinctivă locală, cunoscută în satele de sud-est și de la nord; stanul din două foi cu adaos lateral, dintr-o foaie *de-a latu;* stanul din 4 foi, oferind larghețe cămășii și crețuri mai multe; mâneca lungă sau de trei sferturi, liberă jos sau cu *volan, manșetă,* numită local *brățară* sau *gulerul mânecii;* marginea de sus a mânecii prinsă de umăr încrețită sau fără încrețituri; poalele atașate de stan alcătuite din 3 foi drepte sau dintr-o foaie pusă *de-a latu,* cu firul urzelii pus orizontal; ornamentarea modestă, simplă sau bogată; cămășile de la sud și din regiunea Cernăuți se deosebesc prin firul de borangic combinat cu fire de bumbac și prin mărgelușe colorate.

Cămașa cu platcă, cu toate schimbările ce le-a avut, se distinge prin păstrarea elementelor de veche tradiție, a principiilor de organizare a ornamentării, prin trăsăturile relevante din punctul de vedere al unității de structură, una din caracteristicile fundamentale ale portului popular românesc.

Fișele analitice de evidență științifică

1. *Cămașă femeiască cu platcă și chiepți*, pânză din bumbac, țesut în 5 ițe, broderie pe fir și în cruci; stanul din 2 foi și adaosuri, prins de platcă fără încrețuri; deschizătura gâtului dreptunghiulară; stanul din față conține la mijloc *chiepții* din pânză vrâstată la țesut; mâneca de trei sferturi, cu pavă, prinsă de stan și de umăr fără încrețuri, marginea de jos a mânecii este liberă și are prinsă o dantelă cu motive geometrice; poalele din 3 lați; decorul geometrizant și naturalist; platca încadrată din 4 părți cu motive geometrice și vegetale stilizate, în colțuri câte o pasăre pe ram; pe piept, registrele țesute alternează cu lujeri cu flori brodate; pe spate, motive fitomorfe, avimorfe și zoomorfe; pe mânecă de sus până jos în lujer cu flori și frunze, marginea de jos a mânecii cu șuvoi îngust și dantelă; la poale, cămașa are brodat șuvoiul cu frunze și flori. Gama cromatică include: alb, albastru, verde, bordo, galben, violet, cafeniu; anii ’30-40 sec. 20, s. Drepcăuți, Edineț, nr. inv. 5887-1.

2. *Cămașă de mireasă*, pânză din bumbac, broderie și croșetare. Platca cu tăietura de la gât largă, de formă ovoidală, festonată; stanul dintr-o foaie *de-a latul*, unit cu platca prin încrețuri decorative. Mâneca cu pavă, marginea de jos liberă, ornată cu motive brodate; decorul din motive florale, dispus pe platcă în formă de chenar și în șiruri verticale pe piept; poalele din 3 foi, pe marginea de jos brodat un șir de floricele și frunzulițe, completate cu un rând de dantelă în feston; gama de culori: alb, verde, albastru, roșu, roz, bordo, mov; înc. sec. XX, s. Trebisăuți, Briceni, nr. inv. 35-29719.

3. *Cămașă de sărbătoare,* bumbac, cânepă, țesut în 2 ițe, broderie în cruci. Din pânză de bumbac și cânepă țesută în 2 ițe, broderie în cruci; răscroită rotund la gât; tăietura gurii în față, de la baza gâtului până mai jos de linia stanului; se încheie cu nasturi; stanul dintr-o foaie *de-a latul,* prins de platcă în pliuri; mâneca dintr-o foaie, marginea de jos liberă; poalele din trei foi; decor geometrizant dispus pe platcă, pe piept și mânecă; gama cromatică alcătuită din: alb, albastru, verde, bordo, mov, negru, roșu, cărămiziu; anii ’20 sec. XX, s. Răuțel, Fălești, nr. inv. 29719-12.

3

4. *Cămașă femeiască de sărbătoare cu umerașe,* bumbac, țesut în 2 ițe, broderie în cruci, găurică; platca din 2 dreptunghiuri ce trec peste umeri în față și în spate; tăietura gâtului dreptunghiulară; despicătura gurii la spate; stanul are în față broderie în 2 registre (șiruri de flori și de romburi, ultimele încadrate în rânduri de găurică); platca are ca decor un șuvoi trecut peste umăr, pe linia de racordare a mânecii de platcă, flancat de câte 2 cercuri; gama cromatică: alb, verde, roșu, roz, mov, albastru, galben; sf. sec. 20, s. Milești, Nisporeni, nr. inv. 29719-34.

4

5. *Cămașa cu platcă,* bumbac și cânepă, broderie cu mărgeluțe policrome; platca cu răscroiala de la gât largă; mâneca prinsă de platcă și stan, are pavă, iar lungimea este puțin mai joasă de cot. Decorul naturalist constând din motive florale este realizat în registre verticale și orizontale; se evidențiază platca prin umerii bogat ornamentați cu flori de *nu-mă-uita;* pe lungimea mânecii, buchete mari de flori; pe stan, mai jos de platcă, dreptunghi acoperit cu dantelă industrială, flancat de câte un șir de trandafiri; anul 1939, s. Criva, Edineț, nr. inv. 5634.

5

6

7

8

6. *Cămașă cu platcă,* platca dintr-o bucată, cu răscroiala dreptunghiulară din centru, pentru trecerea capului; stanul încrețit sub platcă; deschizătura gurii în față, de la baza gâtului până spre mijloc, se încheie cu nasturi, împodobită cu un ajur deosebit, de o parte și de alta dispuse motive brodate; mâneca cu pavă, jos liberă, ornată cu ghirlanda cu flori și dantelă; decorul naturalist se compune din motive florale (ghirlanda, flori cu tulpină și frunze, coronița), pe platcă câte un bucheţel în colțurile din față; decorul de bază complementat cu cercuri; culorile: alb, roșu, verde; anii ’60 sec. XX, s. Forostna, reg. Cernăuți, nr. inv. 29719-41.

7. *Cămașă cu umerașe*, din bumbac și cânepă; platca din două elemente trecute peste umeri și două fâșii înguste aplicate orizontal, în față și la spate, pe linia de racordare a plătcii cu stanul; deschizătura gâtului formată fără răscroială din marginile celor patru elemente ale plătcii; tăietura gurii din față acoperită cu un dreptunghi; mâneca lungă, cu manșetă încheiată cu 3 nasturi. Decorul geometrizant (ghirlanda) dispus pe platcă în două rânduri, pe banta orizontală într-un rând. Broderia de pe piept prezintă motive geometrice încadrate în chenar. Manșetele conțin câte două șiruri florale în formă de ghirlandă. Tivul de la gât și manșete lucrat cu zimțișori; prima jumătate sec. XX, or. Briceni, nr. inv. 16824.

8. *Cămașă cu petic,* platca dublă, dintr-o bucată răscroită pe centru în formă dreptunghiulară; gura tăiată pe umeri, se încheie cu nasturi; stanul din 2 foi cu adaosuri laterale, prinsă sub platcă fără încrețuri. Mâneca cu pavă, jos liberă, ornamentată cu un șuvoieș îngust brodat și o fâșie ajurată. Liniile de asamblare realizate în găurică. Motive florale, lujerul cu flori și frunze, brodate bătut și în urma acului formează un chenar pe platcă; tivurile de la gât și mânecă festonate; poalele din trei lați, marginea de jos cu broderie îngustă; gama cromatică: alb, albastru, roșu, verde, galben; anii ’30 sec. XX, s. Boghenii Noi, Ungheni, nr. inv. 16494.

9. *Cămaşă cu platcă de sărbătoare,* bumbac, nasturi, ţesut în 2 iţe. Stanul dintr-o foaie de pânză pusă *de-a latul,* poalele din 3 laţi, mâneca cu pavă, jos liberă. Platca compusă din patru elemente: două umeraşe peste umeri şi două benzi puse pe orizontală, pentru a face legătura umeraşelor cu stanul; deschizătura gurii pe ambii umeri, se încheie cu nasturi, forma gâtului ovală, formată, fără tăietură, din marginile elementelor componente ale plătcii; în faţă, de la platcă în jos, este aplicat un dreptunghi, numit *manişcă;* decorul dispus pe platcă, piept şi mânecă la extremitatea inferioară; motivele: ghirlanda cu trandafiri, linii văluroase, flori şi X-uri; tehnicile decorului: brodat în cruci, croşetat, asamblat la maşina de cusut; anii ’30 sec. XX, s. Trebisăuţi, Briceni, nr. inv. 29719-6.

9

10. *Cămaşă cu platcă*, tăietura gâtului largă, întărită cu bentiţă; mâneca răscroită, jos liberă, cu cercuri şi dantelă; ornament brodat pe fir, în cruci, rânduri verticale pe platcă pe lângă gât, care coboară în jos pe stan până mai sus de mijloc; aceleaşi rânduri pe mânecă, motivul: ghirlanda cu flori şi frunzuliţe; culori: alb, roz, albastru, verde, mov; sec. XX, s. Văleni, Cahul, nr. inv. 15206.

10

11. *Cămaşă cu platcă,* bumbac, pânză industrială, mărgele, ţesut în 2 iţe, brodat în cruci, dantelă croşetată; tăietura gâtului ovală, gura deschisă în faţă, se încheie cu capse; decor geometrizant pe platcă şi marginea de jos a mânecii, motivul: ghirlanda; tivul de la gât cu zimţişori; mâneca cu dantelă şi mărgeluşe; culorile: crem, alb, albastru, verde, bordo, roşu; sec. XX, s. Colibaşi, Cahul, nr. inv. 17723.

11

12

12. Cămașă în patru petici, platca din două fâșii trecute peste umăr și prinse de alte două fâșii puse orizontal, formând deschizătura gâtului dreptunghiulară, fără a fi tăiată; stanul dintr-o foaie de-a latul, tăiat în față de la platcă în jos pentru alăptare; mâneca prinsă de umeri cu încrețuri *burejiori*; decor geometrizant în jurul gâtului, pe piept și mâneci; motivul: șuvoiul cu frunze și flori; broderia în cruci, pe fir și bătut; gama de culori: alb, roșu, albastru, verde, roz, roșu, galben, negru; sec. XX, s. Rădenii Vechi, Ungheni, nr. inv. 21927.

13

13. *Cămașă cu platcă și pui,* bumbac, cânepă, broderie în cruci; tăietura gâtului rotundă, gura deschisă în față, acoperită cu *manișcă*, se încheie pe dreapta, mâneca cu pavă și *brățare*, poalele din 3 foi, la marginea de jos *pui* brodați; decor floral stilizat, realizat pe platcă, manișcă și manșete; culori: alb, roșu, negru; înc. sec. XX, s. Caplani, Ștefan Vodă, nr. inv. 19898.

14. *Cămașă cu platcă de sărbătoare*, bumbac, cânepă, broderie pe fir și bătut; tăietura gâtului rotundă; gura tăiată în față; motivele ornamentale realizate pe platcă și mânecă; înc. sec. XX, s. Colibași, Cahul, nr. inv. 17722.

15. *Cămașă cu petic*, bumbac, cânepă, pânză industrială, platca dintr-o bucată; tăietura gâtului ovală, gura deschisă pe umeri; stanul și mâneca prinse de platcă cu încreți decorativi; mâneca cu pavă, jos liberă; decor geometrizant pe platcă și mâneci, motive florale; șuvoiul; pe platcă, la baza gâtului, un vas cu flori; culori: alb, roșu, gri, galben, roz; înc. sec. XX, s. Valea Adâncă, Camenca, nr. inv. 19038.

14

15

16. *Cămașă cu umerașe,* bumbac; șiruri de găurele și decor brodat din romburi și triunghiuri dispuse pe platcă, peste umeri, mâneca până mai jos de cot, pe marginea de jos brodate floricele; culori: alb, roșu, negru; înc. sec. XX, nr. inv. 24560.

16

17. *Cămașă de mireasă*, bumbac; țesut în 2 ițe, brodat cu mărgeluțe, dantelă croșetată; stanul din 2 foi; poalele din 3 foi; mâneca cu pavă; decor geometrizant pe platcă, pe piept și pe marginea de jos a mânecii; motiv floral: buchete; motiv geometric: romb; culori: alb, gri, albastru, roz; sf. sec. XIX, s. Voloca, reg. Cernăuți, nr. inv. 29719-42.

17

18. *Cămașă cu stan*, bumbac, broderie în cruci, dantelă croșetată; tăietura gâtului rotundă, guler îngust; gura deschisă de la baza gâtului până mai sus de mijloc; stanul încrețit decorativ sub platcă; mâneca cu pavă, jos liberă; decor geometrizant amplasat pe platcă, piept și mâneci, motivul: ghirlanda; alb, bordo; înc. sec. XX, Edineț, nr. inv. 3682.

19. *Cămașă cu umerașe,* bumbac; broderie pe fir și în cruci; platca din două dreptunghiuri, trecute peste umeri și prinse de stan și mânecă prin două rânduri de ochiuri croșetate; deschizătura gâtului dreptunghiulară, fără răscroială; gura tăiată până la talie, acoperită cu o bantă; mâneca cu pavă, jos liberă; decor geometrizant dispus pe platcă, pe marginea gurii, la mâneci, motive florale și ghirlanda cu flori; alb, verde, violet, roșu, galben, roz; anii ,40 sec. XX, s. Copanca, Ștefan Vodă, nr. inv. 19805.

18

19

20

21

22

20. ***Cămașă cu platcă și piepți,*** bumbac, cânepă; țesut în 5 ițe, brodat în cruci, ajur, croșetat; decor stilizat realizat pe platcă, piept și mâneci, motive florale; anul 1939, s. Larga, Briceni, nr. inv. 26079.

21. ***Cămașă de sărbătoare*****,** bumbac, in, broderie pe fir, în urma acului, croșetare, găurică; tăietura gâtului rotundă, guleraș îngust, gura despicată în față; platca cusută pe umeri, din pânză cu vrâste țesute în calaican; mâneca cu pavă, jos liberă; stanul din 4 foi; decor geometrizant amplasat pe platcă, piept și mâneci; motivul principal: romburi cu trepte; cafeniu, vișiniu, violet, albastru, galben, roșu; anii ,50 sec. XX, s. Brânza, Cahul, nr. inv. 29719-11.

22. ***Cămașă de mireasă,*** bumbac, in; broderie cu mărgele policrome, țesut în 2 ițe, ajur; tăietura gâtului pătrată, gura despicată pe umărul stâng; mâneca sus răscroită, jos îngustată prin pliuri mici; decorul principal este ajurul de pe platcă, mâneci și poale; stanul din față are pe centru pânza vrâstată în stative și rânduri de mărgeluțe policrome; alb, crem; sec. XX, s. Marșenți, Noua Suliță, nr. inv. 24296-1.

Bibliografie

1. Petrescu P., Stoica G. Arta populară românească. București: Editura Meridiane, 1981. 146 p.
2. Зеленчук В. Молдавский народный костюм. Кишинев: Тимпул, 1985. 143 с.
3. Secoșan E. Portul popular. În: Arta populară din Mehedinți. Drobeta-Turnul Severin, 1983. 316 p.
4. Ștefănucă P.V. Datini și tradiții populare. Chișinău: Știința, 2008, p. 440.
5. Buzilă V. Costumul popular din Republica Moldova. Ghid practic. Chișinău: „Reclama" SA, 2011. 160 p.
6. Paliț-Palade I. Portul popular din Republica Moldova. Chișinău: Grafema Libris, 2003. 39 p.
7. Formagiu Heidvig-Maria. Portul popular din România. București: Fondul plastic ARTIS, 1974. 340 p.
8. Secoșan E., Petrescu P. Portul popular de sărbătoare din România. București: Editura Meridiane, 1984. 194 p.
9. Dogaru Ortansa. Ornamentele și costumul popular din Maramureș. Vol. I. București,1976, 99 p.
10. Stoica G., Petrescu P. Dicționar de Artă Populară. București: Editura Enciclopedică, 1997. 520 p.
11. S. Rădenii Vechi, Ungheni. Din colecția MNEIN, nr. inv. 21927.
12. Malschi B. Olănești. Monografia unui sat de pe Nistru. Vol. II. Tipografia de pe lângă prefectura județului Cetatea Albă, 1939. 760 p.
13. Bâtcă Maria. Însemn și simbol în vestimentația țărănească. București: Editura SEMNE, 1997. 94 p.
14. Dicționarul dialectal al limbii moldovenești. Vol. I. Chișinău: Știința, 1985, p. 289.
15. Inf. Maria Bajura, n. 1925, s. Ratuș, Criuleni.
16. Inf. Zinovia Morari, n. 1919, s. Feștelița, Ștefan Vodă.
17. Inf. Eudochia Bortă, n. 1919, s. Zubrești, Strășeni.
18. Inf. Elena Nedelcu, n. 1929, s. Câșlița-Prut, Cahul.

Abstract

THE FEMALE SHIRT WITH "PLATCA". SIMILITUDES AND PECULIARITIES. The present paper aims to emphasize the structural transformations of the shirt with "platca" within the general context of the Romanian folk dress. The structural changes took place because of the impact of several factors, such as the functionality, the raw material, methods of work and proportion of ornaments, age and social category. An important role played the degree of influence and adaptation of the elements from the urban dress.

Keywords: *female shirt, "platca" (strip of fabric), "petic" (strip of fabric), upright shirt, shoulders, neck cut, shirt aperture, sleeve with "pava", "manisca" (strip of fabric), cuff.*

Șef Secție Etnografie, MNEIN

ROLUL EXPOZIȚIILOR FILATELICE, ORGANIZATE ÎN MNEIN, ÎN PROMOVAREA UNUI DOMENIU COLECȚIONISTIC MAI PUȚIN CUNOSCUT

Constantin Gh. CIOBANU

Rezumat

Prin lansarea în anul 2001 a **Programului național de revitalizare a filateliei *Primii 10 ani ai secolului XXI – deceniu al demnității noastre*** *Asociația Filateliștilor, Maximafiliștilor și Cartofiliștilor din Republica Moldova a inițiat o vastă activitate de promovare a filateliei naționale, aflată în stare incipientă. Cea mai mare parte din acțiuni a fost organizată în colaborare cu MNEIN, acestea fiind expoziții naționale și internaționale de filatelie, în cadrul cărora s-a promovat marca poștală autohtonă, elaborându-se în paralel criteriul de prezentare a pieselor poștal-filatelice. Eforturile depuse au finalizat cu dezvoltarea acestui domeniu de colecționare, factor ce a asigurat recunoașterea filateliei moldovenești pe plan internațional.*

Cuvinte-cheie: *filatelie, expoziție, colecție.*

În anul 2001 Asociația Filateliștilor, Maximafiliștilor și Cartofiliștilor din Republica Moldova, structură care și-a început activitatea în 1994, a elaborat un **Program național de revitalizare a filateliei *Primii 10 ani ai secolului XXI – deceniu al demnității noastre.*** Acesta includea o gamă largă de acțiuni – organizarea expozițiilor, simpozioanelor, conferințelor de specialitate, editarea de literatură specială, elaborarea și confecționarea unor piese filatelice și cartofile, participarea la activitățile, lansate de structuri colecționistice din străinătate, astfel urmărindu-se un scop bine determinat – promovarea mărcii poștale moldovenești și a filateliei autohtone în plan internațional.

La prima etapă de implementare Programul oferea aproximativ 10 proiecte punctuale – de importanță locală, zonală, regională, națională și transfrontalieră. Domeniile de interes erau axate pe câteva direcții – perfecționarea mecanismului de elaborare a planului tematic de editare al Î.S. „Poșta Moldovei" prin implicarea cât mai activă a membrilor Asociației la stabilirea temelor primordiale și selectarea subiectelor propriu-zise, reconversia socio-profesională a personalului Î.S. „Poșta Moldovei" antrenat în editarea pieselor poștale, ca să se obțină, de fapt, cultură prin realizarea proiectelor editoriale.

Programul prevedea elaborarea și editarea unor studii, care ar fi abordat diferite probleme din domeniul filatelico-poștal, inclusiv a unei monografii, care să cuprindă câteva compartimente: *istoria poștei Moldovei în perioada prefilatelică*, *istoria poștei ruse în Basarabia, istoria poștei române în Basarabia*: 1918-1940, 1941-1944, *istoria poștei sovietice în R.S.S. Moldovenească*, *istoria poștei Moldovei suverane*, *istoria poștei Transnistriei*, *mișcarea filatelică din Moldova*.

Programul naţional de revitalizare a filateliei *Primii 10 ani ai secolului XXI – deceniu al demnităţii noastre* a cuprins intervalul de timp 2001-2010 ca orizont de acţiune, dar cu o extensie a proiectelor pentru perioada imediat următoare. Ca obiectiv principal Programul şi-a asumat obiectivul de a contribui la schimbarea imaginii Republicii Moldova în lume, în cazul dat prin intermediul exponatelor filatelice şi cartofile, prezentate la expoziţii internaţionale, prin participarea activă la conferinţele şi simpozioanele internaţionale de profil, şi prin promovarea lucrărilor editate, ce reflectă specificul activităţii poştale în spaţiul nostru.

Fusese elaborat un concept editorial viabil şi pertinent privind promovarea imaginii ţării prin intermediul producţiei poligrafice, editate de către administraţia poştală naţională. Îndreptat spre dezvoltarea mai rapidă a filateliei, implicarea mai activă a membrilor săi în diferite activităţi de promovare a mărcii poştale autohtone, Programul a fost discutat atât la Î.S. „Poşta Moldovei", cât şi la Ministerul respectiv, fiind recomandat spre implementare în practică. În acest scop se impunea o clarviziune strategică unitară, o poziţie fermă, determinată de orizontul de aşteptare care trebuia transformat în orizont de acţiune pe termen mediu şi lung. Vectorul se numea „continuitate" pentru că direcţia era bună, dar viteza trebuia accelerată.

Însă ideile promovate de către membrii Asociaţiei în cadrul expoziţiilor şi conferinţelor filatelice din anii 2001-2002, la care s-au evidenţiat şi apreciat valori pur româneşti, n-au fost acceptate de noua conducere a Î.S. „Poşta Moldovei", în fruntea căreia fusese numit Vitalie Pavlov, membru al partidului comuniştilor, instalat în acei ani la guvernare în Republica Moldova. Ca urmare, administraţia poştală a început să boicoteze în mod deschis acţiunile, organizate de către Asociaţie, pe motiv că au iz românesc, deşi aceste activităţi erau prevăzute în **Programul naţional de revitalizare a filateliei *Primii 10 ani ai secolului XXI – deceniu al demnităţii noastre***, aprobat cu doi ani mai înainte de administraţia aceleaşi structuri.

Fenomenul boicotării s-a făcut simţit îndeosebi atunci, când opera de promovare a filateliei a fost încununată de Expoziţia Naţională ***Istorie şi Artă***, desfăşurată între 24 octombrie - 30 noiembrie 2003 la Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală. În cadrul acestei acţiuni au fost expuse 10 exponate de filatelie, 5 – de maximafilie, 2 – de cartofilie şi 1 – de medalii filatelice.

Tematica exponatelor înscrise în competiţie a fost extrem de variată, în cadrul manifestării fiind prezentate următoarele lucrări: Natalia Ababii – *Poşta Moldovei: plicuri „Prima zi a emisiunii",* Vladimir Babici – *Staţii poştale din gubernia Basarabia* şi *Cărţi poştale sovietice cu marcă fixă uzuală,* Constantin Bogdan – *Ştampile-mărci poştale, utilizate de poşta Moldovei în anii 1991-1993,* Ştefan Bolboceanu (Anenii Noi) – *Poştă maritimă sovietică,* Aurel Ciobanu – *Moldova - plai înfloritor,* Maria Godorozea – *Scriitori români* şi *Istoria Basarabiei,* Iurie Jitari – *Printre animalele din Africa,* Vitalie Parfentie – *Biserica*

Națională - patrimoniu cultural și *Vaticanul - capitala catolicismului.* În ***Clasa de onoare*** au fost expuse exponatele *Poetul nepereche al neamului românesc, Moldova în maximafilie, Pictură românească* și *Medalistică filatelică.*

La Clasa ***Tineret*** Nicu Furculiță din Glodeni a prezentat exponatul de maximafilie *Păsări.* Două exponate de cartofilie – *Chișinăul de odinioară* și *Moldova în imagini* – au completat lista colecțiilor, propuse spre vizionare.

Pentru prima dată în cadrul unei expoziții, organizate în Moldova, a existat și clasa de concurs ***Literatură filatelică***, în cadrul căreia A.F.M.C. RM a prezentat revistele **Meridian Filatelic** și **Noi** (nr. 4 - 10/2003), iar Vladimir Babici – studiul *Ștampile poștale prefilatelice din Basarabia (1812-1857).*

Organizatorii expoziției au editat un catalog, care, pe lângă structura tradițională, practicată în asemenea cazuri, a inclus și două studii, ce au atras atenția iubitorilor de istorie: „*Poșta rusă în Principatele Dunărene în sec. XVII-XIX*" și „*Cele mai vechi cărți poștale din patrimoniul Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală al Republicii Moldova*". Expoziția a prilejuit și realizarea unei medalii speciale.

Boicotul poștei a devenit evident: nu s-a editat nici întregul poștal planificat, n-a fost acceptată nici confecționarea ștampilelor speciale, ba chiar poșta n-a catadicsit să dea ca premiu măcar un timbru, cel puțin învingătorilor concursului filatelic pentru copii „Utile Dulci", desfășurat pe parcursul anului 2003 în colaborare cu redacția revistei **NOI**, bilanțurile căruia au fost făcute odată cu palmaresul expoziției.

Conducerea comunistă a Î.S. „Poșta Moldovei" se detașase completamente de ideile promovate de membrii Asociației, chiar dacă prin acțiunile desfășurate, în primul rând, era promovată marca poștală autohtonă, aflată la un deceniu de la apariție. În schimb, tocmai atunci, în 2003, a apărut un timbru poștal cu imaginea lui V. Voronin, textul însoțitor făcând trimitere la președinția Republicii Moldova la Comitetul de

Fig. 1. *Catalogul și medalia Expoziției Naționale de Filatelie* ***Istorie și Artă*** *(avers și revers)*

Miniştri al Consiliului Europei (nr. 506 CMPM). Piesa respectivă era o aberaţie totală de la adevărul istoric, deoarece se ştie că funcţia respectivă o exercita, de fapt, ministrul de externe al Republicii Moldova, dar nu preşedintele ţării! Istoria respectivă cu privire la editarea de către poştă a unei piese, care nu reflectă adevărul istoric, a fost supusă unei critici dure atât în ţară, cât şi peste hotare.

Dar în anul 2004 relaţiile Asociaţiei cu Î.S. „Poşta Moldovei" s-au îmbunătăţit întrucâtva. Acest lucru s-a întâmplat deoarece se apropia ziua comemorării domnitorului Moldovei Ştefan cel Mare, la monumentul căruia chiar şi şeful partidului comuniştilor Vladimir Voronin, în calitatea sa de preşedinte al Republicii Moldova, depunea jerbe de flori. Aşa că Î.S. „Poşta Moldovei", în fruntea căreia era reprezentantul acelui partid, nu putea să ignore o asemenea acţiune, ca organizarea unei expoziţii filatelice, dedicate domnitorului Moldovei. La acel moment activitatea membrilor Asociaţiei fusese îndreptată spre organizarea unei Expoziţii Naţionale de Filatelie Tematică Angajată ***File din istoria Patriei – Un nume străbate veacurile*** în luna iulie 2004, când se împlineau 500 de ani de la trecerea în nemurire a domnitorului Ştefan cel Mare.

Expoziţia, cu participare internaţională, s-a desfăşurat în sălile celui mai vechi centru muzeistic din Basarabia – în Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală. La insistenţa Comitetului Executiv al asociaţiei Î.S. „Poşta Moldovei" a emis un plic-întreg poştal şi a confecţionat ştampila „Prima zi a emisiunii", iar organizatorii expoziţiei au realizat catalogul şi o medalie dedicată expoziţiei filatelice.

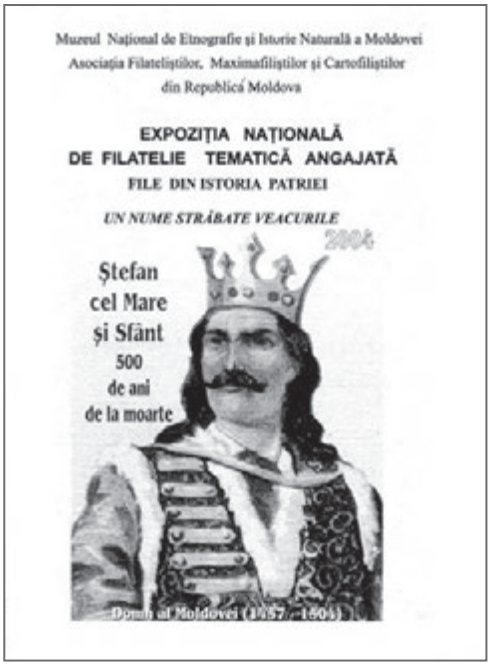

Fig. 2. *Catalogul Expoziţiei Naţionale de Filatelie Tematică Angajată*

Fig. 3. *Plicul şi medalia, dedicate Expoziţiei* **File din istoria Patriei *Un nume străbate veacurile***

La acea expoziție au fost prezentate 10 exponate, iar catalogul a inclus două articole – *Portret în istorie* și *Urme creștinești în conștiința țării*, ele reflectând prin prisma filateliei diferite aspecte din viața și activitatea lui Ștefan cel Mare.

În octombrie 2009, sub patronajul Ministrului Culturii al Republicii Moldova Boris Focșa, la Chișinău s-a desfășurat Expoziția Filatelică Națională ***650 de ani de la întemeierea Statului Moldovenesc și 120 de ani de la fondarea Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală,*** o acțiune de mare amploare, ținând cont de evenimentele care erau sărbătorite. Concomitent s-a organizat și Salonul Filatelic *Chișinău - Sibiu*, astfel continuându-se tradiția desfășurării unor asemenea activități, începuturile cărora fuseseră puse la 1 decembrie 1991.

Chișinăul a prezentat exponatele *Maximafilie moldavă, Pictură românească*, *Poetul nepereche al neamului românesc* și *Un nume străbate veacurile* (Constantin Ciobanu), *Moldova – plai înfloritor* și *Chișinăul de odinioară* (Aurel Ciobanu), *Ștampile-mărci poștale, utilizate de Poșta Moldovei în anii 1991-1993* (Constantin Bogdan), *Istoria Basarabiei, Scriitori români* (Maria Godorozea), *Păsări* (Nicolae Furculiță), *Biserica națională – patrimoniu cultural* (Vitalie Parfentie), *Poștă maritimă sovietică* (Ștefan Bolboceanu).

Manifestare filatelică națională – astfel a fost întitulată corespondența, publicată de revista **Moldova** [5, p. 2], în care autorul menționa: *La finele lunii octombrie cel mai vechi stabiliment din Republica Moldova – Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală* – a găzduit Expoziția Filatelică Națională, care s-a desfășurat sub un generic dublu: ***650 de ani de ia întemeierea Statului Moldovenesc și 120 de ani de la fondarea Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală***.

Fig. 4. ***21 octombrie 2009.*** *Inaugurarea Expoziției Filatelice Naționale* ***650 de ani de la întemeierea Statului Moldovenesc și 120 de ani de la fondarea Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală.*** În imagine: Boris Focșa, Ministrul Culturii, Constantin Ciobanu, col. Vladimir Furtună, Nicolae Salade, Ioan Dejugan (Sibiu), gen. Vasile Doroș (Bacău), Vitalie Parfentie, Victoria Tănase

Fig. 5. *Medalia Expoziției Filatelice Naționale* **650 de ani de la întemeierea Statului Moldovenesc** *(avers și revers)*

Evenimentul s-a produs sub patronajul Ministrului Culturii al Republicii Moldova dl Boris Focșa, care a menționat la festivitatea de inaugurare, că ar fi de dorit ca asemenea expoziții să devină o tradiție, deoarece filatelia este, de fapt, istoria transcrisă în imagini și „scrisă" prin pasiunea unor oameni deosebit de inimoși.

În cadrul expoziției Asociația Filateliștilor, Maximafiliștilor și Cartofiliștilor din Republica Moldova a lansat volumele 2 și 3 (din cele șapte preconizate) ale monografiei **Retrospectivă poștal-filatelică** *(„Istoria poștelor din Basarabia 1858-1917" și „Poșta română din Basarabia 1918-1940 și 1941-1944").*

Cu ocazia expoziției Î.S. „Poșta Moldovei" a pus în circulație și două plicuri poștale – unul dedicat expoziției și altul dedicat jubileului muzeului, obliterate cu ștampile speciale.

Prezenta expoziție a găzduit și Salonul Filatelic Chișinău-Sibiu, ediția a IV-a, în cadrul căruia membrii Asociației Filateliștilor din județul Sibiu au prezentat exponate de înaltă ținută, care reprezintă aspecte legate de istoria și cultura poporului român.

Evenimentul de la Chișinău a fost reflectat și în presa din România. Generalul de brigadă (r) Vasile Doroș, membru al Biroului Comisiei de Maximafilie FIP, președinte fondator al Societății Române de Maximafilie „Dr. Valeriu Neaga", într-un articol, publicat în nr. 11-12/2009 al revistei **Filatelia** [3, p. 33-35] menționa: *În perioada 21-30 octombrie 2009 a avut loc la Chișinău, capitala Republicii Moldova, Expoziția Filatelică Națională cu participare internațională, prilejuită de două evenimente importante:* ***650 de ani de la întemeierea Statului Moldovenesc*** *și* ***120 de ani de la fondarea Muzeului Național de Etnografie și Istorie Națională****. Expoziția a cuprins și Salonul Filatelic CHIȘINĂU - SIBIU, a IV-a ediție bilaterală.*

Expoziția s-a desfășurat sub patronajul domnului Boris Focșa, Ministrul Culturii din Republica Moldova. Sponsorii principali au fost Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei, care a și găzduit expoziția în spațiile sale deosebit de generoase, și Întreprinderea de Stat „Poșta Moldovei". Au fost expuse un număr de 19 colecții din care 13 din Republica Moldova și 6 din România (5 de la Sibiu); dintre acestea, 8 colecții au fost de maximafilie (5 din România și 3 din Republica Moldova). Patru cărți apărute la Chișinău au fost expuse la clasa de literatură.

Juriul, format din membri din cele două țări, a acordat expozanților 4 medalii de aur, 15 medalii de argint și bronz. Au fost realizate: medalia expoziției (foarte reușită artistic), un întreg poștal și o ștampilă specială. La deschiderea

expoziției a participat un numeros public, cu predilecție din lumea culturală și mass-media din Chișinău, ceea ce a contribuit la o reușită veritabilă a expoziției, chiar dacă nu a fost de mari dimensiuni.

Țara gazdă este suverană de doar 20 de ani și își caută acum o nouă identitate. Din România a participat o echipă de 5 persoane (3 din Bacău și 2 din Sibiu), condusă de domnul profesor Salade Nicolae. În ce mă privește am participat ca membru în comitetul de organizare, în juriu și ca expozant Hors Concours. Ca membru al Biroului Comisiei de Maximafilie a FIP am transmis celor prezenți salutul domnului Nicos Rangos și al doamnei Anny Boyard în calitatea domniilor lor în domeniul maximafiliei, precum și salutul președintelui FIP – domnul Joseph Wolff.

În anul 2010 se împlineau 125 de ani de la trecerea poetului Mihai Eminescu prin Basarabia, în drumul său spre Kuialnic, Odessa, la tratament medical. Evident, membrii Asociației, care, din momentul fondării acesteia au făcut nenumărate eforturi, înaintând Î.S. „Poșta Moldovei" propuneri concrete cu privire la omagierea Marelui Poet Național prin editarea unor piese speciale – mărci, colițe, întreguri poștale, în anumite situații chiar supunând administrația structurii respective unor masive presinguri, nu putea să scape o asemenea ocazie de comemorare a evenimentului. Ținând cont de specificul activității Asociației cea mai relevantă metodă de onorare a Poetului era organizarea unei expoziții filatelice.

Expoziția Internațională de Filatelie, Maximafilie și Cartofilie ***EMINESCIANA „125 de ani de la trecerea poetului Mihai Eminescu prin Basarabia***" a întrunit 10 lucrări tematice. Dintre colecționarii români au expus: Vasile Avramescu (Râmnicu-Vâlcea) – exponatul *Ștampile omagiale Mihai Eminescu* (marcofilie), Corneliu Beda (București) – *Mihai Eminescu în cartofilie,* Elena Catană (Bacău) – *Scriitori români* (marcofilie), Mihai Cornaci (Botoșani) – *Pagini din literatura română* (maximafilie), Nicolae Iosub (Botoșani) – *Eminescu și contemporanii săi* (maximafilie), Petru Suciu (Turda) – *Eminesciana în grafica lui Salmen* (cartofilie). Colecționarul ucrainean Boris Șlapac a prezentat exponatul *Interferențe culturale ucraineano-românești.* Alte trei colecții au fost din Chișinău: *Poetul nepereche al neamului românesc*, *Poetul Mihai Eminescu în cartofilie* (Constantin Gh. Ciobanu) și *Scriitori români* (Maria Godorozea).

Între timp la Î.S. „Poșta Moldovei" s-a schimbat conducerea, noile persoane, care au venit la cârma instituției, fiind mai receptive. Ca urmare, întreprinderea a tipărit un plic-întreg poștal original, a confecționat ștampila „Prima zi a emisiunii" și 6 ștampile speciale „Traseul eminescian" pentru localitățile mai mari prin care a trecut Poetul în drumul său spre Odessa: Ungheni, Călărași, Strășeni, Chișinău, Bulboaca, Varnița.

Expoziția a prilejuit și baterea a două medalii, care au fost înmânate participanților și oaspeților de onoare, prezenți la inaugurarea expoziției, care a avut loc într-un cadru extrem de festiv.

Fig. 6. *Plicul-întreg poștal, emis de Î.S. „Poșta Moldovei”*

Fig. 7. *Catalogul și medaliile Expoziției Filatelice* ***125 de ani de la trecerea poetului Mihai Eminescu prin Basarabia,*** *realizate de A.F.M.C. RM*

Fig. 8. ***Ștampila*** *„Prima zi a emisiunii”*

Fig. 9. *Gama de ștampile speciale, elaborate cu ocazia Expoziției* ***Eminesciana***

La vernisaj, pe lângă delegația din România, constituită din Ioan Catană (Bacău), Mihai Cornaci (Botoșani), Petru Suciu (Turda), au fost prezenți viceprim-ministrul Republicii Moldova Ion Negrei, ministrul culturii Boris Focșa, academicienii Mihai Cimpoi, Valeriu Matei și Nicolae Dabija, directorul general al Î.S. „Poșta Moldovei" Vladimir Ceban, directorul general al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală Mihai Ursu, președintele Federației Sindicatelor Lucrătorilor din Comunicații Ion Pârgaru, directorul Centrului Internațional „Mihai Eminescu" din Chișinău Elena Dabija, prot. Petru Buburuz.

Fig. 10. *Secvențe de la inaugurarea expoziției*

Impactul care l-a avut această expoziție în viața culturală a țării e descris destul de detaliat atât în presa de la Chișinău, cât și în cea din România. Iată, spre exemplu, ce relata săptămânalul **Literatura și arta** la 19 august 2010 în reportajul *Eminesciana filatelică* [7, p. 8]**.**

De curând, la 4 august, la Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală, a avut loc un eveniment deosebit – Expoziția Internațională de Filatelie, Maximafilie si Cartofilie „Eminesciana", consacrată jubileului de 125 de ani a trecerii poetului Mihai Eminescu prin Basarabia. La inaugurare au participat Constantin Gh. Ciobanu, președinte al A.F.M.C. din R. Moldova, preotul Petru Buburuz, Ion Negrei, viceprim-ministru al R. Moldova, Ioan Catană (Bacău), Nicolae Iosub (Botoșani), Petru Suciu si Mihai Cornaci, tot din

Țară, academicienii Mihai Cimpoi, Valeriu Matei si Nicolae Dabija, Alexandru Oleinic, Ministrul Tehnologiei Informaționale și Comunicațiilor al R. Moldova, Elena Dabija, directorul Centrului Academic Internațional ,,Eminescu", Mihai Ursu, director general al muzeului-gazdă, precum si colegul, jurnalistul Vitalie Parfentie, Maria Godorozea, Vladimir Furtună, Sergiu Pană, Iurie Gutu, Victoria Tănase, cu toții mari împătimiți de filatelie.

Expoziția a fost organizată ca un ,,modest omagiu adus poetului național Mihai Eminescu", pentru că ,,filatelia este un cronicar conștiincios al timpului", iar cu această ocazie a fost scos un catalog, din care spicuim pentru cititor: primul timbru poștal cu chipul lui Eminescu a apărut în 1939, al doilea – în 1947, iar în 1950, la centenarul nașterii Poetului – o serie de mărci poștale – un portret și scene alegorice inspirate din opera sa...

Cei de au luat cuvântul la vernisaj au remarcat că traseul parcurs de Mihai Eminescu acum 125 de ani ar trebui să fie imortalizat nu doar în filatelie.

În cadrul vernisajului a avut loc și un concurs al filateliștilor cu participanți din R. Moldova, România si Ucraina, iar învingătorii au fost premiați. Printre ei sunt: Vasile Avramescu (Râmnicu-Vâlcea), Corneliu Beda (București), Elena Catană (Bacău), Mihai Cornaci (Botoșani), Nicolae Iosub (Botoșani), Petru Suciu (Turda).

Bucură imens ,,Eminesciana" filatelică, organizată de Asociația Filateliștilor, Maximafiliștilor și Cartofiliștilor în colaborare cu Ministerul Tehnologiei Informaționale și Comunicațiilor, Ministerul Culturii, Întreprinderea de Stat ,,Posta Moldovei", Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală, toate instituții ale Republicii Moldova.

Și colecționarul Mihai Cornaci din Botoșani, expozant și participant la manifestările de la Chișinău, a publicat în revista **Luceafărul** o relatare desfășurată despre expoziția din Chișinău [1, p. 11-12].

În intervalul de timp 4-7 august 2010 Asociația Filateliștilor, Maximafiliștilor și Cartofiliștilor din Republica Moldova a organizat la Chișinău **Expoziția Internațională de filatelie, maximafilie și cartofilie „EMINESCIANA"**. *Expoziția a fost dedicată aniversării celor 125 de ani de la trecerea poetului Mihai Eminescu prin Basarabia în drumul său spre stațiunea Kuialnik, Odessa, unde a urmat un tratament în intervalul 4 august-16 septembrie 1885.*

Organizată în incinta Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, a fost o manifestare consistentă subordonată ideii nobile de promovare și prin intermediul filateliei a valorii, pe care o reprezintă Poetul și opera sa pentru istoria și cultura românească.

Expoziția s-a desfășurat după regulamentele F.I.P. pentru expoziții filatelice tematice și a Regulamentului provizoriu al exponatelor de cartofilie, aprobat de Consiliul Director al A.F.M.C. R.M. în anul 2001.

La expoziție au fost invitați să participe expozanți din România, Republica Moldova și Ucraina la cele trei clase de participare (oficială, hors concurs și competiție) cu următoarele tipuri de colecții: Viața și activitatea Poetului,

Influența operei eminesciene asupra dezvoltării literaturii române, Mihai Eminescu în memoriile contemporanilor, Chipul lui Mihai Eminescu în opere de artă, Istoria literaturii române.

În prezența unui numeros public vernisajul a avut loc în data de 4 august 2010 ora 11.00. Manifestarea a fost deschisă de către reprezentantul conducerii Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală și dr. Constantin Ciobanu, președintele Asociației Filateliștilor, Maximafiliștilor și Cartofiliștilor din Republica Moldova.

În același context, dl. Ioan Catană, vicepreședinte al Federației Filatelice Române, și-a exprimat satisfacția și bucuria de participant la această primă ediție a expoziției „Eminesciana", organizată la Chișinău, și a transmis salutul frățesc din partea președintelui de onoare dl. Leonard Pașcanu, precum și din partea filateliștilor din România.

Și-au mai exprimat opiniile și aprecierile: Ion Negrei – viceprim-ministru al Republicii Moldova, academicienii Mihai Cimpoi, Valeriu Matei și Nicolae Dabija, Vladimir Ceban, director general al Î.S. „Poșta Moldovei".

În continuare, dl. Ioan Catană, președintele juriului, a dat citire raportului în urma jurizării. Expozanții au fost apreciați cu medalii și diplome în rang de medalie de vermeil și medalie de argint.

Pentru această manifestare organizatorii au mai editat și pus în circulație catalogul expoziției, un plic-întreg poștal, emis de Î.S. „Poșta Moldovei", ștampila „Prima zi a emisiunii", șase ștampile ocazionale dedicate evenimentului, care au fost aplicate pe șase cărți poștale realizate de dl. Petru Suciu din Turda.

Cele 40 de seturi cu cărți poștale semiilustrate au fost puse în circulație la data respectivă către O.P. Chișinău 12, după cum urmează: Ungheni – 04.08.2010 (MD-3606), Călărași – 04.08.2010 (MD-4404), Strășeni – 04.08.2010 (MD-3701), Chișinău – 05.08.2010 (MD-2000), Bulboaca, Anenii Noi – 05.08.2010 (MD-6512), Varnița – 05.08.2010 (MD-6530). Alte șase ștampile ale traseului eminescian de întoarcere de la Kuialnik-Odessa spre Ungheni vor fi utilizate în intervalul de timp 16-17 septembrie 2010.

Aceste ștampile speciale pentru obliterarea corespondenței poștale cu această ocazie având în componență macheta unei locomotive de epocă, a sugerat maximafiliștilor folosirea lor la realizarea unor posibile cărți poștale ilustrate maxime. Acest moment al traseului eminescian urmează a fi marcat și prin montarea unei plăci aniversative în Gara Chișinău și editarea unei noi medalii speciale cu această locație.

În partea a doua a manifestării participanții s-au delectat cu un recital de poezie eminesciană, romanțe și vechi cântece de suflet specifice zonelor etnografice românești în interpretarea scriitorului academician Valeriu Matei cu un real talent interpretativ vocal și la fluierat. Intervențiile distinsului cercetător academician Mihai Cimpoi au conturat întâlnirea asemănătoare unei șezători literare de rafinament, unde cei avizați au putut să-și expună punctul de vedere.

La reușita acestei manifestări și-au adus o contribuție substanțială membrii comitetului de organizare: dr. Constantin Ciobanu – președinte, Vladimir Furtună – membru al A.F.M.C. R.M., Vitalie Parfentie – membru al A.F.M.C. R.M., Maria Godorozea – membru al A.F.M.C. R.M., Sergiu Pană – membru al A.F.M.C. R.M., Iurie Guțu – membru al A.F.M.C. R.M., Mihai Ursu – director general al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, Victoria Tănase – șef Secție Editorial-Filatelică la Î.S. „Poșta Moldovei", Nicolae Tărăcilă – șef birou la Î.S. „Poșta Moldovei".

Cu aceeași implicare, din partea României pot fi evidențiați: Leonard Pașcanu – președinte de onoare a F.F.R., Coriolan Chiricheș – președinte al A.F. Botoșani, Nicolae Iosub – președinte al Grupării Colecționarilor Eminescu Botoșani, Petru Suciu – șeful Grupării Filatelice Turda, și semnatarul acestor rânduri în calitate de comisar din partea F.F.R.

Acest gen de manifestare duce la o mai bună cunoaștere a pasiunii noastre comune, filatelia, a activității și rezultatelor pe care le-am obținut în ambele țări și care, cu siguranță, vor duce la o mai strânsă colaborare între asociațiile noastre filatelice și colecționarii de pretutindeni.

O relatare despre expoziție, intitulată ***125 de ani de la trecerea poetului Mihai Eminescu prin Basarabia*** apare și în revista **Gardianul**, unde se menționa: Î*n perioada 4-7 august, la Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală din Chișinău, Asociația Filateliștilor, Maximafiliștilor și Cartofiliștilor din Republica Moldova a vernisat prima ediție a Expoziției Internaționale de Filatelie, Maximafilie și Cartofilie EMINESCIANA, cu genericul „125 de ani de la trecerea poetului Mihai Eminescu prin Basarabia", desfășurată sub patronajul Ministerului Tehnologiilor Informaționale și Comunicațiilor.*

Colecțiile expuse, selectate cu atenție și clasificate după criterii riguros științifice, au evidențiat imagini sugestive din epoca în care a trăit și activat Mihai Eminescu.

În context, dr. Constantin Ciobanu, președintele Asociației Filateliștilor, Maximafiliștilor și Cartofiliștilor din Republica Moldova, a menționat că expoziția reprezintă un modest omagiu adus poetului național Mihai Eminescu – cea mai elocventă expresie a spiritualității și conștiinței neamului românesc, care la 4 august 1885, în drumul său spre Odessa, a traversat Basarabia (unde, conform orarului, trenul a staționat la gara Chișinău timp de o oră), iar în septembrie a făcut cale întoarsă, pe același traseu, poposind din nou la Chișinău.

Cu această ocazie, Î.S. „Poșta Moldovei" a emis un plic poștal cu marcă fixă în valoare de 1,20 lei, care are ca imagine chipul lui Mihai Eminescu la geamul unui cupeu, alăturat fiind schițată imaginea traseului eminescian (Ungheni-Călărași-Strășeni-Chișinău-Bulboaca-Varnița-Bender-Tiraspol-Odessa) și medalia expoziției.

Pentru prima dată Eminescu apare pe o marcă poștală cu o anumită întârziere – în anul 1939, când se împlineau 50 de ani de la moartea sa. Ulterior, însă, s-a bucurat de o largă și cuvenită apreciere din partea administrației poștale române. De fapt, Eminescu este primul poet român, prezentat pe o marcă poștală.

În Republica Moldova prima marcă poștală dedicată poetului a fost emisă în anul 1996. Până în prezent, cu diferite ocazii, au fost editate mai multe piese, care astăzi constituie un adevărat corolar al omului Eminescu și al operei eminesciene.

Vizitatorii expoziției au avut prilejul să admire diverse universuri artistice, reunite în exponate filatelice și cartofile [6, p. 11].

A reacționat și revista **Curierul Filatelic** din Sibiu, care publică articolul ***Eminesciana filatelică la Chișinău***, unde sunt expuse opiniile colecționarilor români, participanți la eveniment.

La 4 august, la Muzeul Național de Etnografie si Istorie Naturală din Chișinău a avut loc un eveniment deosebit – Expoziția Internațională de filatelie, maximafilie și cartofilie „Eminesciana", consacrată jubileului de 125 de ani de la trecerea poetului Minai Eminescu prin Basarabia. Expoziția a fost organizată ca un modest omagiu adus poetului național Mihai Eminescu, pentru că „filatelia este un cronicar conștiincios al timpului".

La vernisaj au participat: Constantin Ciobanu, președintele Asociației Filateliștilor. Maximafiliștilor și *Cartofiliștilor din Republica Moldova, preotul Petru Buburuz, Ion Negrei – viceprim-ministru al Republicii Moldova, Ioan Catană (Bacău), Nicolae Iosub și Mihai Cornaci (Botoșani), academicienii Mihai Cimpoi, Valeriu Matei și Nicolae Dabija, Alexandru Oleinic – ministru al Tehnologiei Informaționale și Comunicațiilor din Republica Moldova, Elena Dabija – directorul Centrului Academic Internațional „Eminescu", Mihai Ursu – director general al muzeului-gazdă, precum și filatelistul-jurnalist Vitalie Parfentie, Maria Godorozea, Vladimir Furtună, Sergiu Pană, Iurie Guțu, Victoria Tănase, cu toții mari împătimiți de filatelie,*

Cei care au luat cuvântul la vernisaj au remarcat că traseul parcurs de Mihai Eminescu acum 125 de ani ar trebui să fie imortalizat nu doar în filatelie.

Cu această ocazie Asociația Filateliștilor, Maximafiliștilor și Cartofiliștilor din Republica Moldova a editat un catalog, 12 ștampile speciale și o medalie într-un tiraj de 20 de exemplare, iar Poșta Moldovei a realizat un întreg poștal.

Cu ocazia expoziției a avut loc și un concurs al filateliștilor cu participanți din Republica Moldova, România și Ucraina, iar învingătorii au fost premiați (Vasile Avramescu, Corneliu Beda, Elena Catană, Mihai Cornaci, Nicolae Iosub, Petru Suciu) [4, p. 7].

Între 12-15 octombrie 2011 Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală găzduiește Expoziția Națională de Filatelie cu participare internațională **20 de ani Relații diplomatice Republica Moldova-România/20 de ani de la Prima Expoziție Filatelică Chișinău-Sibiu.** Un nou prilej pentru promovarea mărcii poștale moldovenești, iar pe de altă parte – de a demonstra nivelul la care a ajuns filatelia națională.

Evenimentul a prilejuit editarea de către Î.S. „Poșta Moldovei" a unui plic-întreg poștal și elaborarea unei ștampile speciale, iar Asociația a realizat catalogul expoziției și trei medalii.

Fig. 11. ***Inaugurarea Expoziției.*** *De la stânga la dreapta: Mihai Ursu, directorul general al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, Vladimir Ceban, director general al Î.S. „Poșta Moldovei”, Constantin Gh. Ciobanu, Nicolae Salade, președintele Asociației Filateliștilor din județul Sibiu, Vitalie Parfentie, Ioan Dejugan, vicepreședinte al Asociației Filateliștilor din județul Sibiu*

Fig. 12. *Catalogul Expoziției Naționale .de Filatelie cu participare internațională* ***20 de ani Relații diplomatice Republica Moldova-România / 20 de ani de la Prima Expoziție Filatelică Chișinău-Sibiu***

Fig. 13. *Plicul-întreg poștal și ștampila „Prima zi a emisiunii”, dedicate expoziției*

În cadrul expoziției au fost prezentate 9 exponate ale colecționarilor din Moldova și 4 – ale celor din România. La vernisajul expoziției, pe lângă colecționari și invitații de onoare, au fost prezenți și participanții la ***Seminarul Filatelic de instruire pentru țările Europei de Est și Balcanice***, care și-a desfășurat lucrările la Chișinău între 10-14 octombrie 2011, printre ei fiind Jean-François Logette, conducătorul Programului Filatelie și IRC la Biroul Internațional UPU, Louis Virgile, vice-președinte al Centrului Filatelic al WADP (Franța), Cristian Winkler, secretar general al ADphile – Asociația pentru Dezvoltarea Filateliei, Monika Podolska de la Slovenska Pošta, Anna Ghukasyan, șef Serviciu Relații Internaționale și Filatelie la Poșta Armeniei, Cristina Popescu, director general al Companiei „Romfilatelia".

Fig. 14. *Medaliile confecționate cu ocazia Expoziției (avers și revers)*

Ing. Ioan Dejugan, membru al delegației filateliștilor din Sibiu, a publicat în revista **Curierul filatelic** un amplu reportaj despre evenimentul de la Chișinău.

În perioada 12-15 octombrie 2011 a fost organizată la Chișinău, la Muzeul de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei, Expoziția Națională de Filatelie cu participare internațională. Expoziția a fost organizată de Ministerul Tehnologiilor Informaționale și Comunicațiilor al Republicii Moldova, Întreprinderea de Stat „Poșta Moldovei", Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei și Asociația Filateliștilor, Maximafiliștilor și Cartofiliștilor din Republica Moldova și a marcat împlinirea a 20 de ani de relații diplomatice Moldova - România, 20 de ani de la emiterea primelor mărci poștale ale Republicii Moldova și 20 de ani de la prima Expoziție Filatelică Bilaterală Chișinău-Sibiu.

Asociația Filateliștilor din județul Sibiu a participat la această expoziție cu patru exponate: „Sibiul - burg medieval" – cartofilie (ing. Ioan Dejugan), „Scrisori circulate din Transilvania 1742-1867" – istorie poștală (Adrian Popa), „Păsări din Delta Dunării" – maximafilie (prof. Nicolae Salade) și „Dantelură asimetrică" – filatelie (Gheorghe Tulban). Gazdele au participat la expoziție cu 9 exponate ale filateliștilor: Ștefan Bolboceanu, Valeriu Bulgac, Constantin Ciobanu, Maria Godorozea și Vitalie Parfentie.

Delegația Asociației Filateliștilor din județul Sibiu (A.F.j.S) a fost formată din președintele A.F.j.S. prof. Nicolae Salade și membrii A.F.j.S. Gheorghe Tulban și ing. Ioan Dejugan. Expoziția a fost deschisă de dl Mihai Ursu, director general al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, care, în cuvântul domniei

sale și-a exprimat bucuria de a fi din nou gazda unei expoziții filatelice bilaterale Chișinău-Sibiu, care s-a transformat într-o bună tradiție.

În continuare, domnul Constantin Ciobanu, președintele Asociației Filateliștilor, Maximafiliștilor și Cartofiliștilor din Republica Moldova, a prezentat un istoric al manifestărilor noastre bilaterale, a mulțumit gazdei expoziției, Întreprinderii de Stat „Poșta Moldovei" pentru sprijinul acordat, precum și filateliștilor care au contribuit la realizarea acestei manifestări.

Domnul Vladimir Ceban, director general al Î.S. „Poșta Moldovei", a felicitat gazda și organizatorii expoziției și a subliniat faptul că astfel de expoziții sunt un bun prilej pentru promovarea mărcilor poștale ale Republicii Moldova. Totodată a menționat și faptul că Poșta Moldovei este, în aceeași perioadă, gazda unui seminar internațional, specificând faptul că delegații țărilor participante sunt prezenți la vernisajul expoziției filatelice. Poșta Moldovei a oferit tuturor participanților la vernisajul expoziției filatelice mapa cu emisiunea comună Republica Moldova-România, precum și plicurile speciale realizate cu ocazia acestei manifestări. Din partea muzeului au fost acordate medalii și cărți.

Domnul Iurie Guțu, vicepreședinte al A.F.M.C. din Republica Moldova, a oferit, din partea domniei sale, celor care au participat la prima ediție a expoziției filatelice bilaterale Chișinău-Sibiu câte o medalie dedicată aniversării a 575 de ani de atestare documentară a Chișinăului. D-l Constantin Ciobanu, președintele A.F.M.C. din Republica Moldova, a anunțat că expoziția nu este competitivă și în consecință a acordat diploma și medaliile expoziției tuturor expozanților și colaboratorilor care au participat la organizarea acestei expoziții.

În final, d-l Nicolae Salade, președintele Asociației Filateliștilor din județul Sibiu, a acordat, din partea Asociației sibiene, tuturor reprezentanților poștei Republicii Moldova, reprezentanților Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, precum și filateliștilor și colaboratorilor, care au sprijinit organizarea expoziției bilaterale, mape cu diplome, materiale filatelice, realizate de Asociația Filateliștilor din județul Sibiu, și diverse materiale de promovare a Sibiului, precum și o insignă emisă cu ocazia aniversării a 150 de ani de la înființarea Asociațiunii ASTRA din Sibiu [2, p. 3-4].

La 27 august 2016, în conformitate cu *Programul Național de acțiuni consacrate sărbătoririi a 25 de ani de la proclamarea independenței Republicii Moldova,* aprobat prin hotărârea Guvernului RM nr. 625 din 25 mai 2016, în sălile Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, în prezența Ministrului Culturii Monica Babuc, a fost inaugurată Expoziția de Filatelie și Numismatică filatelică **MOLDOVA INDEPENDENTĂ.** În cadrul acestei manifestări culturale publicul a avut posibilitatea să admire exponate, participante la diferite expoziții internaționale, care au fost apreciate cu medalii, și anume: *Istoria Basarabiei, Ilustrate maxime cu mărci personalizate, Scriitori români* (Maria Godorozea), *Personalități basarabene* și *Istoria dezvoltării transportului aerian în Basarabia* (Aureliu Ciobanu), *Maximafilie moldavă* și *Poștă aeriană basarabeană* (Constantin Ciobanu), *Lăcașele sfinte - coloană vertebrală a neamului românesc* și *Maeștri ai scrisului și ai scenei din spațiul românesc* (Vitalie Parfentie). Adolescenta de 12 ani Valeria Hadjiradev a prezentat, în premieră, exponatul *Codrii Moldovei.*

La Clasa ***Literatură filatelică*** au fost prezentate 33 numere ale revistei **Meridian Filatelic** (octombrie 1996-iunie 2003), și câteva monografii: **Retrospectivă poștal-filatelică (**Vol. 1. **Basarabia. Perioada prefilatelică;** Vol. 2. **Istoria poștelor 1858-1917;** Vol. 3. **Poșta română în Basarabia;** Vol. 4. **Poșta sovietică în R.S.S. Moldovenească. Iulie 1940 – august 1941, iunie 1944 - 1991;** Vol. 5. **Poșta Republicii Moldova;** Vol. 6. **Poșta în Transnistria (de la început până în prezent); Marcofilie Moldova 1925-2003; Poșta Moldovei: ștampile tarifare de inflație 1991-1993; Mihai Eminescu în filatelia și cartofilia universală; Alexander-Wilhelm Wolkenberg – primul editor cartofil din Basarabia. Alexander-Wilhelm Wolkenberg – erster Postkartenausgeber in Bessarabien; Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală în cartofilie și filatelie.**

La capitolul *Numismatică Filatelică* a fost expusă o colecție de medalistică filatelică – 94 de medalii, 80 dintre ele fiind câștigate de către membrii Asociației Filateliștilor, Maximafiliștilor și Cartofiliștilor din Republica Moldova la diferite expoziții. 70 dintre medaliile expuse reflectă activitatea expozițională din anii 1997-2016, iar 48 din piese provin de la diferite expoziții internaționale, astfel fiind apreciate exponatele, prezentate de către colecționarii moldoveni.

Organizatorii expoziției au realizat un catalog și o medalie, iar Î.S. „Poșta Moldovei" a emis un plic-întreg poștal.

Fig. 15. *Plicul-întreg poștal, ștampila specială și medalia Expoziției*

Fig. 16. *Ministrul Culturii Monica Babuc o felicită pe Valeria Hadjiradev cu prezentarea în premieră a exponatului* ***Codrii Moldovei***

Concluzii

Constatăm că în rezultatul activităţilor, desfăşurate de către A.F.M.C. RM în colaborare cu Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală în direcţia dezvoltării şi promovării filateliei naţionale, s-a reuşit elaborarea unor exponate competitive, care corespund criteriilor elaborate de Federaţia Internaţională de Filatelie. Fiind prezentate la expoziţii în spaţiul european, majoritatea dintre ele au fost înalt apreciate – cu medalii şi premii speciale, iar ca urmare Asociaţia a fost primită în comunitatea structurilor filatelice din arealul balcanic, ceea ce i-a asigurat posibilitatea participării la expoziţiile organizate cu genericul BALCANFILA şi BALCANMAX.

Deoarece exponatele prezentate la aceste expoziţii au fost competitive, fiind apreciate cu medalii de argint, vermeil, iar unele şi cu aur şi premii speciale, colecţionarii basarabeni au avut posibilitate să participe la competiţii filatelice prestigioase, organizate în diferite ţări sub auspiciile Federaţiei Europene de Filatelie (FEPA), factor care a dus la recunoaşterea asociaţiei de către FEPA, în luna mai 2017 fiind admisă ca membru cu drepturi depline al acestei structuri.

Bibliografie

1. Cornaci Mihai. 125 de ani de la trecerea poetului Mihai Eminescu prin Basarabia. În: Luceafărul. Nr. 9 (21). Septembrie 2010.

2. Dejugan Ioan. 20 de ani de la prima expoziţie filatelică bilaterală Chişinău-Sibiu. În: Curierul Filatelic. Nr. 163, octombrie-decembrie 2011.

3. Doroş Vasile. Maximafilia în România anului 2009. În: Filatelia. 2009, nr. 11-12.

4. „Eminesciana" filatelică la Chişinău. În: Curierul Filatelic. Nr. 158. Iulie-Septembrie 2010.

5. Parfentie Vitalie. Manifestare filatelică naţională. În: Moldova. 2009, nr. 10-11.

6. Parfentie Vitalie. 125 de ani de la trecerea poetului Mihai Eminescu prin Basarabia. În: Gardianul. Nr. 4, 18 august 2010.

7. Tamazlâcaru Elena. „Eminesciana filatelică". În: Literatura şi arta. 2010, 19 august, nr. 33 (3389).

Abstract

THE ROLE OF PHILATELIC EXHIBITIONS, ORGANIZED WITHIN MNEIN, IN THE PROMOTION OF A LESS KNOWN DOMAIN OF COLLECTING. In 2001 the Association of Philatelists, Maximaphilists and Cartophilists launched the National Program of Revitalisation of Philately The first 10 years of the 21st century – the decade of our dignity. It was a vast activity of promotion of the national philately that had been before in an incipient state. The greatest number of actions was organized in cooperation with MNEIN, i.e. national and international philatelic exhibitions. Within them the autochthonous post mark was promoted, meanwhile being elaborated the criterion of presentation of postal-philatelic items. The undertaken efforts ended with the development of this domain of collection, a feature that ensured the acknowledgement of the Moldovan philately on international level.

Keywords: *philately, exhibition, collection.*

Doctor, cercetător Ştiinţific, MNEIN

SUBIECTE ETNOGRAFICE ÎN CARTOFILIA BASARABEANĂ DIN PERIOADA RUSĂ. PORTUL DIFERITOR TIPURI SOCIALE

Aureliu CIOBANU

Rezumat

Portul popular, practicat între anii 1880-1917 în Basarabia, este reflectat, relativ bogat, în cărțile poștale ilustrate tipărite în acea perioadă, constituind unul din aspectele, ce reprezintă modul de viață al populației din această provincie a Rusiei țariste. Portul este destul de variat, probabil și datorită rolului pe care îl avea Basarabia ca spațiu tampon între Moldova istorică, Muntenia (la sud) și Imperiul Austro-Ungar (la nord), acest factor influențând, fără îndoială, îmbrăcămintea practicată în această zonă mărginașă a Rusiei.

Această lucrare este o încercare de prezentare a unor tipuri de cărți poștale ilustrate, plecând de la coordonatele geografice și etnografice ale Basarabiei, așa cum arăta ea în hotarele de până la 1917 (Hotin – la nord, Belgorod-Dnestrovsk sau Cetatea Albă – la sud). Intenția autorului e să prezinte costumul practicat în acea vreme de diferite categorii de cetățeni, locuitori ai acestui spațiu, iar la baza acestui studiu a stat colecția de cărți poștale ilustrate, aflate în patrimoniul Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, cât și cele din colecția proprie.

***Cuvinte-cheie**: carte poștală, port popular.*

Chiar dacă nevoia de îmbrăcăminte este una universală, ca și nevoia de hrană și de adăpost, portul popular a cunoscut, de la o perioadă istorică la alta, forme specifice, iar în rezultat avem o bogăție de tipuri de piese vestimentare cu variantele lor morfologice, decorative, cromatice, ce țin atât de anumite reguli ale comportamentului uman, cât și de anumite opțiuni estetice. Desigur, îmbrăcămintea a fost condiționată de mediul geografic înconjurător, de climă și de anotimpuri, dar și de vârsta celui care o îmbrăca, de statutul social al acestuia, de ocaziile în care se purtau anumite haine. Cu timpul, portul devine o emblemă de identificare și de recunoaștere, de către ceilalți, a celui care îl poartă. Lucratul la costum, dincolo de priceperea la țesut, cusut, brodat, implică sentimente, simpla privire a hainei permițând să intuiești ceva din firea, din structura sufletească a celui care a produs-o sau care o poartă.

Cartofilia basarabeană, cea editată în acest spațiu, cât și cea care a apărut în alte zone ale Rusiei sau chiar în alte țări, este bogată în piese ce reflectă, într-o măsură mai mare sau mai mică, portul practicat de către locuitorii provinciei. De fapt, pentru unii editori cartofili anume acest element – portul popular – a și fost determinant atunci când au selectat subiectele pentru potențialele cărți poștale ilustrate. Iar ca urmare au apărut zeci de piese cartofile, ce redau, uneori cu lux de amănunte, secvențe preluate din viața cotidiană, prezentând variate mostre ale portului practicat în acei ani.

Costumul tradițional românesc apare pe un set de cărți poștale ilustrate, întitulat ***Souvenir de Bessarabie***, emis de către Alexander-Wilhelm Wolkenberg, primul editor cartofil din Basarabia [1]. E adevărat, în cazul dat

personajele feminine, îmbrăcate în costume tradiţionale, nu constituie subiectul de bază al cărţilor poştale, fiind doar elemente decorative, reproduse într-un ancadrament, ce redă imagini din viaţa rurală din Basarabia, dar aceasta nu reduce rolul informativ pe care-l comportă fiecare dintre ele, deoarece sunt destul de sugestive (Fig. 1-2).

Fig. 1-2. *O particularitate deosebită a cărţilor poştale ilustrate din această serie e că într-un chenar oval sunt prezentate femei în costume populare, mai vizibile fiind cămăşile cu altiţă*

În alte categorii de piese cartofile atestăm diferite tipuri de port, începând de la cel de sărbătoare, folosit cu diferite ocazii, până la cel utilizat în practica zilnică. În ce priveşte portul zilnic se observă influenţa, la bărbaţi, a schimbării acoperământului de cap – de la pălărie sau căciulă la şapca de tip rusesc, o influenţă slavă, apărută în acest spaţiu după alipirea Basarabiei la Rusia în anul 1812.

Se ştie că componentele costumului tradiţional – croiul, materia primă, anumite motive decorative (rombul, cercul, linia în zig-zag, steaua, coarnele de berbec) – coboară în timp spre vestimentaţia strămoşilor noştri, dacii. Este cunoscut faptul că geto-dacii apar pe Columna lui Traian de la Roma îmbrăcaţi în cămaşa dreaptă, încinsă cu o curea de piele, şi în izmene de pânză plisate, strânse cu nojiţele opincilor.

La fel, cămaşa femeiască, cu croiala simplă, cu pânzele spatelui şi pieptului cusute împreună cu cele care formează mânecile, încreţite în jurul gâtului cu un şnur trecut prin pânză, fără a fi răscroite, apare reprezentată pe metopele Monumentului de la Adamclisi şi pe basoreliefurile Columnei lui Traian.

În toate cazurile, piesele de bază ale costumului sunt aceleaşi, lucrate peste veacuri în acelaşi mod, conservatorismul românesc care le-a salvat, transformându-le într-o marcă identitară românească şi, implicit, într-un tezaur inestimabil (Fig. 3-4).

Nu este cunoscut faptul de ce editorii cartofili, atunci când au dorit să reflecte tipuri de basarabeni, s-au referit doar la civilizaţia ţărănească, evitând să utilizeze ca subiecte imagini cu nobili din partea locului. Poate că n-au făcut acest lucru din considerentul că majoritatea nobililor din Basarabia erau ruşi sau rusificaţi până într-atâta că nu prezentau un colorit deosebit. Adică ei nu se deosebeau prea mult sau deloc de confraţii lor, deoarece purtau haine tradiţionale ruseşti, confecţionate în marile centre din Imperiul ţarist, ceea ce, de asemenea, nu reda sub nici o formă apartenenţa lor la pătura intelectuală basarabeană.

Fig. 3. *Este reprodusă o fotografie de epocă încadrată în ramă de carton (38,3 cm x 28.3 cm), realizată în atelierul renumitului fotograf Z. N. Sumovski. În imagine – trupa de actori amatori, printre care surorile Iulia, Anastasia și Natalia Dicescu de la Teatrul Clubului Nobilimii din Chișinău. În regia scriitorului și publicistului Gh. V. Madan, trupa a prezentat spectacolul* ***Cinel-Cinel*** *după vodevilul lui V. Alecsandri. Actorii prezenți în fotografie sunt îmbrăcați în costume naționale de sărbătoare: femeile – în ii decorate cu broderii și în catrințe încinse cu brâie, bărbații – în cămăși albe, lungi până mai sus de genunchi, purtate deasupra ițarilor albi, brâie late, căciuli și ciubote*

Fig. 4. *Costume de fiecare zi, predominantă fiind culoarea albă, din pânză de casă țesută din cânepă*

Analizând imaginile cartofile constatăm că țărănimea nu a adoptat în portul său decât ceea ce i se potrivea mai bine în îndeplinirea unei nevoi practice. Firește că pentru țăran elementele decorative nu aveau nici un sens, în cazul dat funcționalitatea portului fiind doar pentru acoperirea corpului în vederea protejării lui de factorii externi – soarele fierbinte sau gerul năpraznic. Funcțiile magice ale portului, esențiale în anumite etape ale dezvoltării societății, transformate cu vremea în funcții de diferențiere socială, au venit mai târziu. Dar diferențierile fundamentale ale portului popular, fixat în cărțile poștale ilustrate, sunt cele care marchează caracterele biologice ale individului, cum sunt sexul și vârsta (Fig. 5-7).

Vedem o structură diferită a costumului bărbătesc, deși componentele de bază sunt aceleași. Însă anumite elemente ale portului determină statutul social al deținătorului – țăran, meșteșugar, negustor etc (Fig. 5-18).

În continuarea ideii expuse mai sus prezentăm o categorie de piese cartofile ce redau persoane, care practică anumite activități. Un bogat serial la temă e dedicat păstoritului, poate și din considerentul că o parte considerabilă din populație era antrenată în creșterea oilor, caprelor și vitelor mari cornute, factor care, după cum se știe, a influențat și asupra stabilirii antroponimelor multor persoane băștinașe (Ex.: numele de familie *Ciobanu, Văcaru, Cojocaru, Crețu, Mocanu, Baciu, Cârlan, Brânză, Brânzan*).

Fig. 5, 6. *Imaginea 5 prezintă costumul de lucru: bărbatul – cămașă și iței, pieptar închis, căciulă și cizme, femeia – în cămașă albă, îmbrobodită cu basma de târg, un element care a pătruns în portul popular din vestimentația urbană*

Fig. 7. *Bărbați în costum de lucru: cămașă albă peste izmene, încinsă cu ață. Alt bărbat are pantaloni închiși de proveniență orășenească. În cap– cartuz, procurat din comerț, în picioare – ciubote*

Fig. 8. *Cioban în port ciobănesc (cojoc și meșini). Sf. sec. XIX*

Fig. 9. *Cioban, îmbrăcat în cămașă țărănească și iței, având curea și chimir lat. Sf. sec. XIX*

În portul popular, diferența de sex este marcată de piesele de bază, la femei – cămașă, fustă și catrințe, la bărbați – cămașă și pantalon. Într-o anumită măsură la această diferențiere contribuie și acoperământul capului: la bărbați – pălăria sau căciula, la femei – năframa, care se lega simplu în față sau la spate. (Fig. 22-24). În anumite situații depistăm că hainele lungi de tipul sumanelor, dar și cojoacele și pieptarele, încălțămintea erau aceleași la bărbați și la femei. Deosebiri legate de sex apar în ornamentele folosite la înfrumusețarea îmbrăcămintei, dar, mai ales, în cromatica decorului, gama fiind, în genere, mai largă la costumul femeiesc decât la cel bărbătesc.

Fig. 10-16. *Costum bărbătesc de iarnă: manta (10), cojoc (15), scurteică, căciulă, opinci, pălărie, cămăși albe lungi*

Bărbații au cămăși de dimensiuni mari, purtate pe ițari, cei din localitățile rurale poartă pe cap, de regulă, căciuli de diferite forme, mai rar pălării. Costumul femeiesc se compune din cămașa cu poale sau o pestelcă peste fustă și acoperământul capului din basmale. În unele cazuri costumul e completat de un pieptar. Însă o piesă caracteristică costumului femeiesc este pestelca, ea încadrându-se în tipologia costumului femeiesc cu mare frecvență, deși și aici descoperim diferite categorii: pestelcă mai îngustă și pestelcă mai lată, încrețită în talie.

Pe unele cărți poștale femeile, deși încadrate în munca câmpului, apar cu capul descoperit, cu părul împletit în cozi puse „moțoc" pe cap (Fig. 24).

Fig. 17-21. *Costum bărbătesc de păstor: cămașă albă, ițari, scurteică, cojocel, suman (19 și 21), căciulă, traistă*

Fig. 22-24. *Costume de lucru. Bărbații și femeile au cămașă albă, principala piesă de îmbrăcăminte, femeile poartă fuste lungi – element de proveniență urbană, care a înlocuit catrința tradițională*

La această zestre locală, în timp, s-au adăugat porturile celorlalte populații – ruși, germani, găgăuzi, evrei, ucraineni și romi, care au venit în aceste ținuturi cu propria vestimentație tradițională, sporind diversitatea culturală a zonei și, implicit, multitudinea costumelor, ce puteau fi văzute, pe ulițele târgurilor din Basarabia (Fig. 25-32).

Fig. 25

Fig. 26

Fig. 27

Fig. 28

Fig. 29

Fig. 30-34. *Tipuri de romi basarabeni*

Judecând după imaginile, pe care le găsim pe cărțile poștale ilustrate, tipărite până la 1917, descoperim că unor fotografi le repugna convenționalismul și poza în fața obiectivului aparatului de fotografiat, în care se specializaseră până la rutină majoritatea confraților săi de breaslă. Se pare că unii dintre ei – din păcate nu le cunoaștem numele, ci doar operele – nu erau interesați nici de vestimentația de gală, și nici de alura mai mult sau mai puțin studiată și, deci, falsă, a personajelor fixate pe peliculă. Prin activitatea lor ei se manifestă, de fapt, ca documentariști.

Bibliografie

1. Aureliu Ciobanu, Constantin Gh. Ciobanu. Alexander-Wilhelm Wolkenberg – primul editor cartofil din Basarabia. Alexander-Wilhelm Wolkenberg – erster Postkartenausgeber in Bessarabien. Chișinău, 2014. 100 p.

2. Varvara Buzilă. Costumul popular din Republica Moldova. Ghid practic. Chișinău, 2011. 160 p.

3. Adrian Dolghi, Alina Felea. Atlas etnoistoric ilustrat al Basarabiei (1812-1918). Chișinău, 2017. 144 p.

Abstract

ETHNOGRAPHIC SUBJECTS IN THE BESSARABIAN CARTOPHILY FROM THE RUSSIAN PERIOD. THE DRESS OF DIFFERENT SOCIAL TYPES. The folk dress from Bessarabia between 1880-1917 is reflected relatively rich in the illustrated postcards that were printed in this period. It is one of the aspects that represents the way of life of the inhabitants of this province of the tsarist Russia. The dress is rather diverse, maybe also due to the role played by Bessarabia as a buffer area between historical Moldova, Wallachia (in the South) and the Austro-Hungarian Empire (to the North). This state influenced doubtless the dress in use in this border zone of Russia.

The present paper is an attempt to present some types of illustrated post cards, starting from the geographic and ethnographic coordinates of Bessarabia, the way it looked like in its borders before 1917 (Hotin – to the North, Belgorod-Dnestrovsk or Cetatea Alba – to the South). The author aims to present the typology of the costume practiced during that epoch by different categories of citizens, inhabitants of this area, that are preserved in the collections of the National Museum of Ethnography and Natural History, as well as in the author's collection.

***Cezwords**: postcard, folk dress.*

Cercetător științific stagiar,
Secția Etnografie, MNEIN

VITRALIILE – ELEMENTE DE UNICAT ALE ARHITECTURII EDIFICIULUI MUZEULUI NAȚIONAL DE ETNOGRAFIE ȘI ISTORIE NATURALĂ DIN CHIȘINĂU

Mihai URSU

Rezumat

În articol se reflectă istoria creării vitraliilor din cadrul Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, argumentându-se necesitatea restaurării acestor elemente deosebit de importante ale edificiului istoric al instituției muzeale

***Cuvinte-cheie**: vitraliu, Muzeul Zemstvei, Mocquet.*

Clădirea Muzeului Zemstvei din Basarabia, o parte din spațiul căreia a găzduit Expoziția Agricolă și Industrială din toamna anului 1903, a fost pusă la dispoziția publicului vizitator înainte de finisarea lucrărilor și adaptarea la necesitățile unei instituții muzeale. Edificiul, construit după proiectul arhitectului Vladimir Țiganco, a stârnit admirația profundă a publicului, devenind o marcă a identității culturale a orașului, dar și a Basarabiei în general. După cum menționa mai târziu directorul muzeului, profesorul Iosif Lepși, „clădirea se evidențiа din tot ce are mai frumos Chișinăul, ca arhitectură” [1].

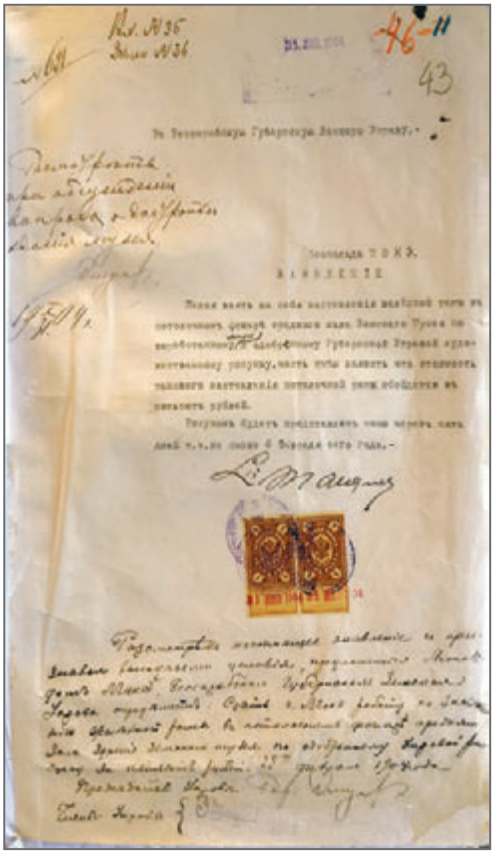

Fig. 1. *Informația lui L. Mocquet despre executarea elementelor vitraliului*

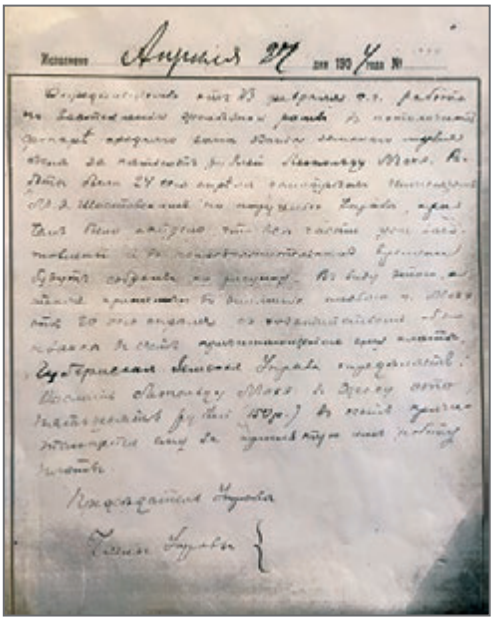

Fig. 2. *Raportul ing. M. Șostovski din 24.04.1904 despre verificarea executării lucrărilor de confecționare a elementelor vitraliului*

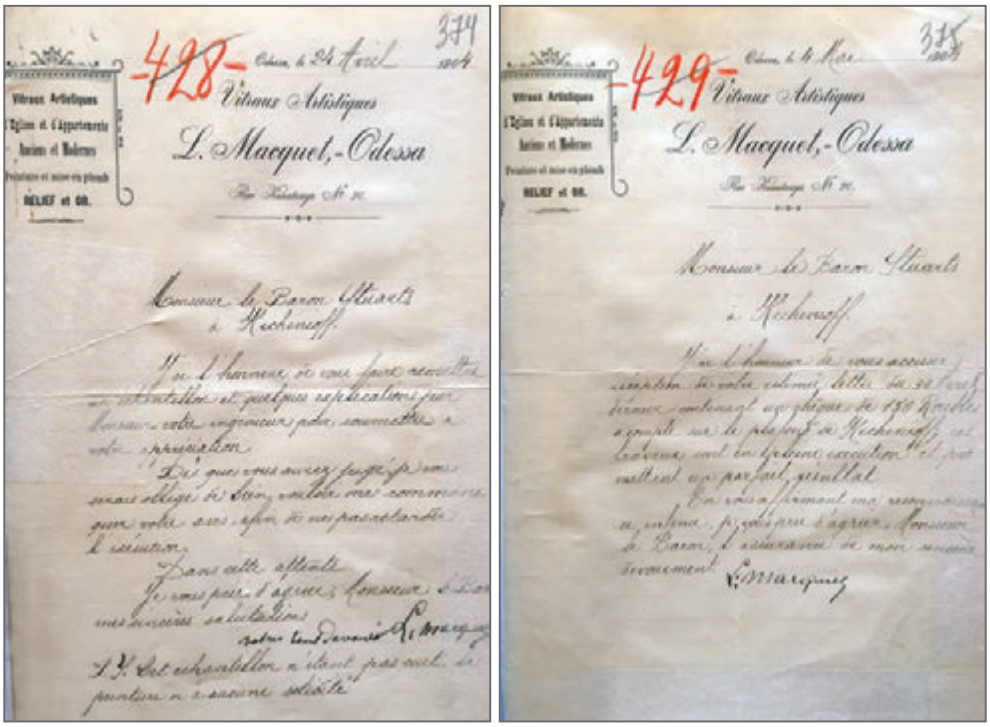

Fig. 3-4. *Informația lui L. Mocquet referitor la finisarea lucrărilor de confecționare a vitraliului*

Atractivitatea clădirii Muzeului devine și mai mare după finisarea lucrărilor decorative din sălile de la parter și, în special, din sala centrală, care au fost împodobite cu stucaturi colorate, admirabil modelate. Plafonul din sala centrală a fost sculptat, iar în mijloc, pe o ramă metalică, sub acoperișul de sticlă, a fost montată o lucrare decorativă din sticlă colorată. Acest vitraliu, cu suprafața de 60 m^2 , a devenit o podoabă, ce a înfrumusețat arhitectura clădirii Muzeului. În același scop urma să fie montat un alt vitraliu, în fereastra centrală a sălii, amplasată de-a lungul străzii Sfatul Țării (pe atunci numită str. Meșcianskaia), ideea fiind lansată de către membrul Consiliului Administrativ al Zemstvei Guberniale Constantin Cazimir, care a și donat 4

Fig. 5. *Nota informativă a lui L. Mocquet despre expedierea vitraliului la Chișinău și modalitatea de montare a acestuia*

000 ruble pentru amenajarea acestei săli. Vitraliul din sala centrală, la propunerea baronului Alexandru Stuart, a fost realizat de către plasticianul Leopold Mocquet. Acesta avea în orașul Odessa un atelier de fabricare a vitraliilor artistice, pictate sau executate în relief din plumb sau aur. În nota informativă a plasticianului, discutată la ședința Consiliului Administrativ al Zemstvei Guberniale din 31 ianuarie 1904, se menționa: „Având intenția de a acoperi cu sticlă colorată construcția de metal de sub luminătorul din geamuri de sticlă din sala centrală a Muzeului Zemstvei, conform desenului artistic, elaborat de subsemnatul, și aprobat de către Consiliul Gubernial, am onoarea să vă informez, că costul unei asemenea lucrări din sticlă executate pe rama din tavan, va fi de 500 ruble". În decizia din 23 februarie 1904, semnată de președintele Consiliului Alexandru Stuart, această propunere se recunoaște ca avantajoasă, acceptându-se achitarea acestor lucrări cu suma de 500 ruble [2].

Fig. 6. *Imaginea interiorului muzeului după cutremurul de pământ din 10 noiembrie 1940*

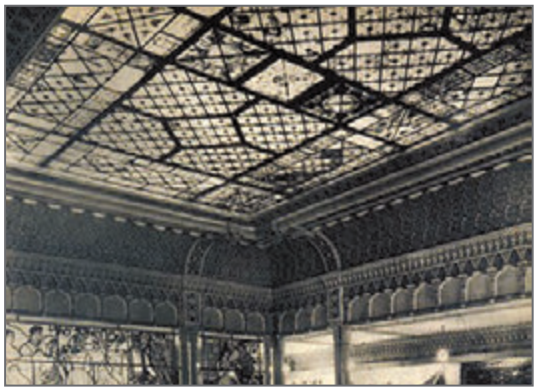

Fig. 7. *Aspectul vitraliului după cutremurul de pământ din anul 1940*

La 24 aprilie, la indicația Consiliului Gubernial, inginerul Mihail Șostovski a verificat lucrările executate la confecționarea vitraliului. El constată realizarea tuturor elementelor vitraliului din sala centrală, precum și a celui din fereastra din sala blocului din stânga, ce urmau să fie montate conform schițelor aprobate.

La 13 august 1904, printr-o scrisoare adresată baronului Alexandru Stuart, Leopold Mocquet comunică că a finisat elementele vitraliilor și le-a expediat la Chișinău. Pentru instalarea vitraliilor el propune să trimită la Chișinău un lucrător al atelierului său, care, fiind ajutat de 3 geamgii, angajați de către gazdă, ar putea finisa lucrările în 3 zile.

În Arhiva Națională nu s-au păstrat documente, care ar constata perioada de executare a lucrărilor de montare a vitraliilor, însă, judecând după operativitatea de care a dat dovadă Leopold Mocquet la executarea acestei comenzi și ținând cont de promisiunea făcută în scrisoarea din 13 august, conform căreia lucrările pot fi încheiate în 3 zile, presupunem că la sfârșitul lunii august 1904, vitraliile din sala centrală și din fereastra cu ieșire în str.

Sfatul Țării au fost montate. Astfel interiorul clădirii Muzeului Zemstvei a fost împodobit cu elemente arhitecturale de o rară frumusețe, căpătând aspectul, care captivează publicul vizitator și în zilele noastre.

La 30 aprilie 1906 Muzeul a fost deschis pentru public. Impresiile provocate de expoziție, dar mai ales de decorul interior al clădirii, au depășit așteptările publicului vizitator. Razele solare, ce pătrundeau prin acoperișul din geamuri de sticlă prin vitraliul din sala centrală, crea impresia unui caleidoscop multicolor, atrăgând atenția vizitatorilor. În registrul pentru vizitatori găsim o mulțime de impresii ale celor care au păși pragul instituției despre clădirea și vitraliile Muzeului, ele fiind apreciate ca „admirabile", „de o rară frumusețe", „o podoabă dintre cele mai plăcute și utile". Astfel Muzeul a căpătat un edificiu demn de popularitatea, pe care o avea instituția către acea vreme, iar pe harta Chișinăului a apărut o clădire unică în felul său, care avea să devină un monument istoric important, admirat în permanență de locuitorii și oaspeții orașului. Oricât de rafinat ar fi simțul artistic al vizitatorilor, ei recunosc neobișnuita frumusețe a elementelor de arhitectură ale clădirii Muzeului, inclusiv și al vitraliilor.

Au trecut 110 ani de la realizarea acestor opere de artă decorativă, dar publicul rămâne impresionat și în zilele noastre, deși vitraliile au avut de suferit în urma cataclismelor naturale, dar și a lipsei unei îngrijiri speciale, necesare în cazul unor asemenea lucrări. Cel mai mult vitraliile au fost deteriorate în timpul cutremurului din 10 noiembrie 1940, care a adus daune semnificative clădirii Muzeului: acoperișul și tavanul blocului din stânga, o parte din elementele blocului central s-au prăbușit. Au fost deteriorate mai multe segmente ale vitraliilor, în special din sala centrală.

Lichidarea consecințelor cutremurului nu a fost posibilă din cauza evenimentelor, ce s-au perindat în anii 1940-1941. Unele lucrări de reparație s-au efectuat în anii 1942-1943, însă o mare parte din consecințele cutremurului de pământ au fost lichidate abia în anul 1949, dar aceste lucrări nu au prevăzut restaurarea vitraliului din sala centrală, ci doar acoperirea cu sticlă obișnuită a segmentelor care lipseau.

Fig. 8. *Schița vitraliului din fereastra din str. Sfatul Țării, elaborată de L. Mocquet*

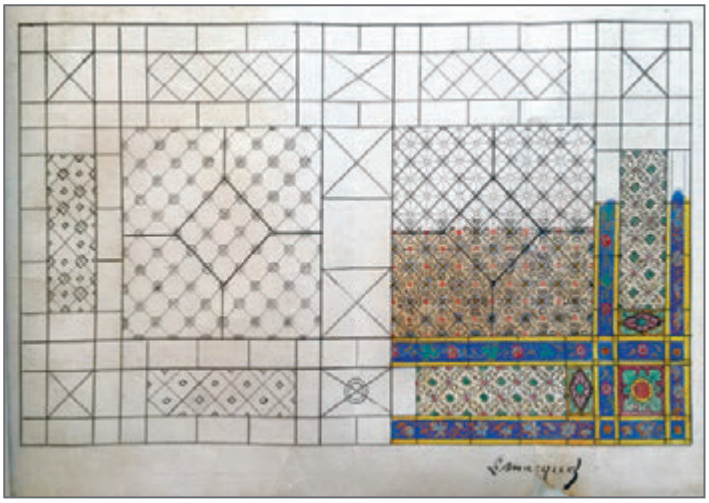

Fig. 8. *Schița vitraliului din sala centrală a muzeului, elaborată de L. Mocquet*

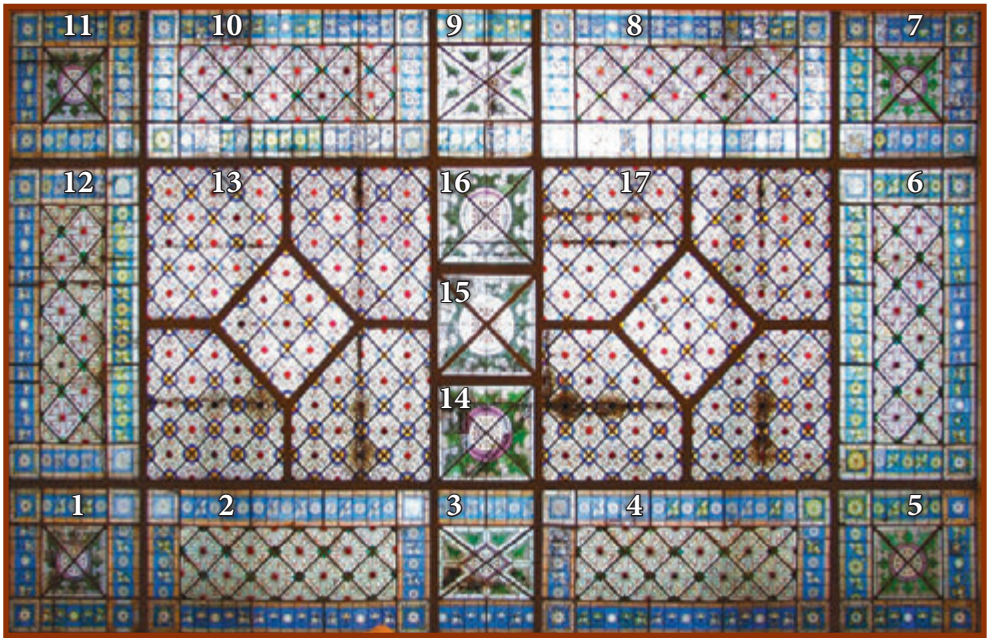

Fig. 10. *Schema vitraliului cu specificarea elementelor analogice*

Pe parcursul anilor, ce au urmat, degradarea vitraliului a continuat. Acest proces a fost accelerat de cutremurul din 5 martie 1977. Atunci clădirea Muzeului a fost avariată, fiind închisă pentru public. La indicația Ministerului Culturii, Combinatul de Restaurare din subordine a început realizarea unui proiect complex de restaurare și fortificare a clădirii Muzeului, sub conducerea arhitectului Vladimir Malahov. Un proiect aparte a fost elaborat pentru restaurarea vitraliilor din tavanul sălii centrale și fereastra din str. Sfatul Țării, sub conducerea arhitectului Vladimir Dubelari, cu participarea arhitecților Sergiu Garconiță, Nicolai Kidâk, Tatiana Graner și Ala Nanu. În rezultatul unor cercetări minuțioase au fost documentate toate elementele vitraliilor, inclusiv și cele lipsă, fiind determinată coloristica, dimensiunile fiecărui segment. Toate

aceste lucrări au fost incluse într-un proiect, care trebuia să stea la baza realizării lucrărilor de restaurare a vitraliilor. Din cauza lipsei în RSSM a unor specialiști în restaurarea vitraliilor, proiectul a prevăzut înlocuirea elementelor distruse sau degradate ale acestuia cu sticlă simplă, ulterior procedându-se la vopsirea lor manuală. În rezultat, vitraliile din clădirea Muzeului au căpătat un aspect asemănător celui inițial, însă pe parcursul anilor, din cauza decalajului de temperaturi, curgerii acoperișului, cutremurelor, vibrațiilor tavanului din cauza circulației transportului, lipsei unei întrețineri adecvate, aspectul vitraliilor a avut de suferit considerabil și necesită restaurare urgentă, în caz contrar în viitorul apropiat el poate fi pierdut pentru totdeauna.

O șansă reală de a salva aceste elemente deosebit de importante ale aspectului arhitectural al edificiului istoric al Muzeului, o poate oferi dl Igor Prussakov, care a fost angajat în statele muzeului pentru a soluționa această problemă. Absolvent al Universității Tehnice din Republica Moldova, din anul

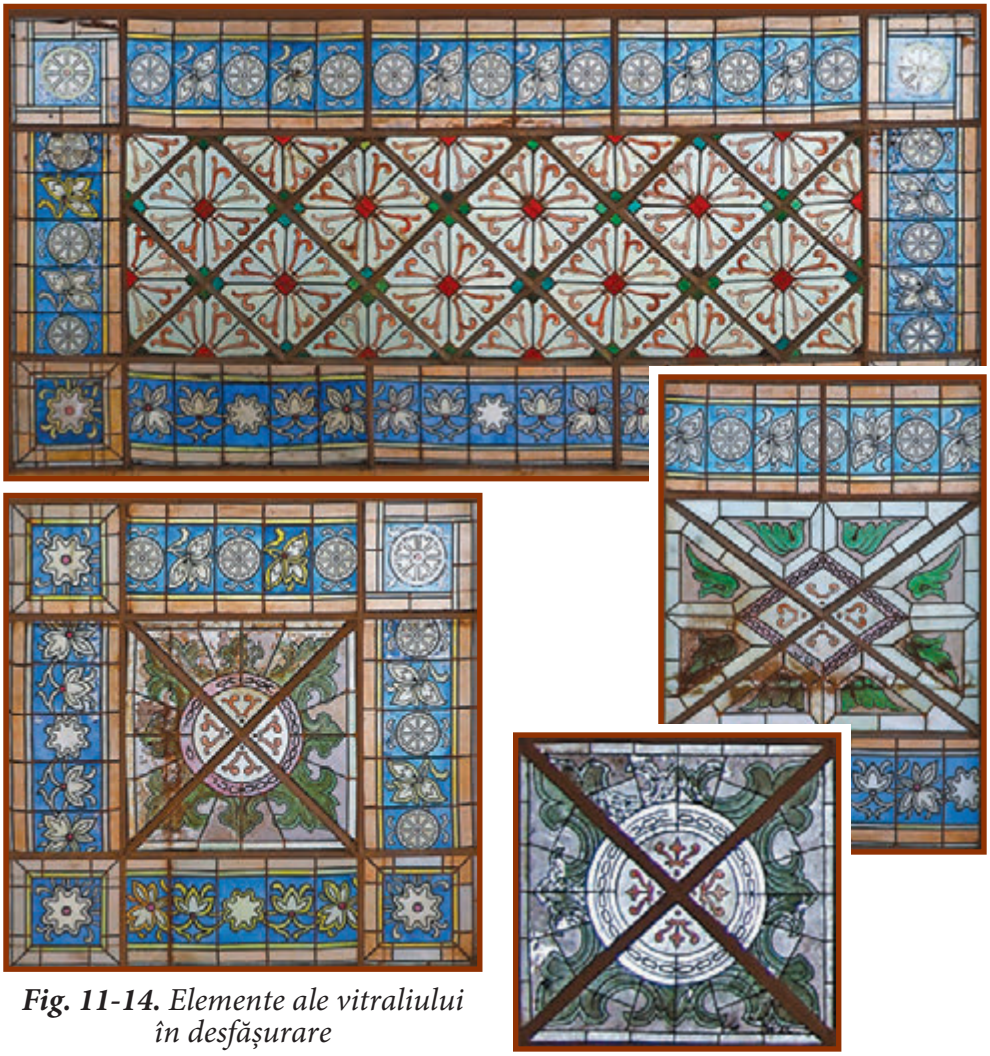

Fig. 11-14. *Elemente ale vitraliului în desfășurare*

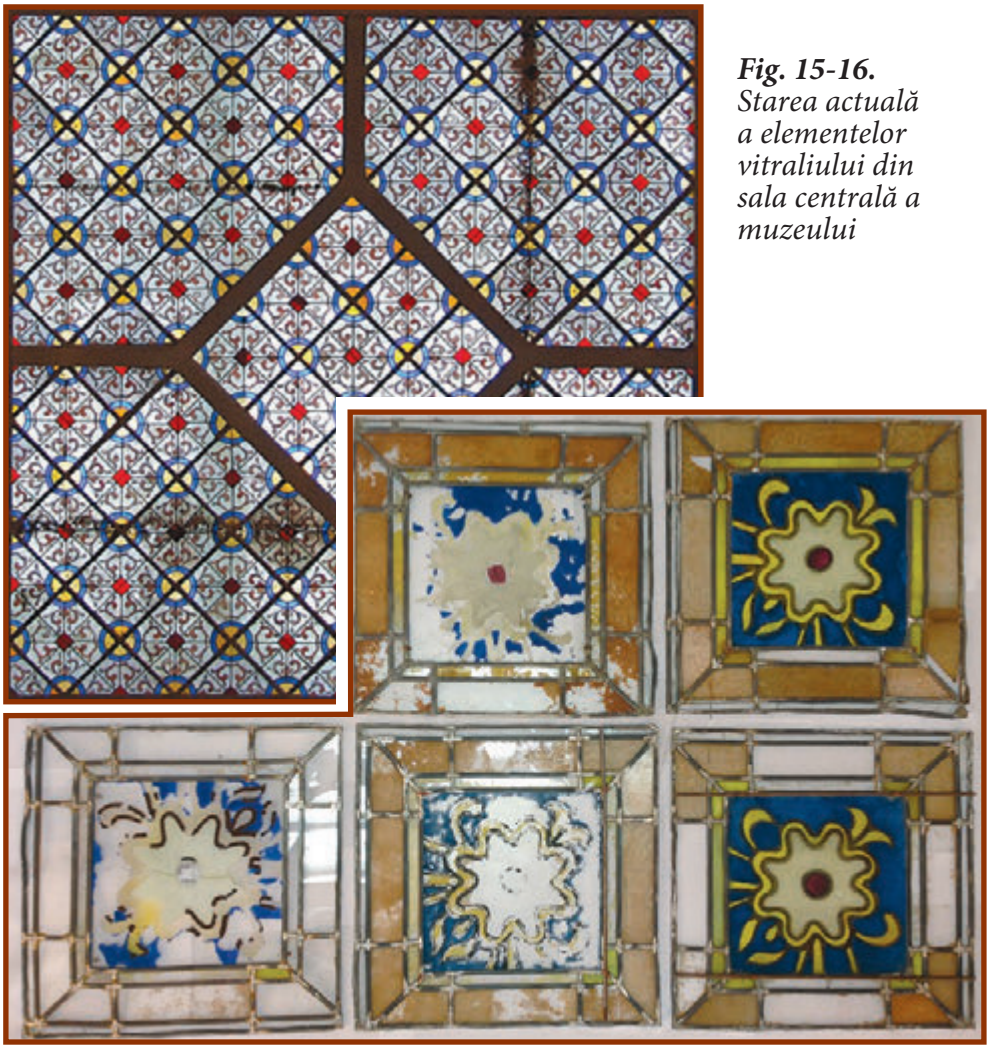

Fig. 15-16. *Starea actuală a elementelor vitraliului din sala centrală a muzeului*

1975 el este preocupat de cercetarea materialelor de construcție, ce se dobândesc în Republica Moldova, și crearea materialelor artificiale de construcție. Aceste cercetări au fost realizate în cadrul Facultății de Construcție a Universității Tehnice. În 1987 susține teză de doctor în științe în cadrul Institutului de Construcții și Inginerie din or. Moscova, unde a făcut cunoștință cu cei mai buni specialiști din domeniul cercetării și producerii sticlei industriale și creațiilor artistice. Revenind la Chișinău, Igor Prussakov a organizat mai multe societăți de producere a articolelor din sticlă și crearea vitraliilor artistice. În anii 1999-2002 în cadrul mai multor programe internaționale el a participat la stagii în domeniul creării și restaurării vitraliilor artistice în Ungaria, Cehia, Germania, Italia, Franța, Elveția. Cunoștințele și experiența acumulată i-au permis să creeze trei firme de creație și producere – Chișinău-Sticlă SRL, Nalina SRL și IP Design SRL, organizând în cadrul lor școli pentru crearea vitraliilor artistice. În aceste școli au fost instruiți un număr mare de doritori de a cunoaște tainele creării vitraliilor artistice. Școală activează până în prezent.

Domnia sa este autorul mai multor vitralii noi, amplasate în Președinția Republicii Moldova, la Banca Națională, Moldindcombank, Victoriabank, Ambasada SUA, Universitatea din Cambridge, Academia de Studii Economice din Republica Moldova, Compania Industrială de Construcție „INCONEX-COM", restaurantele „Belâi lebedi" și „Safari". El este autorul și executorul proiectelor de restaurare a vitraliilor din cetatea Soroca, din orașul Timișoara, din diferite orașe din Bulgaria, Ungaria, Germania, Elveția, SUA, realizate în diferite tehnologii.

Studiind starea fizică a vitraliului din sala centrală a Muzeului, structura lui, el a început elaborarea unui program de restaurare pe etape a acestuia, fapt care va permite readucerea lui la splendoarea de altă dată.

Fig. 17. Aspect general actual al vitraliului din sala centrală a muzeului

Bibliografie

1. Iosif Lepși în: Boabe de grâu. Revistă de cultură, Nr. 2. 1933 Muzeul Național de Istorie Naturală din Chișinău, p. 92.

2. ANRM, Fond 65, inv. 1, d. 1362, f. 43.

Abstract

THE STAINED-GLASS WINDOWS – UNIQUE ARCHITECTURAL ELEMENTS OF THE BUILDING OF THE NATIONAL MUSEUM OF ETHNOGRAPHY AND NATURAL HISTORY FROM CHISINAU. The paper reflects the history of making the stained-glass windows of the National Museum of Ethnography and Natural History. The author argues the necessity to restore these elements of special importance, belonging to the historical building of the museum institution.

Keywords: *stained-glass window, Zemstvo Museum, Mocquet.*

Cercetător științific coordonator

РЕСТАВРАЦИЯ ПОТОЛОЧНОГО ВИТРАЖА НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЕЯ ПРИРОДЫ И ЭТНОГРАФИИ – ПУТЬ К СПАСЕНИЮ УНИКАЛЬНОГО ПАМЯТНИКА

Игорь ПРУССАКОВ

Резюме

Автор изучил потолочный витраж НМПЭ как произведение искусства и творческого наследия, а также исследовал первозданные техники и технологии создания витража для проведения работ по обеспечению его защиты и консервации.

Ключевые слова: *витраж, реставрация, консервация.*

Rezumat

Restaurarea vitraliului din tavanul sălii centrale a MNEIN – calea de salvarea a unui monument de unicitate. Autorul a studiat vitraliul din tavanul sălii Muzeului, tehnicile și tehnologiile inițiale, utilizate la confecționarea acestuia, pentru a desfășura ulterior lucrări de protejare și conservare a acestuia.

Cuvinte-cheie: *vitraliu, restaurare, conservare.*

Создание горизонтального, потолочного витража НМПЭ, установленного в центральном зале главного корпуса музея, это высокохудожественная, титаническая и филигранная работа мастеров конца XIX-XX вв.!

Витраж был установлен в 1904 году. Размеры витража поражают воображение, это почти 60 квадратных метров (5840х9705мм). Он выполнен в комбинации уникальных техник. Это живописная роспись каждой детали витража, специальными, термостойкими красками. Краски создавались по рецептам известным только художникам – витражистам, создавших этот витраж. Одним из компонентов этих красок являются оксиды металлов, что приводит, при последующем высокотемпературном обжиге стекла и краски, к их спеканию и приобретению витражом высокой стойкости, к внешним и внутренним деструктивным процессам. Затем все детали, а их более 8000, собирались в небольшие элементы витража. Сборка осуществлялась по техникам, изобретённым ещё в средние века. Это использование свинцовой протяжки, профиль которой имеет Н-образную геометрию и спаивание этой протяжки в местах стыков в одну общую витражную паутину. В последующем, элементы витража устанавливались на несущие конструкции, собранные из специального, Т-образного, металлического профиля, что в конечном счёте позволило создать уникальный, не имеющий аналогов, живописный, собранный по средневековой, классической технологии, уникальный витраж. Витражу более 110 лет. За эти годы он неоднократно подвергался механическим разрушениям. Помимо утрат, которые были результатом этих разрушений, даже сохранившиеся оригинальные детали, в результате химических, механических и атмосферных коррозий, так же потеряли, как физические, так и эстетические свойства. Все эти негативные последствия времени привели к тому, что витраж требует срочной профессиональной консервации и реставрации. Если экстренно не примем меры по организации работ по спасению этого уникального произведения монументального искусства, и эксклюзивного инженерного и архитектурного сооружения, достояния и памятника исторического наследия Республики Молдова, мы можем потерять его безвозвратно.

Нами была проведена начальная работа по изучению истории витража, организации необходимых условий для детального исследования физического состояния витража и изучения старинных технологий и техник, которые использовались при создании этого произведения. В результате проделанной работы получили сведения об общем количестве стеклянных деталей в потолочном витраже НМПЭ, как оригинальных, живописных, спечённых с краской стеклянных деталей (1904), так и восстановленных в процессе реставрации 1980-х годов, без соблюдения оригинальной технологии, что привело к их порче, в результате отслаивания и шелушения краски с поверхности стеклянной детали.

Для того чтобы было легче разобраться в описании витража приводим условные наименования составляющих частей общего вида готового витража:

Витраж состоит из 17 секций. Fig. 10. Секции 1, 5, 7, 11 содержат по 12 витражных элементов, общее количество деталей, в которых составляет 1 112 штук. Fig. 11. Секции 2, 4, 6, 8, 10, 12 содержат по 32 витражных элемента, общее количество деталей, в которых составляет 3 444 штуки. Fig. 12. Секции 3, 9 содержат по 8 витражных элемента, общее количество деталей, в которых составляет 328 штук. Fig. 13. Секции 14, 15, 16 содержат по 12 витражных элемента, общее количество деталей, в которых составляет 180 штук. Fig. 14. Секции 13, 17 содержат по 186 витражных элемента, общее количество деталей, в которых составляет 3 138 штук. Итоговое количество деталей во всём витраже – 202 штуки.

После организации и окончания работ по обеспечению защиты витража от попадания на его поверхность инородных предметов и различного мусора, а также проведения мероприятий по обеспечению техники безопасности, планируется следующий этап работ.

Цель этого этапа:

1. Вскрыть стеклянные панели, защищающие поверхность витража.
2. Очистить, каждый витражный элемент и составляющие его детали от временных наслоений.
3. Провести тщательное исследование каждой детали, что позволит определить количество оригинальных деталей витража.
4. Провести работы по консервации очищенных поверхностей витража.

Полученные данные дадут возможность чётко представить объёмы предстоящих реставрационных работ и приступить к разработке Проекта реставрационных работ, который будет представлен в вышестоящие организации для утверждения. После утверждения Проекта реставрационных работ, будет составлен план-график выполнения этих работ, что даст возможность в последующем приступить к работе.

Abstract

THE RESTORATION OF THE STAINED-GLASS WINDOW FROM THE CEILING OF THE NATIONAL MUSEUM OF ETHNOGRAPHY AND NATURAL HISTORY – THE WAY TO SAVE A UNIQUE MONUMENT. The author studied the stained-glass window from the ceiling of the Museum hall, as a work of art and of creative heritage. He examined the initial techniques and technologies that had been used to produce it, in order to undertake later works for its protection and conservation.

Keywords: *stained-glass window, restoration, conservation.*

К.т.н., Реставратор витражей,
Главный специалист MNEIN

EVENIMENTE

VALORI TRADIȚIONALE ROMÂNEȘTI EVOCATE LA CHIȘINĂU ȘI ORADEA

Petru VICOL

Rezumat

Expoziția este una dintre cele mai reușite forme de promovare și valorificare a patrimoniului cultural și a colecțiilor muzeale. Prin vernisarea expozițiilor ***Cânepa între mărire și abandon în lumea satului romanesc din Țara Crișurilor*** *(8 decembrie 2016 – 12 februarie 2017, Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală, Chișinău) și* ***Imaginea lumii țesută în lână. Scoarțe din patrimoniul Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală*** *(18 mai – 26 iulie 2017, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea) ne-am propus să prezentăm publicului cele mai relevante și valoroase colecții din patrimoniul ambelor instituții muzeale. Am scos în evidență două subiecte importante și comune pentru spațiul cultural romanesc: istoria și rolul cânepii în gospodăria tradițională a romanilor din Bihor și locul și rolul covorului basarabean în spațiul pruto-nistrean.*

Cuvinte-cheie: *expoziție, cânepa, covoare, muzeu, patrimoniu romanesc.*

La 4 noiembrie 2016 am avut deosebita plăcere sa-l cunosc pe domnul Aurel Chiriac, managerul Muzeului Țării Crișurilor din Oradea, profesor universitar și bun specialist al muzeografiei românești. Cunoștința noastră a fost precedată de un dialog și o corespondență intensă privind organizarea în cadrul Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală a unei expoziții cu genericul ***Cânepa între mărire și abandon în lumea satului romanesc din Țara Crișurilo***r.

Aceasta fusese expusă în Oradea, fiind admirată de peste 5 000 de vizitatori, iar în luna mai 2016 a fost prezentată în spațiile Pavilionului României la Expoziția Mondială din or. Milano (Italia), reușind să atragă privirile a peste 100 000 de vizitatori. Cunoscând aceste detalii, am solicitat sprijinul colegilor din România în prezentarea expoziției respective la Chișinău, discutând posibilitatea, dar și necesitatea elaborării și implementării mai multor proiecte muzeale, având un singur obiectiv – promovarea patrimoniului cultural comun.

Colegii muzeografi din Oradea au adus la Chișinău un important patrimoniu al muzeului – 276 piese etnografice, și anume 124 piese de port, 48 – textile, 42 – din ceramică, 61 – din lemn și o icoană pictată pe sticlă, care s-au integrat perfect în spațiul expozițional extraordinar de frumos al muzeului. Datorită concepției originale de prezentare a exponatelor, ele au prins viață, reușind să descopere adevărata valoare și tradiție a cultivării și prelucrării cânepii și locul ei în cultura tradițională din spațiul românesc.

Conceptul expoziției și informația prezentată oferea publicului larg posibilitatea de a cunoaște în detaliu utilizarea în trecut a acestei plante textile în spațiul romanesc, modul de cultivare, prelucrare și utilizare a semințelor de cânepă și, în special a produsului final sub formă de țesături. Vizitatorii au avut posibilitatea să admire și 26 de costume tradiționale românești din mai multe localități din zona Bihorului, confecționate din cânepă, iar inventarul din lemn și ceramică reflecta integral procesul tehnologic de cultivare și prelucrare a cânepii, finalizând cu țesutul pânzei și coaserea hainelor sau a altor piese necesare în gospodăria țăranului.

Vernisajul expoziției ***Cânepa între mărire și abandon în lumea satului***

românesc din Țara Crișurilor a avut loc la 8 decembrie 2016, fiind însoțit de un program muzical, prezentat cu multă dragoste și profesionalism de către actorii Teatrului Etnofolcloric „Ion Creangă" din Chișinău, la eveniment fiind prezenți doamna Monica Babuc, Ministrul Culturii, și domnii Igor Șarov, Gheorghe Postică, viceminiștri, dar și mulți oameni de cultură și artă, oaspeți dornici de a cunoaște și a admira un patrimoniu și o tradiție comună a spațiului românesc.

La inaugurare subsemnatul a evidențiat necesitatea și importanța inițierii, după o pauză de mai mulți ani, unei colaborări expoziționale cu o instituție similară din România, în vederea promovării și valorificării patrimoniului național comun, menționând și importanța vernisării expoziției în contextul combaterii stereotipului negativ, înrădăcinat în ultimele decenii în opinia societății moderne, privind rolul nociv și periculos al plantei, uitând cu desăvârșire trecutul, valoarea și rolul pe care l-a avut cânepa în gospodăria țărănească.

Ministrul Monica Babuc, în discursul său, a salutat proiectul expozițional, propus de Muzeul Țării Crișurilor și găzduit de Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală, menționând că pentru a cunoaște mai profund patrimoniul cultural este necesar să ne amintim că din cele mai vechi timpuri cânepa a fost în serviciul omului, servind drept materie primă pentru o țesătură durabilă, utilizată în cele mai diverse moduri, astfel asigurând nevoile lui gospodărești. Ministrul a apreciat frumusețea și originalitatea costumelor din spațiul bihorean, expuse în expoziție. Domnul Aurel Chiriac, managerul Muzeului

Țării Crișurilor, a vorbit despre istoria apariției acestei expoziții, apreciind efortul depus de colegii de la instituția orădeană pentru implementarea cu succes a proiectului expozițional, menționând că patrimoniul expus are o dimensiune etnografică și istorică, deoarece vizează rolul cânepii în societatea rurală din spațiul carpato-danubiana-pontic nu doar a celui bihorean, fiind, în același timp un manifest neagresiv pentru revizuirea legislației în ce privește cultivarea cânepii pe teritoriul României. Apoi, domnul Ioan Goman, șeful Secției *Etnografie* a Muzeului Țării Crișurilor, a prezentat expoziția, punând accentul pe cele mai valoroase piese.

Expoziția ***Cânepa între mărire și abandon în lumea satului românesc din Țara Crișurilo***r a fost deschisă până la 12 februarie 2017, fiind vizitată în această perioadă de peste 4 000 de vizitatori.

După Chișinău a urmat Oradea. Împreună cu colegii muzeografi am decis să prezentăm publicului orădean mai multe covoare vechi din colecția muzeului nostru. Au fost două argumente care ne-au determinat să expunem aceste scoarțe: valoarea excepțională de patrimoniu a covoarelor vechi basarabene, unele dintre ele fiind prezentate pentru prima dată în cadrul Expoziției Agricole și Industriale din toamna anului 1889, organizată în spațiul actual al muzeului. Iar al doilea argument ținea de faptul că la 1 decembrie 2016 în Lista reprezentativă UNESCO a patrimoniului cultural imaterial al umanității au fost

incluse *Tehnicile tradiţionale de realizare a scoarţei în România şi Republica Moldova*. Includerea scoarţei româneşti în lista valorilor culturale mondiale constituie un eveniment important pentru spaţiul cultural românesc, iar acest fapt presupune promovarea şi valorificarea patrimoniului muzeal basarabean, care păstrează cele mai vechi şi valoroase piese. Genericul expoziţiei – ***Imaginea lumii ţesută în lână. Scoarţe din patrimoniul Muzeului Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală*** – e destul de grăitor. Au fost selectate 38 de piese, cele mai reprezentative pentru acest spaţiu românesc, care au cuprins cronologic sfârşitul secolului XVIII - sec. al XX-lea. S-a elaborat şi un catalog al expoziţiei, în care au fost descrise covoarele prezentate, autor al textului fiind dna Varvara Buzilă, secretar ştiinţific al muzeului. Au fost selectate şi reproduse mai multe imagini din arhiva muzeului, care au completat perfect expoziţia, descoperind pas cu pas etapele de creare a unei piese autentice – de la creşterea oilor şi prelucrarea lânii până la ţesutul covorului. Au fost prezentate, de asemenea, şi cele mai importante motive decorative întâlnite pe covoare cu descrierea detailată a semnificaţiei lor.

După o călătorie lungă, dar plăcută ochiului prin toată România, la 15 mai am ajuns la Oradea, un oraş frumos şi cu oameni primitori şi bucuroşi de oaspeţi. Ajutaţi de colegii muzeografi orădeni am reuşit în două zile să etalăm scoarţele în spaţiul amenajat special pentru expoziţia noastră. Covoarele basarabene s-au contopit perfect cu sala de expoziţii arătând excepţional, iar lumina ce cobora din tavan descoperea şi punea în evidenţă elementele specifice unui covor basarabean, firele de lână ţesute cu multă dragoste şi atenţie de meşterie, frumuseţea şi magia culorilor naturale.

La 18 mai 2017 uşile Muzeului Ţării Crişurilor din Oradea au fost deschise pentru public, vernisarea expoziţiei ***Imaginea lumii ţesută în lână. Scoarţe din patrimoniul Muzeului Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală*** desfăşurându-se într-o atmosferă deosebită, fiind centrul unei sărbători duble: la 18 mai toate instituţiile muzeale au sărbătorit Ziua Europeana a Muzeelor, iar colegii din Oradea păşeau pragul unui nou sediu al instituţiei muzeale, o clădire de patrimoniu imensă şi frumoasă, restaurată şi adaptată tuturor cerinţelor unui muzeu modern. A fost o onoare să fim parte la acest eveniment important şi să ne bucuram împreună cu muzeografii orădeni.

Dr. Varvara Buzilă, secretar ştiinţific al Muzeului Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală, a prezentat colecţia de covoare, oferind publicului informaţii privind valoarea şi semnificaţia scoarţelor expuse. La vernisarea expoziţiei au participat mai multe personalităţi marcante, toate apreciind frumuseţea, unicitatea şi valoarea patrimoniului basarabean, expus cu multă atenţie în sediul, construit în secolul al XIX-lea: Aurel Chiriac, managerul muzeului Ţării Crişurilor, Alexandru Pugna, secretar de stat în Ministerul Culturii şi Identităţii Naţionale a României, Virgil Nităulescu, cunoscut muzeograf, Cornel Popa, senator, Ioan Sorin Roman, deputat, Maurizio Passerotti, Consul onorific al

României în regiunea Trentino Alto Adige (Italia), Pásztor Sándor, președintele Consiliului Județean Bihor, László Papp, primarul or. Debrecen (Ungaria) și mulți alții. Expoziția a fost etalată până la 26 iulie 2017, bucurându-se de interes din partea publicului orădean și a oaspeților județului.

Prin organizarea acestor două expoziții ***Cânepa între mărire și abandon în lumea satului romanesc din Țara Crișurilor*** la Chișinău și ***Imaginea lumii țesută în lână. Scoarțe din patrimoniul Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală*** la Oradea am reușit să legăm o prietenie atât instituțională, cât și una personală cu colegii de la Muzeul Țării Crișurilor. Această relație de prietenie cu o instituție muzeală cu tradiție și experiență din vestul României ne-a oferit cu siguranță și ne va oferi multe oportunități și experiențe în procesul de valorificare și promovare a patrimoniului cultural, deoarece am cunoscut noi tendințe și abordări inedite în domeniul muzeografiei românești. Toate aceste ne încurajează și ne motivează să elaborăm și să implementăm noi idei culturale de promovare a colecțiilor muzeale, astfel cuprinzând spațiul cultural românesc de la est spre vest.

Proiectele expoziționale au fost realizate cu implicarea activă a muzeografilor din ambele instituții și pe această cale vreau să le aduc sincere mulțumiri domnului Aurel Chiriac, managerul Muzeului Țării Crișurilor, doamnei Iacinta Chiriac, muzeograf conservator, domnului Ioan Goman, șef al Secției *Etnografie*, dar și tuturor angajaților secției. De asemenea, aduc mulțumiri colegilor de la Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală, doamnei Varvara Buzilă, secretar științific, domnilor Teodor Candu, prim-vice director general, și Andrei Prohin director adjunct, doamnelor Valentina Onofriescu și Lina Bogatu șefi de secție, Viorica Gorencu, pictor-șef, Natalia Deneuvis, restaurator țesături și covoare, domnilor Ghenadie Popescu, restaurator, și Nicolae Nicoară, muzeograf, gestionar al colecției de covoare.

Abstract

TRADITIONAL ROMANIAN VALUES EVOKED IN CHISINAU AND IN ORADEA. The exhibition is one of the most successful forms of promoting and making use of the cultural heritage and of the museum collections. Inaugurating the exhibitions ***Hemp – between Glory and Abandonment in the World of the Romanian Village from Tara Crisurilor*** *(8 December 2016 – 12 February 2017, National Museum of Ethnography and Natural History, Chisinau) and* ***The Image of the World woven in Wool. Traditional wall-carpets from the collections of the National Museum of Ethnography and Natural History*** *(18 May – 26 July 2017, Tarii Crisurilor Museum, Oradea) we aimed to present the public the most relevant and valuable collections from the heritage of both museums. We emphasized two important subjects that are common for the Romanian cultural area: the history and role of hemp in the traditional household of the Romanians from Bihor, and the place and role of the Bessarabian carpet in the area between Prut and Nistru.*

Keywords: *exhibition, hemp, carpets, tradition, museum, Romanian heritage.*

Director general
al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală

PERSPECTIVE ETNOLOGICE ASUPRA PEISAJULUI CULTURAL RURAL DIN REPUBLICA MOLDOVA

Susținerea unei teze de doctorat

Onica Dorina, cercetător științific în cadrul Secției Etnografie a Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, în data de 30 noiembrie 2016, a susținut teza de doctor în istorie, specialitatea *etnologie*, cu titlul *Peisajul cultural rural dintre Prut și Nistru (sfârșitul sec. al XIX-lea – începutul sec. al XXI-lea).* Evenimentul a avut loc la Institutul Patrimoniului Cultural, Centrul de Etnologie al Academiei de Științe a Moldovei. La ședință au fost prezenți conducătorul științific al tezei – dr. hab. Zinovia Șofransky, referenții oficiali – prof., dr. Ion Ghinoiu, dr. hab. Iulia Bejan-Volc; membrii consiliului științific specializat – dr. hab. Valentin Dergaciov (președinte), dr., conf. univ. Diana Nicoglo (secretar), dr., conf. univ. Varvara Buzilă, dr. hab. Elizaveta Cvilincova, dr. Lucian David, dr. Natalia Grădinaru și dr. hab. Oleg Levițki. Ședința a întrunit colegi ai cercetătoarei din cadrul muzeului, cu care colaborează încă de la începutul activității profesionale.

Teza realizată și înaintată spre susținere reprezintă o contribuție științifică de actualitate, bazată pe principiul interdisciplinarității și centrată pe o direcție importantă a cercetării etnologice de azi. Scopul tezei de doctor a fost de a analiza și explica relația om-natură prin intermediul conceptului de *peisaj cultural rural,* care să cuprindă aspectul etnografic, reflectat de evoluția componentelor culturii materiale și spirituale.

În cadrul ședinței, Dorina Onica a enunțat compartimentele structurale ale tezei: actualitatea și originalitatea problemei abordate, descrierea situației în domeniul de cercetare, noutatea și originalitatea științifică, metodologia cercetării științifice, principalele teze expuse în capitole, rezultatele obținute, concluziile și recomandările.

Autoarea a precizat că *peisajul cultural* este un concept actual, confirmat de valențele multidisciplinare ale cercetării și a realității înconjurătoare. Matricea organizării spațiului prin anumite forme de cultură materială este încadrată în tiparele gândirii populare, ce este fundamentată pe cunoștințe tehnice și experiențe culturale, transmise ca informație etnografică din generație în generație. Peisajul cultural rural, pentru comunitatea locală, colportă amprente emoționale, axiologice, cromatice, simbolice, cognitive, familiare, istorice și civilizaționale. Analiza studiilor

de caz a confirmat că peisajele rurale au o dinamică proprie de dezvoltare, comunitatea încearcă să păstreze originalitatea patrimoniului local prin adaptarea la condițiile unei lumi în transformare. Peisajele culturale sunt un model de trai al comunităților locale care, în condițiile globalizării, sunt supuse unui proces rapid de transformare, degradare, pierderea calității lor materiale și spirituale. Asigurarea păstrării caracterului original al spațiului rural este posibilă doar prin contribuția conjugată a comunității științifice, a cadrului legislativ-instituțional și a populației locale, care să colaboreze în perspectiva elaborării programelor sustenabile de dezvoltare corectă a comunității rurale.

Problema științifică importantă soluționată în domeniul respectiv este că *a fost determinat* impactul reciproc dintre mediul natural și formele de civilizație și cultură din cadrul satelor basarabene de la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XXI-lea, *fapt care a condus* la explicarea conceptului de peisaj cultural rural dintre Prut și Nistru*, în vederea* stabilirii soluțiilor privind dezvoltarea, promovarea și salvgardarea spațiilor rurale în acord cu conceptul dezvoltării durabile.

Menționăm că nivelul actual al cercetărilor în Republica Moldova și în alte țări din Sud-Estul Europei este determinat de dihotomia dintre cercetarea împărțită pe discipline consacrate precum etnologia, etnografia, geografia, istoria și un instrumentar, științific și el, promovat de UNESCO, în funcție de prioritățile cunoașterii patrimoniului cultural, divizat pe categorii, cum este peisajul cultural. Teza încearcă, pentru prima oară în lucrările științifice de la noi, să explice și să coreleze aceste două perspective, făcându-le utile în realizarea proiectului științific asumat. Capitolul doi s-a axat pe analiza morfologică a peisajului cultural din perspectivă etnologică. Autoarea a relevat structura, a pus în valoare componentele materiale și imateriale în configurarea peisajelor culturale și a determinat tipurile acestuia în realitățile culturale ale Republicii Moldova. Între componentele materiale a relevat creațiile tehnice ale lumii rurale, având ca suport materialitatea naturii. Componentele spirituale le-a elucidat ca scenarii ale modelării istorice ale peisajelor. Prin menținerea cadrului temporal al cercetării de la sf. sec. al XIX-lea până la începutul sec. al XXI-lea lucrarea este printre primele în spațiul nostru academic cu o asemenea consecvență temporală, adusă până în prezent. De regulă, tezele de doctorat în domeniul etnografiei și, ulterior al etnologiei, vizează sfârșitul sec. al XIX-lea – începutul sec. XX. Această deschidere temporală este de apreciat cu atât mai mult că cercetarea s-a realizat la confluența mai multor discipline: etnografia, etnologia, geografia, istoria. Lucrarea Dorinei Onica are noutate științifică prin viziunea complexă aplicată asupra obiectului de studiu, perioada studiată, metodologia adecvată utilizată, prin conturarea unei noi direcții de cercetare în mediul academic al Republicii Moldova. Este o teză racordată la prioritățile societății noastre, văzute din perspectiva umanității, – cea a păstrării cadrului natural pentru îmbunătățirea calității vieții, – și din aceste considerente are

valoare teoretică și practică. Este o teză prin care se anunță atât intrarea tinerei generații în cercetare, cât și recuperarea unor noi orizonturi pentru știința etnologică de la noi.

Lucrarea a fost apreciată de referenții științifici și membrii consiliului științific specializat. Prof. Ion Ghinoiu, secretar științific al Institutului de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu" al Academiei Române, a subliniat că, reieșind „din partea a doua a lucrării, unde sunt prezentate componentele materiale și spirituale, tehnicile utilizate de moldoveni pentru construcția și amenajarea adăpostului (sat, gospodărie, locuință) și pentru câștigarea mijloacelor de existență (numeroase ocupații și meșteșuguri), rezultă că peisajul rural dintre Prut și Nistru este o matrice etnică de necontestat. De asemenea, bine documentat și temeinic elaborat, studiul prezintă interes atât pentru specialiștii din domeniile științelor socioumane, cât și pentru cei din domeniile tehnico-aplicative ale administrației locale. Se citește cu interes și impresionează prin bogăția informațiilor interdisciplinare înregistrate pe teren sau extrase din arhive și numeroase surse bibliografice". Dr. hab. Iulia Bejan-Volc a precizat valoarea teoretico-metodologică a cercetării: „înțelegerea peisajului cultural, o putem stabili prin analiza a patru modele conceptuale și explicative analizate de savanți cu renume. Acestea sunt: modelul elementelor definitorii ale peisajului; modelul aspectelor peisajului; modelul funcționalității peisajului și modelul arhetipului. Această înțelegere analitică de către autoare se reflectă simțitor în textul tezei".

Dr. Lucian David, cercetător științific în cadrul Institutului de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu" al Academiei Române, acordă atenție conturării de către doctorandă a noilor direcții de studiere a peisajului rural, valoarea elaborărilor grafice și cartografice, informațiile etnografice de teren: „Întâlnim elemente de noutate, de natură să nuanțeze anterioarele achiziții de informație și interpretare, atunci când doctoranda stabilește și analizează componentele peisajului cultural rural, le sistematizează și le ierarhizează. Contribuțiile originale aduse în capitolul al doilea, sunt aspectele legate de tipologia satului și a peisajului cultural rural, în funcție de anumiți factori și după diferite criterii. În ceea ce privește tipologia peisajului etnografic din Republica Moldova, a fost folosit, ca un criteriu de clasificare, modul de utilizare a terenurilor, pe baza acestuia identificându-se peisajele: forestier, pastoral, piscicol, pomicol, viticol, agrar și mixt. Toate fenomenele sunt explicate dintr-o perspectivă cauzală pornindu-se de la rădăcinile lor istorice, social-economice și urmărindu-le expresia pe toate planurile suprastructurale".

În această ordine de idei citățm din avizele pozitive ale specialiștilor din țară și de peste hotare. Dr. Emil Țîrcomnicu, cercetător științific al Institutului de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu" al Academiei Române, aprecia că „Bibliografia este impresionantă, folosirea aparatului critic, citările în cadrul textelor, selecția și sintetizarea surselor au fost realizate corect, la nivel

academic". Dr., conf. univ., Diana Nicoglo sublinia că „în ultimul timp, foarte rar lecturezi teze de doctor în care elementele culturii materiale și ale culturii spirituale sunt analizate ca elemente ale adaptării grupurilor umane". Iar dr., conf. univ. Dorin Lozovanu, cercetător științific în cadrul Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, consemnează că: „Demersul științific conține un bogat material ilustrativ, cartografic, scheme, tabele, grafice, fapt prin care se argumentează o utilizare sincronică a metodelor teoretice și cele empirice. De asemenea, autoarea îmbogățește discursul cu diverse surse de teren, astfel pune în actualitate patrimoniul etnografic al satelor din Republica Moldova".

Finalul ședinței s-a încheiat cu votarea în unanimitate, de către membrii Consiliului Științific Specializat, a conferirii titlului de doctor în istorie, specialitatea *etnologie*, Dorinei Onica.

Teza de doctor *Peisajul cultural rural dintre Prut și Nistru (sfârșitul sec. al XIX-lea – începutul sec. al XXI-lea)* reprezintă o contribuție științifică valoroasă, fiind rezultatul unor investigații de mai mulți ani. Lucrarea probează buna cunoaștere a realităților etnografice de la noi, a literaturii de specialitate, precum și stăpânirea competențelor de cercetare științifică. Propunând noi concepte, abordări și metodologii, Dorina Onica contribuie indubitabil la o mai profundă cunoaștere a civilizației tradiționale și la racordarea cercetărilor etnologice din Republica Moldova la curentele de gândire contemporane din spațiul european și mondial. Ne raliem plenar demersului autoarei, dorindu-i noi și valoroase realizări pe tărâm profesional!

Varvara BUZILĂ,
Doctor, conferențiar universitar,
Secretar științific, MNEIN

SPAȚIUL CULTURAL AL CIMITIRELOR ORTODOXE – ÎN VIZORUL CERCETĂTORILOR

Susținerea unei teze de doctorat

Cimitirul și componentele sale arhitecturale este un subiect specific, dar și neelucidat în istoriografia națională, cu excepția unor aspecte etnografice, legate de fenomenul morții, dar și în acest caz tratate fragmentar. Pe parcursul unui deceniu prot. mitr. Manole Brihuneț a efectuat expediții pe teren, cercetând numeroase dosare de arhivă, în mare parte inedite, dar și cimitire propriu-zise, pentru a scoate în evidență un compartiment important, dar trecut neobservat – spațiul cultural al cimitirului. Subiectul studiului s-a dovedit a fi de pionierat, în prezenta formulă fiind abordat pentru prima dată.

În cadrul ședinței de susținere a tezei, prot. mitr. Manole Brihuneț, a prezentat un raport detaliat asupra investigațiilor desfășurate, argumentând, prin sursele documentare acumulate, semnificația subiectului și importanța acestuia în înțelegerea fenomenului *Cimitirele ortodoxe din Republica Moldova: aspecte istorico-arhitecturale și artistice (secolul al XVIII-lea, prima jumătate a secolului al XIX-lea)*.

Prot. mitr. M. Brihuneț a cercetat fiecare cimitir în parte, documentându-se detaliat în majoritatea localităților din republică, astfel realizând un studiu comparativ al evoluției cimitirului ortodox din spațiul pruto-nistrean în secolul al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea, autorul sesizând anumite generalități și particularități în dezvoltarea cimitirelor, construirea bisericilor, șlefuirea pietrelor funerare în aceste intervale cronologice enunțate. Aserțiunile sale sunt exemplificate prin materialul informațional și grafic, selectat minuțios.

Astfel, autorul a efectuat documentarea sistematică, repertorierea și clasificarea construcțiilor arhitecturale din spațiul cultural al cimitirului: pietre funerare, cruci, dale, cavouri, datate cu secolul XVIII – prima jumătate a secolului XIX. Studiind modalitățile de edificare a bisericilor și nemijlocit a celor amplasate în cimitire, autorul a reușit să demonstreze că în trecut acestea erau ridicate în cimitire, și doar la începutul secolului XIX, după implementarea legislației imperiale ruse, spațiile funerare au fost scoase în afara ariilor locuite de comunitate.

În primul capitol al studiului – *Cimitirul ca obiect de studiu sub aspect arhitectural, istoric și artistic* – autorul prezintă o serie largă de lucrări de referință, parcurse și adnotate în cadrul muncii de documentare, ce se referă la istoriografia temei abordate.

Capitolul II – *Fenomenul cimitirului ortodox din spaţiul pruto-nistrean până în secolul al XIX-lea* – este dedicat arhitecturii ecleziale dintre Prut şi Nistru, în secolul al XVIII-lea, autorul integrând analiza dimensiunii istorico-arhitecturale şi artistice a cimitirului, stabileşte tipologia cimitirelor ortodoxe, relevă tradiţiile şi actele juridico-administrative privind amenajarea cimitirelor şi ridicarea bisericilor în perimetrul acestora.

În subcapitolul 2.1. *Specificul local şi politica autorităţilor privind amenajarea spaţiilor funerare şi construcţia bisericilor în secolul al XVIII-lea* sunt examinate tradiţiile locale şi cadrul normativ în domeniul formării cimitirelor, precum şi modalităţile de edificare a bisericilor şi înhumările în incinta bisericilor. Subcapitolul 2.2. *Semnificaţia şi tipologia cimitirelor ortodoxe din spaţiul pruto-nistrean* se referă la importanţa tipologizării spaţiilor funerare. În funcţie de mediu, spaţiile funerare au fost încadrate în cimitire urbane, cimitire rurale şi cimitire mănăstireşti, înhumarea în cadrul mănăstirii fiind cea mai prestigioasă. Deoarece cimitirul este componenta unui ansamblu, subcapitolul 2.3. *Locaşele de cult din cimitirele ortodoxe: aspecte istorice şi arhitecturale* examinează edificiile ecleziastice din cimitire în funcţie de forma arhitecturală, stilul artistic, încadrarea în complexul funerar, soluţia planimetrică şi amplasarea clopotniţei, decorul şi detaliile arhitecturale.

Studiul se extinde în subcapitolul 2.4 asupra componentelor cimitirelor, cu referire la construcţiile arhitecturale şi monumentele funerare, realizând descrierea monumentelor funerare grupate în piese aflate în cimitirele vechi, dezafectate, precum şi a monumentelor funerare plasate în biserică, în cimitirele mixte şi cele noi. Cimitirul şi biserica – componente importante ale unei localităţi, amenajate în temeiul tradiţiilor locale şi legilor pământului, au avut priorităţile lor în modelarea peisajului natural şi arhitectural.

În secolele XVII-XVIII, ridicarea bisericii în cimitir a fost un fenomen tradiţional pentru spaţiul românesc. Bisericii îi revenea un loc central, iar construcţia era reglementată prin acte normative similare funcţionării cimitirelor.

Capitolul III – *Spaţiul cultural al cimitirului ortodox din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX* – tratează analitic impactul politicii autorităţilor ţariste după 1812 asupra ansamblurilor funerare. În acest capitol este abordată problema scoaterii cimitirelor din spaţiul satelor, în vederea aplicării unor măsuri igienice şi modificarea stilului arhitectonic al bisericilor.

La sfârşitul fiecărui capitol sunt înregistrare concluzii ferme obţinute de istoriografia problematicii sau din cercetările de teren ale autorului.

Un merit al autorului este descrierea detaliată a unor tipuri de biserici, ridicate în cimitire, fiind elucidate istoricul construcţiei lăcaşului de cult, aspectele arhitecturale şi artistice ale bisericilor, inclusiv cele legate de restaurarea artistică sau reparaţia edificiilor. De asemenea, merită accentuată importanţa subcapitolelor dedicate pietrelor funerare, care au fost sistematizate, repertoriate, descrise şi exemplificate printr-o serie de imagini, ce vin să confirme existenţa meşteşugului de prelucrare artistică a pietrelor în Basarabia.

Astfel autorul surprinde momente semnificative din evoluția istorică a complexelor/ansamblurilor funerare, constituite în spațiul Republicii Moldova de astăzi, cu reverberații asupra întregului spațiu de răspândire a cultului creștin ortodox, fiind remarcată formidabila rezistență la influențe stilistice externe în virtutea „legilor nescrise ale pământului", acestea păstrându-și personalitatea și sugestivitatea chiar în condițiile preluării, pe alocuri cu destulă moderație, a unor caracteristici alogene. Spre exemplu, Manole Brihuneț cu eleganță științifică demontează mitul autorilor care minimizează aportul meșteșugarilor autohtoni din localitatea Gordinești în prelucrarea pietrelor funerare, afirmând că acestea sunt rezultatul influenței centrelor europene. Autorul arată că în acest cimitir, astăzi, *poți urmări toate etapele de evoluție a prelucrării artistice a lespezilor și stâlpilor de mormânt pe parcursul a cinci secole, începând cu secolul al XVI-lea* (p. 82).

Analiza materialului documentar confirmă că tema abordată este de o deosebită actualitate, pentru reflectarea căreia a fost folosită o metodologie complexă. Constatăm că scopul și obiectivele propuse de către autor au fost atinse cu succes, ca finalitate obținându-se o lucrare complexă, o viziune panoramică asupra evoluției spațiului cimitirului în teritoriul din stânga Prutului în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea. Prin abordarea multiaspectuală a spațiului cultural al cimitirului este subliniată valoarea aplicativă a studiului, el servind în calitate de suport didactic substanțial la asemenea discipline, precum arhitectura laică și bisericească, prelucrarea artistică a pietrei, educația civică.

Asupra tezei de doctorat a prot. Manole Brihuneț s-au pronunțat referenții științifici. Dr. Nicoleta Vornicu, director al Centrului Mitropolitan de Cercetari T.A.B.O.R, Iasi, a subliniat că „*valoarea științifică a tezei este susținută și de numărul mare de publicații (2 monografii, 35 articole publicate în țară și în străinătate, 22 de participări la conferințe naționale și internaționale). Având studii de specialitate în artă și teologie autorul tezei a abordat cu ușurință domenii complexe ale conservării și promovării patrimoniului cultural, parte componentă a căruia sunt și cimitirele ortodoxe. Iar modul în care autorul reușește să coreleze rezultatele obținute demonstrează că este un specialist format, capabil să abordeze cu ușurință domenii interdisciplinare de înalt nivel științific*".

Eleonora Brigalda, prof. univ., dr. în studiul artelor, a confirmat că „*cercetarea este valoroasă în special prin evidențierea particularităților istorice, arhitecturale și artistice ale cimitirelor ortodoxe, bisericilor și construcțiilor arhitecturale funerare, în contextul evoluției arhitecturii de cult din Republica Moldova. Metodologia cercetării este adecvată tratării subiectului, anunțată la începutul cercetării și aplicată pe tot parcursul lucrării.*

În final se face o generalizare a concluziilor, făcute pe parcursul lucrării. În recomandările incluse în componența acestui compartiment, sunt prezentate propuneri ale autorului pentru soluționarea problemelor luate în discuție care vor ridica interesul față de arta națională".

Opinia dr. Ala Movileanu, muzeograf la Muzeul Naţional al Satului „Dimitrie Gusti" din Bucureşti, este că „*teza de doctorat cu titlul* ***Cimitirele ortodoxe din Republica Moldova: aspecte istorico-arhitecturale şi artistice (secolul al XVIII-lea, prima jumătate a secolului al XIX-lea)*** *se încadrează în domeniul ştiinţe socio-umane întrucât propune o perspectivă pluridisciplinară – istorică, teologică, etnografică – asupra monumentelor de cult* (numit în teză *complexe/ansambluri funerare*).

Examinarea detaliată a lucrării duce spre constatarea că este realizată la interferenţa mai multor discipline umanistice – istorie, artă decorativă, arhitectură, mai puţin etnologie, teologie, dar care, cu siguranţă, îşi vor găsi reflectare în paginile unei monografii care se cere să fie editată după susţinerea tezei, căci publicarea materialului informaţional şi grafic, acumulat de autorul acestei teze, va deveni o realizare de succes. Astfel ar putea fi acoperite anumite goluri istoriografice cu privire la cimitirele ortodoxe din stânga Prutului, bisericile construite în cimitire, pietrele şi mormintele funerare.

Prin calităţile sale ştiinţifice, prin elementele de studiu originale şi monumentele sau observaţiile inedite, lucrarea a întrunit avize pozitive din partea recenzenţilor ştiinţifici, fiind recomandată comisiei pentru acordarea prot. Manole Brihuneţ a titlului ştiinţific de doctor în studiul artelor şi culturologie.

Colegii de la Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală apreciază efortul depus de către prot. Manole Brihuneţ la studierea unui aspect atât de important din istoriografia naţională, şi îşi exprimă preţuirea pentru faptul că numărul cercetătorilor notorii din cadrul instituţiei noastre a crescut cu încă un membru, eforturile ştiinţifice ale căruia sunt recunoscute de comunitatea ştiinţifică.

Constantin Gh. CIOBANU,
Doctor, cercetător ştiinţific, MNEIN

OMAGIERI

CONSTANTIN Gh. CIOBANU – LA 70 DE ANI

Pe parcursul existenţei sale, Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală a fost întotdeauna un centru cultural-ştiinţific important, ducând faima spaţiului pruto-nistrean pe toate meridianele Terrei. Acest lucru se datorează faptului că în instituţie, în toate perioadele istorice, prin care a trecut, au activat personalităţi marcante, care au lăsat amprente vizibile în istoria ei. Printre persoanele care s-au marcat activând la muzeu, se înscrie şi dl Constantin Gh. Ciobanu, doctor în istorie, redactor-coordonator şi şef de secţie, care la 02.06.2017 a rotujit vârsta de 70 de ani.

Încadrarea domniei sale în activitatea muzeului nu a fost întâmplătoare. Jurnalist de profesie, el este şi un bun cunoscător şi cercetător al istoriei poştale, membru fondator şi preşedinte al Asociaţiei Filateliştilor, Maximafiliştilor şi Cartofiliştilor din Republica Moldova, redactor-şef al revistei **Meridian Filatelic**, organizator şi participant activ la diverse expoziţii filatelice naţionale şi internaţionale, apreciat specialist în domeniul filateliei, cartofiliei şi marcofiliei, un colecţionar împătimit de timbre şi alte piese poştale. El a acceptat propunerea de angajare în funcţia de şef de secţie şi redactor coordonator al revistei **Buletin Ştiinţific** al muzeului, având ca sarcină reanimarea primei reviste ştiinţifice din spaţiul pruto-nistrean şi lansarea ei sub forma unei serii noi, şi s-a încadrat activ în transformarea acestei ediţii într-o publicaţie de prestigiu, recunoscută de mediul ştiinţific din ţară şi de peste hotare.

Împreună cu colegiul de redacţie, el a contribuit la promovarea acestei reviste în cadrul Republicii Moldova, dar şi peste hotarele ei. Ca urmare, începând cu anul 2005, această publicaţie periodică a fost inclusă de către Consiliul Naţional pentru Acreditare şi Atestare în lista ediţiilor ştiinţifice de profil ca revistă de etnografie, ştiinţele naturii şi muzeologie, ceea ce a asigurat transformarea Muzeului Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală într-o instituţie din sfera ştiinţei şi inovării, care astfel a devenit membru de profil al Academiei de Ştiinţe a Moldovei.

Fiind influenţat benefic de atmosfera creativă din cadrul muzeului, în anii ce au urmat, dl Constantin Gh. Ciobanu nu doar a asigurat apariţia în fiecare an a două numere ale revistei, dar a creat o imagine inconfundabilă a revistei, ea devenind atrăgătoare atât pentru cercetători, cât şi pentru tineretul studios.

Pe lângă activitatea neobosită în cadrul colegiului de redacţie, dl C. Gh. Ciobanu desfăşoară o activitate enormă în domeniul cercetării. Iar rezultatele

acestor investigații sunt publicate în diverse studii, articole, cataloage, monografii, alte lucrări importante, astfel fiind promovate diferite aspecte ale istoriei și culturii meleagului nostru.

Astfel, între anii 2004-2017, pe paginile **Buletinului Științific** al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, **Curierului filatelic** (Sibiu), **Meridianului filatelic** (Chișinău), revistei **Luminătorul**, săptămânalului ***Literatura și arta***, cataloagelor mai multor expoziții filatelice, organizate în Republica Moldova și România, au fost publicate 26 de articole, studii, prezentări de carte, recenzii, înalt apreciate de specialiști.

În aceeași perioadă a văzut lumina tiparului **Catalogul emisiilor poștale ale Republicii Moldova (1991-1992)**, catalogul **Marcofilie Moldova (1925-2003)**, monografia **Poșta Moldovei: ștampile tarifare de inflație 1991-1993**. În această muncă el atrage mai mulți cercetători și muzeografi, inclusiv și soția domniei sale, dna Maria Godorozea, care activează în cadrul muzeului. Cu eforturi comune, Constantin Gh. Ciobanu și Maria Godorozea, pentru prima dată în spațiul pruto-nistrean, au editat, între anii 2005-2016, istoria poștelor din Basarabia și Transnistria în 6 volume, având genericul *Retrospectivă poștal-filatelică*. Publicului interesat de istoria poștală i s-au pus la dispoziție vol. 1 – **Basarabia. Perioada prefilatelică**; vol. 2 – **Istoria poștelor, 1858-1917**; vol. 3 – **Poșta română în Basarabia, 1918-1944**; vol. 4 – **Poșta sovietică în R. S. S. Moldovenească, 1940-1941, 1944-199**1; vol. 5 – **Poșta Republicii Moldova, 1940-1991**; vol. 6 – **Poșta în Transnistria (de la început până în prezent)**. Lucrările respective au fost prezentate la expozițiile filatelice naționale și internaționale, unde membrii juriilor le-au menționat cu medalii de argint, vermeil, aur și premii speciale.

Continuând cercetările în domeniul filatelic, în colaborare cu dna Maria Godorozea și dl Aurel Ciobanu, au fost elaborate și publicate Catalogul Enciclopedic **Mihai Eminescu în filatelia și cartofilia universală**, monografiile **Alexander-Wilhelm Wolkenberg – primul editor cartofil din Basarabia** și **Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală în cartofilie și filatelie.**

În baza unor cercetări ample în arhive și biblioteci, Constantin Ciobanu a reușit să editeze alte două monografii consacrate satului natal – **Bulboaca de pe Bâc. Urmele timpului** și **Bulboaca 1711-2011 în documente, publicații și fotografii. Trei secole de existență documentată**. Dragostea față de satul natal și consăteni l-au făcut pe dl C. Ciobanu să publice monografia **Constantin Mimi – viață consacrată Basarabiei**. Cu această lucrare el a reușit să prezinte plenar viața și activitatea ilustrului nostru înaintaș Constantin Mimi – fondatorul vinăriei din s. Bulboaca, activist al Zemstvei județene Bender și al Zemstvei Guberniale din Basarabia, director al Muzeului Zemstvei.

Între anii 2010-2012 Constantin Ciobanu reușește să publice încă două monografii: **Protoiereul Petru Buburuz – promotor al valorilor autentice** și **Prin ani cu demnitate**, consacrate „preotului Redeșteptării Naționale", care a

binecuvântat Prima Mare Adunare Naţională, Podul de Flori, s-a manifestat în calitate de deputat la Primul Congres al deputaţilor poporului din U.R.S.S., abordând problemele stringente de renaştere spirituală a societăţii, a contribuit la reactivarea Mitropoliei Basarabiei, fiind întotdeauna pe prima linie a luptei pentru identitatea naţională.

Pe lângă numeroasele lucrări elaborate şi editate de către Constantin Gh. Ciobanu în cadrul Muzeului, merită a fi menţionat faptul că majoritatea lucrărilor au fost editate din sursele familiei şi din sponsorizări. Cu prilejul jubileului de 70 de ani, dl C. Gh. Ciobanu a pregătit o lucrare specială, care poartă genericul **Recapitulare sau Revenire cu plinul acasă**. Este o carte – dare de seamă pentru toate câte le-a făcut, dar şi o carte de tângă a Domniei sale pentru lucrurile care încă nu a reuşit să le facă. Cartea este, acceptând o formulă mult simplificată, traducerea unei vieţi complicate într-o frumoasă spunere, realizată ca un presupus jurnal, conceput nu ca o simplă naraţiune pasivă a unor întâmplări axate pe un „eu" mai mult sau mai puţin în serie, ci o încercare de a explora labirintul subteran al unor ani trăiţi.

Scrisă sub forma unei autobiografii, cu nuanţe autoironice şi chiar autocritic uneori, autorul traversează jumătatea a doua a secolului XX – începutul secolului XXI, fixând momente ce au marcat nu doar existenţa sa, dar şi a celor care îl înconjoară. Perioada descrisă în cuprinsul cărţii demonstrează viaţa zbuciumată a autorului, ce poartă amprenta unor împrejurări istorice dintre cele mai neprielnice. Autorul, însă, nu se sfieşte să numească eroii din povestirea sa cu numele lor autentice, chiar dacă unii dintre aceştia au încărcătură negativă. În cazul dat mărturisirile sunt preţioase mai întâi ca experienţă personală de viaţă. Astfel cartea lui Constantin Gh. Ciobanu este o sursă întru aflarea propriei identităţi, un demers al istoriei destinului său în destinul istoriei noastre.

Pentru activitate metodico-organizatorică şi expoziţională intensă, contribuţie la salvgardarea patrimoniului cultural naţional şi merite deosebite în dezvoltarea muzeografiei, domnului Constantin Ciobanu, prin decretul preşedintelui interimar al Republicii Moldova, nr. 124 din 22.12.2009, i s-a conferit medalia „Meritul Civic".

La onorabila vârstă de 70 de ani dl Constantin Gh. Ciobanu este plin de iniţiativă şi dornic de noi realizări în domeniul filateliei şi cercetării. Are în portofoliu numeroase proiecte şi pentru realizarea lor îi dorim multă sănătate şi mulţi ani înainte pentru a dărui publicului larg noi lucrări despre istoria şi cultura neamului.

Mihai URSU,
Cercetător ştiinţific coorddonator MNEIN

RECENZII ȘI PREZENTĂRI DE CARTE

CORNELIA BELCIN PLEȘCA, LAURA TOADER, CĂTĂLIN ALEXA FAMILIA ȚĂRĂNEASCĂ ÎN ROMÂNIA. UN SECOL DE FOTOGRAFIE THE PEASANTS' FAMILY IN ROMANIA. A CENTURY OF PHOTOGRAPHY

București: Monitorul Oficial R.A, 2017, 416 p.

Fotografia etnografică este un important document științific, prin care informația obținută în teren, datele din lucrările de specialitate, realitatea vieții de zi cu zi a comunității, este validată, relevată cu maximă acuratețe și oferă cercetării suport factologic și credibilitate, vizibilitate. De asemenea, fotografia reprezintă memoria unui patrimoniu și a unei comunități, este un instrument de cercetare științifică, și o posibilitate de a oferi trecutului viitor. În acest sens, volumul de fotografie etnografică, realizat în ediție bilingvă (română și engleză), pe care ne propunem să-l prezentăm, confirmă încă odată profesionalismul specialiștilor Institutului de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu" al Academiei Române.

Structura volumului este delimitată în *Cuvânt-înainte, Introducere, 10 capitole* cu 35 subcapitole, *Bibliografie* și *Notă asupra ediției*. Volumul se încadrează frumoaselor inițiative dedicate Centenarului Marii Uniri. Moment când recunoaștem încă odată și afirmăm că familia este mediu de creare și perpetuare a tezaurului etnografic, nucleu de unitate spirituală și morală, instituție de raportare identitară și socială.

Prin această lucrare, considerăm noi, se mai scoate în valoare munca unor fotografi celebri, precum Leopold Adler, Emil Fischer, Adolphe A. Chevallier, Alexandru Bădăuță, I. Berman, Kurt Hielscher, Constantin Popescu, etnograful și folcloristul Tache Papahagi, ș.a. Prin intermediul fotografiilor

și a textului bine gândit, suntem îndemnați să facem o incursiune în cadrul familiei tradiționale, să ne bucurăm de o restituire estetică prin fotografii a patrimoniului, a valorii instituției familiei.

Cuvânt-înainte este semnat de profesorul Ion Ghinoiu, prin care se precizează valoarea sentimentală a volumului întrucât autorii aduc un omagiu familiei, este un relevant manual de etnologie vizuală, iar prin diversitatea materialului ilustrat reprezintă una din însemnatele realizări emergente ale Atlasului Etnografic Român. De asemenea, așa cum familia și neamul reflectă o relație generațională serială, așa și autorii volumului fac parte din generații diferite de specialiști, astfel abordarea, felul de expunere și interpretare a materialului fotografic fac o conexiune de cercetare științifică între generații.

Cornelia Belcin Pleșca, în *Introducere,* afirmă că, în calitate de suport metodologic, format și fel de abordare pentru acest proiect științific, a stat experiența obținută în cadrul realizării celor cinci volume ale *Atlasului Etnografic Român*. În acest sens, autoarea amintește și de volumul acad. Sabina Ispas *Omul românesc*, apărut în anul 2000. Fără îndoială, fundamentul lucrării îl constituie însăși instituția familiei tradiționale care, subliniază autoarea, în cadre generale „este născătoare a unui fabulos univers de valori care aparțin, vorbesc și depun mărturie, în fond, despre modul de viață, psihologia și creativitatea românilor" (p. 8) și în cadre prospective „familia în general, fie ea țărănească, fie urbană, cu valorile ei tradiționale, adaptându-se, fără să cedeze presiunilor dizolvante ale modernității, trebuie să se afirme și în prezent ca un autentic pivot al unității națiunii române, generatoare și păstrătoare de identitate națională, așa cum a fost dintotdeauna" (p. 8). Acest album constituie, conform autoarei, o primă realizare din seriile care vor urma, dedicate Civilizației lemnului, Civilizației grâului, Civilizației pastorale, Peisajelor etnografice românești, ș.a.

Fiecare capitol este precedat de un text, în care autorii exprimă succint ideea în jurul căreia sunt prezentate fotografiile, principalele linii de abordare, particularitățile zonelor etnografice reprezentate prin oameni, în fotografii. De asemenea, printr-un limbaj accesibil, dar păstrând o relevantă terminologie științifică, textul este construit în așa fel ca să aibă un impact mai mare, atrăgând un public larg de cititori. De altfel, am putea spune cu certitudine că textul îndeplinește un rol educativ, de informare și de redescoperire a civilizației și culturii rurale.

Primul capitol este dedicat *Familiilor țărănești* prin coeziunea generațiilor, și respectiv rolul, poziția fiecărui membru în cadrul familiei. Fotografiile de familie sunt grupate pe provincii istorice (Moldova, Basarabia, Muntenia, Oltenia, Dobrogea, Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș). Captate în diferite momente ale vieții cotidiene, pe prispa casei, în bătătura gospodăriei, pe ulița satului, în preajma animalelor și a adăposturilor din gospodărie, la muncile câmpului, familiile de plugari, vânători, pescari, păstori, cojocari exprimă estetic, emotiv și valoric viața familiei, indiferent că aceștia sunt români, tătari, turci, lipoveni, aromâni, maghiari, evrei, ș.a.

Capitolul doi, *Universul vieții de familie. Vatra satului,* prezintă fotografii

cu adnotări bine formulate, prin care se reliefează cadrele temporale şi spaţiale de desfăşurare a vieţii şi muncii în vatra şi moşia satului. De o valoare înaltă sunt fotografiile ce conţin arhitectură populară specifică zonelor etnografice, interiorul locuinţei şi organizarea gospodăriei, unde rolul central îl ocupă membrii familiei, cei care în baza tradiţiei, modelelor culturale de locuire, cunoştinţelor şi tehnicilor populare au reuşit cu mare rost să evidenţieze creativitatea umană şi solidaritatea comunităţii. Fiecare fotografie, într-un chip firesc, arată funcţia şi poziţia membrilor familiei în cadrul gospodăriei, activităţile de muncă ale femeii şi ale bărbatului care se subînţeleg că sunt o adevărată „şcoală de educaţie" pentru cei mici ai casei. Prin toate fotografiile, elementele de cultură spirituală transcend într-o completare firească, prin ornamente, simboluri, motive de artă populară, credinţe centrate pe dorinţa familiei de a fi protejată, ferită de boală, de forţele malefice. Ulițele din fotografii ne îndreaptă spre satele din Hunedoara, Olt, Vâlcea, Harghita, Bistriţa-Năsăud, Munţii Apuseni, ş.a., spre a cunoaşte freamătul vieţii de zi cu zi în fiecare perioadă a anului, de a ne da întâlnire cu oamenii satului la fântâni, la şipot, la moară, la troiţă, pe banca de la poarta unui gospodar, la cârciumă.

Fotografiile-document din capitolul trei, *Universul vieţii de familie. Adăposturi şi drumuri,* arată dinamica vieţii de familie în cadrul moşiei, prin pendularea, ritmicitatea activităţilor în raport cu adăposturile aflate în moşia satului şi târgurile la care participau pentru a-şi vinde produsele, animalele şi a le procura pe cele trebuincioase. Astfel, este reflectată munca familiei la pivniţă, supravegherea de pe pândar la vie sau înnoptatul în colibe, lucrul la stână. Drumurile ne poartă spre târguri, unde femeile cu ajutorul cobiliţei îşi duc spre vânzare alimente, cu căruţa cu cai sau carul cu boi produse meşteşugăreşti, plecând călări pe cai, pe jos, sau cu barca pe canalele Deltei Dunării. Toate arată chibzuinţa, solidaritatea, curajul şi dibăcia omului în a-şi asigura prosperitatea.

În capitolul patru, *Întemeierea familiei,* este oglindită prin etapele şi pragurile de trecere corespunzătoare, cu încărcătură rituală, ceremonială, care validau acest fapt de viaţă familială, precum: logodna, nunta, naşterea primului copil, rudenia spirituală între naşii de cununie şi botez, statutul moaşei la naştere. Fotografiile din acest capitol sunt absolut deosebite, întrucât arată toată frumuseţea, trăsăturile estetice şi creativitatea oamenilor de la ţară, care sunt ţesute cu deosebite şi felurite acte rituale, ceremoniale, de iniţiere. Instituţiile tradiţionale (şezătorile, clăcile, nedeile, horele satului), integratoare ale membrilor comunităţii întrucât schimbau şi confereau statute, sunt reprezentate în formele şi spaţiile lor firești. Valoarea ştiinţifică, documentară a acestor fotografii este întregită de varietatea portului popular, de felul cum prin el se reflectă poziţiile, etapele, momentele, cadrele ceremoniale ale întemeierii familiei. De asemenea, atrage atenţie alaiurile nupţiale, recuzita rituală uzitată (plosca de lemn, bradul de nuntă, colaci, steagul, ş. a), distribuirea funcţiilor ce le are fiecare membru al familiei în organizarea acestei sărbători din ciclul vieţii, solidaritatea emoţională ce o au oamenii faţă de tânărul cuplu ce trebuie integrat

în rândul lumii. Impresionante și grăitoare sunt versurile de la Iertăciune, orațiile de nuntă care întregesc imaginile. Fotografii expresive aparțin și ciclului Nașterea, reflectând Masa Ursitoarelor, rolul Moașei, Botezul.

Capitolul cinci, dedicat *Copiilor*, demonstrează că aceștia sunt Binecuvântarea Domnului, cei care rostuiesc viața părinților și le consolidează statutul în societate. Fotografiile, așa cum notează autorii „vor dezvălui primii ani de viață (cei șapte ani de viață), educația creștină, anii de învățătură, jocurile, deprinderea muncilor de la părinți (la plug, la paza animalelor, la vatră, la războiul de țesut, la mină). În cadrul sărbătorilor existau roluri anume desemnate copiilor, atât în ciclul calendaristic, cât și în cel familial" (p. 202). Interesante sunt fotografiile cu leagănele pentru copii și formele de purtare a lor de către mamă, în toate drumurile și activitățile sale. Vindecarea copiilor prin anumite practici rituale (dansul Călușului), ducerea la descântătoare, primirea Sfintei Împărtășanii, denotă o grijă și o dragoste aparte. Copiii erau învățați să fie buni creștini, instruiți la școala „familiei" și a comunității, totodată aveau libertatea și dădeau dovadă de vioiciune în cadrul jocurilor. Deprinderile pentru viață, așa cum vedem în fotografii, erau fortificate fiind implicați la muncile familiei, supravegherea animalelor, aducerea apei de la izvor, învățarea artei și meșteșugurilor, la adunat de fructe, aducerea de vreascuri. Puritatea, gingășia copiilor erau calități importante luate în considerație în cadrul obiceiurilor Lăzărițe, Joimărica, Caloianul, cu Colinda, Sorcovitul, și în cadrul sărbătorilor calendaristice, precum arată imaginile, la Florii, la Paști, Crăciun.

Capitolul șase cuprinde fotografii consacrate compartimentului *Masa cea de toate zilele,* care aduna întreaga familie și păstra unitatea acesteia. Masa era servită în bucătăria de vară, în curte, la masa rotundă joasă cu trei picioare, pe pământ – când se muncea la câmp, variind pe parcursul anului în strânsă legătură cu calendarul religios, anotimp. Vatra concentra pregătirea bucatelor, unde femeia avea rolul primordial și care ținea în mare curățenie locul, vasele. Interesante sunt imaginile care arată vasele (varietate de ulcioare, oale) și modurile de depozitare și transportare a produselor, în desagi, coșuri, în spate, pe cal.

În capitolul șapte, *Familia la lucru,* se evidențiază rolurile consacrate în familie bărbatului și femeii. Relevant este arătat bărbatul la aratul și semănatul pământului, cosit, producerea vinului și rachiului, sacrificarea animalelor, păstoritul, creșterea albinelor, vânătoare, pescuit, muncile de prelucrare a lemnului, pietrărit, olărit, cojocărit, fierărit, lucrul la pădure. Iar femeia este reprezentată la muncile caracteristice ei: la seceratul cerealelor, pregătirea bucatelor la vatră, prelucrarea fibrelor de lână și a fibrelor vegetale, țesut, tors, îngrijirea rufelor, culesul din natură, ș.a.

Fotografiile capitolului opt, *Familia și comunitatea,* arată coeziunea familiilor și a neamurilor la nivelul comunității sătești, concretizată în întovărășirile pentru realizarea muncilor pământului, la cosit și strâns fânul, clăcile pentru secerat și culesul viei, pieptănatul cânepei, construcția casei, la

şezători. Comunitatea participa la sărbători, precum slujba de Duminică, la slujbele pentru ploaie şi rod, marile sărbători creştine. Viu reprezentate sunt obiceiurile Jurământul cetei de Călușari, jurământul Sânzienilor, Sărbătoarea Cununii grâului, Hora satului, Colindul.

Capitolul nouă, *Înmormântarea. Pomenirea neamului,* arată legătura strânsă dintre familia din sat (Lumea de aici) şi cea strămutată în cimitir (Lumea de dincolo), şi originalele versuri din Cântecul bradului, Cântecul zorilor, cântece de jale, care întregesc imaginile. Trecerea şi integrarea mediată prin priveghi, pomenile date de sufletul mortului, coliva din grâu, masa mortului, cortegiul funerar, ce se oprea la poduri, fântâni, troiţe, iertarea şi despărţirea pe marginea gropii, praznicul de înmormântare, sunt o reflectare a solidarităţii şi coeziunii neamului şi comunităţii. Impresionante erau înmormântările tinerilor necăsătoriţi, de la care nu lipsea bradul – soţul/soţia postum/ă. Legătura dintre cei vii cu cei morţi era păstrată pe tot parcursul anului şi a vieţii când se dădeau de pomană produse alimentare, se construiau fântâni, se făcea pomeniri la sărbătoarea celor 40 de Mucenici, Moşii din cursul anului. Dispunerea mormintelor în cimitir ce respecta gruparea pe familii şi neamuri, şi era însemnate prin stâlpi funerari, cruci, îngrijite de către membrii familiei, este reflectată în multe fotografii de epocă.

În capitolul zece, *Marile mese comune,* este reprezentată familia reunită la marile sărbători împreună cu neamul, comunitatea, în jurul meselor comune care „în funcţie de anotimp, aveau loc pe lângă biserici sau în cimitir, în poienile de pe înălţimi, în curtea casei sau în casă" (p. 390). În acest capitol sunt prezentate din ciclul vieţii de familie: ospăţul sau masa cea mare de nuntă, masa de priveghi şi praznicul de înmormântare, mesele de înfârtăţire, şi mesele sărbătorilor calendaristice, precum: ale plugarilor (masa şi cinstirea Cununii de grâu), mesele de la sărbătorile pastorale (Sâmbra Oilor şi Nedeia). La sfârşit sunt arătate cele mai mari mese comune în zilele de sărbătorire al hramului bisericii din sat, care erau întinse pe lângă biserică, la cimitir, acasă.

Bibliografia conţine 53 de titluri, reprezentând atlase, enciclopedii, lucrări etnologice de specialitate, de folclor, albume de fotografii, răspunsurile la chestionarele AER, ş.a., fapt ce confirmă o documentare exhaustivă.

În concluzie remarcăm că lucrarea dispune de o tehnoredactare foarte bine realizată, este rezultatul unei selecţii riguroase şi o expunere generoasă a documentului fotografic, textele introductive ale capitolelor şi adnotările pozelor (în limba română şi engleză) au o înaltă ţinută academică, calităţi ce atribuie albumului o valoare ştiinţifică, didactică, metodologică, utilă unui public larg de cititori.

Dorina ONICA,
Doctor în istorie, specialitatea Etnologie,
Cercetător ştiinţific, Secţia Etnografie, MNEIN

D-RALUCA PARFENTIE
BOMBOANELE SOVIETICE – AGENȚI SUB ACOPERIRE
Chișinău: CEP USM
2016, 214 pag. plus 8 anexe color cu 119 imagini

Este pentru prima dată în Republica Moldova când un cercetător își îndreaptă atenția asupra unor ambalaje de bomboane, produs care în cultura alimentară rusă au devenit un element al unui ritual de consum. Autoarea, D-Raluca Parfentie, a scos în evidență în studiul respectiv o nișă neexplorată deocamdată de cercetători – utilizarea ambalajelor de bomboane în scopuri propagandistice.

Studiul reunește aspecte din diverse discipline precum istoria culturală, sociologia istorică, antropologia culturală, istoria artei, publicitate, semiotică, lingvistică și psihologie. Structura acestuia cuprinde aspecte teoretice legate de evoluția istorică a regimului sovietic, propaganda și psihologia maselor, cât și o parte practică, în care și este analizată semnificația ambalajelor de bomboane propriu-zise.

Ca bază empirică a cercetării au fost luate 200 de ambalaje de bomboane produse în decursul anilor 1920-1950 în URSS. Pentru o asigura o analiză detaliată și a evidenția aria de interes a propagandei sovietice, ambalajele respective au fost împărțite inițial conform *criteriului tematic,* stabilindu-se câteva categorii: personalități sovietice, armata roșie, dușmani de clasă, proletariat, țărani, naționalități din URSS, copilul sovietic, femeia sovietică, povești/personaje din basme, industrie, băuturi alcoolice.

Ulterior imaginile din fiecare categorie au fost împărțite conform *criteriului temporal,* în acest caz ținându-se cont de perioadele marcante prin care a trecut Uniunea Sovietică în epoca respectivă. O atare diviziune a facilitat identificarea schimbărilor, ce s-au produs la nivelul imaginii, precum ar fi subiectul sau stilul de reprezentare, acestea fiind generate de o nouă fluctuație ideologică.

Procesul a fost dificil, deoarece ambalajele fabricate înaintea Războiului al Doilea Mondial nu indică, decât foarte rar, anul producerii. Pentru a asigura acuratețea cercetării s-a apelat la studiul Victoriei E. Bonnell, doctor în sociologie la Harvard, „Iconography of power", în care s-a cercetat iconografia

puterii sovietice, bazându-se pe o altă sursă propagandistică – posterele din timpul lui Lenin și Stalin. Comparându-se imaginile de pe ambalaje cu cele din postere, dar și cu cele întâlnite în cinematografie sau literatură, s-a reușit încadrarea ambalajelor într-un anumit segment de timp.

Procedeul analizei se bazează pe analogia lingvistică, *imaginea* fiind tratată ca *propoziție/discurs vizual* pus în slujba ideologiei oficiale, arta politică fiind privită prin prisma unor termeni din sfera limbajului ca lexicon și sintaxă.

Lexiconul vizează totalitatea figurilor alese pentru a fi ilustrate pe ambalaje și modul în care definiția lor a suferit schimbări în ceea ce privește importanța, fizionomia, vestimentația, activitățile efectuate, gesturile și emoțiile. În cazul dat e vorba de o semantică a imaginii.

Sintaxa vizuală, în schimb, se referă la poziționarea figurilor și obiectelor, unele față de altele, precum și la modificările de sens, generate de noua poziționare.

Metoda de cercetare a presupus *juxtapunerea discursului politic și al celui vizual,* urmărind atât cooperarea dintre cele două, cât și modul în care discursul vizual a amplificat discursul politic. În aceeași ordine de idei, imaginile de pe ambalaje au fost supuse unei scurte anchete, legate de ceea ce spun, ce sugerează și ceea ce nu dezvăluie.

Autoarea și-a propus *identificarea modelelor utilizate frecvent pe ambalaje* și compararea acestora cu modelele iconografiei de propagandă din presa scrisă, cinematografie, literatură sau postere. Rezultatul obținut reflectă consecvența discursului politic și amploarea acțiunilor de îndoctrinare a maselor, inițiate de autoritățile din URSS.

Astfel, unul din scopurile cercetării a fost urmărirea și înțelegerea modului în care, prin prisma universului invocat de arta politică, propaganda sovietică a schimbat mentalitatea cetățenilor, iar pe de altă parte s-a identificat modul în care cetățenii au determinat „biografia" artei politice și direcția propagandei.

Pentru a asigura o cercetare cât mai exhaustivă autoarea a apelat la ziare și cărți editate în RASSM, dar și la unele ediții ale cotidianului românesc „Universul", contemporane ambalajelor de bomboane. Pentru a păstra spiritul epocii, topica și noțiunile imprimate pe ambalaje au fost reproduse în forma în care au apărut, chiar dacă nu mai corespund normelor lingvistice actuale.

Studiul de caz este împărțit în câteva capitole: *Iconografia muncitorului în URSS, Industria – simboluri și tendințe, Discursul de gen al ambalajelor. Femeia în comunism, Mini-ghid al copilăriei sovietice, Din culisele basmului rusesc, Dușmanul sovietic. Scurt tratat de inițiere, Reprezentarea liderilor politici. Mitologism.*

De pe suprafața ambalajelor care acopereau cândva caramele și ciocolate au fost desprinse diverse detalii: crâmpeie din viața proletarilor și țăranilor; evoluția industriei sovietice; tendințele vestimentare; moduri de petrecere a timpului liber; însemnătatea copilăriei socialiste ș.a. Dar imaginile nu trebuie

privite ca niște fotografii ce reproduc realitățile zilei, ci, mai curând, ca fotografii ale discursurilor politice semnate de Lenin, Stalin, Troțki.

În ambalaje se tace despre situația precară a muncitorilor în primii ani după revoluție sau despre bolile care au învăluit Rusia – artiștii optând pentru fierari cu trupuri atletice, care lucrează în orașe pline de fabrici prospere, electrificate. Femeile, care s-au împotrivit vehement împotriva colectivizării, apar lucrând pământul, fericite și pline de energie, iar nave uriașe plutesc pe apă, transportând grâne din URSS exact în timpul foametei din '32-'33. Se prefera o idealizare a lumii, urmărindu-se crearea visătorilor, care să viseze visul socialist. Acest lucru a fost posibil grație consecvenței și frecvenței cu care partidul și-a făcut publice ideile. Teme ca progresul, cincinalele, aniversările de partid sau activitățile pionierești au apărut în ziare, literatură, filme, postere, dar și pe ambalajele dulciurilor, de cele mai multe ori, sub forme vizuale asemănătoare. Nu o dată imaginea de pe bomboane a amintit de postere, așa cum este, de exemplu, cazul caramelei „Populară", unde țăranul dă mâna cu un proletar, exact ca pe un afiș din 1919, sau a amintit de modalitățile de reprezentare a eroilor în filmele sovietice, axate pe principiul „învingătorul este întotdeauna singur".

Evident, conducerea comunistă a profitat strategic de fiecare milimetru de hârtie și de fiecare mijloc de comuniciare pentru a se asigura că toți cetățenii din URSS vor putea schița rapid portretul robot al noului sistem socio-politic: egalitate socială și egalitate între națiuni, proprietatea comună, m u n c a devenită necesitate vitală, instinctivă; remunerarea după nevoi; altfel spus – dispariția structurilor tradiționale ale statului.

Eficientizarea discursului a fost asigurată de limbajul vizual ales și utilizat cu precădere în perioadele de criză socială ascuțită, de dezechilibrare și de restructurări profunde. Pentru o populație semidoctă, în care rata analfabetismului continua să fie ridicată, mai ales în mediul rural, acolo unde conform statisticilor bolșevicii veniți la putere aveau cea mai mică susținere, rolul imaginii a fost incontestabil. Cei care nu puteau citi ziare, se puteau familiariza cu lumea într-un cadru intim, consumând bomboane.

De altfel, vocabularul imagistic utilizat de ambalaje era cât se poate de accesibil – aceleași caracteristici-stereotip ale dușmanului (gras, avar, purtător de ochelari), același semn pentru definirea apartenenței femeilor la partid – nodul basmalei legat la spate etc.

Tratând imaginea ca pe o propoziție vizuală, autoarea studiului a realizat cât de ideologizat a fost tot ceea ce a aparținut perioadei comuniste, constatând că schimbările din discursul oficial au avut o influență indiscutabilă asupra discursului vizual al ambalajelor. Proletarul-fierar, bunăoară, a cedat treptat locul muncitorului-bolșevic. Atenția nu s-a mai pus pe meseria profesată, ci pe apartenența acestuia la doctrină, din necesitatea consolidării politicii staliniste și luptei împotriva celor care contestau platforma politică a lui Stalin. Figura feminină s-a metamorfozat, la rându-i, abandonând semnele distinctive

inițiale, corpolența și basmaua legată sub bărbie, în favoarea supleței și energiei direcționate spre sfera producției. Schimbarea a fost marcată vizual printr-un simbol simplu și „citibil" – nodul de basma, legat la spate. Iar copiii, cât timp statul promitea să-i ia sub aripă, apar singuri, independenți. După ce Stalin își schimbă părerea, micuții încep să apară în proximitatea părinților, în special a mamei.

Până și limbajul societății, care pășea de la socialism la comunism, s-a colorat treptat în roșu. Dovada – 8% din caramelele și ciocolatele cercetate poartă o denumire care conține cuvânta roșu („Moscova Roșie", „Octombrie Roșu", „Zorii Roșii", „Steaua Armatei Roșii", „Armata Roșie", „Soldatul Roșu") fără a lua în calcul numele principalelor fabrici de bomboane care simpatizau și ele nuanța. De altfel, denumirile date dulciurilor reflectă atât aparenta importanță acordată de partid maselor – 11% din bomboane apar sub numele „Народная" („Populară"), cât și elementele-cheie ale discursului politic vehiculat: 4% din denumiri conțin cuvântul pionier („Tânărul pionier"; „Pionierii"; „Pionier"), 3% – noțiunea de industrie („Industria"; „Industria noastră") sau, pur și simplu, termeni-accesoriu ai imaginarului politic: „Viteză", „Lanul de aur", „Muncitoare", „Era Nouă" etc.

O statistică efectuată în baza celor 200 de ambalaje cercetate ne ghidează în universul liderilor comuniști, vorbindu-ne despre temele predilecte, interesele urmărite de aceștia și publicul-țintă vizat.

Cu certitudine, societatea a determinat „biografia artei", gama de subiecte ilustrate fiind inspirată din realitatea de zi cu zi. Pe de altă parte, micile desene de pe ambalaje au constituit un suport pentru propagandă, influențând la rândul lor societatea și transformându-se în soclul unei iluzii. Deci, arta s-a angajat în slujba puterii, având sarcina clară de a schimba opinia publică, susținând sistemul.

Astfel autoarea demonstrează că ambalajele au constituit un spațiu pentru propaganda vizuală, promovată de puterea sovietică și au contribuit la crearea unor noi identități sociale, moduri de gândire și acțiune. S-au constatat preocupările politice ale vremii și interdependența dintre artă și discursul politic, precum și tertipurile utilizate de regimul totalitar comunist pentru inocularea ideologiei în rândurile populației, începând cu vârste fragede.

Constantin Gh. CIOBANU
Doctor, Cercetător științific, MNEIN

RAPORTUL DE ACTIVITATE AL MUZEULUI NAȚIONAL DE ETNOGRAFIE ȘI ISTORIE NATURALĂ PENTRU ANUL 2017

I. Indici de bază

1. Vizitatori în cadrul expozițiilor din muzeu – 90 411.

2. Ghidaje în muzeu (inclusiv filialele) – 885.

3. Organizarea expozițiilor (inclusiv filialele) – 26.

4. Activități cultural-educative (inclusiv filialele) – 57.

5. Completarea patrimoniului muzeal cu bunuri culturale – 1 004 piese care au fost introduse în fondul de bază și 403 piese – în fondul auxiliar.

6. Elaborarea și introducerea în baza electronică de date a fișelor analitice – 1725 fișe.

7. Restaurarea pieselor din patrimoniul muzeului – 202 piese.

8. Conservarea pieselor din patrimoniul muzeului – 529 piese.

9. Pregătirea și prezentarea comunicărilor științifice – 83.

10. Manifestări științifice – 3.

11. Lucrări științifice publicate de muzeu – 68, dintre care 26 internaționale, inclusiv au fost editate 2 vol. ale *Buletinului Științific al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală,* fasciculele *Etnografie și Muzeologie*, respectiv, *Științele Naturii.*

12. Publicarea lucrărilor de popularizare a patrimoniului cultural – 5.

13. Modernizarea și completarea cu materiale a paginilor web administrate de muzeu: *www.muzeu.md* și *www.patrimoniuimaterial.md.*

14. Pregătirea informațiilor pentru emisiuni radio și TV privind activitatea muzeului – 63.

15. Completarea arhivei foto-video cu imagini digitale – 8 318 imagini foto și 46,8 de ore video.

16. Au fost realizate și plasate pe Youtube 2 filme video despre cetele de bărbați colindători din Răzeni, raionul Ialoveni, și din Cimișlia.

II. Dezvoltarea colecțiilor de patrimoniu

1. În decursul anului 2017, patrimoniul Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală a fost completat cu **1004** de piese-fond de bază, realizat prin contribuția angajaților din cadrul secțiilor: Patrimoniu, Etnografie, Științele Naturii, precum și a altor colaboratori ai muzeului. În acest sens au fost colectate: 328 piese filatelice; 43 piese de artă fotografică; 37 – știință și tehnică; 147 – artă decorativă; 91 – vestimentații și accesorii; 161 – piese etnografice; 96

– numismatică; 3 – documente; 3 – științele naturii; 3 – pictură; 3 – instrumente muzicale; 4 – mobilier; 6 – periodice; 4 obiecte cu valoare memorială; 75 – altele.

2. Fondul auxiliar s-a completat cu **1174** de piese: fotografii color ale covoarelor supuse expertizării și accesorii fotografice; ouă încondeiate; pixuri, lăicere; păretare; desene cu mostre de broderii etc.

III. Evidența, păstrarea și circulația pieselor de patrimoniu

1. Au fost marcate actele de intrare a pieselor în muzeu – 105;
2. Au fost marcate cu numărul de intrare – 217 piese;
3. S-au scris și cusut etichetele pentru piesele primite și inventariate – 572;
4. Au fost scrise etichete pe hârtie – 835;
5. Au fost scrise etichetele direct pe piesă – 2216;
6. S-au adnotat (descris) 996 negative foto;
7. Înscrierea în cadrul inventarelor – 949 piese.
8. Pregătirea pieselor pentru fotografiere – 1210 piese;
9. S-au întocmit 1425 fișe de evidență;
10. Aplicarea pozelor pe fișele de evidență – 1194 piese.
11. Sistematizarea fișelor de evidență – 1194.
12. Predarea-primirea colecțiilor în custodia muzeografilor gestionari, cu întocmirea actelor. Au fost predate-primite: 1550 piese de port și tapiserie, ouă încondeiate, obiecte de cult, fotografie; și 2786 – negative fotografice.
13. Circulația bunurilor culturale. Au fost selectate și eliberate din depozite pentru expunere temporară, completarea fișelor analitice, fotografiere, conservare și restaurare etc. 2993 piese
14. Primirea și depozitarea pieselor restituite de la expoziții, restaurare și alte activități: 4055 piese.

IV. Documentarea computerizată a patrimoniului

1. Pe parcursul anului 2017, au fost întocmite 1425 de fișe analitice de evidență și care au fost introduse în baza de date. Dintre acestea, 570 fișe ale pieselor etnografice; 377 – istorie; 175 – artă populară; 100 – științele naturii; 203 – a pieselor numismatice;
2. Eliberarea negativelor pentru scanare – 369 unit.
3. Completarea Arhivei digitale a muzeului cu imagini de la diverse evenimente, atât în interiorul muzeului, cât și în afara lui – 5318 imagini; 43,5 ore video.

V. Restaurarea, conservarea pieselor din colecții

Atelierul Restaurare-Conservare a executat lucrări de restaurare și conservare a mai multor piese de muzeu solicitate pentru a fi prezentate în cadrul expozițiilor temporare, precum și cele ce necesitau o intervenție urgentă pentru a opri procesul de degradare. Au fost supuse lucrărilor de restaurare și conservare a pieselor din lemn, ceramică, metal etc. – 50 piese; inclusiv: 19 – lemn; 30 – metal; 1 – ceramică;

S-au inițiat lucrările de restaurare a Foișorului („Pavilion pentru muzică") din Grădina Botanică a MNEIN. Au fost efectuate lucrări de schimbare a elementelor putrede de la acoperiș și s-a finalizat acoperirea cu șindrilă. S-a lucrat la înlocuirea și curățarea elementelor decorative din lemn. A fost confecționată și instalată lira care inițial s-a aflat pe foișor și a elementelor decorative de către meșterul popular. V. Pelin.

S-a inițiat procesul de conservare și securizare a vitraliului din sălile 1 și 18 a expoziției permanente. A fost instalată o plasă de protecție a vitraliului, au fost efectuate lucrări de amenajare a unor elemente de protecție din sticlă organică, ce urmează a fi amplasate deasupra vitraliului.

În materie de restaurare a textilelor s-a intervenit din partea restauratorilor asupra a 48 piese ce reprezintă: cămăși bărbătești și femeiești, ii, covoare, brâie, traiste etc.

Secția Taxidermie a executat lucrări de conservare a pieselor împăiate. Au fost selectate pentru restabilirea aspectului estetic 102 piese din patrimoniul muzeului, dintre care: 52 piese împăiate. Au fost confecționate și vopsite suporturile obiectelor muzeale, curățate exponatele și 5 piese au fost restaurate. S-au recondiționat și preparat cu conservanți piesele de pe podiumurile din sala 2 a expoziției pavilionare a muzeului (*Sus scrofa, Capreolus capreolus, Vulpes vulpes, Canis lupus*).

Secția Patrimoniu a executat lucrări de conservare și prelucrare manuală a 682 de piese textile: de port, broderii și croșetate.

VI. Activitatea științifică

Colectivul de cercetători a activat în cadrul Proiectului instituțional ***Sintezele științifice ale patrimoniului etnografic și natural (2015-2018),*** și a proiectelor individuale: ***Lozova – o jumătate de mileniu de istorie*** și ***Comunități Etnice și Diaspora în timp și spațiu***. Cercetătorii au asigurat calitatea științifică a tuturor activităților muzeale, au menținut statutul de centru științific al muzeului pentru diverși beneficiari din sistemul academic,

universitar, muzeal, meșteri populari, cadre didactice și interpreți de folclor.

1. Rezultatele cercetărilor științifice au fost editate în 68 de publicații. Între care: 26 articole au apărut în publicații internaționale; 1 articol a apărut într-o revistă internațională cu factor de impact; 1 monografie, 1 manual, 1 culegere de articole, 1 broșură, 1 catalog; 3 ghidaje muzeale, 2 volume ale revistei științifice de profil. Au fost diseminate cunoștințele privind patrimoniul etnografic și natural prin includerea în circuitul științific a celor mai recente rezultate.

2. Cele mai recente rezultate științifice au fost prezentate sub forma a 83 de comunicări științifice la forumuri naționale și internaționale. A fost menținut spiritul de verificare a rezultatelor științifice obținute. A fost promovată imaginea muzeului în mediile științifice.

3. Au fost organizate și desfășurate 3 manifestări științifice: sesiunea anuală de comunicări științifice a Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală *Dimensiunile identitare și ecologice ale patrimoniului etnografic și natural*; seminarul *Patrimoniul cultural imaterial al Republicii Moldova ca factor de dezvoltare socială;* Conferința Internațională *Comunități Etnice și Diaspora în timp și spațiu* (Susținută financiar de Biroul Relații cu Diaspora). Au fost sincronizate activitățile științifice la modernizarea discursului academic. Au fost atrași cercetători din afara muzeului la abordarea problematicii muzeale.

4. Au fost determinate funcțiile muzeelor cu profil etnografic din Republica Moldova în contextul rețelei muzeale republicane și a fortificării potențialului turistic local; examinată situația la zi a muzeelor etnografice, istorico-etnografice și sătești; estimată ponderea patrimonială a acestor muzee, elucidată și analizată problematica specifică fiecărei categorii de muzee cu profil etnografic; elaborate recomandări și perspective privind dezvoltarea și modernizarea acestui sistem național. Pentru a susține științific reactualizarea metodologiei acestui sistem a fost realizat suportul metodico-didactic „Etnografie muzeală" (se află în proces de editare).

5. În cadrul reconsiderării marilor domenii ale etnografiei a fost fundamentat domeniul științific *Viziunea asupra muncii în societățile tradiționale și contemporane rurale*. Pentru prima oară a fost elucidat spectrul muncilor tradiționale în mediul rural, rolul reprezentărilor sociale asupra muncii, normele de reglementare a acestor procese, distribuirea rolurilor în cadrul structurii familiei și a comunităților. În acest sens, a fost inițiată elaborarea unei lucrări colective care va continua în anul 2018.

6. Ca studiu de caz, desfășurat în mod monografic în comuna Lozova, r-nul Strășeni, a fost determinat impactul ocupațiilor principale și secundare

în context istoric și actual, specializarea acestei localități în anumite activități economice, aflată în strânsă legătură cu activitatea localităților vecine. A continuat cercetarea de teren a localității.

7. În scopul sporirii gradului de obiectivitate științifică a patrimoniului etnografic și natural și de facilitare a accesibilității cercetătorilor la el, au fost reactualizate documentele de evidență a pieselor depozitate, determinate obiectele din colecțiile muzeale, elaborate și incluse în baza electronică de date 634 fișe analitice de evidență științifică.

8. În contextul evidenței mișcării de bunuri culturale și răspândirii tradițiilor locale în alte arii culturale au fost expertizate peste 1020 de obiecte etnografice, fiind stabilită valoarea lor istorică, artistică, științifică, muzeală.

9. Au fost evidențiate și descrise, în limbile română și rusă, 22 de soiuri de struguri, mulajele cărora sunt prezente în patrimoniul MNEIN, în scopul elaborării Catalogului fotografic de specialitate.

10. A fost completat catalogul plantelor vasculare a florei din Grădina Botanica a MNEIN cu informații privind caracteristica morfologică a peste 90 specii de plante. A fost completat și redactat *Catalogul plantelor vasculare din Grădina Botanică a MNEIN. Partea II – Spectrul ecologic al plantelor vasculare din Grădina Botanică.*

11. A continuat clasificarea și sistematizarea mostrelor de roci, fiind completat *Registrul Colecției Geologice* și Fișierul Electronic. Au fost incluse în Baza de Date a MNEIN 85 de fișe de evidență analitică.

12. A fost inițiată colectarea, clasificarea, depozitarea și cercetarea semințelor de plante cu flori decorative din microexpozițiile ornamentale ale MNEIN, în scopul determinării și experimentării metodelor optime de reproducere a acestora. A fost completată diversitatea plantelor din spațiile verzi ale instituției.

13. Au fost evidențiate transformările structurale și schimbările tipologice ale cămășii cu platcă femeiești și bărbătești în contextul general al portului popular românesc. Cercetările portului popular din ultimele două secole au conturat mai multe tendințe evolutive, cum ar fi: evoluția continuă a componenței artistice, continuitatea unor caractere unitare specifice din punct de vedere etnocultural și etnoestetic, perenitatea și păstrarea unor mesaje subtile, a unui ansamblu de reprezentări cosmogonice.

14. Au fost determinate structura și funcțiile patrimoniului textil utilizat la organizarea interiorului în procesul apropierii habitatului rural de cel urban.

15. În baza materialelor documentare și a cercetărilor de teren au fost

repertoriate troițele din perioada interbelică vizând cultul eroilor în mediul rural și urban de pe întreg teritoriul Republicii Moldova. Au fost valorizate particularitățile etnografice, constructive și artistice ale troițelor, precizându-se rolul acestora în sistemul comemorativ.

16. Prin cartografierea aspectelor geografice, demografice, istorice, socio-culturale, de toponimie ale comunităților etnice din Republica Moldova și diaspora răspândită pe mapamond, în diverse regiuni și țări, au fost elucidate procesele etnice complexe ce se desfășoară în prezent. Au fost editate 18 hărți etnografice.

17. Urmare a fundamentării științifice a dosarului de candidat transfrontalier a „Practicilor culturale asociate zilei de 1 Martie" și a monitorizării promovării lui, elementul menționat a fost înscris în *Lista reprezentativă UNESCO a patrimoniului cultural imaterial al umanității* de către Bulgaria, Macedonia, Republica Moldova și România. Cu sprijinul angajaților muzeului, s-a contribuit la internaționalizarea patrimoniului cultural național.

18. A fost valorificat științific potențialul Grădinii Botanice și familiarizat publicul cu noile abordări privind realizarea Programului de Stat de edificare a Muzeului Satului. Au fost editate două ghiduri muzeale: M. Ursu – *Muzeul Satului din Chișinău – vatră a tuturor localităților din Republica Moldova. Ghid;* M. Ursu – *Grădina Botanică și Vivariul din cadrul Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală. Ghid.*

19. A fost editată monografia *Bazele biologice și ecofiziologice ale introducției plantelor lemnoase Magnoliophyta în Moldova,* autor – dr. hab., prof. univ. Petru Tarhon. A fost creat astfel un instrument important de cercetare a plantelor lemnoase introduse în spațiul nostru cultural.

20. În scopul identificării și elucidării mărcilor etnice în procesul construirii și promovării identității culturale, sociale au fost interpretate simbolurile scoarțelor vechi din sec. XVIII-XIX ce țin de imaginea mito-poetică a lumii. Pentru prima oară au fost puse în valoare științifică simbolurile obiectuale antrenate în obiceiurile de la solstițiul de iarnă până la cel de vară, specifice localităților situate în cursul de mijloc al râului Prut (raioanele Ungheni, Nisporeni, Hâncești). A fost editat catalogul muzeal „*Imaginea lumii țesută în lână. Scoarțe din patrimoniul MNEIN*" (Chișinău-Oradea, 2017).

VII. Expoziții și alte evenimente culturale

Festivalul de Colinde „Hristos Se Naște, slăviți-L", ediția a II-a.

Durata: 5 ianuarie 2017.

Parteneri: Mitropolia Chișinăului și a Întregii Moldove.

Au participat coruri bisericești din mai multe localități ale Republicii Moldova, interpreți (Suzana Popescu, Zinaida Bolboceanu, Dina Vrăjmașu, Tudor Ungureanu), Formația „Ștefan Vodă" și Corul de băieți „Academia Campanelli" din Chișinău.

„Atelier de confecționare a iei tradiționale", conducător – meșterul popular Diana Ciobanu.

Durata: 17 ianuarie, 11 martie 2017.

Participanții la atelier au învățat tehnici de confecționare a iei tradiționale.

Șezătoarea „Basarabia". Atelier de confecționare a cămășii tradiționale femeiești.

Durata: lunar (10 ședințe pe parcursul anului).

Participanții la atelier au învățat tehnici de confecționare a iei tradiționale.

Expoziția „Biodiversitatea zonelor umede ale Republicii Moldova".

Durata: 2 februarie – 23 aprilie 2017.

Parteneri: Institutul de Ecologie și Geografie al AȘM, Societatea pentru Protecția Păsărilor și a Naturii.

În cadrul expoziției, au fost etalate specii de plante, păsări și mamifere, preparate pentru a fi expuse în muzeu, la sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX. Piesele reprezintă specii care habitează în zonele Prutului de Jos, Nistrului Inferior și Unguri-Holoșnița, regiuni incluse în Lista Mondială a Zonelor Umede. Pe parcursul desfășurării expoziției, au fost organizate lecții de artă plastică și științe ale naturii, cu participarea elevilor de la Liceul Teoretic „M. Sadoveanu" și Liceul Teoretic „Traian", Chișinău.

Expoziție de artă populară la Filarmonica Națională „S. Lunchevici", organizată în cadrul concertului „La casa cu oameni buni", susținut de Ansamblul Etnofolcloric „Plăieșii".

Durata: 16 februarie 2017.

A fost reconstituită o curte țărănească tradițională din Basarabia.

„Excursii virtuale prin muzeele lumii" și „O lecție de istorie universală la muzeu" – activități dedicate Zilei Internaționale a Ghidului de Turism.

Durata: 23-24 februarie 2017.

Organizatorii și-au propus să valorifice patrimoniul muzeal național și de peste hotare în educația tinerei generații.

Atelier de confecționare a mărțișoarelor tradiționale.

Durata: 24 februarie 2017.

Parteneri: Centrul Național de Conservare și de Promovare a Patrimoniului Cultural Imaterial.

Au participat meșterii populari Ludmila Berezin (Chișinău), Viorica Bucătaru (Ungheni), Natalia Cangea (Criuleni), Eugenia Moldovanu (Bălți), profesori și copii de la centrele de creație din capitală și din alte localități.

Programul etnofolcloric „De drag de primăvară", dedicat sărbătorii Dragobetelui.

Durata: 24 februarie 2017.

Au evoluat interpretele Alina Ureche, cu formațiile „Mlădițele" și „Cununițele" (Liceul Teoretic „Mihai Viteazul"), Marina Dumbrăveanu și formația „Dumbrăvița" (Centrul de Educație Estetică „Lăstărel"), Ansamblul etnofolcloric bulgar „Văglence", conducător – Ana Pagur (Centrul de Educație Estetică Râșcani, mun. Chișinău), interpretul-amator Vasile Fotescu.

Expoziție de mărțișoare tradiționale.

Durata: 24 februarie – 31 martie 2017.

Parteneri: Centrul Național de Conservare și de Promovare a Patrimoniului Cultural Imaterial.

Expoziția a reunit obiecte din colecția MNEIN și piese realizate în cadrul Atelierului de Confecționare a Mărțișoarelor (2017).

Expoziție de mărțișoare în incinta Ambasadei Republicii Moldova în Franța.

Durata: martie 2017.

Parteneri: Ambasada Republicii Moldova în Franța.

Expoziția s-a desfășurat la Parus și a reunit 105 mărțișoare confecționate în diferite perioade istorice, aflate în patrimoniul MNEIN.

„Expoziția-concurs națională a meșterilor cioplitori în lemn", ediția a II-a.

Durata: 3 martie – 7 mai 2017.

Parteneri: Uniunea Meșterilor Populari din Moldova, Centrul Național de Conservare și de Promovare a Patrimoniului Cultural Imaterial.

Expoziția a reunit diverse categorii de obiecte din lemn (tablouri, măști, statuete, suporturi, scaune, etc.), realizate de 27 de meșteri populari. Pe parcursul desfășurării expoziției, meșterii participanți au organizat 5 ateliere de creație pentru copii și tineri.

Activități științifico-educative cu prilejul Zilei Mondiale a Apelor.

Durata: 22 martie 2017.

Studenții de la Colegiul Pedagogic „A. Mateevici" și de la Colegiul de Ecologie au prezentat referate consacrate resurselor acvative și poluării mediului natural. Au fost proiectate filmele documentare: „Circuitul apei în natură," „Istoria picăturii de apă" și „Apa este elementul principal al vieții".

„Miraculosul cosmos". Expoziție-concurs republicană de lucrări ale copiilor, consacrată cosmosului și istoriei zborurilor cosmice.

Durata: 9 – 30 aprilie 2017.

Parteneri: Centrul Rus de Știință și Cultură.

În cadrul expoziției au fost prezentate desene ale elevilor, consacrate cosmosului și explorării sale. Evenimentul este prilejuit de aniversarea a 80 de ani de la nașterea primei femei-cosmonaut, Valentina Tereșkova, și a 110 ani de la nașterea constructorului de rachete Serghei Koroliov.

Atelier de încondeiere a ouălor pascale.

Durata: 12-14 aprilie 2017.

Vizitatorii au învățat tehnici de încondeiere și semnificațiile motivelor decorative de pe ouăle pascale.

„A treia zi de Paști la Muzeul Satului". Program folcloric de cântece, datini și obiceiuri pascale.

Durata: 18 aprilie 2017.

Au evoluat Corul Bisericii Sf. Nicolae din s. Mileștii Mici, r. Ialoveni, alte colective și interpreți.

Expoziția „Pascala 2017", ediția a VIII-a, organizată în cadrul „Festivalului Cântecului Pascal".

Durata: 18 aprilie 2017.

Parteneri: Uniunea Muzicienilor din Moldova.

Expoziția a fost vernisată la Casa Radio, reunind covoare și costume tradiționale din patrimoniul MNEIN.

„Să batem alarma! Creșterea numerică a speciilor de plante și animale incluse în Cartea Roșie a Republicii Moldova".

Durata: 22 aprilie 2017.

Angajații Secției „Relații cu publicul" au desfășurat o lecție interactiv-

educativă cu participarea elevilor de la Colegiul de Ecologie din Chișinău.

„Comori din lada de zestre". Expoziția personală a meșterului popular Valentina Guțu.

Durata: 27 aprilie – 25 iunie 2017.

Parteneri: Centrul Național de Conservare și de Promovare a Patrimoniului Cultural Imaterial.

Expoziția a reunit piese de port popular și țesături tradiționale realizate de meșterul popular Valentina Guțu.

Expoziția „Imaginea lumii țesută în lână: scoarțe din patrimoniul MNEIN", Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, România.

Durata: 18 mai – 26 iulie 2017.

Parteneri: Consiliul Județean Bihor, Muzeul Țării Crișurilor.

În cadrul expoziției au fost prezentate 38 de covoare tradiționale basarabene, datând din sec. XVIII – începutul sec. XX, păstrate în patrimoniul MNEIN. Covoarele au fost însoțite de panouri cu fotografii și texte ce reconstituie principalele etape de confecționare a covoarelor – de la tunsul lânii până la țesutul propriu-zis. A fost editat un catalog al expoziției, cuprinzând un studiu introductiv, imagini și adnotări ale covoarelor, în limbile română și engleză.

Program cultural organizat de „Noaptea Europeană a Muzeelor".

Durata: 20 mai 2017.

Au fost organizate următoarele evenimente culturale:

• Program etnofolcloric cu participarea comunităților etnice din Republica Moldova (Ansamblul folcloric bulgar „Văglence", Ansamblul ucrainean „Raduga");

• Program muzical cu participarea ansamblurilor etnofolclorice „Bogheana" (s. Câșlița Prut, r. Cahul) și „Moștenitorii" (Chișinău);

• „Din folclorul de nuntă. Program muzical" (cu participarea interpretei Dina Vrăjmașu și a Ansamblului etnofolcloric „Plăieșii");

• Recital de poezie națională prezentat de studenții Academiei de Muzică, Teatru și Arte Plastice;

• Concursuri pentru copii și adulți: „Cunoașteți natura?", „Cine știe, câștigă", „Ce-o mai fi și asta? Concurs de cunoaștere a civilizației tradiționale";

• Program artistic susținut de interpreții Suzana Popescu și Vasile Fotescu;

• Atelier de confecționare a bijuteriilor tradiționale, prezentat de meșterul

popular Maria Negru-Vodă;

• Atelier de prelucrare artistică a lemnului, cu participarea meșterului popular Victor Pelin.

Expoziția „Nunta nunților... (Din patrimoniul MNEIN)")", organizată în cadrul „Nopții Europene a Muzeelor".

Durata: 20 mai – 3 septembrie 2017.

Prin intermediul unei ample expoziții, publicul vizitator a putut să se familiarizeze cu diverse categorii de obiecte rituale (costume de sărbătoare, covoare, accesorii vestimentare, cadouri, pâine, piese de cult bisericesc), precum și cu principalele etape ale ceremonialului nupțial din arealul Republicii Moldova.

Expoziție de biciclete retro din colecția lui Vasile Fotescu, organizată în cadrul „Nopții Europene a Muzeelor".

Durata: 20 mai 2017.

Vizitatorii au putut realiza un tur ciclistic în jurul cartierului istoric al MNEIN.

Expoziție de artă populară la Filarmonica Națională „S. Lunchevici", organizată în cadrul concertului „Dragu mi-i de Dumneavoastră", susținut de Ansamblul Etnofolcloric „Plăieșii".

Durata: 25 mai 2017.

Publicul spectator a avut ocazia să cunoască interiorul casei și curții țărănești tradiționale.

Expoziția „Pinocchio rătăcitor ajunge în Moldova", organizată în cadrul Zilelor Culturii Italiene în Republica Moldova.

Durata: 26 mai – 15 iunie 2017.

Parteneri: Ambasada Italiei în Republica Moldova, Asociația de Promovare Socială „Italia-Moldova", Fundația „Copilul".

La expoziție au fost prezentate figurine ale lui Pinocchio, confecționate din lemn, pânză, plastic și metal, de către artistul plastic italian Lino Monopoli și alți creatori.

Expoziția-concurs republicană de arte plastice „Pinocchio", organizată în cadrul Zilelor Culturii Italiene în Republica Moldova.

Durata: 26 mai – 15 iunie 2017.

Parteneri: Ambasada Italiei în Republica Moldova, Asociația de Promovare Socială „Italia-Moldova", Fundația „Copilul", Școala de Arte „Alexei Șciusev" (Chișinău).

Expoziția a reunit 100 de desene ale elevilor, dedicate aventurilor lui Pinocchio. O parte dintre lucrări au fost selectate pentru o expoziție consacrată lui Pinocchio în orașul Collodi, Italia.

Expoziția-concurs națională „Ce mi-a plăcut azi la muzeu", ediția I, organizată cu prilejul Zilei Internaționale a Copiilor.

Durata: 30 mai – 6 iunie 2017.

La concurs au fost prezentate desenele elevilor, inspirate din expoziția permanentă a Muzeului „Natura. Omul. Cultura". Autorii celor mai reușite lucrări au fost apreciați cu diplome și premii.

Atelier de creație „Împletim coronițe din flori".

Durata: 23 iunie 2017.

Activitatea este organizată cu prilejul Zilei Universale a Iei și sărbătorii Sânzienelor (24 iunie). Au participat copii aflați în grija Asociației Obștești „Casa Concordia. Proiecte sociale" (Chișinău).

Expoziție de costume tradiționale, prezentată la „Ziua Națională a Portului Popular", ediția a II-a.

Durata: 25 iunie 2017.

Sărbătoarea „Ziua Națională a Portului Popular", organizată de Ministerul Educației, Culturii și Cercetării, s-a desfășurat în incinta și în curtea MNEIN. La compartimentul „Costumul-tezaur", Muzeul a prezentat 39 de costume, provenind din nordul, sudul și centrul Republicii Moldova, precum și din Bucovina, datând de la sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX. De asemenea, au fost organizate ateliere de desen a ornamentelor și croiului cămășii tradiționale, precum și de confecționare a bijuteriilor din mărgelușe.

Expoziția „Comunități Etnice și Diaspora în timp și spațiu".

Durata: 29 iunie – 10 septembrie 2017.

Parteneri: Biroul pentru Relații Interetnice, Organizația Internațională pentru Migrație, Institutul de Ecologie și Geografie al AȘM, Universitatea AȘM, Asociația „AEGEA", Asociația Asso-Moldave, Universitatea din Tartu.

Expoziția a reunit hărți geografice care reflectă repartiția teritorială a comunităților etnice în Republica Moldova și ale cetățenilor moldoveni în statele lumii. Concomitent, au fost etalate piese reprezentând cultura diferitor

grupuri etnice din țara noastră.

Expoziția de fotografie „Cei care au rămas".

Durata: 5 iulie – 6 august 2017.

Fotografiile reprezintă imagini contemporane ale supraviețuitorilor deportărilor staliniste și au fost realizate de Clary Esthes (SUA), voluntară în Corpul Păcii din Republica Moldova.

Expoziția „Miracolul Lumii Subacvatice. Piese din colecțiile Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală".

Durata: 19 septembrie – 12 noiembrie 2017.

Evenimentul s-a desfășurat în contextul Zilelor Europene ale Patrimoniului. Prin intermediul exponatelor din patrimoniul muzeal, autorii expoziției și-au propus să familiarizeze publicul vizitator cu biodiversitatea mărilor și oceanelor din regiunile tropicale. Cu prilejul vernisajului, în zilele de 19-22 septembrie, a fost organizat un atelier de pictură și desen, cu genericul „Copiii explorează adâncurile lumii subacvatice".

Atelier de creație artistică „Perlele Lumii Acvatice".

Durata: 21 septembrie 2017.

Copiii au învățat să confecționeze obiecte decorative din scoici și alte materiale.

Atelier meșteșugăresc „Cufărul bunicii".

Durata: 22 septembrie 2017.

Copiii au învățat să confecționeze casete din hârtie și alte materiale.

Atelier pentru copii „Povestea firului de lână".

Durata: 20 septembrie, 8 octombrie, 3 noiembrie 2017.

Prin intermediul imaginilor fotografice și a pieselor muzeale au fost evocate etapele prelucrării lânii și a țesutului, practicate în satul tradițional. Au participat elevi de la LTPA „N. Sulac" (Chișinău), Liceul Teoretic „A. Mateevici" din s. Pârlița, r. Ungheni, Liceul Teoretic „M. Eminescu" din or. Fălești, studenți străini participanți ai proiectului „Heritage Hunters".

Expoziția de fotografii „Peisajul cultural și Natura în Rezervația Peisagistică Țâpova", dedicată Zilelor Europene ale Patrimoniului.

Durata: 18 – 25 septembrie 2017.

Vizitatorii s-au familiarizat cu patrimoniul natural și istoric al rezervației.

Excursie-prezentare „Conacul Balioz – parte a patrimoniului local și

național. Trecut, prezent și viitor".

Durata: 22 septembrie 2017.

Locuitorii satului Ivancea au fost informați despre starea actuală și perspectivele Conacului Balioz, filiala MNEIN, valoarea culturală a conacului și importanța sa pentru dezvoltarea comunității. A fost vernisată o expoziție de artizanat, organizată de cercul de menaj din Gimnaziul Ivancea și de cercurile de meșteșugărit din cadrul Centrului de Creație a Copiilor Orhei. De asemenea, a fost prezentat un concert susținut de Colectivul etnofolcloric „Cervona kalina" și de cercurile artistice de la Centrul de Creație a Copiilor Orhei.

Expoziția „Viața și Muzeul. Colaboratorii Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, văzuți de fotograful Chiara Dazi".

Durata: 24 octombrie – 26 noiembrie 2017.

Fotograful italian Chiara Dazi a realizat un ciclu de fotografii ale unora dintre angajații Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, însoțite de interviuri cu protagoniștii privind specificul activității muzeale și patrimoniul cultural al Republicii Moldova.

Expoziția „Din patrimoniul familial în patrimoniul național. Proiectul „Intră în istorie, dăruind muzeului un obiect (2007-2017)".

Durata: 25 octombrie 2017 – 28 februarie 2018.

Expoziția cuprinde piese dăruite Muzeului, pe parcursul ultimului deceniu, de cetățenii Republicii Moldova și din străinătate. Între donatori s-au numărat personalități binecunoscute: urmașii omului politic Ion Pelivan, familia prozatorului Gheorghe Gheorghiu și a traducătoarei Elena Gheorghiu, poetul Andrei Burac și artistul plastic Elena Bontea, pictorul Alexei Colâbneac, interpretele Valentina Cojocaru și Silvia Zagoreanu, fotograful Tudor Iovu etc. Prin intermediul pieselor au fost reconstituite domenii importante ale culturii naționale: aspecte din casa țărănească și anexele sale gospodărești, produse ale industriilor casnice, mărturii de viață urbană etc.

Seminar științifico-practic consacrat portului popular din sudul Republicii Moldova și colindatului.

Durata: 15 noiembrie 2017.

Parteneri: Comisia Națională pentru Salvgardarea Patrimoniului Cultural Imaterial din Republica Moldova, Centrul Național de Conservare și de Promovare a Patrimoniului Cultural Imaterial.

Participanții s-au familiarizat cu specificul costumului tradițional din sudul R. Moldova, precum și cu modalitățile de însușire de către tineri a

obiceiului colindatului. Au participat muzeografi și conducători de ansambluri etnofolclorice din raioanele Cahul, Basarabeasca, Cimișlia, Leova, Hâncești, Căușeni, Ștefan-Vodă, Comrat, Taraclia și Cantemir.

Expoziția Națională a Meșterilor Împletitori din Fibre Vegetale.

Durata: 29 noiembrie 2017 – 10 februarie 2018.

Parteneri: Centrul Național de Conservare și de Promovare a Patrimoniului Cultural Imaterial.

Expoziția a reunit articole din pănuși, papură, lozie etc., executate de meșteri populari consacrați (N. Cangea, E. Moldovanu etc.), precum și de tineri artizani din Republica Moldova. În contextul expoziției, la 6 decembrie, meșterul popular Eugenia Moldovanu a organizat un atelier de confecționare a obiectelor din pănuși și paie, cu participarea copiilor și muzeografilor din s. Sadaclia, r. Basarabeasca, și din s. Cania, r. Cantemir.

Program literar-muzical „Personalități notorii ale Reîntregirii", în memoria folcloristei Tatiana Gălușcă-Cârșmariu (1913-1993).

Durata: 13 decembrie 2017.

Evenimentul a inclus evocări ale personalității și operei folcloristei T. Gălușcă-Cârșmariu, un recital de muzică populară și de estradă.

Atelierul de creație artistică pentru copii „În așteptarea lui Moș Nicolae".

Durata: 14-15 decembrie 2017.

Participanții au învățat să confecționeze ghetuțe pentru cadouri de la Moș Nicolae.

Expoziție de covoare tradiționale în cadrul Târgului Național al Covorului „Covorul Dorului", ediția a IV-a.

Durata: 17 decembrie 2017.

În cadrul Târgului Național al Covorului, organizat de Ministerul Educației, Culturii și Cercetării, Muzeul a prezentat covoare tradiționale basarabene, datând de la sfârșitul sec. XVIII – începutul sec. XX. Angajații instituției au amenajat și scena festivă cu piese ce reflectă interiorul casei țărănești tradiționale din spațiul pruto-nistrean.

Expoziție de covoare în cadrul Spectacolului folcloric de obiceiuri și tradiții de Crăciun și Anul Nou „Aprindeți luminile...", ediția a XVIII-a.

Durata: 17 decembrie 2017.

Parteneri: Uniunea Muzicienilor din Moldova.

Expoziția a fost vernisată în incinta Filarmonicii Naționale „S. Lunchevici" și a reunit covoare din patrimoniul MNEIN.

Atelierul de creație artistică pentru copii „Decorațiuni pentru bradul de Anul Nou".

Durata: 28 decembrie 2017.

Participanții au confecționat jucării pentru Crăciun și Revelion.

Festivalul de Colinde „Hristos Se Naște, slăviți-L", ediția a III-a.

Durata: 28 decembrie 2017.

Parteneri: Sectorul Sinodal Relații Culturale al Mitropoliei Chișinăului și Întregii Moldove.

Au evoluat: formații folclorice din or. Cimișlia; com. Ciorescu, mun. Chișinău; com. Costești și Răzeni, r. Ialoveni; s. Pepeni, r. Sângerei; s. Recea, r. Râșcani; s. Săseni, r. Călărași; s. Sălcuța și Taraclia, r. Căușeni etc.; interpretele Dina Vrăjmașu, Suzana Popescu, Zinaida Bolboceanu.

Teodor CANDU, director prim-adjunct
Varvara BUZILĂ, secretar științific
Andrei PROHIN, director adjunct *Programe culturale și educative*

VIAȚA MUZEULUI ÎN IMAGINI

05.01.2017. *Recitalul de colinde „Hristos Se Naște, slăviți-L!”, ediția a II-a. În imagine: Protoiereul mitrofor Nicolae CIOBANU, șeful Sectorului Sinodal Relații Culturale al Mitropoliei Chișinăului și Întregii Moldove, Andrei PROHIN, director adjunct Programe Culturale și Educative, MNEIN.*

05.01.2017. *Recitalul de colinde „Hristos Se Naște, slăviți-L!”, ediția a II-a. În imagine: Corul bisericii „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil” din s. Pepeni, r. Sângerei, conducător artistic Tatiana BUTNARU.*

05.01.2017. *Recitalul de colinde „Hristos Se Naște, slăviți-L!”, ediția a II-a. În imagine: Colectivul casei de cultură din satul Stejăreni, r. Strășeni, patronat de Preot Nicolae CIOBANU, parohul bisericii din sat.*

02.02.2017. *Expoziția „Biodiversitatea zonelor umede ale Republicii Moldova”. În imagine: Vitalie AJDER, președintele Societății pentru protecția păsărilor și a naturii, Alecu RENIȚĂ, redactor-șef revista NATURA, președintele Mișcării Ecologiste din Moldova, Petru VICOL, director general al MNEIN, Veronica JOSU, șef-adjunct, Direcția resurse naturale și biodiversitate, Ministerul Mediului.*

21.02.2017. *Atelier de istorie orală „Lăsăm strămoșii să vorbească”. În imagine: Petru VICOL, director general al MNEIN, Anatol PETRENCU, dr. hab., prof. univ., Facultatea de Istorie și Filosofie, USM, directorul Institutului de Istorie Socială „ProMemoria”.*

24.02.2017. *Atelier de confecționare a Mărțișorului tradițional. În imagine: Elena GUMENÎ, șef Secție Relații cu publicul, Petru VICOL, director general al MNEIN, Diana DICUSARÎ, director al Centrului Național de Conservare și Promovare a Patrimoniului Cultural Imaterial.*

24.02.2017. *Atelier de confecționare a Mărțișorului tradițional. În imagine: Diana DICUSARÎ, director al Centrului Național de Conservare și Promovare a Patrimoniului Cultural Imaterial, Petru VICOL, director general al MNEIN, Natalia CANGEA, meșter popular, s. Zolonceni. r. Criuleni.*

24.02.2017. *Programul etnofolcloric „De drag de primăvară”. În imagine: Ansamblul etnofolcloric „Cununița”, conducător artistic Alina URECHE, Academia de Muzică și Arte Plastice.*

03.03.2017. *Expoziția-concurs națională a meșterilor cioplitori în lemn. În imagine: Petru VICOL, director general al MNEIN, Diana DICUSARÎ, director al Centrului Național de Conservare și Promovare a Patrimoniului Cultural Imaterial, Aliona STRÂMBEANU, consultant principal, Ministerul Educației, Culturii și Cercetării, Dumitru COSTANDACHI, președintele Uniunii Meșterilor Populari din Moldova.*

03.03.2017. *Expoziția-concurs națională a meșterilor cioplitori în lemn. În imagine: Dumitru MURUZUC, meșter popular, Veronica MURUZUC, meșter popular, Ștefan CIUMAȘU, meșter popular.*

18.03.2017. *Atelier de creație în cadrul Expoziției-concurs naționale a meșterilor cioplitori în lemn. În imagine: Grigore POSTERNAC, meșter popular, Chișinău.*

22.03.2017. *Ziua Mondială a Apei. În imagine: Andrei PROHIN, director adjunct programe culturale și educative, MNEIN, Snejana CRUDU, ghid, muzeograf, profesoară de geografie la Colegiul „Alexei Mateevici”, dr. Tamara COJUHARI, cercetător științific, dr. Sergiu PANĂ, șef Secție Științele Naturii, Elena GUMENE, șef Secție Relații cu Publicul, Tatiana STRELCIUC, ghid, Irina BADIUC, ghid, Secția Relații cu Publicul, studenți de la Colegiul „Alexei Mateevici” din Chișinău prezintă comunicări consacrate resurselor de apă dulce și impactul acestora asupra mediului ambiant.*

25.03.2017. *Atelier de creație în cadrul Expoziției-concurs naționale a meșterilor cioplitori în lemn. În imagine: Svetlana CIUNTU, custode exponate superior, Dumitru MURUZUC, meșter popular, s. Răuțel, r. Fălești, participanți la atelierul de creație.*

08.04.2017. *Atelier de creație în cadrul Expoziției-concurs naționale a meșterilor cioplitori în lemn. În imagine: Victor PELIN, meșter popular cioplitor în lemn, s. Bălțata, r. Criuleni și o participantă la atelierul de creație.*

12-13.04.2017. *Atelierul de încondeiere a ouălor pascale. În imagine: Snejana CRUDU, ghid, muzeograf, Secția Relații cu publicul, MNEIN, participante la atelier.*

12-13.04.2017. *Atelierul de încondeiere a ouălor pascale. În imagine: Elena GUMENE, șef Secție Relații cu publicul, MNEIN.*

18.04.2017. *A Treia Zi de Paști la Muzeul Satului. În imagine: Petru VICOL, director general al MNEIN, Mihail URSU, cercetător științific coordonator, MNEIN, Manole BRIHUNEȚ, protoiereu mitrofor, cercetător științific, șef Filială Muzeul Satului.*

18.04.2017. *A Treia Zi de Paști la Muzeul Satului. În imagine: Ansamblul Folcloric „Floare de cireș”, s. Ruseștii Noi, Ialoveni, conducător artistic Pavel BALAUR.*

18.04.2017. *A Treia Zi de Paști la Muzeul Satului. În imagine: Ansamblul „Ștefan-Vodă” din s. Căpriana, conducător Tudor UNGUREANU, Artist al Poporului.*

27.04.2017. *Expoziția personală a meșterului popular Valentina GUȚU „Comori din lada cu zestre”. În imagine: Valentina GUȚU, meșter popular, s. Gordinești, r. Edineț, Monica BABUC, Ministrul Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova.*

18.05.2017. *Ziua Internațională a Muzeelor. În imagine: Svetlana POCIUMBAN, șef Direcție Patrimoniu Cultural, Ministerul Educației, Culturii și Cercetării, Monica BABUC, Ministrul Educației, Culturii și Cercetării, Dr. Teodor CANDU, director prim-adjunct, MNEIN.*

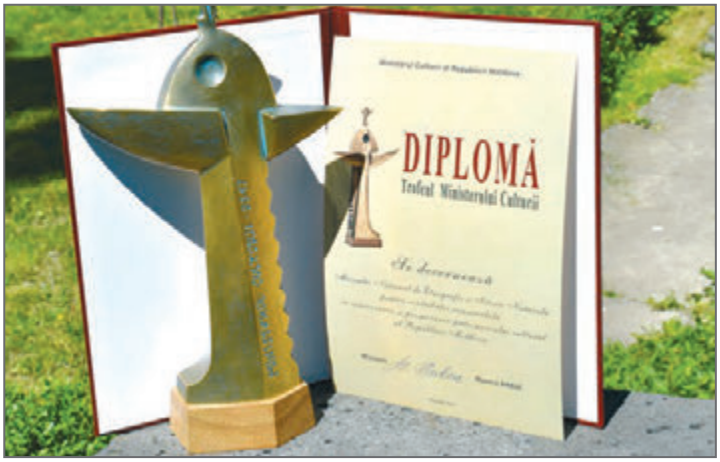

18.05.2017. *Trofeul Ministerului Educației, Culturii și Cercetării, decernat Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală.*

18.05.2017. *Expoziția „Imaginea lumii țesută în lână: scoarțe din patrimoniul Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală”. Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, România.*

18.05.2017. *Expoziția „Imaginea lumii țesută în lână: scoarțe din patrimoniul Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală”. Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, România.*

20.05.2017. *Noaptea Europeană a Muzeelor. Prezentarea Catalogului „Imaginea lumii țesută în lână: scoarțe din patrimoniul MNEIN”. În imagine: Petru VICOL, director general al MNEIN.*

20.05.2017. *Noaptea Europeană a Muzeelor. Vernisarea Expoziției „Nunta nunților... (Din patrimoniul MNEIN)”. În imagine: Andrei PROHIN, director adjunct Programe culturale și educative, dr. Dorina ONICĂ, cercetător științific, Secția Etnografie, Petru VICOL, director general al MNEIN.*

20.05.2017. *Noaptea Europeană a Muzeelor. În imagine: Ansamblul etnofolcloric „Ștefan Vodă”, conducător artistic Tudor UNGUREANU, Artist al Poporului, Victor BOTNARU (la caval), Maestru în Artă.*

20.05.2017. *Noaptea Europeană a Muzeelor. În imagine: Ansamblul etnofolcloric „Plăieșii”, conducător Nicolae GRIBINCEA (în prim-plan), Maestru în Artă.*

26.05.2017. *Inaugurarea Expoziției „Pinocchio destinat minorilor”. În imagine: Petru VICOL, director general al MNEIN, Gian Luca DEL MARCO, președinte, Asociația de Promovare Socială „Italia-Moldova”, Lino MONOPOLI, artist plastic italian.*

26.05.2017. *Inaugurarea Expoziției „Pinocchio destinat minorilor”. În imagine: participanți la concursul de desene, consacrat lui Pinocchio.*

26.05.2017. *Decernarea premiilor laureaților Concursului Republican de Arte Plastice „Pinocchio destinat minorilor”. În imagine: Olimpiada ARBUZ-SPATARI, director, Școala de Arte Plastice „Alexei Șciusev”, Gian Luca DEL MARCO, președinte, Asociația de Promovare Socială „Italia-Moldova”, Lino MONOPOLI, artist plastic italian.*

01.06.2017. *Concursul „Ce mi-a plăcut azi la muzeu”. În imagine: elevi de la liceul Teoretic „N. Bălcescu” și de la Școala de Arte Plastice „A. Șciusev”, Chișinău.*

02.06.2017. *Înmânarea diplomei de onoare dlui dr. Constantin Gh. Ciobanu, șef edacție Științifică, MNEIN, cu prilejul aniversării de 70 de ani. În imagine: Petru VICOL, director general al MNEIN, Constantin Gh. CIOBANU, Mihai URSU, cercetător științific coordonator, Secția Etnografie, Valentina MUSTEAȚĂ, contabil-șef, dr. Tamara COJUHARI, cercetător științific, Secția Științele Naturii, Raisa TĂBUICĂ, custode principal, Secția Patrimoniu, Nadejda SÂRGHI, șef Biblioteca Științifică, Valentina LEAHOMINSCHI, șef Secția Resurse Umane, Elena COJOCARU, director adjunct Programe culturale și educative, Viorica GORENCU, pictor-șef, Secția Expoziții și Activități Culturale, dr. Elena ȘIȘCANU, cercetător științific coordonator, Secția Etnografie, MNEIN.*

25.06.2017. *Ziua Națională a Portului Popular. În imagine: Monica BABUC, Ministrul Educației, Culturii și Cercetării al R. Moldova, Petru VICOL, director general al MNEIN, K. R. HILLIARD, director USAID Moldova, Valentina ONOFRIESCU, șef Secție Expoziții și Activități Culturale, Andrei PROHIN, director adjunct Programe culturale și educative, Elena COJOCARI, cercetător științific, Viorica GORENCU, pictor-șef, MNEIN.*

15.06.2017. *Omagierea lui Valentin NEZVINSKI, muzeograf și restaurator, înainte de pensionare. În imagine: Valentin NEZVINSKI (rândul 1, cu buchetul de flori), colectivul MNEIN.*

29.06.2017. *Expoziția „Comunități Etnice și Diaspora în timp și spațiu”. În imagine: dr. Dorin LOZOVANU, cercetător științific coordonator, MNEIN, președinte al Asociației de Geografie și Etnologie a Moldovei, Vasile SIMILEANU, vicepreședinte, Asociația Geopolitică „Ion Conea”, director fondator și senior editor revista „GeoPolitica”, Petru VICOL, director general al MNEIN.*

29.06.2017. *Expoziția „Comunități Etnice și Diaspora în timp și spațiu”. În imagine: dr. Dorin LOZOVANU, cercetător științific coordonator, MNEIN, președinte al Asociației de Geografie și Etnologie a Moldovei, reprezentanți mass-media, vizitatori.*

05.07.2017. *Expoziția de fotografie „Cei care au rămas”, dedicată victimelor deportărilor, autor – Clary ESTES (SUA), voluntară în Corpul Păcii din Republica Moldova. În imagine: vizitatori ai expoziției.*

19.09.2017. *Expoziția „Miracolul Lumii Subacvatice. Piese din colecțiile MNEIN”. În imagine: Petru VICOL, director general al MNEIN, dr. Sergiu PANĂ, șef Secție Științele Naturii, MNEIN.*

20.09.2017. *Atelier pentru copii „Povestea firului de lână”. În imagine: Elena COJOCARU, cercetător științific, muzeograf, MNEIN, elevii clasei a III-a de la Liceul Teoretic „Nicolae Sulac”, Chișinău.*

20.09.2017. *Atelier pentru copii „Povestea firului de lână”. În imagine: elevi-participanți la atelier, de la Liceul Teoretic „Nicolae Sulac”, Chișinău, și Liceul Teoretic „Alexei Mateevici”, s. Pârlița, r. Ungheni.*

21.09.2017. *Atelier de creație pentru copii „Perlele lumii subacvatice”. În imagine: Irina BADIUC, ghid, Tatiana STRELCIUC, ghid, Secția Relații cu publicul, MNEIN, elevi-participanți la atelier.*

24.10.2017. *Expoziția fotografului Chiara DAZI „Viața și Muzeul”. În imagine: Petru VICOL, director general al MNEIN, Dumitru MADAN, custode exponate, Chiara DAZI, fotograf italian, Nicolae POJOGA, operator, jurnalist-fotograf, redactor, pedagog,*

25.10.2017. *Expoziția „Din patrimoniul familial în patrimoniul național”. În imagine: Maria LAZĂR, donatoarea covorului, Petru VICOL, director general al MNEIN, dr. Varvara BUZILĂ, secretar științific, MNEIN.*

26.10.2017. *Sesiunea anuală de comunicări științifice „Dimensiunile identitare și ecologice ale patrimoniului etnografic și natural”. În imagine: dr. Varvara BUZILĂ, secretar științific, MNEIN, Marcel LUTIC, muzeograf, Muzeul Etnografic al Moldovei, Iași, Ana-Maria RAȚĂ, Muzeul Etnografic al Moldovei, Iași, Mihail URSU, cercetător științific coordonator, MNEIN, Prof. dr. Ion H. CIUBOTARU, Institutul de Filologie Română „A Philippide”, Iași, Elena COJOCARU, cercetător științific, muzeograf, MNEIN, Petru VICOL, director general al MNEIN, dr. Teodor CANDU, director prim-adjunct, Mihai DOHOT, muzeograf, dr.hab. Valeriu DERJANSCHI, cercetător științific coordonator, dr. Constantin Gh. CIOBANU, cercetător științific, dr.hab. Petru TARHON, cercetător științific principal, MNEIN.*

16.11.2017. *Expoziția „The Moldovan Jewish Family Album”. În imagine: Elena COJOCARI, cercetător științific, MNEIN, dr. Teodor CANDU, director prim-adjunct, MNEIN, reprezentanți ai comunității evreiești din R. Moldova, Florian SEITZ, șef-adjunct al Ambasadei Germaniei în Republica Moldova, dr. Irina ȘIHOVA, director Centrul de Istorie și Cultură Evreiască.*

29.11.2017. *Expoziția Națională a Meșterilor Împletitori din Fibre Vegetale. În imagine: Diana DICUSARÎ, director, Centrul Național de Conservare și Promovare a Patrimoniului Cultural Imaterial, Varvara BUZILĂ, secretar științific, MNEIN, Dumitru COSTANDACHI, meșter popular, președintele Uniunii Meșterilor Populari din Moldova.*

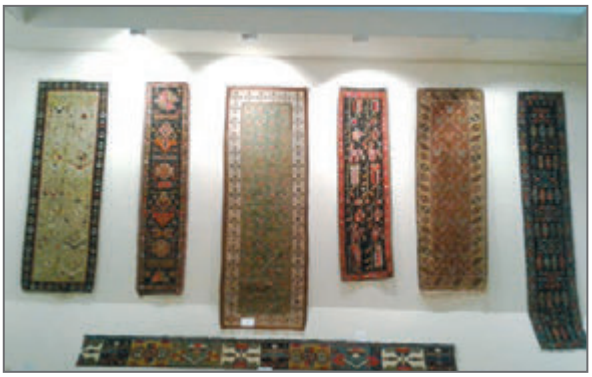

06.12.2017. *Master-class de împletire din fibre vegetale. În imagine: Eugenia MOLDOVANU, meșter popular, mun. Bălți, Valentina ONOFRIESCU, șef Secție Expoziții și Activități Culturale, MNEIN, elevi de la Școala de Arte din s. Ciorescu, mun. Chișinău.*

28.12.2017. *Programul de Colinde „Hristos Se Naște, slăviți-L!”, ediția a III-a. În imagine: ansamblu de colindători participanți la program.*

ISSN 1857-0054

19 mai 2017.
Colectivul MNEIN, laureat al Trofeului Ministerului Educației, Culturii și Cercetării. În imagine (rândul 1): Mihai URSU, cercetător științific coordonator, Dr. Varvara BUZILĂ, secretar științific, Petru VICOL, director general MNEIN.

Foto: Colecția MNEIN